

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

EDGARS VOĻSKIS

**PENSIJU SISTĒMAS PILNVEIDOŠANAS
PROBLĒMAS LATVIJĀ**

Promocijas darbs

Promocijas darbs izstrādāts
Ekonomikas doktora (Dr. oec) grāda iegūšanai ekonomikas zinātņu nozarē
Apakšnozare: Finanšes un kredīts

**Darba zinātniskais vadītājs:
Dr. habil. oec. prof. Elmārs Zelgalvis**

Rīga 2008

SATURS

IEVADS	4
1. Pensiju sistēmas izveide un darbība tirgus ekonomikas apstākļos	13
1.1. Pensiju sistēma kā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas sastāvdaļa	13
Sociālās apdrošināšanas attīstības vēsturiskie posmi	13
Sociālās apdrošināšanas jēdziens un definīcija	15
Pensijas jēdziens un definīcija	20
Pensiju sistēmas izveides un darbības pamatprincipi	26
1.2. Pensiju sistēmas finansēšanas mehānisms	33
Nefondēto pensiju sistēma	36
Fondēto pensiju sistēma (shēma)	40
1.3. Publiskā un privātā sektora loma pensiju sistēmas funkcionēšanā	46
Publiskā un privātā sektora loma nefondēto pensiju shēmā	46
Publiskā un privātā sektora loma fondēto pensiju shēmā	47
Nākotnes pensiju saistību prognozēšana publiskā un privātā sektorā	50
1.4. Pensiju sistēmas izaugsme Latvijā	55
Latvijas pensiju sistēmas 1. līmenis	62
Latvijas pensiju sistēmas 2. līmenis	65
Latvijas pensiju sistēmas 3. līmenis	74
Pensiju kapitāla veidošanās Latvijā	77
Pensijas kapitāla mantošana dalībnieka nāves gadījumā	81
2. Starptautiskā prakse pensijas sistēmu izveidē un pārvaldē	84
2.1. Eiropas valstu pensiju sistēmas	84
Vācijas pensiju sistēma	86
Anglijas pensiju sistēma	92

Zviedrijas pensiju sistēma.....	97
2.2. Dienvidamerikas valstu pensiju sistēmas.....	102
2.3. Pensiju sistēmu attīstība citās postsociālisma valstīs.....	111
Pensiju sistēmu reforma CAE valstīs.....	114
2.4. Pensiju sistēmu nākotnes attīstības tendences pasaulē	121
Eiropas Savienības „pensiju” direktīva.....	129
Singapūras pensiju sistēma	130
3. Latvijas pensiju sistēmas izaugsme nākotnē.....	134
3.1. Pensiju aprēķināšanas kārtība Latvijā.....	134
Vecuma pensijas aprēķina metodoloģija	134
Pensiju indeksācija.....	144
Latvijas nodokļu sistēmas nepilnību ietekme uz pensiju sistēmu.....	150
Sociālās apdrošināšanas budžeta attīstība.....	152
Ēnu ekonomika un nelegālā nodarbinātība	154
Vecuma pensiju pārrēķina ekonomiskais pamatojums	157
3.2. Latvijas pensiju sistēmas attīstības perspektīvas	163
Fondēto pensiju līdzekļu izlietošanas lietderīgums	164
Uzkrāto pensijas līdzekļu ieguldīšana valsts transporta infrastruktūras objektos.	166
Vecuma pensijas lieluma modelēšana nākotnē.....	170
Latvijas makroekonomisko procesu ietekme uz pensiju sistēmu	176
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	181
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS	188
PIELIKUMI	197

IEVADS

Aktualitāte

Promocijas darba tēmas izvēle un aktualitāte ir pamatojama ar faktu, ka Latvijā, neskatoties uz 2001. gadā noslēgto pensijas sistēmas reformu, kas paredzēja trīs līmeņu pensijas sistēmas ieviešanu, joprojām ir zems pensiju līmenis 1. pensiju līmeņa dalībniekiem. Neskatoties uz normatīvajiem aktiem attiecībā uz pensiju indeksāciju un pensiju kapitāla aktualizāciju, augstās inflācijas rezultātā Latvijā mūsdienu pensionāru labklājības līmenis ir vairāk pasliktinājies nekā uzlabojies. Problēmas saknes meklējamas neadekvāti un netaisnīgi noteiktajai un piemērotajai pensiju aprēķina bāzei (apdrošinātās personas pensijas kapitāls, ieskaitot normatīvos aktos noteiktās papildus piemaksas pie vecuma pensijas). Ņemot vērā šodienas algu un cenu līmeni, kas pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, ir strauji pieaugušas, minētā pensiju aprēķina bāze ir ievērojami zemāka, nekā tai būtu jābūt, piemērojot to šodienas algu un cenu līmenim. Bez tam, neskatoties uz regulāru pensiju indeksāciju un ikgadēju pensiju kapitāla aktualizāciju, šāda pensiju aprēķina bāze nespēj nodrošināt pienācīgas pensijas šodienas pensionāriem, kā arī tiem strādājošajiem - nākotnes pensionāriem, kuri saskaņā ar Valsts fondēto pensiju likumā ietvertajiem vecuma ierobežojumiem, netika iekļauti 2. pensiju līmenī. Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes pētījuma dati liecina, ka 2007. gadā Latvijas pensionāri vidēji ir saņēmuši viszemākās pensijas Eiropas Savienības dalībvalstu vidū, proti, 124.19 LVL. Ja Lietuvas un Igaunijas pensionāru vidējie mēneša ienākumi nav krasi atšķirīgi, respektīvi, 150.66 LVL (738.53 LTL) un 140.49 LVL (3129 EEK), tad, piemēram, vidējā mēneša pensija 2007. gadā Slovēnijā sastādīja 392.86 LVL (558.98 EUR), bet Īrijā aptuveni 140.56 LVL (200.00 EUR) nedēļā. Pretrunā Latvijas ekonomikas straujās izaugsmes statistiskajiem rādītājiem laikā no 2004. gada līdz 2007. gadam, sociālā sfēra joprojām nav spējusi attīstīties tuvu proporcionāli minētajiem rādītājiem. Sociālās sfēras nodrošinājums vienmēr ir bijis valsts politisko lēmumu un ekonomiskās taupības saiknē.

Tāpat šodien ir stingri jāņem vērā pašreizējais dzimstības rādītāju samazinājums attiecībā pret mirstības rādītājiem, neto migrācijas rādītāju negatīvās tendences sakarā ar gados jaunu ekonomiski aktīvo iedzīvotāju aizbraukšanu no Latvijas, kā arī pašreizējās likumdošanas tendences attiecībā uz pensijas vecuma palielināšanu. Latvijai ir pamats satraukumam nākotnē par pietiekošo aktīvā darbaspēka trūkumu

nākotnē, kas rada galveno bāzi sociālajiem maksājumiem valsts sociālajā budžetā, no kura tiek un tiks finansētas pensijas.

Tomēr, ņemot vērā pensiju sistēmas reformā iestrādātās pamatnostādnes attiecībā uz pensijas sistēmas izaugsmi nākotnē, Latvijas pensiju sistēmu var uzskatīt par finansiāli stabilu ilgtermiņā. Tā ir elastīga gan attiecībā uz pensijas vecumu, gan uz pensijas uzkrāšanas veidiem, gan uz nodrošinājumu pensiju izmaksu fāzē nākotnē. Tā ir nozīmīgs atbalsts valsts ekonomikas ilgtspējas nodrošināšanā, kā arī nodarbinātības mērķu sasniegšanā. Proti, visu darbaspējīgo iedzīvotāju integrācija darba tirgū, pēc iespējas pagarinot aktīvo darba mūžu, padarot par atraktīvu pēc iespējas ilgāku palikšanu darba tirgū, vienlaicīgi motivējot darba devējus nodarbināt gados vecākus cilvēkus. Latvija bija viena no pirmajām valstīm Centrālajā un Austrumu Eiropā, kas ieviesa daudzlīmeņu pensiju sistēmu, un pirmā valsts pasaulē, kas ieviesusi, uz kapitāla uzkrāšanas principiem balstītu, nefondēto paaudžu solidaritātes pensiju shēmu. Tomēr pašreiz šī modeļa attīstību kavē striktie ierobežojumi likumos un citos normatīvajos aktos attiecībā uz fondēto pensiju līdzekļu ieguldīšanu, kā arī pieredzes trūkums fondēto pensiju līdzekļu pārvaldē ilgtermiņā.

Neskatoties uz jaunieviesto modeli un tā daudzsološajām prognozēm nākotnē, attiecībā uz pensiju lieluma straujo pieaugumu nākotnē, tas nebūt neatrisina šodienas pensionāru problēmas. Šodienas pensionārus, kā arī tos strādājošos iedzīvotājus, kuri dosies pensijā līdz 2014. gadam, var šodien uzskatīt par to sabiedrības daļu, kurai nebūs dota iespēja izbaudīt pilnībā nodrošinātas vecumdienas un saņemt pensijas, atbilstoši to iepriekšējam darba ieguldījumam. Tie ir esošie un nākotnes pensionāri, kas saskaņā ar reformētās pensiju sistēmas noteikumiem, netika iesaistīti otrajā pensiju līmenī un ir pilnībā atkarīgi no 1. pensiju līmeņa izaugsmes tendencēm vai to brīvprātīgās izvēles vai finansiālām „iespējām” iesaistīties 3. pensiju līmenī. Šodien par būtisku problēmu valsts vecuma pensiju sistēmas ietvaros var uzskatīt neadekvāti zemo pensiju lielumu attiecībā pret Latvijā noteikto iztikas minimumu, kuru sastāda pilna iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu groza saturs. Kopš 1998. gada līdz pat šodienai ir saglabājusies tendence, ka vidējās vecuma pensijas lielums ik gadus ir bijis zemāks nekā valsts noteiktais iztikas minimums. Tā piemēram 2003. gadā iztikas minimums sastādīja 93.54 LVL, savukārt vidējais vecuma pensijas lielums sastādīja 64.34 LVL, savukārt 2007. gadā attiecīgi 143.01 LVL un 124.19

LVL. Pie pastāvošā vecuma pensiju pieauguma tempa, kā arī straujā patēriņa cenu pieauguma, 2008. gadā starpība starp pensiju apjomu un iztikas minimuma apjomu turpinās pieaugt, ja netiks ieviestas būtiskas izmaiņas pastāvošajā vecuma pensiju aprēķina sistēmā. Tajā pašā laikā Latvijas nodokļu sistēmu regulējošos normatīvos aktos pastāv tādas nekonsekventas normas, kā pensiju ienākumu aplikšana ar iedzīvotāju ienākumu nodokli, ja tās piešķirtas un tās pārsniedz neapliekamo minimumu gadā, kā arī norma, kas strādājošos atbrīvo no obligātajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem, ja to gada bruto ienākumi pārsniedz 29 600 LVL (2007. gadā – 23 800 LVL).

Darba tēmas izvēle un aktualitāte ir pamatojama arī ar faktu, ka, kopš Latvijas pensiju sistēmas reformas izstrādes iepriekšējā gadsimta 90-os gados, kā arī pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, Latvijā nav veikti padziļināti zinātniskie pētījumi par Latvijas pensiju sistēmas pilnveidošanas sociālekonomiskām problēmām.

Darba mērķis

Uz Latvijas un ārvalstu pensiju sistēmu analīzes pamata izstrādāt priekšlikumus un sniegt alternatīvus risinājumus 1. pensiju līmeņa dalībnieku zemo pensiju paaugstināšanai, kā arī 2. un 3. pensiju līmeņa fondēto pensiju līdzekļu investīciju diversifikācijai Latvijas ekonomikā.

Izvirzītā darba mērķa sasniegšanai ir nepieciešams veikt šādus **pētījuma uzdevumus**:

- analizēt pensiju sistēmas darbības pamatprincipus un tās vietu valsts sociālās sfēras ietvaros tirgus ekonomikas apstākļos;
- padziļināti izpētīt, analizēt valsts sociālās sistēmas elementu – vecuma pensiju sistēmu, proti, tās izveides un darbības teorētisko pamatbāzi;
- izpētīt un analizēt pensiju sistēmas darbības mehānismus kā valsts, tā arī privātajā sektorā;
- izpētīt un analizēt galvenos pensiju sistēmas attīstības posmus pēc neatkarības atgūšanas Latvijā;
- analizēt un salīdzināt citu valstu vecuma pensiju sistēmas Eiropā un Dienvidamerikā;

- apkopojot datus par pasaules pieredzi pensiju sistēmu darbībā, kā arī, apzinoties šodienas pasaules ekonomikas globalizācijas procesus, analizēt pensiju sistēmu attīstības tendences pasaulē;
- noteikt galvenos pamatnosacījumus, kas veicina un kas bremzē pensiju sistēmu izaugsmi nākotnē pasaules ekonomikas ietvaros;
- izmantojot gūtās pozitīvās atziņas no citu attīstīto valstu un valstu grupu pensiju sistēmām, rast risinājumus 2. un 3. pensiju līmeņa fondēto līdzekļu investīciju optimizācijai Latvijas ekonomikas interesēs;
- analizēt pašreizējos fondēto pensiju investīciju projektus, kā arī sniegt detalizētus priekšlikumus fondēto pensiju finanšu līdzekļu ieguldīšanā ilgtermiņa skatījumā valsts un pašvaldības sektorā Latvijā;
- analizēt pastāvošo vecuma pensiju aprēķināšanas formulu, kā arī pastāvošo vecuma pensiju aprēķina kārtību Latvijā sociālekonomiskā skatījumā;
- izstrādāt prognozes par valsts nefondētā un privātā pensiju kapitāla izaugsmi un tā ietekmi uz sagaidāmo pensijas lielumu nākotnē;
- sniegt priekšlikumus un pastāvošo problēmu risinājumus esošās pensiju sistēmas uzlabošanai un optimizācijai, 1. pensiju līmeņa zemo pensiju paaugstināšanai sociālekonomiskā skatījumā;

Pētījuma objekts ir Latvijas, Eiropas un Dienvidamerikas valstu vecuma pensiju sistēmas.

Pētījuma priekšmets ir Latvijas vecuma pensiju sistēmas elementu kopums un tos ietekmējošo faktoru analīze.

Pētījuma hipotēze: ievērojot pensiju sistēmas solidaritātes, taisnīguma un brīvprātīguma principus, vidēja vecuma pensija Latvijā var nodrošināt ienākumu atvietošanas līmeni 40-60% apmērā no vidējās darba samaksas Latvijā.

Pētījuma veikšanas periods ir no 2001. gada līdz 2007. gada 31. decembrim. Perioda sākums ir pamatots ar to, ka 2001. gadā Latvijā tika noslēgta pensiju sistēmas reforma un ieviesta jauna 3 līmeņu pensiju sistēma. Prognozes par pensiju kapitāla pārrēķinu ir veiktas līdz 2010. gadam, ņemot vērā Latvijas makroekonomisko datu prognožu ticamību. Atsevišķi jautājumi tika pētīti īsākā un garākā laika periodā.

Pētījuma ierobežojumi. Tā kā šī promocijas darba pētījuma objekts un priekšmets ir Latvijas un ārvalstu vecuma pensiju sistēmas un to elementu kopums, promocijas darbā turpmāk, atsevišķi uz to nenorādot, jēdziens pensija tiks lietots attiecībā uz vecuma pensiju.

Pētīšanas metodes. Promocijas darba izstrādes gaitā tika izmantotas sekojošas ekonomikas zinātnes pētījumu kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes:

Statistisko datu grafiskās attēlošanas metode, absolūto, relatīvo un vidējo rādītāju analīze, indeksu analīze, datu regresijas analīze, dinamikas rindu izveide un analīze. Aprēķini un datu apstrāde tika veikta, izmantojot Microsoft Excel funkcijas, kā arī iegūtie dati un rezultāti tika apkopoti un apstrādāti elektroniskajās Microsoft Excel tabulās.

Darba teorētiskais un metodoloģiskais pamats ir speciālā ekonomiskā literatūra, publicētie ārvalstu zinātniskie darbi un pētījumi, Latvijas Republikas likumi un Ministru Kabineta noteikumi, Finanšu un Kapitāla Tirgus komisijas, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras, Latvijas Bankas un Latvijas Republikas Labklājības ministrijas normatīvie dokumenti un statistiskie dati, kā arī promocijas darba autora pētījuma rezultāti.

Darbā izmantotās literatūras avotu apkopojums. Latvijas pensiju sistēmas analīzei darba autors izmantoja Latvijas Republikas likumus: "Par valsts pensijām", „Fondēto pensiju likumu”, „Valsts sociālās apdrošināšanas likumu”, kā arī LR Ministru Kabineta noteikumus, kas nosaka vecuma pensiju aprēķina kārtību un sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdali valsts sociālās apdrošināšanas budžeta ietvaros. Darbā ir izmantoti pieejamie un salīdzināmie statistiskas materiāli (“Latvijas Statistikas gadagrāmata”, “Latvijas demogrāfiskās attīstības tendences”) par pētāmajiem objektiem Latvijā, kā arī Eiropas Savienības statistikas biroja EUROSTAT apkopoti ES sociālās apdrošināšanas sistēmas dati par 2006. un 2007. gadu.

Darbā ir izmantoti un pētīti ārvalstu autoru pētījumi un apraksti par pensiju sistēmu izaugsmi un reformām pasaulē pēdējos divdesmit gados. Vairāki šajā darbā izmantotie literatūras avoti ir pētījumi un analīze par Čīles pensiju sistēmas izaugsmi

un tās vēlāku ieviešanu vairākās Dienvidamerikas un Rietumeiropas valstīs. Zinātniskā darba nodaļās, kas apskata pašreizējo Latvijas pensiju sistēmu, darba autors izmantos galvenokārt Finanšu un Kapitāla Tirgus Komisijas (FKTK) un Valsts Sociālās Apdrošināšanas aģentūras (VSAA) statistiskos datus, kā arī Labklājības ministrijas publicētos pētījumus un normatīvos aktus, kuri regulē pastāvošo trīs līmeņu pensiju sistēmu Latvijā. Darbā ir izmantoti arī datu avoti no periodiskajiem izdevumiem un interneta tīmeklī apkopotā informācija.

Promocijas darba izstrādes gaitā autors ir ticis un konsultējies ar Vītolu Fonda dibinātāju un padomes priekšsēdētāju Vili Vītolu, Ventpils augstskolas profesoru Gunāru Grizānu, Latvijas Banku augstskolas profesoru Ivaru Brīveru, VSAA Pensiju metodiskās vadības daļas vadītāju Baibu Felsbergu un Fondēto pensijas shēmas administrēšanas daļas vadītāju Ilonu Deģi ar mērķi detalizēti iepazīties ar Latvijā un citās pasaules valstīs pastāvošo vecuma pensijas sistēmu uzbūvi, kā arī ar vecuma pensijas aprēķina kārtību un metodoloģiju, kā arī ar pensiju sistēmas modelēšanā izmantotajiem teorētiskiem aprēķiniem. Papildus autors ir iepazinies ar Zviedrijas sociālās apdrošināšanas institūta direktora Edvarda Palmera un LR Labklājības Ministrijas darbinieku kopējo pētījumu „*NDC Strategy in Latvia: Implementation and Prospects for the Future*”, kas apskata Latvijas pensiju sistēmas reformas ieviešanas un nākotnes perspektīvu modelēšanu, kā arī ar Pasaules Bankas ekonomistu pētījumu „*Implicit Pension Debt: Issues, Measurement and Scope in International Perspective*”, kurā ir sniegtas teorētiskās nostādnes par nākotnes pensiju saistību aprēķināšanu prognozēšanu valsts budžeta ietvaros.

Darba struktūra

Darba struktūras izveidē ievērots teorijas un prakses sasaistes veseluma princips. Darbs sastāv no trim nodaļām. Pirmajā nodaļā tiek apskatīti un analizēti pensiju sistēmas izveides teorētiskie aspekti valsts sociālās apdrošināšanas politikas ietvaros, tiek analizēts valsts pensiju budžeta finansēšanas mehānisms un tā avoti, pensiju budžeta izveide un pārvalde kā valsts speciālā sociālās apdrošināšanas budžeta sastāvdaļa. Darba pirmajā nodaļā tiek arī veikta analīze par privāto un valsts sektoru lomām pensiju sistēmu izveidē, uzraudzībā un pārvaldē. Pirmās nodaļas noslēgumā tiek apskatīti pensiju sistēmas izveides galvenie posmi Latvijā no neatkarības

atgūšanas līdz brīdim, kad pilnībā tika pabeigta pensiju sistēmas reforma, ieviešot 3 līmeņu pensiju sistēmu.

Darba otrajā nodaļā tiek padziļināti pētīta citu valstu pieredze pensiju sistēmu izveidē un pārvaldē. Tiek apskatītas sekojošu valstu pensiju sistēmas (sekojošu iemeslu dēļ):

- Vācija (Pirmā valsts pasaulē, kurā jau 19. gadsimtā likumu kopumā tika ieviesti pirmie sociālās apdrošināšanas pamatprincipi, kuri daudzās pasaules valstīs turpmāk tika izmantoti, veidojot sociālās apdrošināšanas (tajā skaitā pensiju) sistēmas);
- Anglija (pirmā valsts Eiropā, kas jau iepriekšējā gadsimta 80-os gados, apzinoties sabiedrības novecošanās procesu, uzsāka pakāpenisku pensiju sistēmas reformu, ieviešot daudzlīmeņu pensiju sistēmu);
- Zviedrija (Šī gadsimta sākumā Zviedrijā pēc pensiju sistēmas reformas tika ieviesta līdzīga uz paaudžu solidaritātes principa balstīta daudzlīmeņu pensiju sistēma);
- Čīlē (Čīle bija pirmā valsts pasaulē, kas ieviesa uz privātām iemaksām balstītu valsts uzraudzībā esošu privāto pensiju sistēmu, veicinot gan pensiju sistēmas, gan valsts ekonomikas straujo izaugsmi);
- Citas postsociālisma bloka valstis (Vairums Centrālās un Austrumeiropas valstis, ieskaitot Latviju, pēc pārejas uz tirgus ekonomiku saskārās ar līdzīgām grūtībām, reformējot savu valstu pensiju sistēmas);
- Singapūra (Singapūra ir vienīgā pasaules valsts, kurā vēsturiski pensijas sistēma nekad nav ietvērusi *PAYG* pensiju sistēmas principus. Rezultātā šī gadsimta sākumā pensiju sistēma piedzīvoja nopietnu finansiālo krīzi).

Balstoties uz šo pētījumu, autors ir apkopojis iegūtos pētījumu rezultātus par citu valstu pensiju modeļu kopējiem trūkumiem un priekšrocībām, kā arī identificējis galvenās kopīgās problēmas un vispārējās izaugsmes tendences pasaules pensiju sistēmās nākotnes perspektīvā.

Darba trešā nodaļa ir veltīta detalizētai Latvijas pensiju sistēmas analīzei. Šajā nodaļā, analizējot Latvijas pensiju sistēmu, promocijas darba autors apskata un analizē vecuma pensiju aprēķināšanas un pārrēķināšanas metodoloģiju un izvērtē tās priekšrocības un trūkumus. Šajā nodaļā tiek analizēts valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta tendences un tā prognozes līdz 2010. gadam, kā arī to ietekme uz pensiju sistēmu līdz 2035. gadam. Papildus promocijas darba autors identificē,

analizē un izstrādā priekšlikumus 2. līmeņa fondēto pensiju līdzekļu potenciālo investīciju diversifikācijai. Darba trešajā nodaļā ir pētīts un analizēts Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas izstrādātā ātrgaitas autoceļa būvniecības Rīga-Sēnīte finansēšanas projekts. Iegūtie rezultāti ir viens otram secīgi un viens otru papildinoši, dodot iespēju izveidot vienotu optimālu pieeju veiksmīgai pensiju sistēmas izaugsmei nākotnē.

Darba autora zinātniskais un praktiskais ieguldījums

1. Autors atklāj, ka vairāki reformētās vecuma pensiju sistēmas elementi neatbilst deklarētajiem solidaritātes un taisnīguma principiem. Tādēļ autora izstrādātie priekšlikumi ir orientēti uz minēto principu īstenošanu praksē, lai nodrošinātu faktiski saņemtās pensijas atbilstību tās definīcijai.
2. Pamatojoties uz teorētiskām nostādnēm (pensijas definīcija, pensijas sistēmas principi), autors ir veicis aprēķinus, kuri ekonomiski apstiprina izvirzīto hipotēzi: vidējā vecuma pensija Latvijā ilgtermiņā nodrošina darba ienākumu atvietoējuma līmeni 40%-60% apmērā no vidējās darba samaksas.
3. Ar aprēķiniem ir pamatota ekonomiskā un sociālā lietderība 2. pensiju līmenī fondēto līdzekļu ieguldīšanai ātrgaitas autoceļu būvniecībā Latvijā tuvākajos divdesmit gados.
4. Ir precizētas vecuma pensijas un vecuma pensiju sistēmas definīcijas:
 - vecuma pensija ir sabiedrības locekļu pastāvīgi un regulāri ienākumi, kas, sasniedzot normatīvos aktos noteiktu vecumu, atbilstoši darba stāžam un iepriekš veiktajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem, nodrošina pilnvērtīgu sociālo nodrošinājumu;
 - vecuma pensiju sistēma ir valsts izveidots, tās pārraudzībā un privātajam sektoram deleģētā pārvaldībā esošs sociālās aizsardzības instrumentu kopums, kas nodrošina regulāru vecuma pensijas saņemšanu.

Aprobācija.

Ar pētījuma galvenajām rezultātiem autors ir iepazīstinājis plašu interesentu loku:

- pētījuma veikšanas procesā, sagatavoti un publicēti latviešu, angļu un slovēņu valodā 7 zinātniski raksti. Visi šie raksti ir publicēti (Darba kopsavilkuma 30. lappusē ir sniegts šo zinātnisko rakstu detalizēts saraksts);
- ar galvenajiem pētījuma rezultātiem ir iepazīstināti zinātnisko konferenču dalībnieki Latvijā un ārzemēs (Darba kopsavilkuma 30. lappusē ir sniegts detalizēts konferenču saraksts);
- mācību procesā, lasot lekcijas studentiem, vadot seminārus, kā arī vadot diplomdarbus bakalaura un maģistra studiju programmu studentiem Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātē un Latvijas Banku augstskolā;
- saņemtas pozitīvas atsauksmes par promocijas darbu kopumā un par tajā sniegto priekšlikumu praktisku izmantošanu no Latvijas Banku augstskolas uzņēmējdarbības un biznesa informātikas katedras, Eiroparlamenta deputāta un bijušā finanšu ministra Valda Dombrovska, kā arī no Latvijas Republikas Saeimas sociālo un darba lietu komitejas locekļiem.

Darbā ir izmantoti sekojoši galvenie **saīsinājumi**:

ES	Eiropas Savienība
LR	Latvijas Republika
LVL, Ls	Latvijas lats
CAE	Centrālā un Austrumu Eiropa
FKTK	Finanšu un kapitāla tirgus komisija
VID	Valsts ieņēmumu dienests
LM	Labklājības ministrija
EM	Ekonomikas ministrija
VSAA	Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra
VPP	Valsts un privātā partnerība
PB	Pasaules Banka

1. Pensiju sistēmas izveide un darbība tirgus ekonomikas apstākļos

1.1. Pensiju sistēma kā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas sastāvdaļa

Viens no valsts un tajā dzīvojošo indivīdu eksistences galvenajiem elementiem ir valsts sociālās aizsardzības sistēma, kas ietver sevī valsts “iekasēto” sociālo līdzekļu pārvaldi un pārdali gan ekonomiski aktīvajiem, gan ekonomiski neaktīvajiem valsts iedzīvotājiem sociālo pabalstu un pensiju formā, atbilstoši valstī izveidotajai un pastāvošajai sociālās apdrošināšanas normatīvo aktu bāzei un sistēmai. *Webster* svešvārdu vārdnīcā sociālā apdrošināšana ir definēta kā indivīda aizsardzības mehānisms pret ekonomiskajiem riskiem (bezdarbs, vecums, darba nespēja), kurā ar valsts starpniecību tiek iesaistīts pats indivīds vai pastarpināti tā darba devējs [51]. Savukārt enciklopēdijā *Britannica* sociālā apdrošināšana ir definēta kā publiskā apdrošināšanas programma, kas nodrošina aizsardzību pret dažādiem ekonomiskajiem riskiem (ienākumu zaudēšana slimības, vecuma vai bezdarba gadījumos), kurā dalība ir obligāta [49].

Sociālās apdrošināšanas attīstības vēsturiskie posmi

Sabiedrības sociālās apdrošināšanas sistēmai tirgus ekonomikas apstākļos ir ilgstoša vēsture. Pašreizējās sociālās apdrošināšanas sistēmas pamatnostādnes un organizācija ir vairāku gadsimtu garumā izveidojies produkts. Katram sistēmas attīstības posmam ir atbilstoša un attiecīgajam laika periodam raksturīga valsts sabiedrības locekļu sociālās aizsardzības forma un elementu kopums.

Sākotnējos tirgus ekonomikas izveides posmos virsroku ņēma sociālās apgādniecības funkcija. Viens no šādas funkcijas spilgtiem piemēriem bija viduslaiku Anglija, kad 1601. gadā Elizabete I pieņēma *nabadzības likumu* [52;12]. Vēlāk vairākās kontinentālās Eiropas valstīs sociālo normatīvo aktu kopums ietvēra vairākus minētā likuma elementus. Viens no svarīgākajiem šī likuma elementiem bija maznodrošināto pilsoņu klasifikācija, atkarībā no iepriekš sniegtā sociālā atbalsta apjomiem, kā arī ievērojot striktu robežu starp pilsoņiem, kuriem nepieciešams sociālais atbalsts un kuriem tas nav nepieciešams. Sociālās palīdzības decentralizācija nabadzīgajiem caur zemākajiem baznīcas maksājumiem viegli ļāva noteikt tās kategorijas, kurām bija

nepieciešama sociālā palīdzība un kontrolēt sociālās palīdzības piešķiršanas mehānismu. Šis fakts parādīja reliģisko institūciju nozīmi sociālās aprūpes sistēmās izveidē. Baznīca spēja nodrošināt jaunas sociālās aizsardzības formas pāreju no iepriekšējās, kas bija balstīta uz labdarību, uz kristiešu vienlīdzību un unificētu palīdzību. Attīstoties tirgus attiecībām, urbanizācijai, iedzīvotāju mobilitātei sociālā palīdzība no baznīcas institūcijām sāka pāriet uz sabiedriskām struktūrām. Taču šajā posmā sabiedriskās institūcijas saskārās ar nopietnu problēmu sakarā ar maznodrošināto pilsoņu uzskaiti un atbilstības pārbaudi attiecībā uz sociālās palīdzības sniegšanas nepieciešamību. Kapitālistiskās sabiedrības izaugsmes sākotnējos posmos sociālās palīdzības sistēma nespēja atrisināt nabadzības problēmas, kā arī radīja acīmredzamu nepatiku no strādājošo puses pret pastāvošo sistēmu, samazināja darba motivāciju, radot uzņēmējiem grūtības jauna darbaspēka atrašanā. Tā rezultātā izveidojās jauna ideoloģija, kas radīja sabiedrisko domu starp strādājošajiem attiecībā uz sociālās palīdzības samazināšanu maznodrošinātajiem. Pretrunā tam veidojās uzskats, ka šādi tiek attīstīta darbinieku savstarpēja *pašpalīdzība*, izmantojot ģimenes institūciju, kā arī sociālā palīdzība tiek veicināta labprātīgi - reliģioza labdarība. Tādējādi izveidojās tendence minimizēt sociālo palīdzību maznodrošinātajiem. Sabiedrībā kļuva populāras dzīvības risku un brīvprātīgās - kolektīvās apdrošināšanas formas kā atbildes reakcija šim procesam. Šāda veida korporatīvā apdrošināšana sāka strauji attīstīties, kam par pamatu bija tās eksistences valsts garantiju ieviešana. Sociālās aizsardzības likumu ieviešanas iniciatīva nāca no aristokrātijas slāņiem un valsts ierēdņiem, kuri bija ieinteresēti valsts privilēģiju saglabāšanā.

Pirmā valsts, kurā tika ieviesta uz strādājošo sociālām iemaksām balstīta sociālās apdrošināšanas forma un kurā tā tika nostiprināta likumos un citos normatīvos aktos, 19. gadsimta beigās bija Vācija. Tās autors bija Prūsijas kroņprincis Otto fon Bismarcks (*Otto von Bismarck*), kurš kritizēja Ādama Smita (*Adam Smith*) nostāju viņa darbā „*The Theory of Moral Sentiments*”, kurā indivīda sociālā aizsardzība tika definēta kā strādājošā personīgā darba nopelns vai trūkums [73;85]. 1883. gadā Vācijā ieviesa jaunu sociālās aizsardzības programmu, kura paredzēja noteikta lieluma vecuma pensijas piešķiršanu maznodrošinātajiem un sociāli neaizsargātiem strādniekiem, iestājoties darba nespējai vecuma dēļ. Sākotnēji Reikstāgs bija plānojis segt šīs izmaksas no tabakas valsts monopola nodevu ieņēmumiem, taču Otto fon Bismarcks pārliecināja Reihstāgu ieviest jaunu sociālās apdrošināšanas maksājumu no strādājošo darba ienākumiem, no kuriem tika finansēti minētie pensiju maksājumi [52;38]. Jaunieviesto

Otto fon Bismarka pensiju apdrošināšanas sistēmu Fridrihs Engels (*Friedrich Engels*) 1884. gadā savā grāmatā „*Origin of the Family, Private Property and the State*”, nodēvēja par Bismarcismu [104;10]. Nākamo 100 gadu laikā minētās sistēmas principi izplatījās pa visu pasauli un tika iestrādāti daudzu valstu pensiju sistēmās. Nākamais posms sociālās apdrošināšanas izaugsmē iezīmējās 20. gadsimta sākumā, kad sāka parādīties kapitālistiskās iekārtas (brīvās konkurences apstākļos) krīzes momenti. Šajā posmā sociālā apdrošināšana kļuva par obligātu noteikumu visiem sabiedrības locekļiem, atbilstoši viņu pieprasījumam pēc sociālajiem pakalpojumiem. Jaunā sistēma pēc definīcijas paredzēja sociālo vajadzību nodrošināšanu caur valsts garantijām visiem sabiedrības locekļiem atbilstoši to sociālajām vajadzībām.

Sociālās apdrošināšanas jēdziens un definīcija

Krievu autori Babirs, Jegorovs un Žiļcovs (*Бабир, Егоров, Жильцов*) šādu sociālās apdrošināšanas sistēmu ir definējuši kā indivīda sociālo garantiju nodrošinājums [52;34]. Pēc būtības un formas šāda sistēma ir saglabājusies līdz mūsdienām, un tā atbilst mūsdienu sociālās apdrošināšanas principiem. Savukārt angļu ekonomists Džons Voltons (*John Walton*) savā pētījumā „*Pension schemes: social insurance and social protection*” sociālo apdrošināšanu ir raksturojis kā vienu no valsts ar likumu noteikta sociālās drošības jomām, kas sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem daļēji kompensē līdzšinējos ienākumus, ja viņi tos ir zaudējuši, aiziedami pensijā, zaudējuši darbu, iegūdami invaliditāti, zaudēdami apgādniekus, saslimdami, dodoties vai atrodoties dzemdību atvaļinājumā vai cietuši nelaimes gadījumā darba vietā [113;19]. Dāņu sociologs Espings-Andersens (*Esping-Andersen*) savā grāmatā *The Three Worlds of Welfare Capitalism* ir identificējis 3 galvenos sociālās politikas tipus: liberālais (ASV), konservatīvais (Vācija) un sociāldemokrātiskais (Zviedrija) [114;25]. Šī dalījuma pamatā Espings-Andersens ir analizējis sociālo pakalpojumu pieejamību un nodrošinājumu no valsts puses. Savā pētījumā viņš ir atzinis, ka valsts sociālo pakalpojumu galvenā funkcija ir māsaimniecības labklājības nodrošināšana, atbilstoši tās ieguldījumam valsts ekonomikas izaugsmē. Darba autora skatījumā sociālās apdrošināšanas pamatprincips balstās uz to, ka sociālās iemaksas ir ieguldījums sociālo maksājumu maksātāja nākotnei, kā arī, - iespēja nodrošināt lielākus sociālos ienākumus nākotnē. Sociālā apdrošināšana parasti ir obligāta visiem strādājošajiem, un tā tiek īstenota ar valdības starpniecību, uzliekot par pienākumu strādājošajiem veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas no darba algas. Tādējādi katrs iemaksu veicējs nodrošina savam ieguldījumam (sociālās apdrošināšanas iemaksām) atbilstošu ienākumu

aizvietošanu (pabalstus un pensijas) sociālā riska gadījumos. Sociālā apdrošināšana paredz apdrošināšanu sociālo risku gadījumos, kad indivīda līdzšinējie ienākumi var būtiski samazināties vai izsīkt pavisam.

Taču, lai precizētu augstāk minētos sociālās apdrošināšanas principus, būtu arī jāapzina sociālās apdrošināšanas tiesību jēdziens. Aleksandrs Babirs (*A. M. Babur*) savā grāmatā „*Экономика социального страхования*” sociālās tiesības definē kā tiesisko normu kopumu, kuram sociālekonomiski jānodrošina ikviena **sabiedrības locekļa pilnvērtīga eksistence** un dzimtas turpināšana [52;48]. Sociālās tiesības ietver sevī tiesības uz darbu, brīvas nodarbošanās veida un vietas izvēli, tiesības uz taisnīgiem un labvēlīgiem darba apstākļiem, tiesības uz aizsardzību bezdarba gadījumos, tiesības uz savu interešu aizsardzību, nolūkā dibināt arodbiedrības un tajās sastāvēt utt. Pēc būtības atšķirība starp politiskajām tiesībām, kuru pamatā ir cilvēku juridiskā (formālā) vienlīdzība, sociālās tiesības ir vērstas uz sabiedrības indivīdu faktisko sociālo vienlīdzību. Tās ir tiesības uz tādu dzīves līmeni (uzturs, apģērbs, pajumte, medicīniskā aprūpe un sociālā apkalpošana), kāds nepieciešams savas dzīvības un veselības uzturēšanai, elementāro kultūras prasību apmierināšanai, kā arī bērnu un mazbērnu audzināšanai. *Wikipedia* enciklopēdijā ir definēts **nabadzības sliekšnis**, kurš raksturo minimālo ienākumu līmeni, kas iedzīvotājiem nodrošina adekvātu dzīves standartu [50]. EDSO valstīs un ES nabadzības sliekšnis ir definēts 60% apmērā no vidējiem mājāsaimniecības ienākumiem valstī uz vienu locekli. Autora skatījumā, šāds dzīves standarts ir definējams kā **pilnvērtīgs sociālais nodrošinājums**, kuru, katram indivīdam katrā demokrātiskā un tiesiskā valstī, būtu jānodrošina ar sociālo tiesību palīdzību. Attiecīgi gan nabadzības sliekšnis, gan pilnvērtīga dzīves līmeņa jēdziens raksturo promocijas darba hipotēzē definēto ienākumu atvietojamības līmeni 40-60% no vidējiem darba ienākumiem valstī. Promocijas darba autors uzskata, ka šāds sociālo tiesību traktējums atbilst to sākotnējiem izveides principiem un, skatoties uz šodienas sociālās apdrošināšanas sistēmas uzbūvi mūsdienu liberālās tirgus ekonomikas apstākļos, sociālo vienlīdzību būtu jāpapildina ar *brīvprātības un proporcionalitātes* jēdzieniem. Proti, mūsdienu demokrātisko valstu sociālo normatīvu kopums paredz, ka līdzdalība sociālās apdrošināšanas sistēmā ir obligāta visiem strādājošajiem, veicot obligātās sociālās apdrošināšanas maksājumus no saviem ienākumiem likumos paredzētajā kārtībā un apjomā. Vienlaicīgi iedzīvotājiem tiek dota iespēja veikt **brīvprātīgās** papildus iemaksas no darba ņēmēja un darba devēja puses, brīvi izvēlētajā apjomā. Veicot lielākus sociālās apdrošināšanas maksājumus šodien, iestājoties sociālā

riska gadījumam (1.1. tabula), sociālās apdrošināšanas sistēma (proporcionāli obligātajām un brīvprātīgajām iemaksām) paredz iespējas saņemt nākotnē lielākus sociālos pabalstus vai pensijas. Atbilstoši sociālās apdrošināšanas būtībai, izšķir šādus **sociālā riska gadījumus** [87;15]:

- darba nespējas vecuma sasniegšana;
- kļūšana par bezdarbnieku;
- došanās grūtniecības un pēcdzemdību atvaļinājumā;
- saslimšana;
- invaliditātes iegūšana;
- negadījums darbā vai arodslimība;
- apgādnieka zaudēšana.

Iestājoties kādam no augstākminētajiem riska gadījumiem, sociāli apdrošinātajai personai ir tiesības saņemt sociālos pakalpojumus (pabalstus vai pensijas) sociālās apdrošināšanas ienākumu veidā (1.1 tabula).

1.1. tabula

Sociālo risku gadījumu kompensējošo sociālo apdrošināšanas ienākumu veidi [86;18]

#	Sociālā riska gadījums	Sociālās apdrošināšanas ienākumu veids
1.	<i>Vecums</i>	<i>Vecuma pensija</i>
2.	Invaliditāte	Invaliditātes pensija
3.	Sociāli apdrošinātās personas nāve	Apgādnieka zaudējuma pensija
4.	Slimība	Slimības pabalsts
5.	Pirmsdzemdību un pēcdzemdību laiks	Maternitātes pabalsts
6.	Bezdarbs	Bezdarbnieku pabalsts
7.	Nelaiemes gadījums darbā vai Saslimšana ar arodslimību	Atlīdzība par darbaspēju zaudējumu sakarā ar nelaiemes gadījumu darbā vai arodslimību
8.	Ģimenes locekļa sociāli apdrošinātās personas nāve	Apbedīšanas pabalsts

Būtiski ir arī noskaidrot, kas ir sociāli apdrošinātā persona. Vairākās Rietumeiropas valstīs, ka arī Latvijā par sociāli apdrošinātu personu var kļūt ikviens, kurš ir sasniedzis 15 gadu vecumu un ir darba tiesiskajās attiecībās. Tāpat arī pašnodarbinātie, kuri paši veic sociālās apdrošināšanas iemaksas, t.i., personas, kuras brīvprātīgi pievienojušās sociālajai apdrošināšanai, kā arī personas, par kurām iemaksas veic valsts [30]:

- personas, kuras atbilstoši valsts normatīvajiem aktiem atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā;

- obligātā valsts militārā dienesta karavīri;
- ārvalstīs mītošie diplomātisko un konsulāro dienestu darbinieku laulātie;
- nestrādājošie invalīdi;
- maternitātes, slimības un bezdarbnieka pabalsta saņēmēji.

No vienas puses sociālo normu bāze paredz, ka par sociāli apdrošinātu personu automātiski kļūst katra nodarbināta persona, taču tiek arī paredzēti gadījumi, kad indivīds var brīvprātīgi pievienoties valsts pensiju, invaliditātes, maternitātes un slimības apdrošināšanai. No tā var secināt, ka galvenokārt valstīs ar attīstītām demokrātiskām tradīcijām, normatīvie akti paredz kā obligāto sociālo apdrošināšanu, tā arī brīvprātīgo sociālo apdrošināšanu. Nodarbinātām personām pēc būtības pievienošanās sociālajai apdrošināšanai ir obligāta. Obligātās apdrošināšanas gadījumā sociālās apdrošināšanas maksājumu apjoms tiek paredzēts likumā, kā noteiktu procentu maksājumi no strādājošo ienākumiem. Savukārt brīvprātīgās apdrošināšanas gadījumā, šo sociālās apdrošināšanas iemaksu absolūto apjomu pašnodarbinātā persona izvēlas brīvprātīgi.

Vispopulārākā indivīdu grupa, kas brīvprātīgi pievienojas sociālajai apdrošināšanai ir pašnodarbinātās personas. Tās ir personas, kas gūst ienākumus no savas darbības, neesot darba attiecībās ar darba devēju, t.i., zemnieku un zvejnieku saimniecību īpašnieki, individuālie komersanti, ārsti, kuriem ir privātprakse, individuālā darba veicēji, mākslinieki, kuri saņem autoratlīdzību, zvērināti advokāti, notāri, tiesu izpildītāji, revidenti, namīpašnieki u.c. Veicot sociālās iemaksas pensiju apdrošināšanai, pašnodarbinātā persona iegūst tiesības saņemt slimības un maternitātes pabalstu, vecuma un invaliditātes pensiju. Pašnodarbinātās personas apgādībā esošajiem, viņa nāves gadījumā, ir tiesības uz apgādnieka zaudējuma pensiju (ja pašnodarbinātais ir veicis sociālās iemaksas). Nozīmīga ir arī vispārējā sociālās apdrošināšanas norma, kura nosaka, ka pašnodarbinātās personas nevar saņemt bezdarbnieka pabalstu, jo tās nodarbina pašas sevi atbilstoši definīcijai, kā arī šīs personas nevar saņemt pabalstu saistībā ar darba negadījumiem, jo pats pašnodarbinātais atbild par sava darba apstākļiem un drošību. Par brīvprātīgo sociālo apdrošināšanu var uzskatīt strādājošo vai to darba devēju papildu maksājumus citos sociālās apdrošināšanas fondos un sabiedrībās (pensijas, veselības u.c.) pēc obligāto sociālās apdrošināšanas maksājumu nomaksas. Darba autors uzskata, ka atbilstoši savai sociālās drošības filozofijai un kvalitātei nākotnē, katram indivīdam ir brīva izvēle iegādāties papildu veselības apdrošināšanas

polises privātajās apdrošināšanas sabiedrībās, ik mēnesi no saviem darba ienākumiem brīvprātīgi veikt maksājumus privātajos pensiju fondos utt. Lai rūpētos par savu darbinieku sociālo labklājību, vairums lielu uzņēmumu, savu darbinieku interesēs, no saviem līdzekļiem veic papildus iemaksas privātajos pensiju fondos, iegādājas veselības apdrošināšanas polises, kā arī dibina un pārvalda slēgtos pensiju fondus, par kuru dalībniekiem kļūst šajos uzņēmumos strādājošie darbinieki.

Tāpat šeit būtu jāmin sociālās apdrošināšanas maksājumu mērķis. Obligātās apdrošināšanas gadījumā, sociālās apdrošināšanas maksājumi vai noteikta to daļa tiek maksāti vai nu valsts sociālās apdrošināšanas budžetā, vai kādā citā, valsts stingrā uzraudzībā un pārvaldībā esošā sociālās apdrošināšanas, fondā. Savukārt brīvprātīgās apdrošināšanas gadījumā, bez obligātās sociālās apdrošināšanas maksājumiem, darba ņēmējs vai viņa darba devējs var izvēlēties papildus veikt brīvprātīgos maksājumus privātajās veselības apdrošināšanas sabiedrībās, privātajos pensiju fondos utt. Džona Voltona (*John Walton*) pētījumā „*Pension schemes: social insurance and social protection*” ir identificēts, ka maksājamo procentu likme sociālās apdrošināšanas maksājumiem, no strādājošā ienākumiem obligātās sociālās apdrošināšanas gadījumā, tiek noteikta valsts sociālās apdrošināšanas normatīvo aktu kopuma ietvaros. Tās apjoms parasti tiek noteikts, balstoties uz valsts realizēto ilgtermiņa sociālekonomisko politiku kopumā, sociālo izdevumu aprēķiniem un plāniem par iekšzemes kopprodukta izaugsmi, valsts demogrāfisko stāvokli un valsts “iejaukšanos” strādājošo izvēlē starp obligāto un brīvprātīgo sociālo apdrošināšanu [113;28]. Šīs likmes parasti zemākas ir bijušas Ziemeļamerikas valstīs, kur valda ekonomiskā individuālisma filozofija, jeb liberāla sociālā politika, priekšroku dodot tirgus risinājumiem ar minimālu valsts līdzdalību. Proti, minimālas valsts noteiktās obligātās sociālās apdrošināšanas iemaksas, savukārt liberāla politika attiecībā uz brīvprātīgiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem privātajā sektorā. Savukārt Skandināvijas valstīs, kur valda sociāldemokrātiska sociālā politika¹ un vairākās postsociālisma valstīs ir plaši attīstīti visi sociālās apdrošināšanas veidi. Sociālās apdrošināšanas maksātāji no valsts sagaida, ka tā saviem pilsoņiem nodrošinās nevis minimālu iztikšanu, bet gan cienīgu dzīves līmeni. Šajās valstīs sociālās apdrošināšanas likme no strādājošā ienākumiem var svārstīties no 30 % līdz pat 50 % (Latvijā pašlaik 33.09 % no darba vecumā esošajiem strādājošajiem un 27.59% no strādājošajiem, kas ir sasnieguši vecumu, kas dod tiesības uz valsts vecuma pensiju). Taču abām šo valstu grupām ir kopīgi sociālo apdrošināšanu

¹ Espings-Andersens *The Three Worlds of Welfare Capitalism*

regulējošie normatīvie principi, kas paredz sociālās apdrošināšanas maksājumu sloga pārdali starp darba ņēmēju un darba devēju. Līdzīgi kā Latvijā, arī pārējās Eiropas Savienības dalībvalstīs sociālās apdrošināšanas iemaksu likme ir pārdalīta starp darba devēju un darba ņēmēju tā, ka lielākais sociālo maksājumu slogs tiek novirzīts uz darba devēju - 60 - 75 %. Latvijā darba vecumā esošajiem strādājošiem obligāto sociālās apdrošināšanas maksājumu likme sastāda 33.09 % un tās maksājumi dalās starp darba devēju 24.09 % apmērā un 9 % apmērā no darba ņēmēja. 1.2. tabulā darba autors ir apkopojis datus par obligāto sociālās apdrošināšanas maksājumu likmes pārdali Latvijā kopš neatkarīgas sociālās apdrošināšanas sistēmas ieviešanas 1991. gadā.

1.2. tabula

Sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdale starp darba devēju un darba ņēmēju Latvijā

[31]

Laiks (Gads)	Darba devēja maksājums (%)	Darba ņēmēja maksājums (%)	Kopā (%)
1991. – 1996. jūnijs	37	1	38
1996. jūlijs – 1996. decembris	33	5	38
1997. – 1999.	28	9	37
2000	27	9	36
2001. – 2002	26	9	35
Kopš 2003. janvāra	24	9	33

Vēl jāpiemin, ka saskaņā ar LR MK noteikumiem par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem, obligāto sociālās apdrošināšanas maksājumu likme tiem darba ņēmējiem, kam ir tiesības uz valsts pensiju, sastāda 27.38% no obligāto iemaksu objekta. Obligāto iemaksu sadalījums starp darba devēju un darba ņēmēju ir attiecīgi 19.94% un 7.44% [3;3].

Pensijas jēdziens un definīcija

Lai noskaidrotu, kādu vietu sociālās apdrošināšanas sistēmā ieņem pensiju sistēma, promocijas darba autors ir iepazīties ar literatūras avotos sniegto vārdā „pensija” skaidrojumu, kā arī ar zinātniskā literatūrā un ārvalstu pētījumos sniegtajām pensijas definīcijām.

Vārda *pensija* saknes ir atrodamas viduslaiku Anglijā lietotajam vārdam *pensioun* – (maksājums), kurš savukārt ir cēlies no latīņu valodas vārdiem *pensio*, *pension*, *pensus*, *pendere* (apsvērums, apsvērt, maksājums, maksāt) [50]. Latvijas Padomju

Enciklopēdijas 6. sējumā pensija (no latīņu valodas *pensio* – maksājums) ir definēta kā pilsoņu materiālais nodrošinājums vecumā, kā arī darbaspējas un apgādnieka zaudējuma gadījumā [116;622] (1.). A. M. Бабир grāmatā „*Экономика социального страхования*” pensijas tiek definētas kā valsts sociālās apdrošināšanas garantijas nākotnē, kas nodrošina sabiedrības locekļiem regulārus ienākumus pēc aktīvo darba gaitu beigām, atbilstoši to darba stāžam, kuru avots ir tekošās sociālās apdrošināšanas iemaksu summas valsts budžetā [52;36] (2.). Savukārt Hosē Piņera (*José Piñera*) savā grāmatā „*El Cascabel al Gato. La Batalla por la reforma previsional*” pensijas ir definējis kā sabiedrības locekļu pastāvīgus ienākumus pēc aktīvo darba gaitu izbeigšanās, kuri tiek finansēti no valsts noteiktajām indivīdu iemaksām privātajos pensiju kontos šo indivīdu aktīvo darba gaitu laikā [53;22] (3.). Zinātniskajā enciklopēdijā *Brittanica Concise Encyclopedia* ir atrodams sekojošs pensijas jēdziena definējums: pensija ir sērijveida regulāri maksājumi no darba atvaļinātai personai darba nespējas gadījumā, kas iestājusies sakarā ar vecumu, invaliditāti vai noteikta termiņa dienesta izbeigšanos. Šo maksājumu periods parasti ilgst līdz pensijas saņēmēja dabiskās dzīves beigām, kā arī dažkārt tie tiek pagarināti un nodoti saņēmēja atraitņiem pēc pensijas saņēmēja nāves [49] (4.). EDSO un Starptautiskā Valūtas fonda izdotajā pētījumā “*Revised Taxonomy for Pension Plans, Pension Fund and Pension Entities*” pensija ir definēta kā no sociālajām iemaksām iepriekš uzkrāts nākamo periodu stabils ienākumu avots, atbilstošas darba nespējas kompensācijai [109;38] (5.). Savukārt Anglijas Pensiju pārvaldes institūta (*The Pensions Management Institute*) publicētajā terminoloģijas vārdnīcā „*Pensions Terminology, Glossary for pension schemes*” pensija ir definēta kā regulāros intervālos veikts fiksēts maksājums (izņemot darba algu) personai vai tās pārdzīvojušiem apgādājamiem, atkarībā no iepriekš sniegto ekonomisko pakalpojumu apjoma, vecuma, labklājības vai darba ienākumu zaudējumu perioda [110;44] (6.).

Izanalizējot minētās definīcijas, autors secina:

1. Definīciju galvenās atšķirības ir atrodamas pensiju finansēšanas avotos, kā arī pensiju lielumu noteicošajos faktoros (darba stāžs un sociālo iemaksu lielums valsts budžetā vai privātajos pensiju kontos).
2. Kā kopīgu faktoru visām pensijām var minēt maksājumu termiņu – *pastāvīgi, regulāri, fiksēti, stabili*.

3. Pirmā un pēdējās divas definīcijas raksturo pensijas lielumu atkarība no sniegto ekonomisko pakalpojumu apjoma (darba stāžs un iepriekš veiktās sociālās apdrošināšanas iemaksas).
4. Neviena no sniegtajām definīcijām nevar precīzi definēt pensijas jēdzienu mūsdienu pensijas sistēmu ietvaros, kā arī nerisina darbā izvirzīto problemātiku, attiecībā uz neadekvāti zemajām pensijām Latvijā, jo

Pirmā un ceturtnā un sestā definīcija vairāk runā par pensijas maksājumu būtību, bet tā neskar pensijas lieluma noteikšanas principus.

Otrā definīcija un piektā šodien vairs nav aktuāla, ko apstiprina demogrāfiskās tendences nākotnē Latvijā un vairumā ES dalībvalstīs [41]. Strādājošo iedzīvotāju skaits Latvijā pēc 2010. gada sāks samazināties. Sociālās apdrošināšanas iemaksas sociālajā budžetā nebūs pietiekošas, lai nākotnē pilnībā finansētu pensiju maksājumu saistības 1. pensiju līmeņa ietvaros.

Trešā definīcija arī nevar tikt attiecināta uz Latviju un vairākām Austrumu un Centrālās Eiropas valstīm, jo tajās iedzīvotāju darba ienākumi ir zemi. Līdz ar to sociālās apdrošināšanas maksājumi ir nelieli un tie nedod iespēju strādājošajiem savos privātajos pensiju kontos (2. un 3. pensiju līmenis) uzkrāt pietiekamus līdzekļus, kas nodrošinātu, darba ienākumiem atbilstošas pensijas nākotnē. Attiecīgi minētajās valstīs vēl joprojām svarīga paliek valsts loma pensiju finansēšanas mehānismā (1. pensiju līmenis).

Promocijas darba autors ierosina pensijas definīcijā iekļaut mūsdienām atbilstošākos iepriekš minēto definīciju elementus. Ierosinājums ir saistīts ar nākotnē sagaidāmajām izmaiņām pensiju sistēmās. Autors uzskata, ka 1. pensiju līmeņa jeb nefondēto pensiju nozīme pakāpeniski samazināsies un uzsvars tiks likts uz 2. un 3. pensiju līmeni. Proti, otrais pensiju sistēmas elements - garantētie valsts pensiju maksājumi, kas tieši ir atkarīgi no strādājošo sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām (*Defined Contribution*) - tiks aizvietoti ar valsts noteiktajiem un brīvprātīgajiem maksājumiem no uzkrātajiem pensiju līdzekļiem individuālajos pensiju kontos (*Defined Benefit*). Iepazīstoties ar rakstu žurnālā *Pensions International* „Time to start saving long term” [38], darba autors piekrīt raksta izvirzītai hipotēzei, ka sociālais risks un atbildība par pienācīgām pensijām vecumdienās pakāpeniski pāriet no valsts un pensiju fondiem uz strādājošajiem indivīdiem. Proti, aktīvo darba gaitu laikā iedzīvotājiem savlaicīgi ir jāuzkrāj nauda privātajos pensiju kontos, kas tiek atvērti un pārvaldīti brīvprātīgi

izvēlētos pensiju plānos. Anglijā 1995. gadā sāka parādīties jauns sociālās aizsardzības princips „*DIY (do it yourself) social policy*”, kura autori bija angļu ekonomisti Kleins un Millars (*Klein, Millar*). Viņi paredzēja pakāpenisku sociālās atbildības pāreju no kolektīvās atbildības caur valsts garantijām (angļu ekonomists Timtuss 1966. gads) uz individuālo atbildību [107;12]. Arī Čīles darba lietu ministrs Hosē Piņera 1981. gadā, kardināli reformējot Čīles pensiju sistēmu, prognozēja, ka pensiju sistēmā iestrādātais paaudžu solidaritātes princips nākotnē pakāpeniski pāries uz strādājošo un pensionāru individuālisma principu [105;33]. 1999. gadā Henrons un Dveiers (*Henron, Dwyer*) izteica kritiku attiecībā uz iepriekš definēto *DIY* individuālās sociālās atbildības principu, to raksturojot kā netaisnīgu pret tiem iedzīvotājiem, kuriem jau ir ilgs darba stāžs un kuri darba gaitu laikā jau ir veikuši lielus sociālās apdrošināšanas maksājumus, attiecīgi sagaidot adekvātu valsts nodrošinātu vecuma pensiju nākotnē [107;14]. Iepazīstoties ar Roberta Palacio un Olekseja Slučinska (*Roberto Palacio, Oleksey Sluchisnky*) pētījumu [72;5] par sociālo pensiju lomu sociālās apdrošināšanas sistēmā, darba autors piekrīt, ka, neskatoties uz sagaidāmām izmaiņām pensiju sistēmas finansēšanas mehānismā, joprojām pensiju sistēmas ietvaros tiks saglabāti Otto fon Bismarka 19. gadsimta beigās Vācijā iestrādātie sociālās apdrošināšanas principi, kas paredzēja, no tekošiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem, finansēt noteikta lieluma pensijas maksājumus sociāli maznodrošinātiem un neaizsargātiem strādājošajiem, sasniedzot noteiktu vecumu (tajā laikā 65 gadi). Latvijā šādus sociālos maksājumus var raksturot kā vecuma pensijas minimālo apmēru, kas ir vienāds ar valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (49.50 LVL). Šie Otto fon Bismarka izstrādātie sociālās apdrošināšanas principi Vācijā tiek uzskatīti par pirmsākumiem *PAYG* pensiju sistēmām. Roberts Holcmans un Ričards Hincs (*Robert Holzman, Richard Hinz*), aprakstot daudzlīmeņu pensiju sistēmas pasaulē, ir definējuši sekojošus piecus iespējamus pensiju līmeņus, kuri noteiktā kombinācijā var veidot jebkuras valsts pensiju sistēmu [110;67]:

1. **nulles līmenis** (ietver sevī minimālos valsts sociālos pensiju maksājumus, kas tiek izmaksāti maznodrošinātiem pensijas vecuma iedzīvotājiem, neatkarīgi no iepriekš neveiktajām sociālām iemaksām). Pēc Holcmana un Hinsa domām šāda pensiju līmeņa iekļaušana jebkuras sociāldemokrātiskas valsts pensiju sistēmā ir obligāts nosacījums. Latvijā par šo līmeni var definēt iepriekš minēto valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Piemēram, Jaunzēlandē darbojas tikai valsts nodrošinātais nulles pensiju līmenis un privātais brīvprātīgais pensiju līmenis.

2. **pirmais līmenis** (no likumā noteiktām obligātām sociālām iemaksām finansēts valsts pārvaldē un uzraudzībā esošs līmenis, kura mērķis ir nodrošināt noteiktu iepriekšējo darba ienākumu atvietojamības līmeni).
3. **otrais līmenis** (valsts likumos noteiktas obligātās iemaksas privātajos fondētajos pensiju kontos).
4. **trešais līmenis** (brīvprātīgas strādājošo vai to darba devēju papildus iemaksas privātajos fondētajos pensiju kontos)
5. **ceturtais līmenis** (informatīvas finansiālās un nefinansiālās starppaaudžu atbalsta programmas starp ģimenes locekļiem). Sasniedzot pensijas vecumu, šis līmenis paredz iespēju saņemt sociālo palīdzību no ģimenes jaunākajiem locekļiem, kā arī gūt papildus ienākumus caur dividendēm, procentiem un rentes no darba gaitu laikā uzkrātā kapitāla. Šāds pensiju līmenis eksistē vairākas Tālo Austrumu un Arābu valstīs, kurās ģimenēs parasti ir liels bērnu skaits. Arī Latvijā 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā 4. pensiju līmenis bija nozīmīga pensiju sistēmas sastāvdaļa. Pretstatā pensijas sistēmu krīzēm ES, ASV un Japānā, kuru pamatā ir demogrāfijas rādītāju kritieni, šajās valstīs pirmā un otrā līmeņa neesamība ir viens no demogrāfijas rādītāju pieauguma virzītājiem.

Turpinot diskusiju par valsts lomas mazināšanos un tās garantijām pensiju sistēmas ietvaros, valstij ir jānodrošina spēcīga uzraudzības funkcija un normatīvo aktu bāze sociālās apdrošināšanas maksājumu administrēšanā un uzkrāto pensijas līdzekļu aizsardzībai ilgtermiņā, kā arī efektīvu ilgtermiņa investīciju instrumentu radīšanā šo līdzekļu regulētai pārvaldei. Darba autors, uzskata, ka iepriekš definētais pensiju sistēmas ceturtais līmenis pēc aptuveni 50-60 gadiem (vienas paaudzes nomaiņa) varētu būt risinājums augošajai pensiju sistēmu krīzei „vecajās” ES valstīs. Vācu filozofs, ekonomists un revolucionārs Karls Marks (Karl Marx) savā grāmatā „Kapitāls” („*Das Kapital: Kritik der Politischen Oekonomie*”) ir norādījis, ka kapitālistiskā sabiedrībā strādājošiem, caur to līdzdalību pensiju plānos pieder lielākā daļa no valstī kotēto uzņēmumu akcijām, un tajā pašā laikā kā atbildi uz šo apgalvojumu, viņš ir uzdevis retorisku jautājumu: „Vai ir zināms kāds gadījums, kad strādājošie ir saņēmuši kādu ievērojamu labumu no šiem saucamajiem pensiju plāniem, kurus kontrolē paši darba devēji un kuru sākuma kapitāls tiek finansēts no pašu strādājošo algu ieturējumiem?” [102;10]. Šim apgalvojumam var piekrist, aplūkojot nesenos notikumus ASV saistībā ar uzņēmumu *Enron* un *Worldcom* bankrotu uzņēmuma vadības un akcionāru krāpšanās

rezultātā, kurā vairāki tūkstoši strādājoši bija šī uzņēmuma pensiju plāna dalībnieki un līdz ar šo bankrotu viņi zaudēja savus nākotnes pensiju aktīvus. No otras puses, šodien 1% no ASV investoriem pieder 50% no ASV biržās kotēto lielo uzņēmumu akcijas. Atsaucoties uz Kārļa Marksa retorisko jautājumu, ASV ekonomists Toms Šullers (Tom Schuller) savā grāmatā „Social Capital. Critical Perspectives”, kritizē privāto pensiju plānu finansēšanas mehānismu. Pensijas kapitalistiskā sabiedrībā viņš raksturo kā sociālos maksājumus darba devējiem to ikgadējo prēmiju formā kā pašu strādājošo nākamo periodu izdevumu kompensācija un alga nākotnē [103;19]. Neskatoties uz nelielām iemaksām sociālās apdrošināšanas budžetā un „brīvprātīgām” iemaksām privātajos pensiju plānos, pastāv liels individuālās nenoteiktības moments nākotnē ar augstu risku pakāpi nesaņemt pietiekamu pensiju, proporcionāli veiktajām iemaksām darba gaitu laikā.

Apkopojot iepriekš sniegtās pensiju un sociālās apdrošināšanas definīcijas, kā arī teorētiskās nostādnes, promocijas darba autors piedāvā sekojošu pensijas definīciju: ***pensija ir sabiedrības locekļu pastāvīgi un regulāri sociālās apdrošināšanas ienākumi ilgstošas ekonomiskās darba nespējas periodā, atbilstošu sociālo risku kompensācijai, kas pensijas saņēmējam nodrošina pilnvērtīgu sociālo nodrošinājumu¹.***

Šī darba 1.1. tabulā ir sniegts sociālo risku un tiem atbilstošo kompensējošo sociālās apdrošināšanas ienākumu apkopojums. Ilgstošas ekonomiskās darba nespējas periods ir laiks, kurā sociāli apdrošinātā persona ir pakļauta riskam ilgstoši nesaņemt pietiekamus darba ienākumus, lai nodrošinātu pilnvērtīgu dzīves līmeni sev un saviem apgādājamiem. Šī darba 16. lappusē darba autors ir definējis pilnvērtīga sociālā nodrošinājuma jēdzienu.

Sociālās apdrošināšanas teorija min trīs sekojošus pensiju veidus:

- vecuma pensija;
- invaliditātes pensija;
- apgādnieka zaudējuma pensija.

Tā kā šī promocijas darba pētījuma objekts un priekšmets ir Latvijas un ārvalstu vecuma pensiju sistēmas un to elementu kopums, atbilstoši promocijas darba ievadā sniegtajai norādei, darba autors vēlreiz vēlētos atzīmēt, ka promocijas darbā turpmāk, atsevišķi uz to nenorādot, jēdziens *pensija* tiks lietots attiecībā uz *vecuma pensiju*. Savukārt, lietojot

¹ Sociālais nodrošinājums ir definēts LR Satversmes 109. pantā

terminu *pensiju sistēma*, tajā tiks ietverts tikai vecuma pensijas elementu kopums, neietverot invaliditātes pensijas un apgādnieka zaudējuma pensijas elementus.

Sekojoši augstāk sniegtajai definīcijai, darba autors precizē arī *vecuma pensijas* definīciju, kā arī *vecuma pensijas sistēmas* definīciju:

- ***vecuma pensija ir sabiedrības locekļu pastāvīgi un regulāri ienākumi, kas, sasniedzot normatīvos aktos noteiktu vecumu, atbilstoši darba stāžam un iepriekš veiktajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem, ilgtermiņā nodrošina pilnvērtīgu sociālo nodrošinājumu;***
- ***vecuma pensiju sistēma ir valsts izveidots, tās pārraudzībā un privātajam sektoram deleģētā pārvaldībā esošs sociālās aizsardzības instrumentu kopums, kas nodrošina regulāru vecuma pensijas saņemšanu.***

Sociālās aizsardzības instrumentu kopumā autors iekļauj:

- vecuma pensijas sistēmas darbības principus,
- pensiju sistēmu regulējošo normatīvo aktu bāzi,
- vecuma pensijas aprēķina metodoloģiju,
- valsts noteikto sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu un darba devēju un darba ņēmēju brīvprātīgo maksājumu novirzīšana valsts pensiju speciālajā budžetā un individuālajos pensiju kontos vecuma pensiju nodrošināšanai un finansēšanai,
- individuālajos pensiju kontos uzkrātā pensiju kapitāla un fondētā pensiju kapitāla pārvaldes politika,
- privātā sektora darbības atbilstības uzraudzība no valsts puses,
- vecuma pensiju izmaksu procedūras pensionāriem.

Turpmāk darbā tiks pētītas ar atsevišķiem pensiju sistēmas elementiem saistītās problēmas.

Pensiju sistēmas izveides un darbības pamatprincipi

Jebkura sistēmas darbības pamatā ir noteikti principi. Vecuma pensiju sistēma balstās uz trim galvenajiem **principiem**:

- solidaritātes princips,
- taisnīguma princips,
- brīvprātīguma princips.

Solidaritātes princips. Pastāv solidaritāte starp sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem un sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņēmējiem, t.i., darba devēji un darba ņēmēji veic sociālās apdrošināšanas iemaksas, un no iekasētajiem maksājumu

līdzekļiem tiek maksātas vecuma pensijas tiem, kam, iestājoties sociālā riska gadījumam (likumā noteikts vecums) ir tiesības saņemt pienācīgu vecuma pensiju. Katras demokrātiskās valsts sociālās apdrošināšanas normatīvo aktu bāzes pamatprincipi ir balstīti uz nostādni, ka katrs strādājošais, kas veic sociālās apdrošināšanas iemaksas šodien apzinās, ka no viņa veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām tiek uzturēti šodienas pensionāri, kā arī viņiem pašiem, sasniedzot likumā noteikto pensijas vecumu, valsts gādās par viņa nākotni.

Taisnīguma princips. Pensijas lielums un no tā izrietošs dzīves līmenis ir tieši atbilstošs obligāto sociālās apdrošināšanas iemaksu lielumam un iemaksu veicēja darba stāžam. Neskatoties uz to, ka visi obligātās sociālās apdrošināšanas maksājumi visa darba stāža periodā tiek ieskaitīti kopējā valsts speciālajā sociālās apdrošināšanas budžetā, iemaksātie līdzekļi tiek reģistrēti, novirzīti un uzkrāti katra maksātāja individuālajos pensiju iemaksu kontos.

Brīvprātīguma princips. Strādājošajiem un to darba devējiem, lai nodrošinātu augstāku pensiju aktīvo darba gaitu laikā ir tiesības veikt papildus brīvprātīgās iemaksas privātajos pensiju fondos.

Turpmāk autors analizēs minēto principu ievērošanu un nozīmi pensiju sistēmas funkcionēšanā. Vairumā valstu sociālās apdrošināšanas iemaksas, kas tiek novirzītas pensiju apdrošināšanai tiek aprēķinātas kā likumā noteikta proporcija no iedzīvotāju darba ienākumiem un turpmāk daļa no šiem maksājumiem tiek tālāk novirzītas pensiju sistēmas finansēšanai (*Defined Contribution*). Latvijā šī iemaksu proporcija pensiju 1. un 2. pensiju līmenī sastāda 20% no sociāli apdrošinātās personas darba ienākumiem. Savukārt personas, kuras sociālajai apdrošināšanai ir pievienojušās brīvprātīgi, iemaksu apjomu var izvēlēties brīvprātīgi, taču šis apjoms nevar būt mazāks par minimumu, kāds ir noteikts likumā (Latvijā 1,800 LVL gadā), pie aprēķiniem, kad dodoties pensijā vecuma pensija nebūtu mazāka par likumā noteikto minimālo pensiju.

Darba autors ir identificējis Latvijas normatīvos aktos iestrādātās pensiju sistēmas taisnīguma un solidaritātes principiem neatbilstošas normas¹, kas nosaka strādājošo maksimālos ienākumus, pie kuriem sociāli apdrošinātajai personai vairs nav jāveic

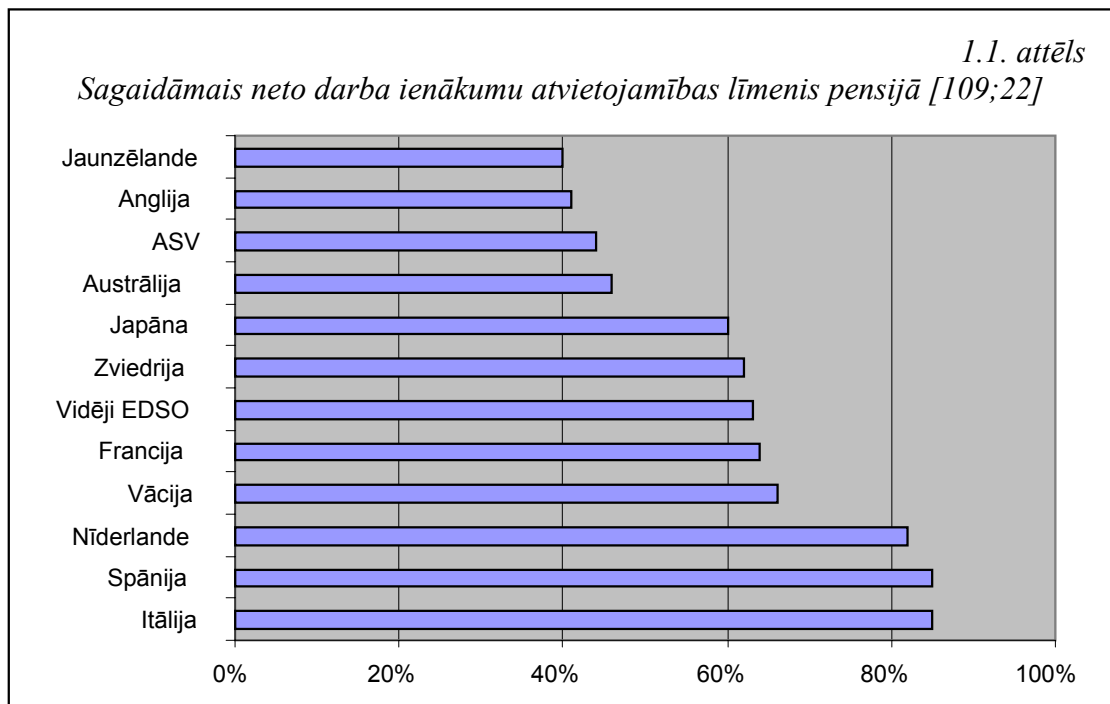
¹ LR MK Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru

sociālās apdrošināšanas maksājumi kā noteikta procentu summu no saviem ienākumiem. Proti, 2006., 2007. un 2008. gadā strādājošajiem sasniedzot bruto ienākumu līmeni attiecīgi 20700 LVL, 23800 LVL un 29900 LVL. Atbilstoši minētajiem MK noteikumiem strādājošajiem vairs nav jāveic sociālās apdrošināšanas maksājumi. Sociālās apdrošināšanas maksājumu valsts sociālajā budžetā vai maksājumu pensiju plānos lielumu šie iedzīvotāji var izvēlēties brīvprātīgi [10;2]. Darba trešajā nodaļā darba autors ir veicis aprēķinus par potenciālajiem zaudējumiem, ko ik gadu cieš valsts sociālās apdrošināšanas budžets, **taisnīguma un solidaritātes principu** neievērošanas rezultātā.

Oksfordas universitātes profesors Gordons L. Klārks (*Gordon L. Clark*) savā grāmatā *European Pensions & Global Finance* ir nodalījis divus pensiju sistēmas modeļus: klasiskais Eiropas un Anglo-Amerikas pensiju sistēmu modeļi [11;12]. Kā galveno atšķirību šiem pensiju modeļiem grāmatas autors min pensiju sistēmas pamatprincipu ievērošanas prioritāti. Eiropas modelī svarīgākie ir solidaritātes un taisnīguma principi. Attiecīgi kontinentālās Eiropas pensiju sistēmas no valsts puses nodrošina plašu klāstu sociālo labumu, kā arī augstu iepriekšējo darba ienākumu atvietošanas līmeni. Šajā modelī tekošie pensiju maksājumi tiek finansēti no šodienas strādājošo sociālām iemaksām valsts budžetā. Atbilstoši pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principiem valsts sociālā budžeta līdzekļi tiek vienmērīgi plānoti, pārdalot šos līdzekļus starp pensijas vecumā esošajiem iedzīvotājiem atkarībā no to darba stāža un iepriekš veiktajām sociālām iemaksām. Pretēji Anglo-Amerikas modelī par būtiskāko pamatprincipu tiek uzskatīts brīvprātīguma princips, kur sagaidāmās pensijas lielums ir atkarīgs no strādājošo brīvprātīgām iemaksām privātajos pensiju kontos un no nākotnes pasaules fondu tirgus tendencēm pasaulē. Šajā modelī iedzīvotājiem ir ierobežota pieeja valsts nodrošinātajiem sociālajiem labumiem. Papildus pensijas ienākumiem, kurus nodrošina uzkrājumi privātajos pensiju fondos, ir svarīga loma iedzīvotāju labklājības vairošanā, aizejot pensijā.

Gordons L. Klārks analizējot pensiju sistēmu krīzes draudus valstīs, kurās joprojām darbojas klasiskais Eiropas pensiju sistēmas modelis, ir apzinājis priekšrocības un trūkumus, pilnveidojot klasisko Eiropas modeli ar Anglo-Amerikas pensiju sistēmas modeļa elementiem. Proti, autors ir analizējis solidaritātes un taisnīguma principu saglabāšanu atbilstoši to definējumam, Eiropas modeļa pensiju sistēmā papildus ieviešot brīvprātīguma principu un mainot principu prioritizācijas kārtību par labu brīvprātīguma

principam. Rezultātā savā grāmatā *European Pensions & Global Finance* viņš ir secinājis, ka, pensiju sistēmā liekot uzsvāru uz brīvprātīguma principu, izveidojas liela pensijas ienākumu nevienlīdzība, kā arī pastāv draudi ienākumu atvietojamības līmeņa kritumam, kas ir saistīts ar pasaules fondu tirgu zemajām ienesīguma likmēm pēdējos gados [112;25]. Tā rezultātā pensijas sistēmas taisnīguma principa ievērošana tiek apdraudēta. 1.1. attēlā ir atspoguļots EDSO pētījumā apkopotais sagaidāmais neto darba ienākumu atvietojamības līmenis attiecībā pret ienākumiem no valsts obligātajiem pensiju līmeņiem, solidaritātes principa ietvaros, dodoties pensijā pēc 40 darba gadiem pie pastāvošās pensiju sistēmas. EDSO un ES valstīs neto darba ienākumu atvietojamības līmenis tiek raksturots ar nabadzības sliekšni un ir noteikts 60% apmērā no vidējiem māsaimniecības ienākumiem valstī uz vienu locekli.

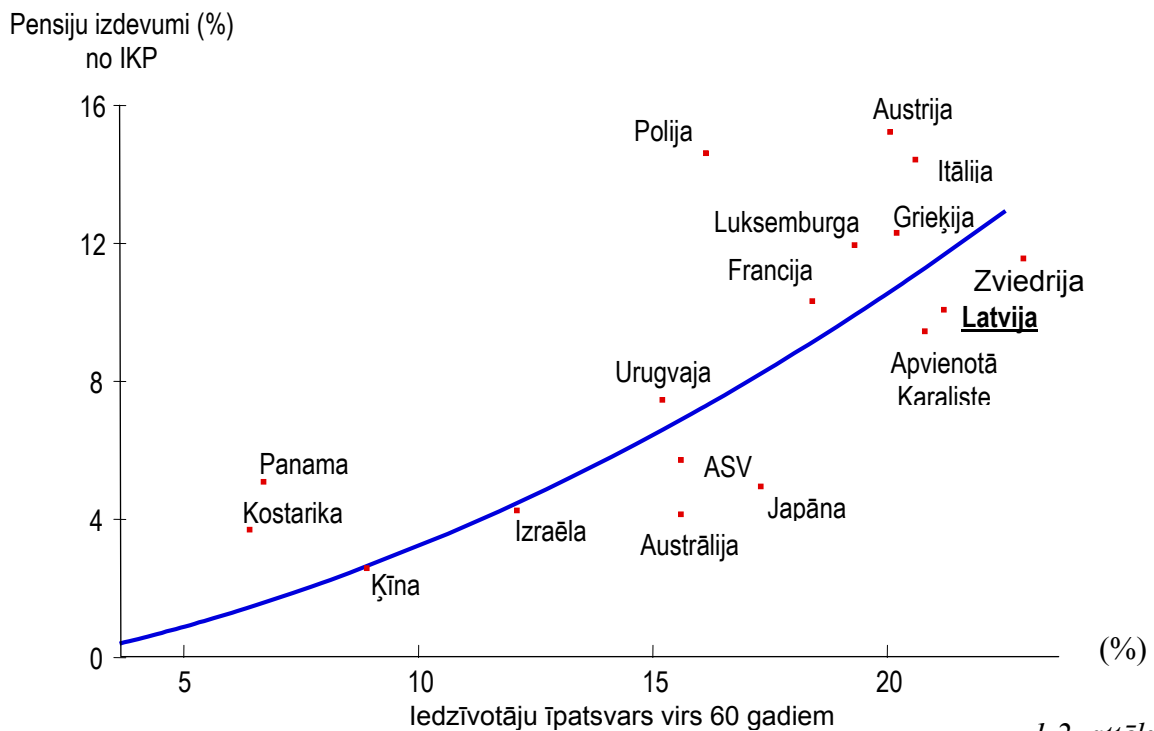
Karls Marks (*Karl Marx*) savā grāmatā „Kapitāls” (*„Das Kapital: Kritik der Politischen Oekonomie*) [102;44], kritizējot Anglo-Amerikas pensiju modeli, ir minējis, ka brīvprātīguma princips, kas tiek realizēts caur privātajiem privātie pensiju plāniem, ir viens no ekonomikas bremsējošajiem elementiem, jo, kaut arī privātajos pensiju plānos ilgtermiņā tiek uzkrāts ievērojams finanšu līdzekļu apjoms no strādājošo ienākumiem, vairumā gadījumu šo uzkrāto pensiju līdzekļu privātie pārvaldnieki neiegulda šo naudu valsts ekonomikas izaugsmes interesēs. Bez tam ASV ekonomisti Mitčels un Utkus (*Mitchel, Utkus*) 2002. gadā pēc Enron skandāla ASV atzina, ka brīvprātīgi iemaksātie līdzekļi privātajos pensiju kontos nav nākotnē pasargāti no līdzīgiem satricinājumiem un

tāpēc privātajiem pensiju pārvaldītājiem ir jāpāriet no *defined benefit* shēmas uz *defined contribution* pensiju finansēšanas shēmu (skatīt 1.2. sadaļu). Liela daļa ekonomistu, apzinoties pensiju sistēmu draudus vairākās ES „vecajās” dalībvalstīs, kuras pamatā ir demogrāfisko rādītāju pasliktināšanās vairākās, runā par Eiropas pensiju modeļa principu konvergenci ar Anglo-Amerikas pensiju modeļa principiem. Proti, uzsvars tiktu likts uz brīvprātīguma principu, kam tiek pakārtoti taisnīguma un solidaritātes principi. Savukārt Gordons L. Klārks ir kritizējis šo pieeju. Pēc viņa uzskatiem pensiju sistēmai jebkurā valstī ir jāietver visu trīs minētu principu darbības elementi, liekot uzvaru uz solidaritātes un taisnīguma principu. Pēc viņa domām 2. un 3. pensiju līmenis tieši pretēji nākotnē var pasliktināt demogrāfisko situāciju valstī. Promocijas darba autors, ņemot vērā 2. un 3. līmeņa pensiju plānu zemās ienesīguma likmes Latvijā, kā arī nosacījumu, ka pensijas maksājumi no nākotnē uzkrātajiem fondiem, netiks indeksēti, pievienojas Gordona L. Klārka nostājamai par labu pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principiem. Autors, apkopojot augstāk apskatītās atziņas, secina, ka joprojām pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principi, uz kuru pamata ir veidots Eiropas pensiju modelis, ir primāri un neatņemami jebkuras pensiju sistēmas darbības un nodrošinājuma elementi. Savukārt, pensijas izdevumu slodzes samazināšanas nolūkos uz IKP, brīvprātīguma principa kā sekundāra ieviešana kopējā pensiju sistēmā stimulē *DIY* politikas veicināšanu un strādājošajiem savu finansiālo un sociālo iespēju robežās dod iespēju pašiem rūpēties par saviem ienākumiem pensijas vecumā.

Vecuma pensija sociālās apdrošināšanas sistēmā ieņem vissvarīgāko lomu. To var pamatot ar faktu, ka izdevumu apjoms vecuma pensijām sastāda vislielāko daļu no visiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem. Latvijā vecuma pensiju izdevumu proporcija caurmērā sastāda ap 75 % no kopējiem sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumiem (2006. gadā 76%), un tie sastāda aptuveni 10% (2006. gadā - 8%) no Latvijas iekšzemes kopprodukta (IKP) [17;12]. Taču, neskatoties uz valsts fondēto pensiju izdevumu lielo īpatsvaru IKP, vecuma pensiju nodrošinājums un saistītās garantijas ir neatņemama demokrātiskas valsts sociālās apdrošināšanas sastāvdaļa. Atbilstoši Vispārējās cilvēku tiesību deklarācijas 25. panta definīcijai, katram indivīdam ir tiesības uz materiālo nodrošinājumu vecumdienās. Pensijas vecums dažādās zemēs iestājās robežās no 60 līdz 65 gadiem, kā arī daudzās valstīs pensijas vecums starp sievietēm un vīriešiem ir atšķirīgs. Kopš 2003. gada 1. janvāra Latvijā pensijas vecums vīriešiem ir 62 gadi, bet sievietēm kopš 2006. gada 1. jūlija ir 61 gads. Taču atbilstoši Latvijas likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 8. panta noteikumiem ir

paredzēts sieviešu pensijas vecumu izlīdzināt ar vīriešu, t.i., no 2008. gada 1. jūlija tas būs 62 gadi. Šāds vecuma izlīdzināšanās princips tiek identificēts kā nosacīta darba spējas robeža. Nosakot pensijas vecumu, normatīvie akti tiek balstīti uz esošo un prognozēto demogrāfisko situāciju valstī, plānojot sociālo ienākumu un izdevumu bilanci. Visā pasaulē pensiju izdevumu budžets ir tieši atkarīgs no sabiedrības novecošanās tendencēm. Tā, piemēram, pašreiz Igaunijā vīriešiem pensionēšanās vecums ir palielināts līdz 63 gadiem, Lietuvā līdz 62.5 gadiem, Vācija, Dānijā, Norvēģijā un Islandē tas jau sastāda 65 gadus [67;16].

Ir jāņem vērā arī kāda cita problēma. Lielākajā daļā Eiropas valstīs arī Latvijā dzīvojošās sievietes saņem mazāku atalgojumu un dzīvo ilgāk nekā vīrieši. 1. pensijas līmenis aprēķina kopējo dzīves ilgumu gan sievietēm, gan vīriešiem un šis skaitlis G tiek izmantots, lai aprēķinātu mēneša pensijas lielumu. Pensijas periods, kuru piemēro aprēķinot valsts pensijas ir noteikts vīriešiem un sievietēm vienāds. Privātā pensiju sistēma ir balstīta uz individuāliem rādītājiem un tajā tiek ņemts vērā arī sievietes un vīrieša dzīves ilgums un alga. Rezultātā rodas ļoti liela starpība starp pensijām, ko saņem vīrieši un sievietes. Piemēram, ja Latvijā vidējā alga, ko saņem sieviete ir par 20% zemāka un viņas dzīves ilgums ir par 30% lielāks, tad viņas pensijas apjoms būs aptuveni 60% no pensijas, ko saņem vīrietis.

Attiecība starp iedzīvotāju īpatsvaru virs 60 gadiem valsts izdevumiem vecuma pensijām [70;10]

1.2. attēlā ir attēlotas sabiedrības novecošanās tendences pasaulē, kuru rezultātā sociālo maksājumu apjoms un īpatsvars attiecībā pret IKP pārsvarā ir pieaudzis Rietumeiropas valstīs un ASV. Kā norādīts 1.2. attēlā vairumā Eiropas valstu iedzīvotāju īpatsvars virs 60 gadiem, kas caurmērā tiek uzskatīts par pensijas vecumu, svārstās ap 20 % no kopējā iedzīvotāju skaita. Līdz ar to vecuma pensiju izdevumu īpatsvars no IKP ir samērā augsts – no 10 % līdz 15 %.

Bez tam, apzinoties pastāvošās demogrāfiskās tendences pasaulē, kad notiek strauja sabiedrības novecošanās un dzimstības samazināšanās, attēlotai līknei tuvāko 20 līdz 30 gadu laikā būs tendence pieaugt straujāk. Ņemot vērā demogrāfiskās prognozes Latvijā un sekojot citu valstu piemēram, kā viens no nepopulistiskiem valdības risinājumiem Latvijā, atbilstoši pensiju sistēmas solidaritātes principam, būtu pensijas vecuma turpmāka palielināšana. Taču kā alternatīvu risinājumu darba autors piedāvā pilnveidot pensiju aprēķinu algoritmu. Algoritmu pilnveidojot, autors iesaka ņemt vērā šādus principus:

- jo lielākas sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas, jo lielāka būs pensija;
- jo vēlāk cilvēks ilgāk turpinās strādāt un veiks sociālās apdrošināšanas iemaksas, jo lielāka būs pensija;
- paaudžu solidaritātes shēmas ietvaros nodarbināto sociālās apdrošināšanas iemaksas, tiek mērķtiecīgi izlietas pensiju izmaksām esošajiem pensionāru pensiju maksājumos;
- pensiju sistēma veicina ieinteresētību paildzināt darba mūžu, kā rezultātā nodarbināto noslodze samazinās.

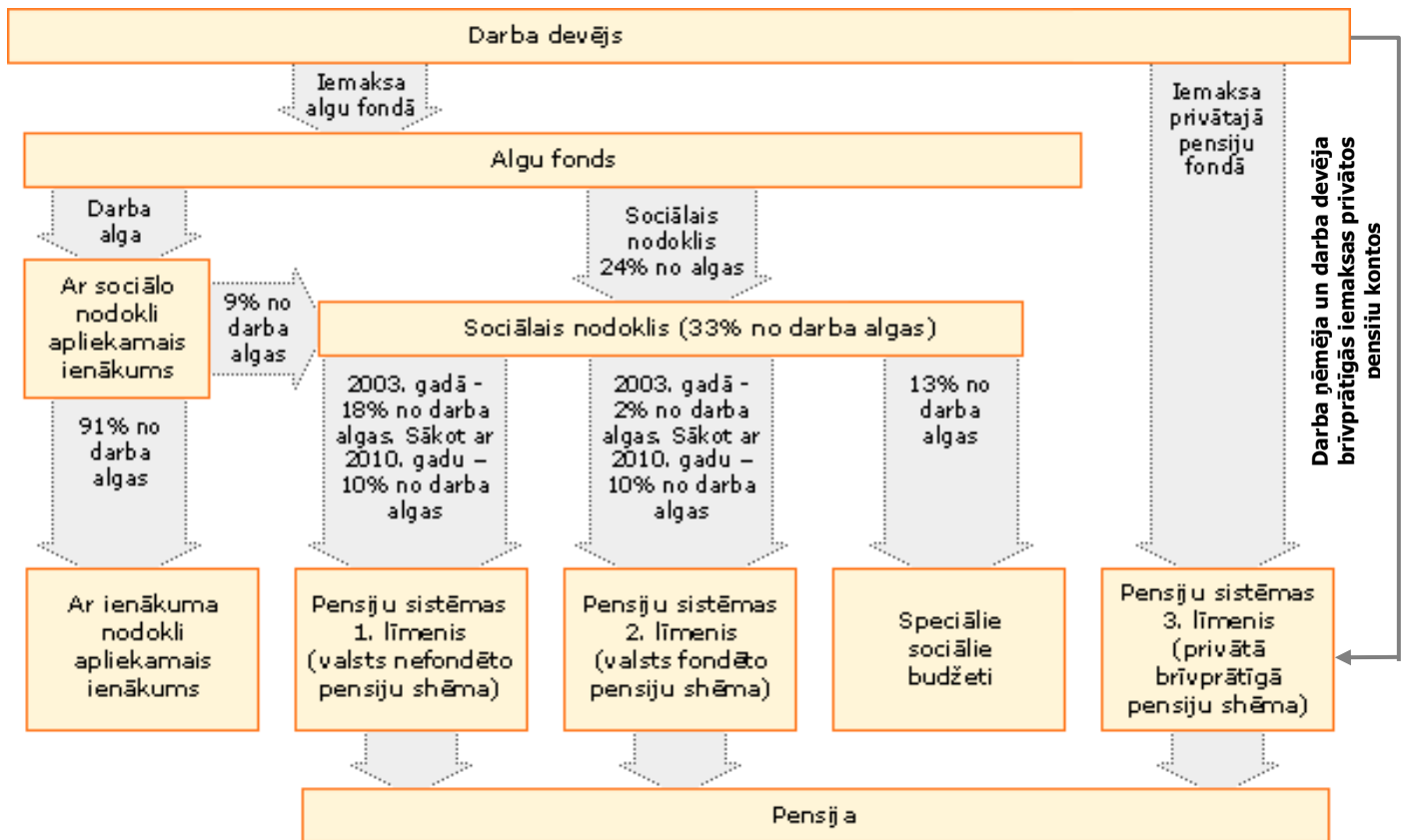
1.2. Pensiju sistēmas finansēšanas mehānisms

No pensiju sistēmas finansēšanas mehānisma viedokļa teorijā izšķir divus galvenos pensiju sistēmu veidus: pensiju sistēma, kas nodrošina noteikta lieluma pensiju maksājumus neatkarīgi no sociālās apdrošināšanas obligātajām vai brīvprātīgajām iemaksām (*Defined Benefit (DB)*) [108,34] un pensiju sistēma, kurā pensiju maksājumi ir tieši atkarīgi no sociālās apdrošināšanas obligātajām vai brīvprātīgajām iemaksām individuālajos pensiju kontos (*Defined Contribution (DC)*) [108,66]. Latvijas pensiju sistēmā ir iestrādāti abi šo pensiju sistēmu nosacījumi. Jo, atbilstoši iepriekšējā apakšnodaļā definētajam taisnīguma principam, Latvijā pensiju maksājumi ir tieši atkarīgi ne tikai no veiktajām sociālās apdrošināšanas obligātajām un brīvprātīgām iemaksām, bet arī no darba stāža ilguma un izvēlēta pensiju plāna efektīvas darbības.

Bez obligātajām iemaksām katram sabiedrības loceklim ir iespēja papildināt savu pensiju fondu, t.i., brīvprātīgi veicot papildus maksājumus privātajos pensiju fondos. Tātad šeit var runāt par otru pensiju sistēmas finansēšanas avotu, proti, brīvprātīgie maksājumi privātajā sektorā. Līdz ar to var secināt, ka pensiju sistēma kopumā valstī tiek finansēta no diviem galvenajiem avotiem:

- 1 Obligātie pensiju nodrošināšanas maksājumi, ko darbinieks un/vai darba devējs veic no darba ienākumiem, likumos paredzētajā kārtībā valsts pensiju speciālajā budžetā vai individuālajā pensiju kontā. Iemaksas valsts pensiju speciālajā budžetā var veidoties:
 - kā daļa no kopējām sociālās apdrošināšanas iemaksām (Latvija);
 - kā noteikta summa, kuru darba ņēmējs no savas algas maksā kā atsevišķu nodokli (bijušās Dienvidslāvijas republikas).
 - kā darba ņēmēja papildus iemaksas strādājošo individuālajos pensiju kontos (Igaunija).Trešajā gadījumā iemaksu mērķis ir finansēt tikai valsts garantētās pensijas.
2. Brīvprātīgās papildu iemaksas no darba ņēmēja un darba devēja puses, brīvi izvēlēta apjomā, brīvi izvēlētajos privātajos pensiju fondos.

Zemāk tiek sniegts attēls, kurā tiek attēlots pensiju sistēmas finansēšanas mehānisms Latvijā, pēc pensiju sistēmas reformas 2001. gadā.

1.3. attēls *Pensiju sistēmas finansēšanas mehānisms Latvijā [39]*

1.3. attēlā ir redzams, ka obligāto iemaksu likme no darba algas 33.09% (24.09% darba devējs, 9% darba ņēmējs) tiek iemaksāta sociālās apdrošināšanas fondā, tai skaitā 25.26% tiek novirzīti valsts pensiju apdrošināšanas finansēšanai, no kuriem līdzekļi tiek sadalīti starp 1. un 2. pensiju līmeni (sīkāk skatīt 1.4 sadaļā). Savukārt obligāto iemaksu likme, ja darba ņēmējs ir sasniedzis vecumu, kas dod tiesības uz valsts vecuma pensiju, ir 27,59 % no obligāto iemaksu objekta, obligāto iemaksu likmes sadalījums starp darba devēju un darba ņēmēju ir attiecīgi 20,09 % un 7,50 % [13,2]. Kā iepriekš minēts, sistēma dod iespēju gan darba ņēmējiem, gan darba devējiem **brīvprātīgi** veikt papildus iemaksas brīvi izvēlētajā privātajā pensiju fondā. Latvijā tas tiek uzskatīts par trešo pensiju līmeni, taču daudzās Rietumeiropas valstīs (Vācijā, Austrijā, Francijā) tas tiek uzskatīts par 2. pensiju līmeni, jo šajās valstīs nepastāv tā sauktā valsts fondēto pensiju shēma. Šajā sakarā promocijas darba autors jau iepriekš ir uzsvēris, ka trešais privāto pensiju līmenis pakāpeniski kļūs arvien svarīgāks pietiekamu pensiju finansēšanas avots

nākotnē. Strādājošajiem vai to darba devējiem, lai nodrošinātu darba ienākumiem līdzvērtīgas pensijas vecumdienās, darba gaitu laikā būtu jāuzkrāj pensiju līdzekļus, brīvprātīgi izvēlētajos, 3. līmeņa privātajos pensiju plānos. Taču joprojām Latvijas pensiju sistēmas darbība pārsvarā tiek finansēta no 1. pensiju līmeņa avotiem, proti, pensiju maksājumi tiek veikti tikai no sociālās apdrošināšanas budžeta, bet 2. un 3. līmenī līdzekļi tiek tikai uzkrāti un tiks novirzīti pensiju maksājumiem tikai pēc 2014. gada. Tāpat, analizējot 1.2. attēlu, darba autors secina, ka, neskatoties uz privātā pensiju līmeņa sagaidāmo nozīmi nākotnē pensiju sistēmas ietvaros, gan Latvijā, gan citās valstīs, joprojām iemaksas šajā līmenī ir nelielas. Tas izskaidrojams ar salīdzinoši zemiem iedzīvotāju darba ienākumiem, neļaujot tiem veikt uzkrājumus nākotnes maksājumiem.

Izanalizējot 1.3. attēlā aprakstīto Latvijas pensijas sistēmu, darba autors atzinīgi novērtē Latvijā reformēto pensiju sistēmu pēc 2001. gada. To pēc savas koncepcijas un uzbūves var uzskatīt par vienu no modernākajām pensiju sistēmām pasaulē. Turpmāk darba 1.4. sadaļā sagatavotā 1.4. tabula sniedz detalizētu aprakstu par Latvijas visu 3 līmeņu pensiju sistēmas darbību. Tajā pat laikā jaunieviestā un reformētā pensiju sistēma Latvijā joprojām nav spējusi atrisināt šodienas zemo pensiju maksājumus pensionāriem. Neskatoties uz Latvijas pensiju sistēmas izveidē iestrādāto **taisnīguma principu**, promocijas darba autors secina, ka pašlaik Latvijas pensiju sistēma neatbilst minētā principa 1.1. sadaļā sniegtajam definējumam. Tas izskaidrojams ar zemo vecuma pensiju līmeni, kas bija un ir zemāks par valsts noteikto iztikas minimumu (3.3. tabula). Latvijas normatīvo aktu ietvaros, kas regulē un nosaka pensiju sistēmas finansēšanas un jauno pensiju aprēķināšanas mehānismu, ir joprojām virkne nepārdomātu normu (sociālās apdrošināšanas iemaksu ierobežojumi, pensiju aplikšana ar ienākuma nodokli, sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdale starp 1. un 2. pensiju līmeni utt.), kuras nav nodrošinājušas adekvātu pensiju lieluma pieaugumu un kā norādīts darba 3.3. tabulā, katru gadu vecuma pensijas ir bijušas zem iztikas minimuma līmeņa. Darba trešajā nodaļā darba autors detalizēti apskata šos normatīvos aktus, kā arī ir sniedzis priekšlikumus to pilnveidošanai, ar mērķi veicināt straujāku pensiju pieaugumu.

Taču runājot par pensiju sistēmas finansēšanas mehānismu, svarīgi būtu arī pievērsties pensiju sistēmas iekasēto līdzekļu pārvaldes mehānismam. Ar pārvaldes mehānismu tiek saprasta pensiju līdzekļu novirzīšana tekošajām pensiju izmaksām un ilgtermiņā uzkrāto pensiju līdzekļu ieguldīšana nākotnes pensiju kapitāla palielināšanai.

Iepazīstoties ar pensiju sistēmā iemaksāto līdzekļu pārvaldes mehānismu teorētiskām nostādņēm un saistīto jēdzienu terminu definējumiem, kas sniegti Anglijas pensiju institūta izdotajā pensiju terminoloģijas vārdnīcā [109;30] un EDSO un Starptautiskā Valūtas fonda izdotajā pētījumā “*Revised Taxonomy for Pension Plans, Pension Fund and Pension Entities*”, darba autors ir identificējis divus galvenos pensiju sistēmu modeļus:

- **nefondēto pensiju sistēma** (*PayAsYouGo System – PAYG*) ir pensiju sistēma, kuras ietvaros pensiju maksājumi tiek izmaksāti no tekošo sociālo iemaksu ieņēmumiem un kuras ietvaros netiek veikta sociālo maksājumu ieguldīšana nākotnes pensiju saistību segšanai [108,72];
- **fondēto pensiju sistēma** (*Funded pension scheme*) ir pensiju sistēma (shēma), kurā daļa no sociālās apdrošināšanas maksājumiem tiek ieguldīti strādājošo individuālos pensiju kontos, ar mērķi nodrošināt nākotnes pensiju saistības [108,11]. Fondēto pensiju shēma ir valsts organizēts iemaksu veikšanas, iemaksāto līdzekļu administrēšanas un pensiju izmaksas pasākumu kopums, kas, nepalielinot kopējo iemaksu apmēru vecuma pensijām, dod iespēju iegūt papildu pensijas kapitālu. Fondēto pensiju sistēmas (shēmas) var būt gan valsts, gan privātās.

Turpmāk ir sniegts detalizēts pētījums par abu iepriekš minēto pensiju sistēmu veidu izveides un darbības aspektiem gan teorētiskā, gan praktiskā skatījumā.

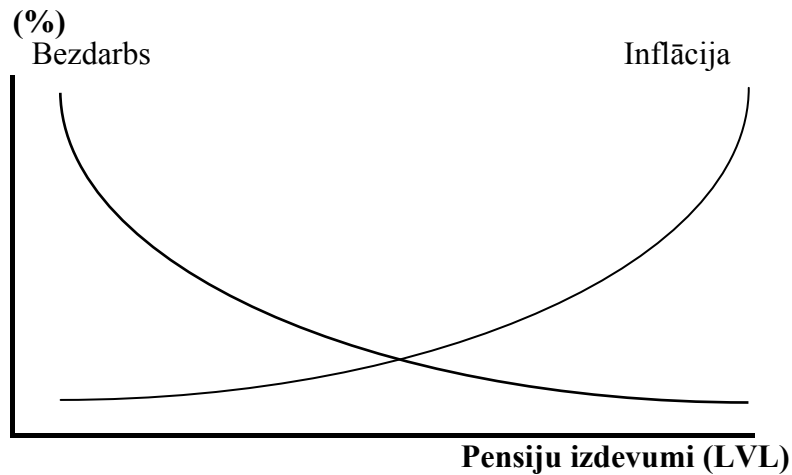
Nefondēto pensiju sistēma

Nefondēto pensiju sistēma ir pazīstama kā “klasiskā” pensiju sistēma jeb valsts nefondēto pensiju sistēma. Tās galvenie darbības pamatprincipi nosaka, ka visi valsts iekasētie pensiju maksājumi no darba ņēmējiem uzreiz tiek novirzīti kopējā pensiju fondā, no kura tiek finansēti tekošie valsts pensiju izdevumi [108;1]. Proti, šodien strādājošie uztur šodienas pensionārus. Tāda sistēma darbojas vairumā Rietumeiropas valstīs un ASV, Latvijā tā darbojās no 1991. gada līdz pensiju sistēmas reformai 2001. gadā. Svarīgākais šīs sistēmas veiksmīgas eksistences pamatnoteikums ir stabila demogrāfiskā sistēma valstī. Dzimstības rādītājiem valstī ir jā saglabā pozitīvas tendences. Darbaspējas vecumā esošo iedzīvotāju skaitam no 15 līdz 64 gadiem valstī ir jā saglabā vienmērīga proporcija attiecībā pret pensijas vecumā esošo iedzīvotāju skaitu. Vairumā ES dalībvalstīs, ASV, Japānā iepriekšējā gadsimta 90-os gados bija vērojams straujš dzimstības rādītāju kritums. Tajā pašā laikā iedzīvotāju mūža ilgums arī sāka paildzināties. Pēdējos 10 gados bieži tiek runāts par pensiju sistēmas krīzi šajās valstīs,

kuras pamatā ir minēto demogrāfisko rādītāju izmaiņas, kuras var raksturot kā pakāpenisku sabiedrības novecošanos. Maikls Prauzs (*Michael Prowse*) savā rakstā „*Europe cries out for a baby boom*” [55;3] pensiju sistēmas krīzes draudus kā lēnu un neatgriezenisku Eiropas sociālās labklājības sistēmas nosirmošanu. Šī darba 2.4. sadaļā darba autors papildus ir pētījis demogrāfisko rādītāju krituma ietekmi pensiju sistēmām ES un citās pasaules valstīs.

Nefondēto pensiju sistēmas stabilitātes nodrošināšanai, valstī svarīgi ir arī saglabāt stabilu monetāro un fiskālo rādītāju izaugsmi. Pieaugot iekšzemes kopproduktam, attiecīgi pieaug arī valsts fiskālie ieņēmumi. Attīstoties ekonomikai, pieaug arī strādājošo algu apjoms. Algu apjoma pieaugums savukārt izraisa inflācijas pieaugumu, kas, atbilstoši Fīlīpa līknes teorijai, veicina bezdarba samazināšanos. Balstoties uz šīm sakarībām, autors ir izvērsis divas būtiskas likumsakarības. Jo valstī ir zemāks bezdarba līmenis, jo sociālo iemaksu kopapjoms pieaug un valsts vecuma pensiju izdevumu apjoms pieaug. Minētās sakarības darba autors ir attēlojis 1.4. attēlā. 1.4. attēls parāda, ka valsts, realizējot gan fiskālo, gan monetāro politiku, regulējot bezdarba un algu inflācijas līmeni, vienlaicīgi var prognozēt iespējamo valsts pensiju izdevumu līmeni. Tomēr darba autors uzskata, ka šo likumsakarību nevar attiecināt uz vecuma pensijām, kas ir zem iztikas minimuma līmeņa, jo šo pensionāru ikmēneša ienākumu palielinājums neatstās būtisku ietekmi uz plaša patēriņa preču pieprasījumu. Darba autors secina, ka nodrošinot un prognozējot sabalansētu attiecību starp algu inflācijas līmeni un bezdarba līmeni, tiek nodrošināta noteikta sociālo ienākumu summa, no kuras tiek finansēta pensiju sistēma kopumā. Taču šādu vienkāršotu modeli var piemērot, pieņemot, ka, darbaspējas vecumā esošo iedzīvotāju skaits, paliek nemainīgs, kā arī valsts politiskā sistēma un politisko lēmumu kopums attiecībā uz pensiju sistēmas izaugsmi saglabā jau esošās tendences.

Vairumā valstu, nosakot pensijas lielumu, ienākumu proporcija no nefondētās pensijas shēmas joprojām ir būtiskāka salīdzinājumā ar fondēto. Piemēram, Eiropas Savienībā pensiju ienākumi no fondētā pensiju kapitāla sastāda ap 90 %. Pat Lielbritānijā, kur PAYG sistēma nav tik dāsna kā Centrāleiropas lielākajā daļā, tas sastāda 60 % no kopējiem pensiju ienākumiem. Šodien lielā daļā Eiropas Savienības valstu un ASV, kurās vēl joprojām turpina darboties *nefondēto pensiju sistēma*, ir apzināts, ka pensiju sistēmai šajās valstīs tuvāko 20 – 30 gadu laikā draud dramatisks fiasko [67;10].

1.4. attēls Inflācijas un bezdarba līmeņa ietekme uz valsts pensiju izdevumiem makroekonomiskā skatījumā

Atsaucoties uz mūsdienu ekonomista Pola Samuelsona (*Paul Samuelson*) atziņu grāmatā „*Economics*”, ka pensiju pamatpienākumi *PAYG* sistēmā ir atkarīgi no darbaspēka lieluma un no tā radītās vērtības pieauguma [73;182], autors atzīst, ka līdz 90. gadu vidum Eiropas Savienībā un arī Latvijā, pastāvot stabilam gan darbaspēka pieaugumam, gan to radītās vērtības pieaugumam, šī atziņa varēja tikt realizēta veiksmīgi. To, galvenokārt, sekmēja 70. un 80. – tajos gados darba gaitas uzsākušo pēckara periodā dzimušo bērnu lielais īpatsvars, kas apturēja nenoteiktību perspektīvai “*vairāk jaunatnes nekā vecā gada gājuma cilvēku*”. Tajā pašā laikā produktivitāte sāka pieaugt straujāk nekā strādājošo ienākumi.

Taču pēc 90. gadu vidus Latvijā un lielākajā daļā ES dalībvalstu demogrāfiskā situācija dramatiski mainījās. Palielinājās pensionēto cilvēku dzīves ilgums. Šīs izmaiņas vairs nerunāja par labu pensiju sistēmu nākotnei. Rezultātā minēto valstu pensiju sistēmas sāka ciest no pārāk dāsno pensiju izmaksu palielināšanās. Čīles darba lietu ministrs Hosē Piņera (*José Piñera*), kas bija jaunās fondēto pensiju sistēmas autors Čīlē, *PAYG* pensiju sistēmu raksturoja kā „*Otto fon Bismarka oriģinālu grēku pret cilvēci*” [53;3]. Pēc ministra domām, 1889. gadā Otto fon Bismarka izveidotās *pay-as-you-go* sociālās apdrošināšanas sistēmas galvenais trūkums bija fundamentāla neizpratne par cilvēka uzvedības būtību. Šī sistēma grauj cilvēka individualitāti attiecībā uz ieguldīto darbu un tiesībām saņemt atalgojumu par padarīto ilgtermiņā. Neskatoties uz dāsno sociālās apdrošināšanas sistēmu Eiropā, pensiju sistēmas šodien vēl spēj funkcionēt. Taču ņemot vērā lielo pēckara bērnu skaitu, kas pašreiz ietilpst strādājošo iedzīvotāju vecuma grupā un kas vēl aptuveni desmit gadus neies pensijā, tuvāko 10-20

gadu laikā *PAYG* pensiju sistēma, saglabājot joprojām vecos uzbūves un darbības principus, var ciest nopietnu fiasko. ASV pensiju izdevumu līmenis no IKP sastāda 12.4 %, Vācijā tas jau ir sasniedzis 19.1%, un daļa pensiju sistēmas tiek finansēta no citu nodokļu ieņēmumu dotācijām [58;8]. Darba autors secina, ka augstāk sniegtā Pola Samuelsona (*Paul Samuelson*) atziņa ir zaudējusi spēku un nav vairs piemērojama šodienas pensiju sistēmas finansēšanas shēmai. Vairums ekonomistu, kuru uzskatiem pievienojās arī darba autors, jau ir atzinuši, ka sliktākā prognoze vēl tuvojas. Nākamajos 30 gados cilvēki rietumvalstīs novecos rekordātrumā. 65 – gadīgo skaits dubultosies salīdzinājumā ar cilvēku skaitu no 20 – 64 gadiem. Japānas strādājošo iedzīvotāju skaits, kas jau pašreiz samazinās, saruks vēl straujāk. Pasaules Bankas speciālisti savā pētījumā ir izveidojuši prognozes attiecībā uz darba spējas vecumā esošo iedzīvotāju skaitu attiecībā pret pensijas vecumā esošo skaitu. 1.2. tabulā tiek sniegti dati par dažām attīstītām valstīm, pašreizējo un sagaidāmo strādājošo skaita proporciju attiecībā pret pensijas vecuma iedzīvotājiem. Kā risinājumu krīzes novēršanai šīm valstīm, ekonomisti un pensiju sistēmu speciālisti ir ieteikuši pārņemt Dienvidamerikas valstu pieredzi un esošo klasisko *PAYG* sistēmu “privatizēt”, ieviešot fondēto pensiju sistēmu (skatīt nākošo nodaļu).

1.2. tabula

Strādājošo skaita proporcija attiecībā pret pensijas vecuma iedzīvotājiem [77;20]

VALSTS	2000	2030
Francija	2.7	1.6
Vācija	2.5	1.2
Šveice	2.9	1.3
ASV	3.4	1.7
Vidēji Eiropas Savienība	2.8	1.5

Taču nebūt viss ir tik vienkārši, kā šķiet. Lai arī Dienvidamerikas pensiju sistēmas modelis (Čīle un Peru) ir sevi veiksmīgi apliecinājis kā progresīvu pensiju sistēmu, tās principu pārņemšanai lielo Rietumeiropas valstu politiķi un ekonomisti aizbildinās ar augsto administratīvo izmaksu apjomu, kas nepieciešams šādas pensiju sistēmas reformai un šādas pensiju sistēmas uzturēšanai, kā arī pasaules fondu tirgu ienesīguma likmju lielo kritumu pēc 2001. gada septembra notikumiem ASV. Kā piemēru var minēt Vāciju, kur pensiju sistēma tiek dotēta no citu nodokļu ieņēmumiem. Jau šodien virkne politiķu izvirza hipotēzi, ka šāda tekošo pensiju izdevumu kompensēšana radīs sociālā

budžeta deficīta straujo pieaugumu un pensiju sistēmas krīzi jau tuvāko gadu laikā. Pēc promocijas darba autora domām, pensijas izmaksu subsidēšana no citu nodokļu ieņēmumiem ir Vācijas valdības *ķeršanās* pie pēdējā glābšanās salmiņa, lai saglabātu Otto fon Bismarka izveidotās pensiju sistēmas principus un izvairītos no nepopulistiskiem lēmumiem, kardināli reformēt Vācijas dāsno pensiju sistēmu. 2001. gadā Hans-Verners un Cīlke Uebelmesera (*Hans Werner, Zilke Uebelmesser*) savā zinātniskajā rakstā, "*When Will the Germans Get Trapped in their Pension System?*" prognozēja, ka Vāciju ap 2023. gadu sagaida nopietna sociālekonomiskā krīze un, lai no tās izvairītos, ir nepieciešama pensiju sistēmas reforma, neskatoties uz sagaidāmo elektorāta pretestību un pieņemto lēmumu nepopularitāti. [106;4]. Šī pētījuma autori ir norādījuši, ka pensiju sistēmas subsidēšana no citu nodokļu ieņēmumiem ir īslaicīgs risinājums. Nākotnē Vācijai būtu jāpārņem Čīles pensiju sistēmas reformas piemērs, popularizējot privāto pensiju kontu nozīmi pensijas sistēmas finansēšanā, mazinot paaudžu solidaritātes principa nozīmi un veicinot individuālisma principu pensiju sistēmas finansēšanā.

Ir skaidrs, ka politiķu un demogrāfu izvirzītajām hipotēzēm un veiktajām prognozēm tuvākajiem 30 gadiem, ir augsta ticamība, tādējādi sociālās apdrošināšanas sistēmai ir nepieciešama reforma tādās valstīs kā Vācija, Francija, Japāna, Spānija, Beļģija u.c., kur ir saglabājusies PAYG sistēma. Neskatoties uz lēno politisko lēmumu pieņemšanas un izpildes tempu, šīm valstīm būs jāseko, tā saukto reformatoru (Zviedrija, Dānija, Baltijas valstis, Šveice, Dienvidamerikas valstis) piemēram, un jāievieš valsts fondēto pensiju sistēmu, nododot pensiju līdzekļu pārvaldes instrumentus privātā sektora rokās, saglabājot tikai valsts lomu regulēšanas un uzraudzības jomā.

Fondēto pensiju sistēma (shēma)

Fondētā pensija ir vecuma pensijas daļa, kuru veido privātajos pensiju kontos uzkrātais fondētās pensijas kapitāls gan valsts fondēto pensiju plānos, gan privātajos pensiju plānos [108;5]. Fondēto pensiju shēma ir valsts organizēts iemaksu veikšanas, iemaksāto līdzekļu administrēšanas un pensiju izmaksas pasākumu kopums. Fondēto pensiju shēma dod iespēju iegūt papildu pensijas kapitālu, nepalielinot kopējo iemaksu apmēru. Iemaksas fondētajā pensiju shēmā iegulda finanšu instrumentos un citos aktīvos. Promocijas darba autora skatījumā fondēto pensiju shēma atšķiras no iepriekš aprakstītās nefondēto pensiju (PAYG) shēmas ar to, ka, bez valsts obligātās sociālās apdrošināšanas un brīvprātīgās privātās apdrošināšanas, parādās vēl obligāti privātā

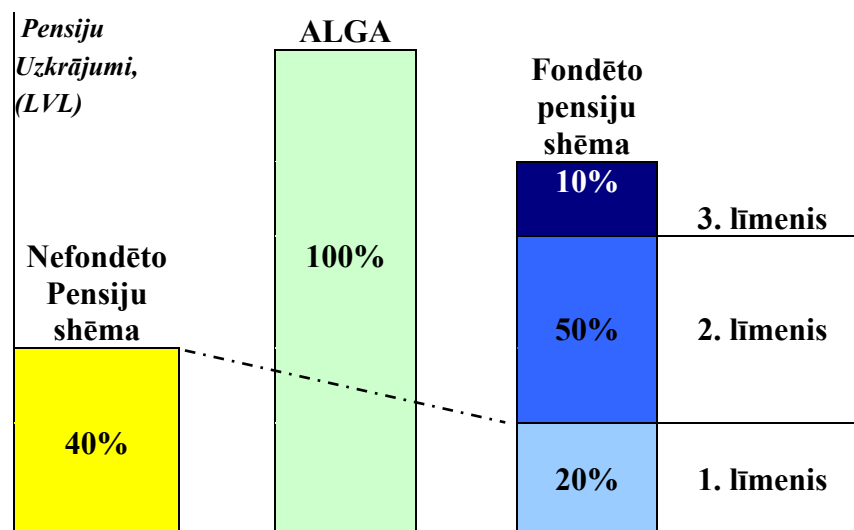
sociālā apdrošināšana. Tas nozīmē, ka vecuma pensijas tiek finansētas no sociālās apdrošināšanas maksājumiem privātajos pensiju fondos, kuru darbību stingri uzrauga valsts. Dienvidamerikas valstīs (Čīle, Peru), kas ir fondēto pensiju sistēmas formas pamatprincipu licēja, šī sistēma tiek definēta kā privāto pensiju sistēma.

Vēsturiski fondēto pensiju sistēmu pirmsākumi ir meklējami Dienvidamerikā – Čīlē. Kad 1970. gadā Čīlē, līdzīgi kā pašlaik tas notiek Eiropā, pensiju sistēma bija tuvu pie bankrota robežas. Hosē Piņera (*José Piñera*) (tā laika Čīles darba ministrs) ar speciālu valsts vadītāja Augusto Pinočeta (*Augusto José Ramón Pinochet Ugarte*) atbalstu un spēcīgu diktātu uzsāka pensiju sistēmas reformu, kas paredzēja kopēju pensijas sistēmas privatizāciju un pāreju uz Privāto pensiju uzkrājumu kontu sistēmu (AFP). Galvenais reformas pamatprincips bija visu darba vecumā esošo iedzīvotāju obligātā iesaistīšanās jaunajā sistēmā. Tiklīdz fondēto pensiju līdzekļu pārvaldes funkcijas tika nodotas privātajam sektoram, iedzīvotājiem tika dota iespēja brīvi izvēlēties pensiju līdzekļu pārvaldītāju, pie kura atvērt privātos pensiju kontus, ar mērķi uzkrāt personīgos vecuma pensijai novirzītos līdzekļus [54:33]. Kaut arī pirmsākumos šī sistēma ieguva spēcīgu pretestību no sabiedrības puses, turpmākajos gados Hosē Piņera ar savu komandu pierādīja šīs sistēmas priekšrocības un straujo izaugsmes potenciālu. Jaunā sistēma ātri izpildīja iepriekš veiktās prognozes. Ja sākumā, lai nodrošinātu šīs sistēmas eksistenci, valdība izlaida papildus ilgtermiņa parāda vērtspapīrus, lai segtu tekošos jaunās sistēmas administratīvos un citus uzturēšanas izdevumus, tad turpmākajos 10 gados Čīles pensiju sistēma tika atzīta par visveiksmīgāko pensiju sistēmu pasaulē, uzkrājot pensiju fondos ap 30 miljardu dolāru [54:20].

Darba autors atzīmē šīs Čīles pensiju sistēmas reformas nozīmi pasaules pensiju sistēmas ietvaros. Jo, apzinoties minētās pensiju sistēmas priekšrocības, Čīlei sekoja vairākas Dienvidamerikas valstis un ASV, kā arī 90. gadu sākumā vairākas postsociālisma bloka valstis kā Polija, Čehija un Ungārija. Pēc autora domām Čīles reformēto pensiju sistēmu var uzskatīt par visefektīvāko pensiju sistēmu pasaulē saistībā ar pensiju līdzekļu pārdali un pārvaldi, kā arī ar iedzīvotāju iesaistīšanas mehānismu reformētā pensiju sistēmā. Darba otrajā nodaļā autors ir detalizēti aprakstījis Čīles sistēmas reformas procesu saistībā ar fondētās pensiju sistēmas principu izstrādi un iestrādāšanu kopējā pensiju sistēmā.

Čīlē, kur, ar valdības lēmumu, iesaistīšanās privātajā pensiju līmenī strādājošajiem iedzīvotājiem bija obligāta. Pensiju sistēma veicināja ne tikai pensionāru labklājības celšanos, bet arī sekmēja valsts ekonomikas izaugsmi. PAYG sistēmas galvenais pamatprincips bija, ka šodienas sociālās apdrošināšanas maksājumi (daļa, kas tiek paredzēta vecuma pensiju nodrošinājumam) pilnībā un tieši tiek novirzīti šodienas pensiju izdevumu segšanai, t.i., šodien strādājošie uztur šodienas pensionārus. Fondēto valsts pensiju shēma paredz jauna elementa (pīlāra) ieviešanu, kurš nodrošina iemaksātā pensiju kapitāla ilgtermiņa uzkrāšanu tieši sociāli apdrošinātās personas individuālajos kontos. Nefondētā pensiju sistēma sastāv no viena līmeņa (pīlāra), bet valsts fondēto pensiju sistēmai (2. līmenis) tiek pievienots vēl trešais līmenis (3. pensiju līmenis), kurā tiek akumulēta daļa no sociālās apdrošināšanas maksājumiem, kas paredzēti vecuma pensiju finansēšanai, un brīvprātīgās darba ņēmēju un darba devēju iemaksas - šie līdzekļi tiek izvietoti ilgtermiņa investīciju projektos ar zemu riska pakāpi un stingrām valsts uzraudzības garantijām.

1995. gada uzsāktās un no 2001. gadā ieviestās pensiju sistēmas reformas ietvaros arī Latvijā normatīvajos aktos tika iestrādāti šīs fondētās pensiju sistēmas pamatprincipi. Latvija bija pirmā valsts pasaulē, kas ieviesa privāto valsts fondēto pensiju līmeni (šodien Latvijā mēs pazīstam kā 2. pensiju līmeni), kas balstīts uz solidaritātes principiem.

1.5. attēls *Pensiju uzkrājumu salīdzinājums fondēto pensiju sistēmā un nefondēto pensiju sistēmā [17;12].*

1.5. attēls rāda, ka, atbilstoši sākotnējam pensiju reformas scenārijam, tika plānots, ka nefondētās pensiju shēmas dalībnieki, dodoties pensijā varēs saņemt aptuveni 40% no

ikmēneša sociālās apdrošināšanas iemaksu algas, turpretī fondētās pensiju shēmas dalībnieki, - pie veiksmīga 2. un 3. pensiju līmeņa izaugsmes scenārija, varētu saņemt aptuveni 80% no mēneša darba ienākumiem pirms došanās pensijā. Fondēto pensiju shēmas priekšrocības ir šādas:

- ✓ tiek saglabāts paaudžu solidaritātes princips ilgtermiņa skatījumā; sociālās apdrošināšanas maksājumi, kas paredzēti vecuma pensiju finansēšanai, tiek pārdalīti starp 1. pensiju un 2. pensiju līmeni;
- ✓ pie veiksmīga 2. pensiju līmeņa attīstības scenārija, tie līdzekļi, kas ir izvietoti šajā līmenī, tiek pasargāti no ilgtermiņa inflācijas;
- ✓ fondēto pensiju līmenī katra indivīda iemaksas tiek mērķtiecīgi ieskaitītas individuālajos pensiju kontos; katrs indivīds brīvprātīgi var izvēlēties savu fondēto pensiju līdzekļu pārvaldnieku: atstāt to valsts ziņā vai novirzīt privātajos pensiju fondos;
- ✓ tā kā fondēti pensiju līdzekļi tiek izvietoti ilgtermiņa investīciju projektos, tie lielā mērā veicina ekonomiskās aktivitātes un makroekonomisko rādītāju izaugsmi valstī un samazina ēnu ekonomikas īpatsvaru valstī, veicinot iedzīvotāju interesi pilnībā deklarēt savus ienākumus, no kuriem, tiek maksāti sociālās apdrošināšanas maksājumi privātajos pensiju uzkrāšanas kontos;
- ✓ izmaksas no fondētā pensijas kapitāla tiek uzsāktas, izbeidzoties dalībai shēmā, kad dalībnieks iesniedz iesniegumu par vecuma pensijas piešķiršanu; šajā gadījumā shēmas dalībnieks var izvēlēties, vai nu pievienot fondēto pensijas kapitālu nefondētam pensiju kapitālam, kas tiek maksāts no 1. pensiju līmeņa, vai arī iegādāties dzīvības apdrošināšanas (mūža pensijas) polisi.

Vairums pasaules ekonomistu ir apzinājuši, ka fondēto pensiju sistēmas finansēšanas modelis ir labāks par klasisko *PAYG* modeli. Taču tajā pašā laikā ir jāapzinās, ka fondēto pensiju sistēmas modelim ir vairākas negatīvās puses, kuras ir jāpieņem kā neizbēgami ekonomiskie faktori:

- ✓ fondēto pensiju sistēma prasa augstākas administratīvās izmaksas. Tā kā fondētos pensiju līdzekļus pārsvarā pārvalda privātie pensiju fondi un augsta līmeņa investīciju speciālisti, tad viņu uzturēšanai ir nepieciešami papildu līdzekļi. Vairumā gadījumu šie līdzekļi tiek finansēti no fondēto pensiju uzkrātajām prēmijām kā noteikts komisijas maksājums vai fiksēta summa noteiktā termiņā;
- ✓ fondēto pensiju sistēmas izaugsme ir tieši atkarīga no fondu tirgu tendencēm. Tā kā aptuveni puse no fondēto pensiju līdzekļiem tiek izvietoti ilgtermiņa vērtspapīros un

ieguldījumu fondu apliecībās, svārstības kā vietējos, tā arī pasaules fondu tirgos tiešā veidā atsauca uz sagaidāmo pensijas lielumu nākotnē (skatīt autora veiktos aprēķinus darba 3.2. sadaļā);

- ✓ pensiju sistēma, neatkarīgi no tās finansēšanas mehānisma ir spēcīgs politiskais instruments. Tas nozīmē, ka nodrošinot stabilu politisko vidi valstī, pastāv arī garantijas saglabāt nemainīgo pensiju sistēmu un tās finansēšanas shēmas valstī un otrādi.

Kaut arī pieminētajai fondēto pensiju sistēmai ir savi trūkumi, tiek uzskatīts, ka pašreiz valstīm, kurās vēl joprojām tiek realizēta nefondēto pensiju sistēma, tuvākā laikā ir jāseko reformātorvalstu piemēram un, neskatoties uz augstajām, ar reformām saistītājām izmaksām un citiem pretrunīgajiem ekonomiskajiem un politiskajiem faktoriem, pakāpeniski būtu jāpāriet uz fondēto pensiju sistēmu. Pastāvošās pasaules demogrāfiskās tendences un to prognozes nākamajiem desmit gadiem ir kā draudu signāls šīm valstīm sagaidāmajam pensiju sistēmas bankrotam valstīs, kurās nav veikta pensiju sistēmas reforma. Pēc Pasaules Bankas veiktā pētījuma 2000. gadā Eiropas Savienības valstīs attiecībā un fondēto pensiju ietekmi uz bezdarba līmeni, tika iegūti sekojoši rezultāti:

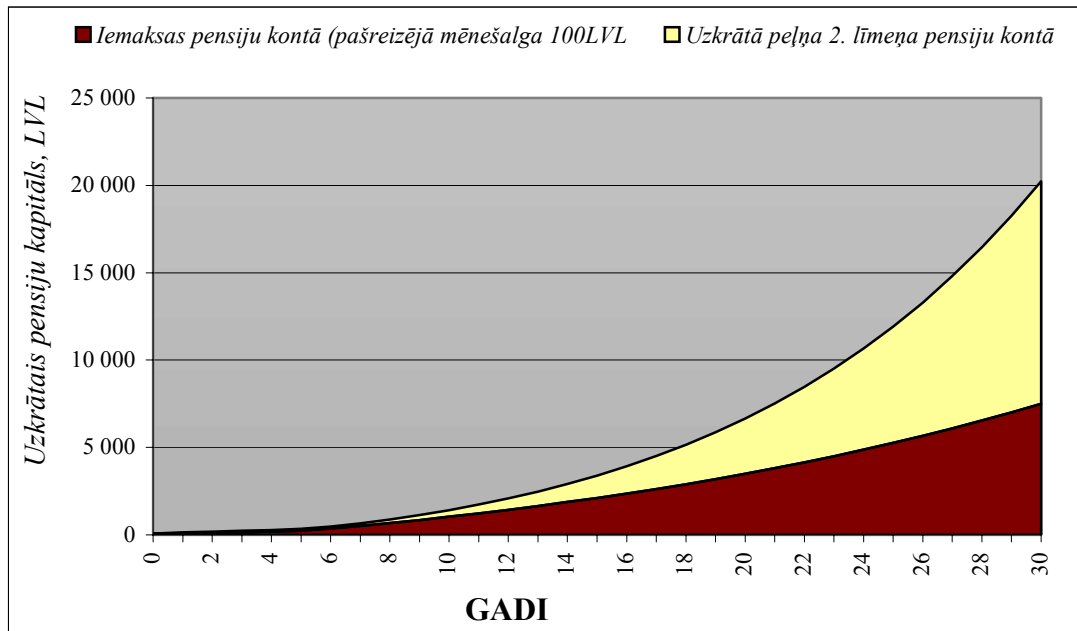
1.3. tabula

Bezdarba līmeņa salīdzinājums valstīs, kuri ir reformēta pensiju sistēma un kurās nav reformēta pensiju sistēma 2000. gadā [77;21]

<u>Nav reformas</u>		<u>Ir reformas</u>	
<u>Valsts</u>	<u>Bezdarba līmenis</u>	<u>Valsts</u>	<u>Bezdarba līmenis</u>
<i>Austrija</i>	<i>5.3 %</i>	<i>Dānija</i>	<i>5.4 %</i>
<i>Beļģija</i>	<i>9.0 %</i>	<i>Nīderlande</i>	<i>5.5 %</i>
<i>Francija</i>	<i>12.3 %</i>	<i>Šveice</i>	<i>4.1 %</i>
<i>Vācija</i>	<i>9.8 %</i>	<i>Lielbritānija</i>	<i>7.1 %</i>
<i>Spānija</i>	<i>20.6 %</i>	<i>Zviedrija</i>	<i>6.0 %</i>
<i>Vidēji ES</i>	<i>11.4 %</i>	<i>Vidēji ES</i>	<i>6.1 %</i>

1.6. attēlā darba autors ir attēlojis pensiju kapitāla papildu neto pieauguma sākotnēji plānoto scenāriju fondēto pensiju shēmas ietvaros, pieņemot, ka caurmērā vidējā statistiskā alga pieaug 2 % gadā, inflācijas līmenis tiek saglabāts Māstrihtas līguma ietvaros – 3 % un nominālais pensiju kapitāla pieaugums katru gadu ir 8 %, saglabājoties stabilam ikgadējam ieguldījumu ienesīgumam. Attēls parāda, ka uzkrāto pensiju kapitāla apjoms, kas tiek izvietots zema riska investīcijās, 30 gadu laikā var pieaugt vairāk nekā 2,5 reizes. Ja nefondēto pensiju kapitāls pieaug vienmērīgi, tad

fondētā pensiju kapitāla uzkrātā peļņa ilgtermiņā, pateicoties efektīvajai procentu likmei, pieaug straujāk nekā izvietoto līdzekļu nominālvērtība.

1.6. attēls Pensiju sistēmas reformas ietvaros prognozētais pensiju kapitāla pieaugums 2. pensiju līmenī

Apkopojot šajā apakšnodaļā gūtās atziņas, darba autors secina, ka gan Dienvidamerikas valstu, gan Centrāleiropas un ES refomātorvalstu pieredze un piemēri parāda, ka viens no augošās pensiju sistēmas krīzes risinājumiem ir pensiju sistēmas finansēšanas mehānisma reforma, paralēli nefondēto pensiju shēmai ieviest arī fondēto pensiju shēmu. Lai veicinātu konkurenci fondēto pensiju pārvaldē ar mērķi samazināt plānu administrēšanas maksu un diversificēt ieguldījumu struktūru, autors atzīst, ka nepieciešams pensiju sistēmas pārvaldes funkcijas proporcionāli pārdalīt starp valsti un privāto sektoru, bet valsts ziņā atstāt pensiju sistēmas uzraudzības funkcijas un fondēto pensiju līdzekļu aizsardzības garanta lomu.

1.3. Publiskā un privātā sektora loma pensiju sistēmas funkcionēšanā

Katrā demokrātiskā valstī ar tirgus ekonomiku pastāv noteikta normatīvo aktu bāze, kas regulē pensiju sistēmas uzbūvi un darbību. Neatkarīgi, vai valstī darbojas fondēto pensiju sistēma vai nefondēto pensiju sistēma, vispārējo un galveno pensiju sistēmas pārvaldes funkciju valsts realizē caur tai deleģētajām tiesībām, proti, valsts rada optimālu normatīvo aktu bāzi, kas nodrošina efektīvu pensijas sistēmas uzbūvi un darbību. Tajā pašā laikā valsts pienākums ir realizēt tās izpildvaras funkcijas attiecībā uz pensiju sistēmu, izveidojot valstiskas institūcijas, kuras nodarbojas ar pensijas sistēmas darbības pārvaldi, uzraudzību, kontroli. Tātad neatkarīgi no pensiju sistēmas modeļa, valsts veic likumdošanas un izpildvaras funkcijas.

Publiskā un privātā sektora loma nefondēto pensiju shēmā

Valstīs, kurās darbojas *PAYG* jeb nefondēto pensiju shēma, valsts (publiskais sektors) ieņem dominējošo lomu, jo:

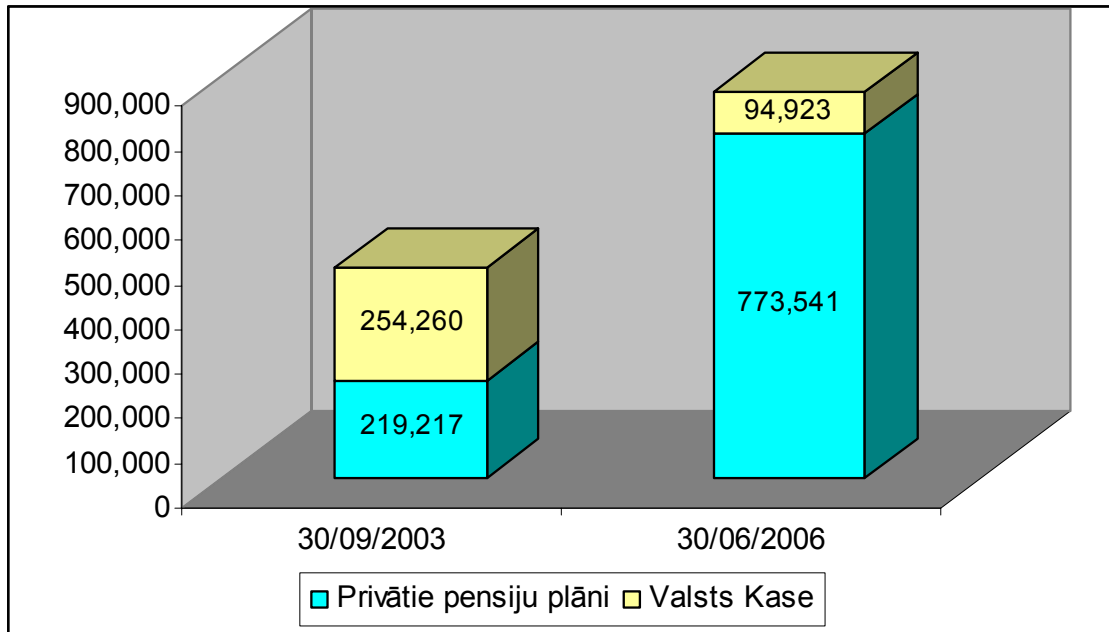
- valsts pilnībā pārvalda visas obligātās sociālās apdrošināšanas iemaksas, kuras tiek novirzītas kā tekošo, tā arī nākotnes pensiju izdevumiem. Šajā gadījumā valsts atbilstoši sociālās un sociālās apdrošināšanas likumu kopumam ne tikai iekasē sociālās apdrošināšanas maksājumus, bet arī pārdala un novirza līdzekļus starp valsts institūcijām, kuras nodarbojas ar vecuma pensiju aprēķināšanu un izmaksām;
- tā kā šīs institūcijas (piemēram, Latvijā - Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra) arī ir valstiskas, tad var secināt, ka nefondēto pensiju sistēmas modeļa ietvaros arī pensiju apjoma aprēķināšanas un izmaksu funkcijas atrodas valsts rokās;
- valsts ar fiskālu instrumentu (sociālās apdrošināšanas budžets) un leģislatīvo instrumentu (normatīvie akti, kas nosaka pensijas vecumu, pensiju aprēķina modeli) palīdzību var regulēt un prognozēt pensiju izdevumu līmeni.

Taču šo dominējošo lomu valsts ieņem tikai obligāto valsts vecuma pensiju sfērā jeb tā saucamajā nefondētā pensiju līmenī. Valstij pieder tiesību monopols attiecībā uz pilnu nefondēto pensiju sistēmas pārvaldi. Valsts nosaka obligātās sociālās apdrošināšanas maksājumu kārtību, pensiju izmaksu kārtību, nosaka minimālo vecuma līmeni iedzīvotājiem, kuru sasniedzot, ir tiesības saņemt vecuma pensiju.

Publiskā un privātā sektora loma fondēto pensiju shēmā

Ja konkrētā valstī darbojas fondēto pensiju sistēma, valsts loma būtiski paplašinās, proti, ne tikai pensiju sistēmas ietvaros valsts darbojas kā nefondētā pensiju līmeņa finansētājs, valsts darbojas arī kā neatkarīgs tirgus dalībnieks fondēto pensiju līmenī. Valsts. fondēto pensiju līmeņa ietvaros, pensiju reformas pārejas periodā darbojas kā vienīgais tirgus dalībnieks, pārvaldot fondētos pensiju līdzekļus. Pensiju reformas pārejas posms paredz arī iedzīvotāju informētību par fondēto pensiju shēmas darbību. Ar laiku, kad iedzīvotāji iegūst plašāku izpratni par saviem fondēto līdzekļu pārvaldes mehānismiem ar likumdošanas sviru palīdzību un brīvā tirgus konkurences elementiem, fondēto pensiju līdzekļu funkcijas tiek deleģētas arī privātajam sektoram. Lielas finanšu institūcijas un ieguldījumu sabiedrības dibina privātos pensiju plānus, par kuru dalībniekiem var kļūt jebkurš strādājošais iedzīvotājs.

Tā kā fondēto pensiju līmeņa darbības principi paredz, ka katrs iedzīvotājs var brīvi izvēlēties savu pensiju līdzekļu pārvaldnieku, respektīvi, personīgie līdzekļi, kas ir uzkrāti katra personīgajā kontā tiek nodoti izvēlētajai privātajai pensiju shēmai vai, pēc noklusēšanas principa, tiek atstāti valsts pārziņā. Latvijā fondēto pensiju līdzekļu pārvaldes tiesības tika nodotas 2003. gada 1. jūnijā, proti, gadu pēc fondēto pensiju līmeņa ieviešanas. Sākotnēji privātā sektora daļa sastādīja tikai 18 % no kopējā fondēto pensiju kapitāla. Taču gada laikā šī attiecība būtiski izmainījās. 2003. gada 3. ceturkšņa beigās privātie pensiju plāni jau pārvaldīja 46.3 % no kopējiem 2. pensiju līmenī fondētajiem pensiju līdzekļiem. 1.7. attēlā ir parādīts sadalījums Latvijā starp 2. līmeņa dalībniekiem Valsts Kasē un privātajos ieguldījumu fondos. 2003. gada 31. decembrī, lielākā daļa no visiem 473,477 otrā pensiju līmeņa dalībniekiem vēl nebija veikuši izvēli attiecībā uz savu pensijas līdzekļu nodošanu privātajiem pensiju plāniem un bija palikuši pie Valsts Kases. Līdz 2006. gada 30. septembrim, valsts fondēto pensiju shēmas otrajam līmenim, bija pievienojušies jau 868,464 dalībnieki jeb 73% no Latvijas ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, no kuriem tikai 10.93% bija palikuši pie Valsts Kases [45].

1.7. attēls Fondēto pensiju līdzekļu īpatsvars starp valsts un privātajiem pensiju plāniem Latvijā 2003. un 2006. gada 30. septembrī [45]

Pakāpeniski valsts loma kā tirgus dalībniekam 2. pensiju līmenī samazinājās. To var izskaidrot ar pieaugošo iedzīvotāju informētību par fondēto pensiju līmeni, privāto pensiju plānu piedāvāto ieguldījumu un diversifikāciju, kā arī augošo uzticību jaunieviestajai pensiju sistēmai. No 2007. gada 1. novembra tika izbeigta Valsts kases darbība pensiju 2. līmeņa līdzekļu pārvaldīšanā. MK pieņēma konkursa noteikumus un kapitāla nodošanas kārtību, kādā tika nodota Valsts kases ieguldījumu portfelis privātajiem līdzekļu pārvaldītājiem. 2007. gada 1. augustā valsts fondēto pensiju shēmas 2. līmeņa dalībnieki par fondētas pensijas kapitāla līdzekļu pārvaldītāju vairs nevarēja izvēlēties [33]. Autors uzskata, ka Latvijā 2. pensiju līmeņa līdzekļu pārvaldes lomas pilnīga nodošana privātajam sektoram bija pārāk straujš solis. Kaut arī pastāvēja virkne ierobežojumu attiecībā uz ieguldīto līdzekļu investīciju ģeogrāfisko un risku diversifikāciju, valsts zaudēja iespēju lietderīgi un efektīvi izmantot uzkrātos līdzekļus (2007. gada 31. decembrī 244 miljoni LVL) valsts investīciju programmu realizācijā un valsts sociālo interešu aizsardzībā. Šodienas sociālekonomiskos apstākļos Latvijā, tas vairāk liecina par Latvijas finanšu iestāžu (banku, ieguldījumu sabiedrību) interešu lobēšanu, nevis par iedzīvotāju sociālekonomisko interešu aizsardzību un pensiju sistēmas izaugsmi nākotnē. Pēc darba autora domām, 2. pensiju līmeņa līdzekļu pārvaldes loma privātajam sektoram būtu pilnībā jānodod tikai pēc 2014. gada, kad, atbilstoši pensiju sistēmas reformas aprēķiniem, pensijā dosies pirmie 2. pensiju līmeņa

dalībnieki, kā arī aprēķinot vecuma pensijas lielumu, tiks izmantots tikai sociāli apdrošinātās personas pensijas kapitāls, ko veido šīs personas personīgajā kontā reģistrētā apdrošināšanas iemaksu summa.

Citās valstīs, kur tika ieviesta fondēto pensiju sistēma, valsts loma pensiju pārvaldē fondēto pensiju līmenī ir minimāla vai valsts tajā vairs nedarbojas kā tirgus dalībnieks. Piemēram, Igaunijā, Lietuvā, Horvātijā un Čīlē pēc pensiju sistēmas reformas, fondēto pensiju pārvaldes funkcijas tika pilnībā nodotas privātajiem pensiju plāniem. No valsts puses tika realizēta aktīva un uzspiedoša kampaņa, aicinot iedzīvotājus atvērt individuālos pensiju kontus privātajos pensiju plānos ar savu darba devēju starpniecību. Darba autors uzskata, ka privātā sektora piesaistīšanai fondēto pensiju shēmas pārvaldīšanā ir šādas pozitīvas iezīmes:

- tiek palielināta konkurence starp pensiju plāniem un iedzīvotājiem, pastāv iespēja izvēlēties plašāku pakalpojumu klāstu attiecībā uz pensiju līdzekļu ieguldījumu diversifikāciju;
- pieaug iedzīvotāju informētība par fondēto pensiju līmeni, jo veikto mārketinga aktivitāšu rezultātā, privātie pensiju plāni sniedza plašāku informāciju par fondēto pensiju līmeņa darbības principiem un perspektīvām;
- administrācijas izmaksas, kas attiecas uz pensiju līdzekļu pārvaldi, no valsts budžeta tiek novirzītas privātajam sektoram un konkurences rezultātā šīs izmaksas efektīvas pārvaldes rezultātā tiek pakāpeniski samazinātas;
- valsts caur savām izpildvaras funkcijām var neatkarīgi uzraudzīt fondēto pensiju līdzekļu pārvaldi, tādējādi palielinot iedzīvotāju uzticību fondēto pensiju līmenim;
- uzkrāto fondēto pensiju līdzekļu apjoms pieaug, dodot iespēju realizēt apjomīgākus un ienesīgākus investīciju projektus fondēto pensiju līdzekļu pārvaldītājiem;

Savukārt, neskatoties uz valsts dominējošo lomu nefondēto pensiju līmenī, katrā demokrātiskā valstī ar tirgus ekonomiku pastāv arī brīvprātīgais pensiju līmenis (Latvijā 3. pensiju līmenis), kurš pilnībā tiek nodots privātā sektora rokās. Šajā līmenī darbojas:

- privātie atklātie pensiju fondi, kurus pārsvarā dibina lielas finanšu organizācijas (bankas, investīciju sabiedrības, brokeru sabiedrības) ar mērķi papildus piesaistīt brīvprātīgos pensiju maksājumus no individuālajiem strādājošiem vai darba devējiem darba ņēmēju uzdevumā;

- privātie slēgtie pensiju fondi, kuri tiek dibināti lielos privātu uzņēmumos ar lielu darbinieku skaitu un ar strādājošo arodkomitejas atbalstu. Par šo pensiju fondu dalībniekiem parasti kļūst šo uzņēmuma darbinieki, kuri izvēlas pievienoties šim fondam. Taču šo fondēto pensiju līdzekļu fonda pārvalde tiek nodota atsevišķai investīciju sabiedrībai, ar kuru uzņēmums slēdz līgumu un veic papildu maksājumus vai nu darbinieku ienākumiem, vai no saviem iekšējiem fondiem.

Pretēji iepriekšējam pensiju līmenim, brīvprātīgo pensiju līmenī (Latvijā pazīstams kā 3. pensiju līmenis) privātajam sektoram ir monopoltiesības uz pensiju līdzekļu iekasēšanu, turpmāko pārvaldi un pensiju kapitāla uzkrāšanu, t.i., izvietošanu ilgtermiņa investīciju projektos, kā arī uz uzkrāto pensiju līdzekļu izlietojumu, proti, tekošo pensiju izmaksas. Tā kā šajā līmenī valda brīvprātības princips, un pensiju līdzekļi tiek izvietoti privātajā sektorā, iedzīvotāji ir tiesīgi brīvprātīgi izvēlēties brīdi, kad izstāties no pensiju plāna un sākt saņemt papildu pensiju, atbilstoši ieguldītajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem aktīvo darbu gaitu laikā. Būtiski ir atzīmēt, ka brīvprātīgajā pensiju līmenī privātā sektora monopols pensiju sistēmu ietvaros darbojas vienlīdzīgi kā valstīs ar nefondēto pensiju sistēmu (*PAYG*), tā arī valstīs ar fondēto pensiju sistēmu, kā pensiju 3. līmenis (skatīt 1.4. nodaļu).

Nākotnes pensiju saistību prognozēšana publiskā un privātā sektorā

Šodien vairumā attīstīto valstu pensiju sistēmas, kuras tika ieviestas vai pilnveidotas pēc 2. pasaules kara, finansiāli vairs nespēj nodrošināt tādus sociālos labumus, kādi parasti tika nodrošināti šo valstu iedzīvotājiem iepriekšējā gadsimta 80-os un 90-os gados. Lielā daļā šo valstu pensiju sistēmas ietvaros caur nefondētās pensiju sistēmas maksājumiem joprojām tiek nodrošināta ievērojama daļa vecuma pensiju maksājumu. Tas nozīmē, ka šajās valstīs, kurās eksistē nefondēto pensiju sistēma (arī Latvijā – 1. pensiju līmenis), pastāv ievērojams apjoms netiešu nākotnes pensiju maksājumu saistību, kurām pretstatā nav atbilstošu un pietiekamu aktīvu, ar kuriem nākotnē valsts budžets spētu nodrošināt šo pensiju maksājumus nākotnē. Attiecīgi pastāv problēma, ka sagaidāmo un „solīto” pensiju maksājumu saistības ne vienmēr tiek atspoguļotas valsts fiskālajā uzskaitē. Tāpēc, autora skatījumā, tas uzliek par pienākumu šo valstu valdībām valsts fiskālās politikas ietvaros plānot nākotnes nodokļu ieņēmumus, ar kuriem nodrošināt nākotnes maksājumus netiešo pensiju saistību (*Implicit Pension Debt*) dzēšanai. Pasaules Bankas ekonomisti Roberts Holcmans, Roberto Palasio un Asta Zviniene savā pētījumā „*Implicit Pension Debt: Issues, Measurement and Scope in*

International Perspective” ir noteikuši, ka nākotnes pensiju saistību prognozei jeb nākotnes pensiju maksājumu tagadnes vērtības aprēķinam valsts valdībai ir jāapkopo šādi valsts makroekonomiskie un sociālekonomisko rādītāju prognožu dati [111;22]:

- Iedzīvotāju skaita, vecuma dinamikas un struktūras prognozes;
- Sociālo iemaksu veicēju, šodienas pensionāru un pensijas perioda izmaiņu prognozes;
- Algu pieauguma, pensiju indeksācijas, diskonta likmju prognozes;
- Plānotais darba ienākumu atvietojamības līmenis.

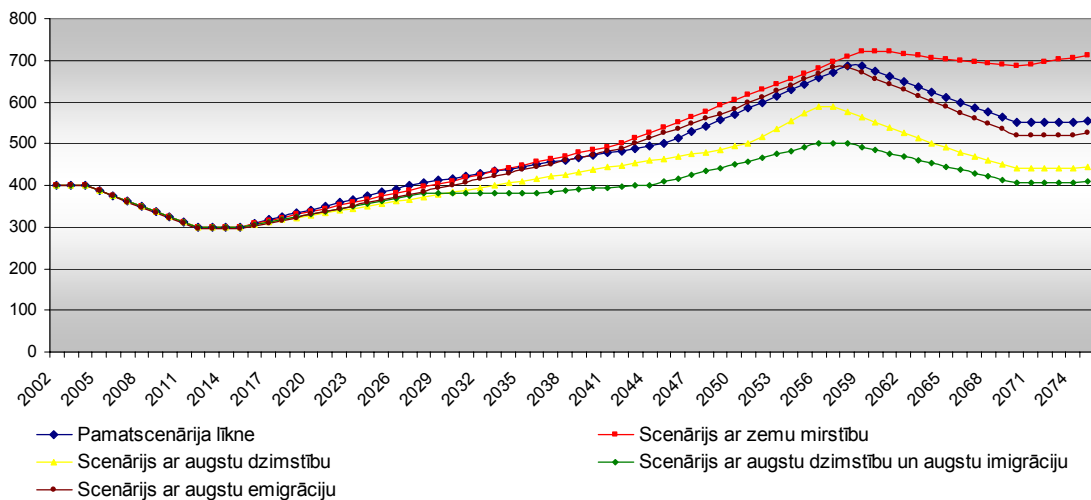
Aprēķinot kopējo nākotnes pensiju saistību vērtību, ir jāsummē nākotnes pensiju saistību diskontētā vērtība (IPD) šodienas pensionāriem ar diskontēto IPD vērtību šodienas strādājošajiem un iegūtā summa ir jākorigē ar statistiskā dzīves ilguma rādītājiem valstī (līdz pensijas vecumam nenodzīvojošie strādājošie, vidējais vecums pensijas vecuma periodā). Par aprēķina pamatu ir ieteikts izmantot 75 gadu periodu, jo iedzīvotāji caurmērā sāk veikt sociālās iemaksas jau 20 gadu vecumā un ilgstošas dzīves vecums maksimāli noslēdzas 95 gadu vecumā [111;33]. Arī LR LM, Pasaules Bankas un Zviedrijas sociālās apdrošināšanas aģentūras kopīgi izstrādātajā Sociālās apdrošināšanas un pensiju modelī, kas tika izmantots, plānojot Latvijas pensijas sistēmas reformu iepriekšējā gadsimta deviņdesmito gadu beigās, ir izmantots 75-90 gadu periods [117;409]. Modelējot pensijas sistēmas ekonomisko rādītāju izaugsmi nākotnē, šī modeļa autori izmantoja 5 iespējamus Latvijas demogrāfisko rādītāju izaugsmes scenārijus 75 gadiem [117;410]:

1. Pamatscenārijs (*baseline*) – Dzimstības koeficients līdz 2015. gadam sasniegtu 1.5, un laikā līdz 2050. gadam tas pieaugtu līdz 1.6; vidējais dzīves ilgums 2010. gadā 70.7 gadi, 2050. gadā 79 gadi; emigrācija no 2003. gada 6600 cilvēku gadā līdz 2025. gadam un turpmāk samazinātos līdz 4000 līdz 2050. gadam un turpmāk 1000. Savukārt imigrācijas līmenis plānots - 1000 cilvēki gadā.
2. Scenārijs ar augstu dzimstību (*baseline with high fertility*) – tiek plānots, ka summārais dzimstības koeficients līdz 2015. gada papildus pieaugtu līdz 1.8 un turpmāk paliktu konstants.
3. Scenārijs ar zemu mirstību (*baseline with low mortality*) – tiek plānots, ka līdzīgi kā vairumā Rietumeiropas valstu vidējais dzīves ilgums pieaugs līdz 80.6 gadiem un pensijas periods attiecīgi pieaugtu no 18 līdz 22 gadiem 2050. gadā.
4. Scenārijs ar augstu emigrāciju (*baseline with high emigration*) – tiek plānots, ka laikā no 2005. gada līdz 2030. gadam katru gadu no Latvijas izbrauktu aptuveni

10000 cilvēki vecumā līdz 65 gadiem, savukārt imigrantu skaits saglabātos pamatscenārija līmenī.

5. Scenārijs ar augstu dzimstību un augstu imigrāciju (*baseline with high fertility and high immigration*) – tiek plānots dzimstības koeficients 3. scenārija ietvaros. Līdz 2012. gadam imigrantu skaits katru gadu palielinās par 20000 cilvēkiem, savukārt emigrācijas līmenis tiek saglabāts pamatscenārija līmenī.

1.8. attēlā autors izmantojot iepriekš aprakstītā sociālās apdrošināšanas un pensiju modeļa elementus, ir attēlojis plānotā pensijas vecuma iedzīvotāju attiecību pret strādājošo skaitu 75 gadiem, izmantojot katru no iepriekš aprakstītā modeļa 5 scenārijiem. Kā redzams šajā attēlā, stabila Latvijas pensiju sistēmas 1. līmeņa saglabāšana ilgtermiņā būtu iespējama tikai pie augsta dzimstības un augsta emigrācijas līmeņa (5 scenārijs). Savukārt 1. un 3. scenārija gadījumos, pēc 2015. gada sāktu pieaugt vecuma pensionāru skaits attiecībā pret strādājošajiem, un tas sāktu palielināt spiedienu uz sociālās apdrošināšanas budžetu nākotnē. Pēc 2010. gada pensijā ies tie, kas dzimuši 20. gadsimta 50-os un 60-os gados, kad dzimstība bija pietiekami augsta. Ja šobrīd Latvijā uz katriem 1000 darbaspējīgā vecuma iedzīvotājiem ir 236 iedzīvotāji virs 65 gadu vecuma, tad, kā liecina prognozes, 2050. gadā demogrāfiskā noslodze sasniegs jau 486 (1.14. attēls), t.i. katriem diviem sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem būs jānodrošina pensija vienam pensionāram. Šie bija galvenie argumenti par labu 2001. gadā noslēgtajai Latvijas pensiju sistēmas reformai un valsts fondēto pensiju līmeņa ieviešanai ar mērķi nākotnē samazināt spiedienu uz sociālās apdrošināšanas budžetu. Darba 3.1. sadaļā, analizējot pensijas sistēmas izaugsmi nākotnē, autors ir apskatījis šī modeļa scenāriju ietekmi uz sociālās apdrošināšanas budžeta dinamiku nākotnē.

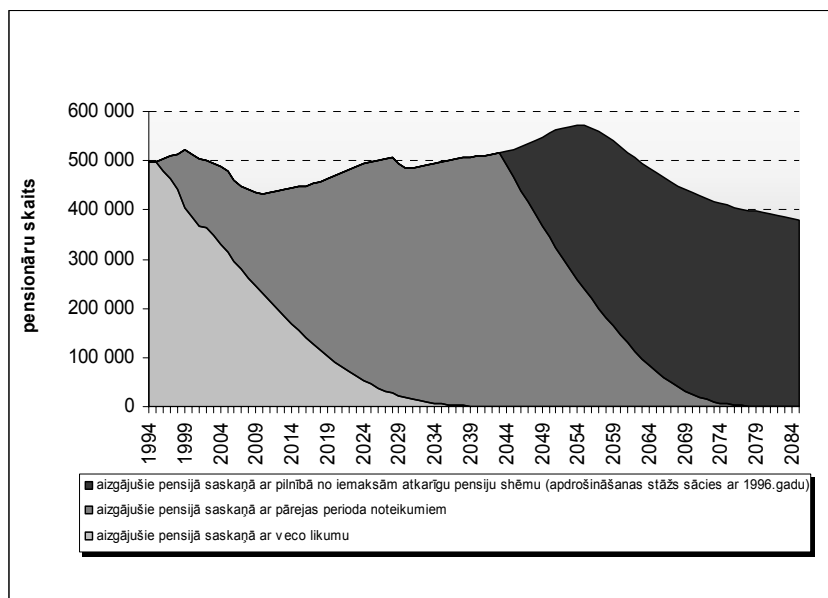

1.8. attēls Pensijas vecuma iedzīvotāju skaits uz 1000 strādājošajiem iedzīvotājiem [117;420]

Modelējot sagaidāmās reformētās pensiju sistēmas izmaksas, šī modeļa autori ir arī analizējuši iedzīvotāju vecuma kohortas un noteikuši sagaidāmo pensionāru skaita izmaiņas un struktūru attiecībā uz viņu „iesaistīšanos” pensiju sistēmā, kā arī viņu „iziešanu” no pensijas sistēmas, proti:

- pensionāri, kuri devās pensijā līdz 1995. gada 31. decembrim un kuru sākotnējais pensijas lielums tika noteikts saskaņā ar „vecu” pensiju likumu kopumu;
- šodienas un nākotnes pensionāri, kuru pensijas lielums ir un būs atkarīgs no valsts pensiju likuma pārejas noteikumiem (darba stāžs ietver 1996. gadu);
- nākotnes pensionāri, kuru darba stāžs sākas no 1996. gada un kuru pensijas lielums ir un būs atkarīgs no sociālās apdrošināšanas iemaksām;

Zemāk 1.9. attēlā ir attēlota minēto 3 pensionāru grupu dinamika nākotnē.

1.9. attēls *Pensijas vecuma iedzīvotāju dinamika un struktūra nākotnē* [17;20]

Roberts Holcmans, Roberto Palasio un Asta Zviniene savā pētījumā ir arī norādījuši, ka aprēķinot nākotnes pensiju saistības valstīs, kurās darbojas uz definētām iemaksām netieši balstītas valsts fondēto pensiju saistību shēmas (*notional defined contribution pension liability scheme (NDCPLS)*) (1. un 2. pensiju līmenis) un privāto pensiju shēmas (3. pensiju līmenis) ir jāņem vērā arī pensiju likumos noteiktās minimālās pensiju garantijas, kā arī pensiju izmaksu garantijas, kuras uzņemas valsts, pensiju plāna maksātspējas gadījumā. Otrā garantiju vērtība tiek aprēķināta, diskontējot kopējās pensiju plānu ikgadējās iemaksas pensiju plānu aizsardzības garantiju fondos (Piemēram Anglijā – *Pension Protection Fund*). Angļu ekonomists Franko (*D. Franco*) savā pētījumā „*Pension Liabilities-Their Use and Misuse in the Assesment of Fiscal*

Policies, ir definējis galvenos valsts nākotnes pensiju maksājumu saistību veidus [115;14]:

- **Tekošās pensiju saistības.** Saistības ietver nākotnes pensiju maksājumu tagadnes vērtību (*net present value*), kas izriet no atskaites (bilances) datumā reģistrētām sociālās apdrošināšanas iemaksām;
- **Plānotās šodienas strādājošo un pensionāru pensiju saistības.** Saistības tiek aprēķinātas uz pieņēmumu, ka pensiju shēma darbojas līdz brīdim, kamēr pēdējais shēmas dalībnieks (sociālo iemaksu veicējs) nomirst. Tajā pašā laikā tiek izslēgta jauna dalībnieku iesaistīšanās shēmā. Atšķirībā no pirmā saistību veida, tiek ietvertas arī pensiju shēmas dalībnieku nākotnes sociālās iemaksas, kas rada papildus tiesības uz pensiju.
- **Atklātās pensiju sistēmas saistības.** Pensiju saistības tiek izteiktas sociālo iemaksu un pensiju maksājumu tagadnes vērtībā arī nākotnes sociālo iemaksu veicējiem, proti, bērniem, kas nav uzsākuši aktīvās darba gaitas, bet jau tiek ietverti ekonomiski aktīvo iedzīvotāju sastāvā.

Darba autors uzskata, ka Latvijas valdībai būtu jāapkopo iepriekš norādītie makroekonomiskie un sociālekonomiskie dati un jāapstiprina metodoloģija augstāk aprakstīto nākotnes pensiju saistību aprēķinam un uzskaitēi valsts budžeta ietvaros. Attiecīgi valsts kopējā budžeta ietvaros būtu jāaprēķina pirmo divu pensiju saistību tagadnes diskontētā vērtība, par pamatu ņemot 75 gadu periodu, kā norādīts iepriekš. Vēl darba autors atzīmē, ka 2008. gada sākumā, izstrādājot ierosinātās izmaiņas Valsts pensiju likumā, kas paredz paaugstināt minimālās garantētās pensijas koeficientus, atbilstoši darba stāža periodam, tās autori nav veikuši līdzīgu analīzi un aprēķinus par nākotnes pensiju saistību tagadnes vērtību. Attiecīgi šādi ierosinājumi nav ekonomiski pamatoti ilgtermiņā un attiecīgi var neatgriezeniski sagraut pastāvošo sociālās apdrošināšanas sistēmu Latvijā.

1.4. Pensiju sistēmas izaugsme Latvijā

Laika posmā līdz 1991. gadam strādājošo sociālo apdrošināšanu veica uzņēmumi, iestādes un organizācijas bez jebkādiem atvilkumiem no strādājošo algām. Šī sociālās apdrošināšanas sistēma balstījās uz sekojošo: produkcijas pašizmaksā bija ietverts izmaksu postenis sociālajai apdrošināšanai, kura procentuālā likme katrā tautsaimniecības nozarē bija fiksēta. Savukārt tās absolūto daļu produkcijas pašizmaksas vienībā aprēķināja, ņemot vērā darba spēka izmaksas. Ir fakts, ka šāda sociālās apdrošināšanas sistēma varēja darboties tikai plānveida ekonomikas ietvaros. Tādai sistēmai bija vairākas būtiskas nepilnības, kuru dēļ tā nevarēja darboties tirgus ekonomikas apstākļos:

- katra indivīda ieguldījums sociālajā apdrošināšanā nebija saistīts ar sociālās apdrošināšanas pakalpojumu apmēru;
- sociālās apdrošināšanas budžets galvenokārt bija saistīts nevis ar pārdoto (realizēto), bet gan ar saražotās produkcijas apjomu.

1991. gadā Latvijā tika uzsākta pensiju sistēmas reforma, lai izveidotu no PSRS neatkarīgu pensiju sistēmu. Pensiju sistēmas galvenais mērķis bija nodrošināt maksimālu ienākumu atvietošanu līmeni vecumā, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma gadījumā. Tomēr jaunieviestā pensiju sistēma šajā laikā nespēja pilnvērtīgi funkcionēt jaunajos tirgus ekonomikas apstākļos sekojošu iemeslu dēļ:

- pensiju sistēmu regulējošie likumi un normatīvie akti paredzēja vienkāršotu pensiju aprēķināšanas kārtību, kurā dominēja valsts atbildība, t.i., nebija ciešas sakarības starp apdrošinātās personas un darba devēja veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām un pensiju apmēru iepriekš;
- tika noteikta virkne pensionēšanas atvieglojumu, nenorādot to izdevumu kompensēšanas avotus;
- tika noteikts samērā zems pensionēšanās vecums;
- pensiju sistēma kopumā nebija pasargāta no iespējamajiem finansiālajiem un demogrāfiskajiem satricinājumiem, jo tai neradās iespēja izveidot pietiekamu naudas līdzekļu rezervi, turklāt cilvēki nebija ekonomiski ieinteresēti iesaistīties šīs rezerves veidošanā;

- samazinoties nodokļu maksātāju skaitam un palielinoties pensionāru skaitam, tika apdraudēta pensiju sistēmas stabilitāte – strādājošie ar savām iemaksām nespētu nodrošināt esošo pensionāru paaudzi.

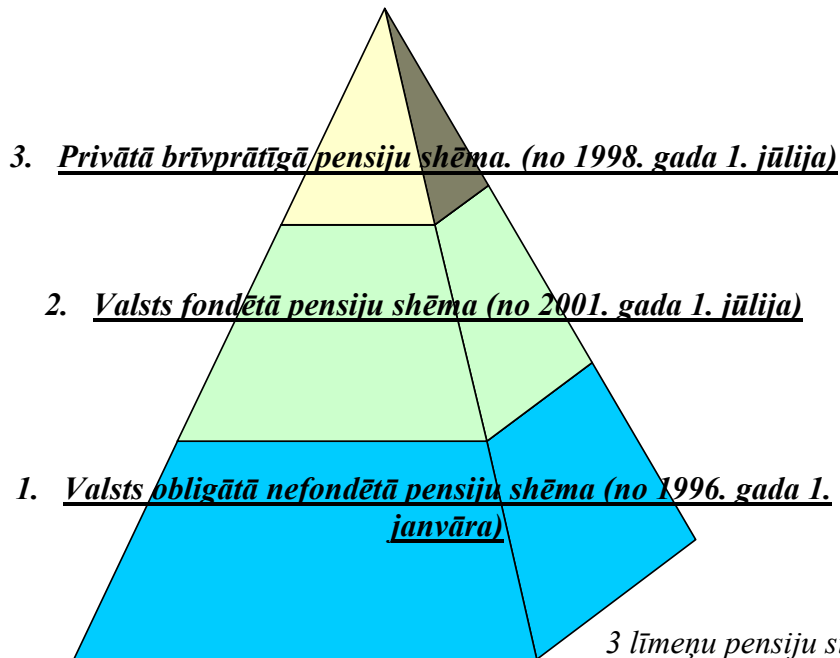
Apzinoties iespējamās pensiju sistēmas krīzes draudus, kuri aprakstīti pēdējos divos apakšpunktos, un pieaugošos pensijas krīzes draudus Eiropā, 1996. un 1997. gada laikā Latvijā tika pieņemti vairāki grozījumi pensiju sistēmu regulējošos normatīvajos aktos. To mērķi bija šādi:

- palielināt pensijas personām ar lielu apdrošināšanas stāžu un nelielu algu;
- samazināt no valsts pamatbudžeta veicamo iemaksu apjomu;
- noteikt jaunu invaliditātes pensijas aprēķināšanas kārtību – atkarībā no veiktajām iemaksām;
- noteikt minimālās garantijas sievietēm, kuras pensionējas priekšlaikus;
- sākuma pensiju kapitāla aprēķināšanai, palielināt vidējās apdrošināšanas iemaksu algas noteikšanas periodu;
- noteikt priekšnoteikumus tiesību iegūšanai uz pensiju piešķiršanu no jauna.

Iedzīvotāju novecošanās kā problēma tika ņemta vērā, uzsākot pensiju reformu 1995. gadā. Pārņemot pieredzi no Zviedrijas pensiju sistēmas reformas, Latvijā tika izveidota tāda pensiju sistēma, kas maksimāli elastīgi spēj uztvert demogrāfiskās svārstības un nodrošināt ilgtermiņa stabilitāti, progresējošas iedzīvotāju novecošanās apstākļos. Latvija bija viena no pirmajām valstīm Centrālajā un Austrumu Eiropā, kas ieviesa daudzlīmeņu pensiju sistēmu, un pirmā valsts pasaulē, kas ieviesa, uz kapitāla uzkrāšanas principiem balstītu, nefondēto paaudžu solidaritātes pensiju shēmu. Līdzīga shēma ieviesta arī Zviedrijā, Polijā un Itālijā. Pensiju reforma sākās 1995. gada novembrī, kad Saeima atbalstīja 1994. gadā izstrādāto koncepciju, kuru sākotnēji Pasaules Bankas speciālisti bija izstrādājuši Šveicei. Reformas ietvaros, līdzās iepriekšējai valsts paaudžu solidaritātes pensiju shēmai (1. pensiju līmenis) bija paredzēts izveidot valsts fondēto pensiju shēmu (2. pensiju līmenis) un privātos pensiju fondus (3. pensiju līmenis).

Latvijā pensiju sistēma veidota trīs līmeņos jeb pilāros (atbilstoši Pasaules Bankas terminoloģijai) un tā diversificē riskus, kādi raksturīgi gan paaudžu solidaritātes, gan reālu kapitālu uzkrājošām pensiju shēmām. Pastāv arī ienākumu pārdales elementi - kā starp paaudzēm, tā starp bagātiem un nabadzīgākiem.

Pensiju reforma pilnībā tika pabeigta 2001. gada 1. jūlijā, kad spēkā stājās “Valsts fondēto pensiju likums”, kas reglamentē pensiju 2. līmeņa darbību. Šobrīd pensiju sistēma Latvijā (pēc reformas) sastāv no trīs līmeņiem:

1.10. attēls

3 līmeņu pensiju sistēmas uzbūve Latvijā pēc pensiju sistēmas reformas [17;14]

Uzskatāmi šo trīs līmeņu būtību un katra indivīda saistību ar dažādajiem līmeņiem var redzēt 1.4. tabulā. Jaunieviestā Latvijas pensiju sistēma ir balstīta uz diviem nosacījumiem:

- jo vēlāks ir sociāli apdrošinātās personas pensionēšanās vecums un ilgāks darba stāžs, jo saņemamā pensija ir lielāka;
- jo lielākas sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas aktīvu darba gaitu periodā, jo lielāka pensija.

Tomēr, neskatoties uz iepriekš veiktajām reformām, autora skatījumā pensiju sistēmā iestrādātie taisnīguma un solidaritātes principi šodien varētu tikt attiecināti uz nākotnes pensionāriem, kuri šobrīd ir pievienojušies 2. un 3. pensiju līmeņiem. Taču diemžēl ne taisnīguma, ne solidaritātes un brīvprātīguma principus nevar attiecināt uz šodienas pensionāriem, kas ir, vai būs tikai 1. pensiju līmeņa dalībnieki, jo:

- pirmkārt, tiem pensionāriem, kuri devās pensijā līdz 1996. gadam vai dosies pensijā līdz 2014. gadam un kuriem darba stāžs ir uzkrājies jau no PSRS laikiem, sastādot 30 līdz 40 gadus, tiek aprēķinātas nesamērojami zemas pensijas,

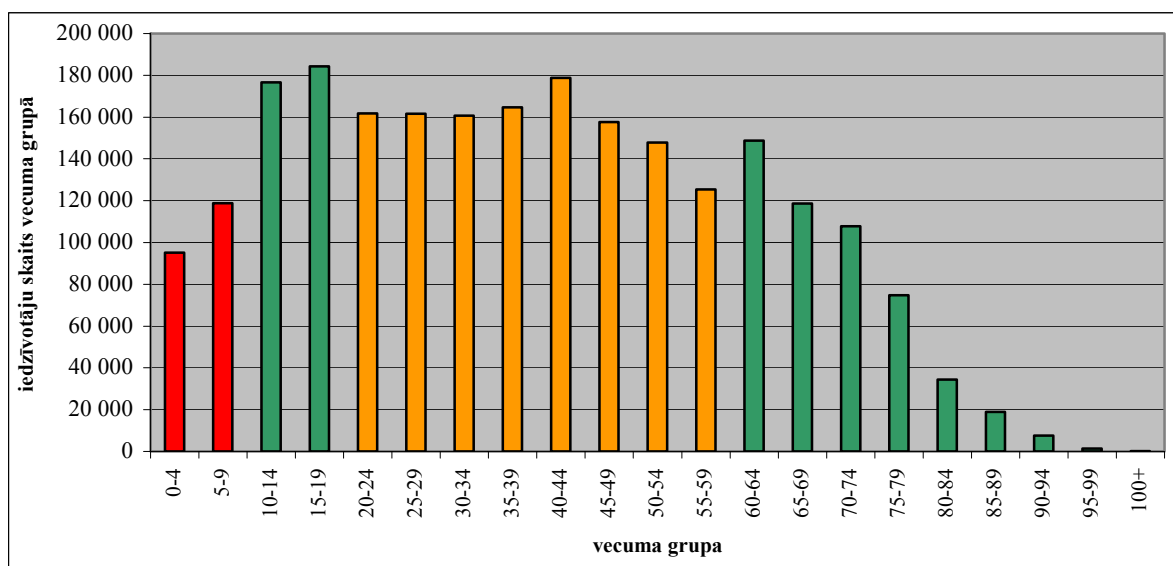
salīdzinājumā ar darba stāžu. Darba stāžs ir būtisks tiem pensionāriem, kuriem tiek piešķirtas vecuma pensijas to minimālā apmērā, kas nevar būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, jo atbilstoši darba stāžam, pie pensiju aprēķina tiek piemēroti sekojoši koeficienti [1;30]:

- 1) personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir līdz 20 gadiem, - 1,1;
 - 2) personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 21 gada līdz 30 gadiem, - 1,3;
 - 3) personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 31 gada līdz 40 gadiem, - 1,5;
 - 4) personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir 41 gads un vairāk gadu, - 1,7;
- otrkārt, PSRS laikā sociālās apdrošināšanas sistēma, kā arī sociālās apdrošināšanas iemaksu administrēšana bija savādāka, jo no darba ņēmēja ienākumiem netika veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas. Līdz ar to augstāk minētajai pensionāru grupai, pensiju aprēķina princips attiecībā no sociālo apdrošināšanas maksājumu lieluma un to ilguma ir neproporcionāls, jo uz pensijas lieluma aprēķinu var tikt attiecināti tikai neatkarīgās Latvijas laikā veiktie sociālās apdrošināšanas maksājumi;
 - treškārt, iepriekšējā gadsimta 90. gados algu līmenis bija nesamērojami zemāks nekā šodien, ekonomikā bija ievērojams privātā sektora darba devēju īpatsvars, kas saviem darbiniekiem maksāja „aploksņu algas”, tādējādi apejot sociālās apdrošināšanas iemaksas. Rezultātā šie iedzīvotāji nevarēja uzkrāt pietiekamu pensiju kapitālu (vai tas bija neliels) un, dodoties pensijā, bija spiesti saņemt minimālo pensiju (nesamērojami zemu, salīdzinot to ar šodienas statistiski noteikto iztikas minimumu);
 - ceturtkārt, iedzīvotāju daļai, kuri netika iekļauti 2. pensiju līmenī, ikmēneša darba ienākumi ir zemi. Attiecīgi viņiem nav iespējas no darba ienākumiem atlikt un uzkrāt papildu līdzekļus, lai veiktu brīvprātīgās iemaksas 3. līmeņa privātajos pensiju plānos.

Pensiju sistēmas 3 līmeņu darbības principi [30]

	<u>Kas ir šī līmeņa dalībnieki?</u>	<u>Kā tiek veiktas iemaksas šajā līmenī?</u>	<u>No kā atkarīgs pensijas kapitāla lielums?</u>	<u>Kas pārvalda šī līmeņa kapitālu?</u>	<u>Kā tiek saņemta pensija no šī līmeņa?</u>
Pensiju sistēmas 1. līmenis (Valsts nefondēto pensiju shēma)	Ikviens strādājošais.	Daļa no sociālās apdrošināšanas maksājumiem tiek ieskaitīta 1. līmeņa pensiju kapitālā. Šī nauda tiek izmaksāta pašreizējiem pensionāriem. Dalībnieka kontā krājas tikai informācija par veiktajām iemaksām 1. līmeņa pensiju kapitālā. 2002. g. iemaksa ir 18% no algas, un tā pakāpeniski saruks līdz 10% 2010. gadā.	No iemaksu lieluma. No dalības ilguma. No pensiju indeksācijas koeficienta (nosaka valsts).	Valsts. Kontā tiek uzkrāta tikai informācija par iemaksām, katru gadu tiek indeksēts atkarībā no sociālās apdrošināšanas maksājumu lieluma valstī kopumā.	Izmaksu veic Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra no valsts pensiju speciālā budžeta.
Pensiju sistēmas 2. līmenis (Valsts fondēto pensiju shēma)	Ikviens strādājošais, kas dzimis pēc 1971. gada 1. jūlija, ir iesaistīts automātiski. Tie, kas dzimuši no 02.07.1952. līdz 01.07.1971., var iesaistīties 2. līmenī brīvprātīgi.	Daļa no sociālās apdrošināšanas maksājumiem tiek ieskaitīta 2. līmeņa pensiju kapitālā. Šī nauda tiek ieskaitīta 2. līmeņa dalībnieka paša izvēlētā licencētā pensiju plānā, kontā krājas nauda. Kopš 2001. gada jūlija iemaksa ir 2% no algas. Tā pakāpeniski pieaugs līdz 10% 2010. gadā.	No iemaksu lieluma. No dalības ilguma. No ieguldījumu ienesīguma (pensiju plāna izvēle).	Ieguldījumu sabiedrības, kas ieguvušas licenci 2. līmeņa pensiju kapitāla pārvaldīšanai (piem., Hansa Pensijas).	2. līmeņa kapitālu var: pieskaitīt 1. līmeņa kapitālam; pārskaitīt dzīvības apdrošināšanas kompānijai, lai iegādātos mūža pensijas apdrošināšanas polisi.
Pensiju sistēmas 3. līmenis (Privātā brīvprātīgā pensiju shēma)	Ikviens strādājošais var iesaistīties brīvprātīgi pats vai kopā ar darba devēju.	Iemaksas pensiju plānos veic strādājošais vai darba devējs. Iemaksātā summa (līdz 10% no algas) netiek aplikta ar sociālās apdrošināšanas maksājumiem un iedzīvotāja ienākuma nodokli.	No iemaksu lieluma. No dalības ilguma. No ieguldījumu ienesīguma (fonda pārvaldnieka izvēle).	Pensiju plānu veido un līgumus ar strādājošajiem slēdz pensiju fonds, kas dibināts saskaņā ar likumu "Par privātajiem pensiju fondiem".	3. līmeņa kapitālu var: pieskaitīt 1. līmeņa kapitālam; pārskaitīt dzīvības apdrošināšanas kompānijai, lai iegādātos mūža pensijas apdrošināšanas polisi; saņemt skaidrā naudā vienā maksājumā.

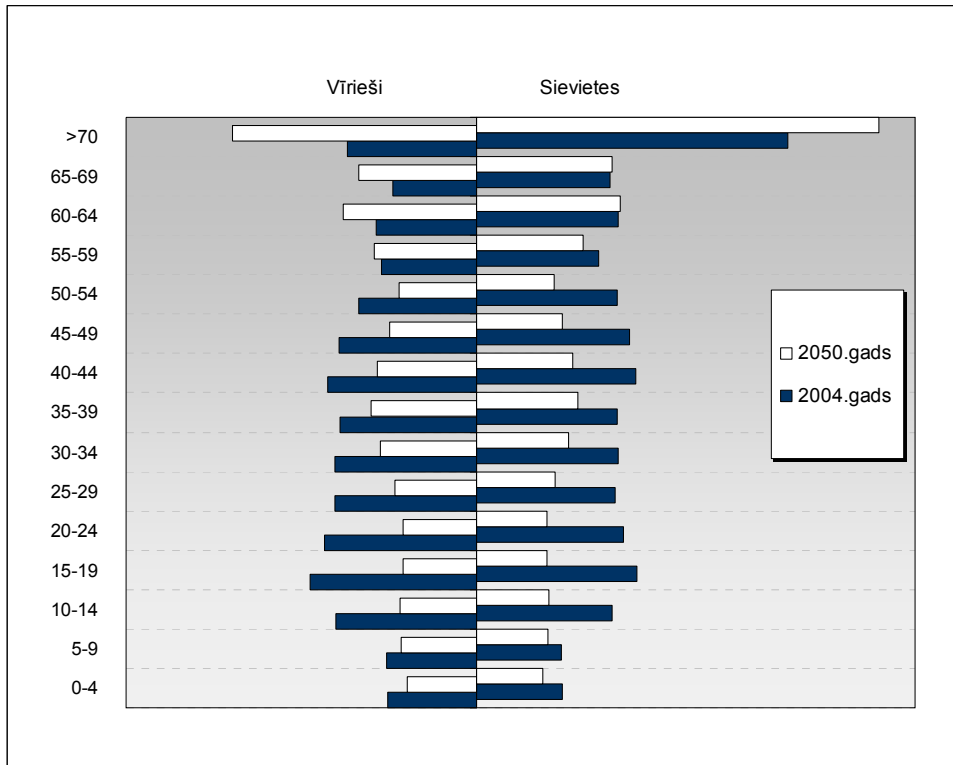
Būtisks faktors, kāpēc Latvijā tāpat kā daudzās Centrāleiropas valstīs tika uzsākta pensiju sistēmas reforma, bija augošā demogrāfiskā krīze, kas saistīta ar sabiedrības straujo novecošanos un zemajiem dzimstības rādītājiem. 1.11. attēlā ir attēlota iedzīvotāju struktūra Latvijā 2001. gada, - kad Latvijā tika noslēgta pensiju sistēmas reforma un ieviesta jaunā pensiju sistēma. Tiek uzskatīts, ka uzsāktā pensiju reforma un ieviestā jaunā pensiju sistēma ir uzsākta īstajā laikā, izskaidrojot to, ka pašlaik Latvijā ir pietiekams strādājošo skaits, kas dzimuši pēckara gados un aptuveni pēc 15 - 20 gadiem, kad šī iedzīvotāju daļa dosies pensijā, Latvijā sāks veidoties strādājošo iedzīvotāju (sociālās apdrošināšanas maksātāju) trūkums. Taču tajā pašā laikā, atbilstoši prognozēm, uzkrātais pensiju kapitāls būs pietiekošs, lai segtu tekošos pensiju izdevumus un turpinātu uzkrāt līdzekļus “nākotnes” pensionāriem.

1.11. attēls Iedzīvotāju vecuma struktūra Latvijā 2004. gadā [18;18]

1.11. attēlā, darba spējas vecumā esošie iedzīvotāji, ir attēloti vecuma grupās sākot no 20 gadiem līdz 59 gadiem. Vislielākais iedzīvotāju īpatsvars ir vecuma grupā no 40 līdz 44 gadiem, tas nozīmē, ka šī grupa caurmērā dosies pensijā pēc 15 – 20 gadiem, proti, tekošo pensiju izdevumu summa adekvāti pieaugs. Tomēr, kā jau tika attēlots iepriekš 5. attēlā, aptuveni pēc 10 gadiem fondēto pensiju līmenī uzkrātais pensiju kapitāls sāks pārsniegt tekošos pensiju izdevumus, kas tiek finansēti no nefondēto pensiju līmeņa (1. līmenis).

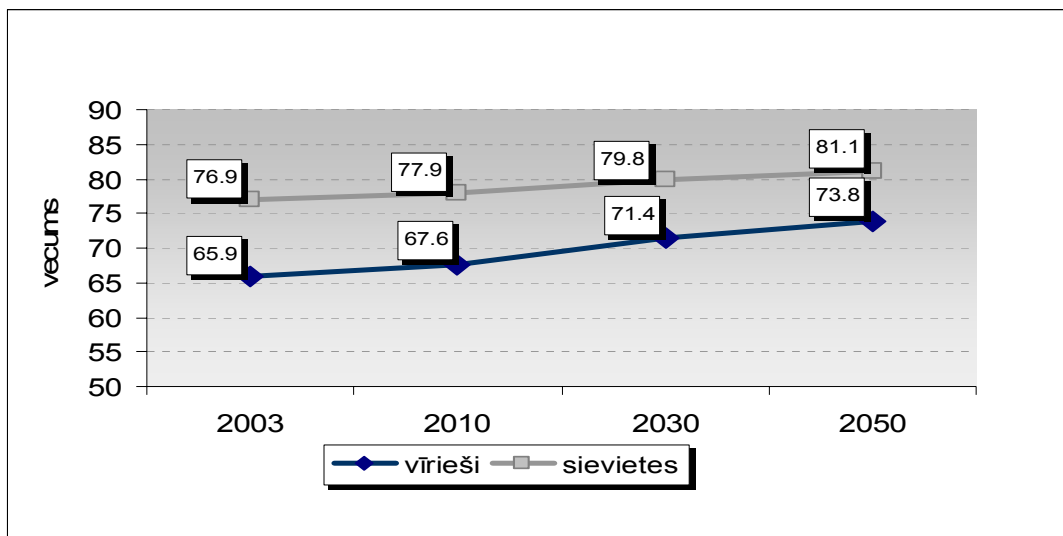
Latvijā vērojama strauja sabiedrības novecošanās, ko raksturo zema dzimstība un vidējā mūža ilguma pieaugums. Demogrāfiskās prognozes liek secināt, ka darbaspēka skaits visumā saglabāsies stabils līdz 2010. gadam; tas varētu strauji kristies starp 2010. un 2030. gadu. Šo kritumu raksturos būtiskas izmaiņas darbaspēka vecuma struktūrā, strauji samazinoties 15-24 gadu vecuma grupas jauniešu skaitam, toties pieaugot 45-64 gadu vecuma grupas iedzīvotāju skaitam, kas līdz 2050. gadam veidos daudzskaitlīgo vecuma pensijas iedzīvotāju skaitu.

1.12. attēls Iedzīvotāju vecuma struktūra no 2004. gada līdz 2050. gadam [17;16]

Jau vairākus gadus demogrāfiskā situācija Latvijā vērtējama kā negatīva. Kopš 1991. gada iedzīvotāju dabiskais pieaugums saglabājas negatīvs. Laikā no 2004. līdz 2007. gadam bija vērojams neliels dzimstības pieaugums, taču, ņemot vērā dzimstības līmeņa izmaiņu svārstības kopš 1995. gada, šo pieaugumu vēl nevar uzskatīt par stabilu un pozitīvu tendenci. Lai gan summārais dzimstības koeficients pakāpeniski pieaug (no 1,24 2000. gadā līdz 1,42 2007. gadā), tas ir visai tālu no paaudžu nomaiņai nepieciešamā līmeņa un ir viens no zemākajiem Eiropā. Pašlaik tas nedaudz pārsniedz pusi no lieluma (2,1 - 2,2), kas nepieciešams paaudžu nomaiņai.

Uzlabojoties dzīves apstākļiem un iedzīvotāju veselības stāvoklim, pieaug paredzamais mūža ilgums gan jaundzimušajiem, gan iedzīvotājiem virs darbības vecuma. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, Latvijā jaundzimušo paredzamais mūža ilgums sievietēm ir augstāks nekā vīriešiem. Lielo atšķirību starp abiem rādītājiem nosaka augstāki mirstības rādītāji vīriešiem, tā iemesls ir audzēji un ārēji nāves cēloņi. Demogrāfiskās prognozes liecina, ka paredzamā mūža ilguma palielināšanās turpināsies, kas arvien vairāk pastiprinās iedzīvotāju novecošanos. 1.13. attēlā ir attēlota šī tendence.

1.13. attēls Paredzamais mūža ilgums Latvijā, gados [17;26]

Šobrīd, neskatoties uz nodokļu maksātāju lielo noslodzi, demogrāfiskā situācija, salīdzinot ar perspektīvi, no pensijas sistēmas viedokļa visumā jāvērtē kā labvēlīga, jo pensijā iet skaitliski mazās, Otrā pasaules kara laikā dzimušās paaudzes. Savukārt darbospējīgā vecumā iet paaudze, kas ir dzimusi astoņdesmitajos gados, kad dzimstība bija divreiz lielāka nekā pašlaik. Taču jau tuvā nākotnē darbospējīgā vecumā nonāks deviņdesmitajos gados dzimušie, kuru ir skaitliski maz, jo dzimstība šajā laikā samazinājās.

Latvijas pensiju sistēmas 1. līmenis

Principā par pirmo līmeni sociālās apdrošināšanas iemaksu veicēji var īpaši nedomāt, jo tajā ir iesaistīti visi, kas strādā un maksā nodokļus. Šis līmenis darbojas pēc principa, ka aktīvo darba gaitu posmā, maksājot sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, tiek uzturēti tagadējie pensionāri, ļaujoties uz to, ka arī nākamās paaudzes strādās, saņems algu un maksās sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, tādējādi nodrošinot pensiju arī tagadējiem iemaksu veicējiem. Vēl pirms

dažiem gadiem pensiju sistēma sastāvēja tikai no šī līmeņa. Sociālās apdrošināšanas sistēma, kuras galvenā sastāvdaļa ir vecuma pensijas (81,5%), balstās uz solidaritātes principu un pakalpojuma apmēra saistību ar sociālās apdrošināšanas iemaksām, nodrošinot noteiktu ienākumu atvietošanas līmeni, aizejot pensijā. Iedzīvotājiem virs 65 gadiem relatīvais vidējais ienākums 2002. gadā bija 82% (vīriešiem – 87% un sievietēm – 80%) no iedzīvotājiem vecumā līdz 64 gadiem, rīcībā esošajiem vidējiem ienākumiem.

Valsts obligātā nefondētā pensiju shēma jeb, uz sociālās apdrošināšanas iemaksām balstīta, paaudžu solidaritātes pensiju shēma (*PAYG*) darbojas kopš 1996. gada 1. janvāra. Tā aptver pensionārus, kuriem pensija piešķirta līdz 1996. gadam (63,6%) un pensionārus, kuriem saskaņā ar jauno likumu pensija aprēķināta pēc jaunās formulas (36,4%) [30], t.i., balstoties uz, personificētajā uzskaitē reģistrētajām, sociālās apdrošināšanas iemaksām, kuras veiktas, sākot no 1996. gada janvāra. Latvijā ir noteikts garš pārejas periods, kas beigsies, pensijā dodoties paaudzei, kas savu pensijas kapitālu sāka uzkrāt tikai pēc jaunajiem noteikumiem (no 1996. gada 1. janvāra). Latvijā pastāvošā obligātā nefondētā pensiju shēma ir balstīta uz solidaritātes principu gan starp paaudzēm, gan katras paaudzes ietvaros.

Valsts nefondētajā pensiju shēmā sociāli apdrošināto personu iemaksas tiek novirzītas pašreizējo pensiju izmaksām - 2007. gadā 1,213 tūkstotis (2006. gadā - 1,100) sociāli apdrošinātās personas nodrošināja pensiju izmaksu 467 tūkstošiem pensionāru (2004. gadā 488 tūkstotis) [30]. Šie skaitļi parāda, ka pēdējos gados demogrāfiskā slodze uz strādājošajiem iedzīvotājiem ir samazinājusies un ir sagaidāms, ka Latvijā līdz 2014. gadam šī attiecība starp strādājošajiem un pensionāriem paliks nemainīga, taču kā parādīts 1.11. attēlā, šī noslodze uz strādājošajiem sāks pieaugt, kā pamatā ir zemie dzimstības rādītāji Latvijā iepriekšējā gadsimta 90-os gados un šī gadsimta sākumā, kā arī joprojām lielā darba vecumā esošo iedzīvotāju emigrācija uz ES vecajām dalībvalstīm.

Sociālās apdrošināšanas iemaksas pensiju apdrošināšanai tiek reģistrētas personificētajā uzskaitē, indeksētas ar iemaksu algas indeksu. Tātad var teikt, ka “šķietamais” pensijas kapitāls pelna procentus, līdzīgi kā tas notiek, ieguldot naudas līdzekļus. Ja nefondētās pensiju shēmas kapitāla “peļņu” nosaka darba samaksas pieaugums un iemaksu veicēju skaita pieaugums valstī, tad fondēto pensiju shēmās

kapitāla pieaugumu nosaka finanšu kapitāla tirgus svārstības. Ja reformas otrajā gadā iemaksu algas indekss bija 1,03, tad, pieaugot sociāli apdrošināto personu skaitam un darba samaksai, 2006. gadā indekss bija jau 1,233 [30]. Pārejas periodā līdz 2014. gadam apdrošināšanas stāžs līdz 1996. gada 1. janvārim tiek kreditēts ar pensijas sākuma kapitālu, kura apmērs atkarīgs no apdrošināšanas iemaksu algas laika periodā no 1996.-1999. gadam. Darba trešajā nodaļā autors ir veicis detalizētu pensijas sākuma kapitāla aprēķina metodoloģijas analīzi.

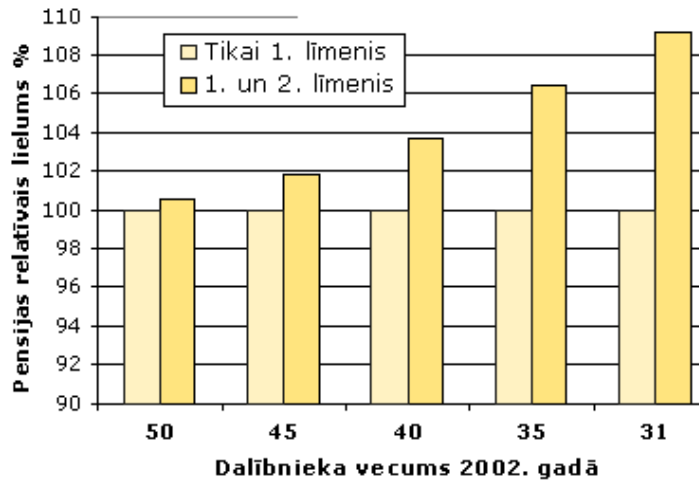
Sociālajai apdrošināšanai pakļautās personas (darba ņēmēji, pašnodarbinātie u.c.), veicot sociālās apdrošināšanas iemaksas, nodrošina pensiju izmaksu pašreizējiem pensionāriem, vienlaikus krājot pensijas kapitālu savai pensijai. Lai nodrošinātu nepārtrauktu pensiju apdrošināšanas stāžu, periodā, kad persona nav bijusi ekonomiski aktīva - bijusi bezdarbnieka statusā, atradās bērna kopšanas atvaļinājumā, bija nestrādājošs invalīds, atradās obligātajā militārajā dienestā vai bija darbnespējīga, tiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas no valsts budžeta. Nodarbināto personu skaits ar katru gadu pieaug un 2007. gadā to īpatsvars no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem bija 94.7%. Kā liecina Labklājības ministrijas prognozes arī nākamajos 40 gados īpatsvara izmaiņas saglabāsies nemainīgas [17;48].

Uz sociālās apdrošināšanas iemaksām balstītā valsts pensiju sistēma garantē vecuma pensijas, apgādnieka zaudējuma pensijas, invaliditātes pensijas, kā arī pārejas periodā izdienas pensijas noteiktās profesijās strādājušiem. Obligāto iemaksu likme, ja darba ņēmējs tiek apdrošināts visos sociālās apdrošināšanas veidos, ir 33,09 % no obligāto iemaksu objekta. Savukārt obligāto iemaksu likme, ja darba ņēmējs ir sasniedzis vecumu, kas dod tiesības uz valsts vecuma pensiju, ir 27,38 % no obligāto iemaksu objekta. Pēc pašreizējās nodokļu sistēmas 20 % no darba ienākumiem tiek novirzīti valsts vecuma pensijai. Līdz 2007. un 2006. gada 31. decembrim 1. līmeņa dalībniekiem attiecīgi 16% un 18 % tika pieskaitīti 1. līmeņa pensijas kapitālam, 2. līmeņa dalībniekiem šie 20 % tiek sadalīti starp abiem līmeņiem (par sadalījumu skatīt aprakstu par pensiju 2. līmeni). Savukārt no 2008. gada 1. janvāra 1. pensiju līmenim tiek novirzīti tikai jau 12% no pensijas sistēmas finansēšanai paredzētajiem līdzekļiem (1.5. tabula). Atšķirība ir tāda, ka pirmo līmeni pārvalda valsts un šis kapitāls ir nosacīts lielums (tiek glabāta informācija par veiktajām iemaksām, nevis reāla nauda), bet 2. līmeni ir iespēja uzticēt paša

izvēlētam, licencētam pārvaldniekam. Otrā līmeņa kapitāls ir reāla nauda, kas krājas uz iemaksu veicēja vārda līdz pat aiziešanai pensijā. Pensiju sistēmas 1. līmenī, kurā paliek spēkā princips “lielākas iemaksas = lielāka pensija”, tomēr 1. līmeņa pensijas apjoms būs atkarīgs no tā, kā tiks veikta pensiju un pensiju kapitāla indeksācija. To noteiks valsts, un pensijas lielumu ietekmēs fakts, kā valsts administrē nodokļus un sociālās apdrošināšanas iemaksas, lai spētu segt tekošās un nākotnes pensiju saistības.

Latvijas pensiju sistēmas 2. līmenis

Fondēto pensiju shēma, Latvijas pensiju sistēmas 2. līmenis, ir valsts organizēts iemaksu veikšanas, iemaksāto līdzekļu administrēšanas un pensiju izmaksas pasākumu kopums, kas, nepalielinot kopējo iemaksu apmēru vecuma pensijām, dod iespēju iegūt papildu pensijas kapitālu. Piedalīšanās pensiju 2. līmenī (valsts izveidots fondēto pensiju līmenis) ir obligāta (t. i., valsts ir iesaistījusi automātiski), tiem iedzīvotājiem, kuri ir dzimuši, sākot no 1971. gada 2. jūlija. Tie, kas ir dzimuši laika posmā starp 1951. gada 2. jūliju (ieskaitot) un 1971. gada 1. jūliju (ieskaitot), pensiju 2. līmenim var pievienoties brīvprātīgi. Iesaistīšanās pensiju sistēmas 2. līmenī nepalielina sociālās apdrošināšanas iemaksu apjomu, bet līdzšinējās iemaksas sadala divas daļās – 1. un 2. līmenī. 2. līmeņa būtība ir šāda – jo agrāk tajā iesaistāties, jo lielāks kapitāls tiek uzkrāts un attiecīgi lielāks būs šī līmeņa devums kopējā pensijā. 2. pensiju līmeņa tendences parāda, ka dzimušajiem laika posmā no 1951. gada 2. jūlija līdz 1971. gada 1. jūlijam, vajadzētu pēc iespējas drīzāk izšķirties par brīvprātīgu iesaistīšanos pensiju 2. līmenī. 1.14. attēlā darba autors ir attēlojis sagadāmo pensijas lielumu, kurš tiks finansēts no 1. un 2. pensiju līmeņiem, noteikta vecuma iedzīvotāju grupai, no 2002. gada pievienojoties 2. pensiju līmenim (pieņemot, ka strādājošā bāzes bruto alga ir 100 LVL).

1.14. attēls Pensiju lieluma pieauguma apmērs starp 1. un 2. pensiju līmeni [30]

Sociālās apdrošināšanas maksājumu sadalījums, kas tiek novirzīts pensiju sistēmas finansēšanai starp 1. un 2. pensiju līmeni, laika gaitā mainīsies (attēlots 1.5. tabulā). Kā var redzēt 1.5. tabulā, pensiju 2. līmeņa nozīme kopējā pensijā palielināsies ar katru gadu.

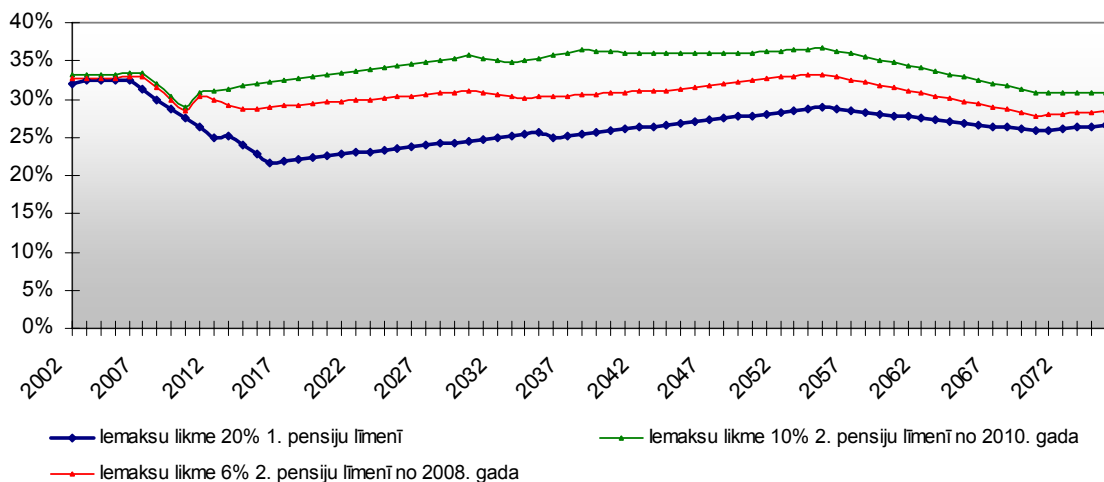
1.5. tabula

Sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdalīšanas shēma starp 1. un 2. pensiju līmeņiem [30]

Gads	1. līmenis	2. līmenis
2001. - 2006.	18%	2 %
2007.	16 %	4%
2008.	12 %	8 %
2009.	11 %	9 %
2010.	10 %	10 %

Promocijas darba autora skatījumā šāds sociālās apdrošināšanas iemaksu sadalījums nav adekvāts šodienas ekonomikas izaugsmes tendencēm un tas ir pretrunā 1.1. nodaļā definētajam pensiju sistēmas solidaritātes principam, kas nosaka, ka sociālās apdrošināšanas iemaksu veicēji ar saviem maksājumiem ir jānodrošina pienācīgas vecuma pensijas šodienas pensionāriem. Proti, kad šodienas sociālekonomiskā situācijā Latvijā vecuma pensiju lielums joprojām ir ļoti zems, tekošo iemaksu lielums un fondēto pensiju līdzekļu apjoms 2. pensiju līmenī turpina strauji pieaugt. Šādas sociālo iemaksu pārdalīšanas tendences šodien un nākotnē vairāk veicina privāto pensiju fondu un ieguldījumu fondu darbību nevis uzlabo šodienas pensionāru dzīves līmeni vai attīsta pensiju sistēmu kopumā.

Tāpēc darba autora priekšlikums ir sociālo iemaksu sadalījumu pensiju sistēmā izmainīt attiecīgi 14% - 1. līmenis un 6% - 2. līmenis un to saglabāt vismaz līdz brīdim, kad vidējā alga Latvijā sasniegs vidējo Eiropas Savienības algas līmeni. Izmantojot LR LM un PB Sociālās apdrošināšanas un pensiju modeli, 1.15. attēlā ir attēlota efektīvās sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes dinamika ilgtermiņā pie dažādiem pensijas iemaksas proporcijas scenārijiem. Kā redzams attēlā pašreiz plānotā proporcija 10% apmērā no 2010. gada nākotnē var prasīt sociālās apdrošināšanas likmes pieaugumu pēc 2015. gadu un tā var izlīdzināties šodienas līmenī tikai pēc 70 gadiem. Savukārt autora priekšlikums attiecībā uz proporcijas pārdali 14% 1. pensiju līmenim ļautu ilgtermiņā saglabāt sociālās apdrošināšanas likmi 33.09% līmenī, tomēr ar nosacījumu, ka no 2015. līdz 2035. gadam tiek izveidots vecuma pensiju valsts rezerves fonds nākotnes pensiju saistību dzēšanai, jo ir sagaidāms, ka visaugstākās pensiju izmaksas var veidoties periodā no 2045. līdz 2065. gadam, lai segtu iepriekšējā gadsimta 80-os gados lielā skaitā dzimušo iedzīvotāju nākotnes pensiju saistības [117;414].

1.15. attēls Sociālās apdrošināšanas iemaksu efektīvās likmes dinamika atkarībā no iemaksu pārdales proporcijas [117;419]

Šādas izmaiņas pasargātu valsts pensiju sistēmu arī no sociālās apdrošināšanas maksātāju un attiecīgi sociālo iemaksu apjoma potenciālā samazinājuma tuvākā nākotnē. Tas ir saistīts ar zemo dzimstības līmeni Latvijā iepriekšējā gadsimta 90-os gados un augsto emigrācijas līmeni Latvijā kopš 2004. gada no ievērojamas gados jaunu un darba spējīgu iedzīvotāju ilgstošas izbraukšanas no Latvijas uz citām ES dalībvalstīm labāk apmaksāta darba meklējumos. Attiecīgi darba autors papildus

atzīmē, ka šādu priekšlikumu realizācija ir iespējama pie stabilas demogrāfiskās situācijas valstī un pie augstas imigrācijas atbilstoši iepriekš 53. lappusē aprakstītajam 5. scenārijam. Tāpēc, papildus autora priekšlikums ir LR LM darbaspēka imigrācijas procesu nākamo 20-30 gadu laikā mērķtiecīgi plānot, uzraudzīt un ierobežot atbilstoši nacionālai normatīvo aktu bāzei un starpvalstu līgumiem. Izmantojot VSAA apkopotās prognozes par sociālās apdrošināšanas iemaksu pieaugumu 2. pensiju līmenī līdz 2010. gadam, promocijas darba autors 1.6. tabulā, pielietojot pastāvīgo statistiskās analīzes metodi, ir veicis pārrēķinu par iespējamiem ietaupījumiem 1. pensiju līmenim, realizējot iepriekš sniegtos promocijas darba autora priekšlikumus. Pie šāda scenārija sociālās apdrošināšanas budžets, kā arī 1. pensiju līmenim nepieciešamie tekošie izmaksu līdzekļi tiktu saglabāti tādā līmenī, lai pensiju lieluma pieauguma līmenis spētu apsteigt augsto inflācijas pieauguma tempu Latvijā un izpildīt sagaidāmās nākotnes pensiju maksājumu saistības attiecībā uz pensiju indeksāciju.

1.6. tabula

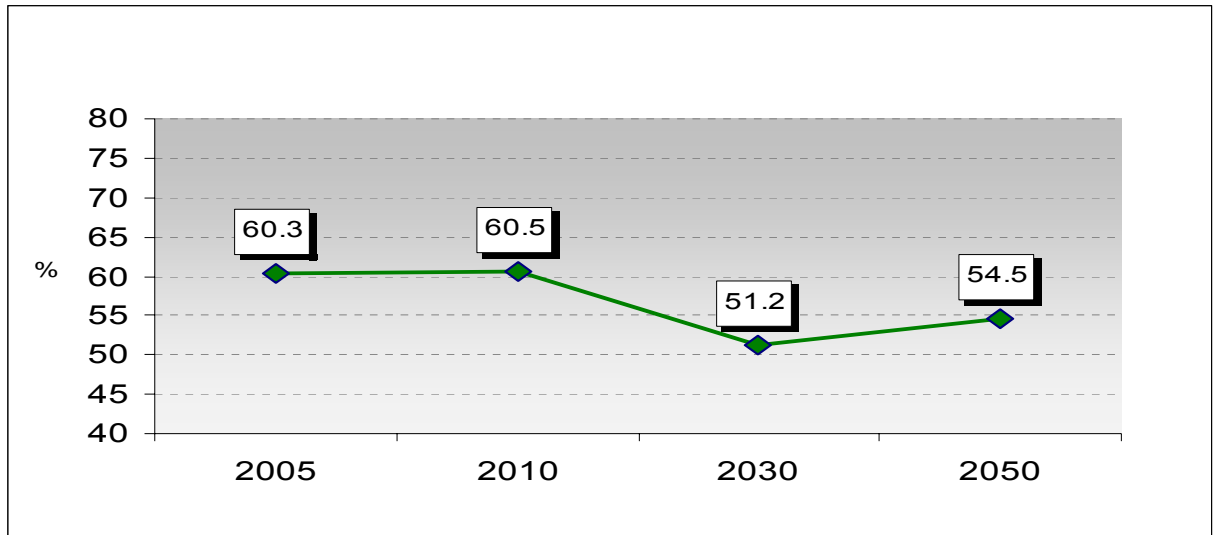
1. un 2. pensiju līmenim novirzīto sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdalījuma izmaiņu efekts

	2008	2009	2010
Dalībnieku skaits gada beigās ¹	1 070 000	1 140 000	1 200 000
Iemaksas 2. pensiju līmenī, (LVL, tūkstošos) ¹	230 000	285 000	350 000
Iemaksu likme 2. līmenī, (LVL, tūkstošos)	8%	9%	10%
Koriģētās iemaksas 2. pensiju līmenī (6% proporcija), (LVL, tūkstošos)	172 500	190 000	210 000
<i>Ietaupījumi 1. pensiju līmenī (14 %/6% proporcija) LVL, tūkstotīs</i>	<i>57 500</i>	<i>95 000</i>	<i>140 000</i>

Pastāv divas iespējas uzkrātās 2. līmeņa pensijas saņemšanai. Pirmais variants: pensijas kapitāls tiek pārskaitīts personas izvēlētai dzīvības apdrošināšanas sabiedrībai, kas garantē “mūža” pensiju. Otrs variants: pensijas kapitāla pievienošana paaudžu solidaritātes shēmā uzkrātajam pensijas kapitālam. 2. pensiju līmeņa dalībniekiem tiek dota iespēja brīvprātīgi izvēlēties savu pensiju plānu un pārvaldnieku, kā arī reizi gadā to mainīt. Tādējādi, piedaloties gan pirmā, gan otrā līmeņa pensiju shēmās, pastāv lielāka iespēja uzkrāt lielāku pensijas kapitālu un līdz ar to nodrošināt augstāku ienākuma atvietošanas līmeni vecumdienās. Pēc 2. pensiju līmeņa ieviešanas sākotnējie aprēķini paredzēja, ka ar 47 gadu apdrošināšanas stāžu,

¹ Dati sniegti saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras prognozēm līdz 2010. gadam

pensionējoties 62 gadu vecumā 2010. gadā, atvietošanas līmenis būtu 62,9%, savukārt pie īsākas līdzdalības sistēmā arī atvietošanas līmenis būs zemāks, piemēram, pie 40 gadu apdrošināšanas stāža – 53,0% un pie 25 gadu apdrošināšanas stāža – 31,6% [17;28].

1.16. attēls Atvietošanas līmenis (pensionēšanās vecums – 65 gadi, apdrošināšanas stāžs – 40 gadi [17;28])

Tomēr palielinoties vidējam mūža ilgumam, kā rezultātā palielināsies arī pensijas izmaksas laiks, kā arī samazinoties 2. līmeņa pensiju plānu ienesīgumam, darba ienākumu atvietošanas līmenis turpmākajos gados samazināsies. Darba trešajā nodaļā darba autors ir veicis aprēķinus un grafiski ir attēlojis šīs tendences.

2001. gadā pensiju sistēmas reformas galvenā prioritāte bija pensionāru dzīves kvalitātes uzlabošana. Sekojoši 2005. gada jūlijā LM publicēja ziņojumu par pietiekamām un ilgtspējīgām pensijām, kurā tika noteikts mērķis, nodrošināt pietiekama apmēra pensijas, sasniedzot līdz 40-60% iepriekšējo ienākumu atvietošanu. 1.14 attēls atspoguļo šo tendenci. Darba autors uzskata, ka šāda valdības izvirzītā mērķa sasniegšana nākotnē sekmētu pensiju sistēmas taisnīguma principa ievērošanu. Darba autors, atgriežoties pie darba ievadā definētās hipotēzes, piedāvā papildus šo mērķi kvantificēt attiecībā pret noteiktiem statistiskiem rādītājiem, proti, noteikt, ka vidējā pensija valstī nodrošina vidējo atvietošanas līmeni 40% apmērā no vidējās bruto darba samaksas valstī. Proti, ja vidējā darba alga Latvijā uz 2007. gada beigām sastādīja 398 LVL [298], tad vidējai pensijai 2007. gada beigās būtu jābūt vismaz 159.20 LVL. Tā kā uz 2007. gada beigām

¹ Dati sniegti saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras prognozēm līdz 2010. gadam

vidējā pensija Latvijā bija tikai 124.19 LVL, tad šajā periodā, vidējo ienākumu atvietojamības līmenis sastāda tikai 31% un pie pastāvošās vecuma pensijas aprēķina metodoloģijas šāds autora sniegtais mērķis nav sasniedzams. Darba 3. nodaļā autors, analizējot pensiju sistēmas aprēķina kārtību un metodoloģiju, ir identificējis vairākas nepilnības tajā un atbilstoši ir sniedzis priekšlikumus, kurus realizējot, autors apstiprina iespēju piedāvātā mērķa sasniegšanā, kā arī ar statistisko datu analīzes un aprēķinu palīdzību apstiprina darba ievadā sniegto hipotēzi.

Pašlaik ir pagājuši vairāk kā pieci gadi, kopš jaunā pensiju sistēma ir sākusi darboties, kā arī vairāk par pieciem gadiem, kopš privātās ieguldījumu sabiedrības ir ieguvušas tiesības pieņemt no iedzīvotājiem pārvaldīšanā 2. līmeņa pensiju līdzekļus ar Valsts Sociālās apdrošināšanas aģentūras starpniecību. 1.7. tabulā ir parādīts kopējais valsts fondēto pensiju ieguldījumu plānu galveno rādītāju dinamika laikā no 2003. un 2007. gadam. 1.7. tabulas ietvaros autors vēlētos atzīmēt straujo ieguldīto līdzekļu īpatsvara un apjoma pieaugumu, kas ieguldīti ārpus Latvijas. Autora skatījumā, šodienas tirgus apstākļos, kad fondēto pensiju ienesīgums samazinās un Latvijā palēninās ekonomikas izaugsmes tempi, nebūtu lietderīgi šos fondētos līdzekļus tādā apjomā investēt ārvalstu uzņēmumu akcijās vai ieguldījumu fondu daļās. Tāpēc darba autora priekšlikums ir Valsts fondēto pensiju likumā noteikt maksimālo ārvalstu ieguldījumu robežu 75% apmērā visiem pensiju plāniem.

1.7. tabula

Fondēto pensiju līdzekļu dinamika 2003. līdz 2007. gada 31. decembrī [46]

<i>Rādītājs</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>
Dalībnieku skaits	336 047	633 685	773 270	900 098	997 684
Uzkrāto neto aktīvu vērtība (tūkstotīs, LVL)	25 478	48 108	82 351	127 254	244 922
Uz vienu dalībnieku (LVL)	1,0920	1,1330	1,2094	1,2435	1.2745
Vidējais svērtais ienesīgums gadā ⁶	0.3%	3.8%	6.74%	2.82%	2.50%
Ieguldīto līdzekļu apjoms Latvijā (tūkstotīs, LVL)	22,5	41,0	58,4	84,7	143,0
Ieguldīto līdzekļu apjoms ārpus Latvijas (tūkstotīs, LVL)	2,9	7,0	23,0	37,4	97,3

Taču analizējot katru tirgus dalībnieku un tā darbības efektivitāti (skat. 1.8. tabulu), nākas secināt, ka 2003. gadā ir bijis ievērojami straujāks pensiju kapitāla pieaugums. Pārvaldītāji ir centušies ievērot piesardzīgu ieguldījumu politiku, izvēloties

⁶ Ieguldījumu plāna daļas vērtības izmaiņu perioda laikā attiecība pret tās vērtību perioda sākumā, izteikta gada procentos, pieņemot, ka gadā ir 360 dienas.

ieguldījumus akcijās ar zemu riska pakāpi, valdības obligācijās un īstermiņa noguldījumos komercbankās. Kaut arī pastāvošais normatīvo aktu kopums regulē iespējamo ieguldījumu diversifikāciju un portfeļa struktūru, pārsvarā lielākie privātie pensiju plāni ir centušies realizēt šīs iespējas un bez ieguldījumiem valsts emitētajos īstermiņa un ilgtermiņa vērtspapīros un noguldījumiem kredītiestādēs, aptuveni 30% no līdzekļiem ir izvietoti privāto uzņēmumu akcijās ar zemu riska pakāpi [45].

1.8. tabula

Pensiju plānu ienesīgums Latvijā 2003. gadā [29]

#	<u>Ieguldījumu sabiedrība</u>	<u>Ieguldījumu plāns</u>	<u>Ienesīgums (%)</u>
1.	PAREKSS	Universālais	5.5 % - 6 %
		Aktīvais	6 % - 7 %
2.	Hansa Fondi	Stabilitāte	3 % - 3.5 %
		Dinamika	4 % - 4.5 %
3.	Baltikums	Universālais	3.8 %
		Konservatīvais	5.8 %
4.	LVA ieguldījumu sabiedrība	Daugava	6.3 %
5.	SUPREMA	Rivjēra	0.14 %
		Safari	9.5 %
6.	Optimus Fondi	Aktīvais	4.7 % - 5 %
		Eiropas	4.7 % - 5 %
		Sabalansētais	4 % - 4.3 %
		Latvijas	3.4 % - 3.7 %
7.	Valsts Kase	Valsts Kase	4.5 %

Tomēr kā norādīts 1.9. tabulā, 2006. un 2007. gadā vairumā 2. pensiju līmeņa dalībniekiem uzkrātais pensiju kapitāls bija samazinājies. Latvijas iedzīvotāju uzkrājumus bija nelabvēlīgi ietekmējušas svārstības pasaules fondu tirgos. Paši pensiju pārvaldītāji gan bieži uzsver, ka, lai izdarītu secinājumus par pārvaldītāja spējām, jāvērtē vismaz viena gada rezultāti. 1.9. tabulā apkopotie dati par Latvijā populārāko pensiju plānu ienesīgumu 2007. un 2006. gadā parāda, ka neviens no 2. līmeņa pensiju plāniem pēdējos gados nav spējis uzrādīt ienesīgumu, kas pārsniegtu inflācijas rādītāju vai arī vidējo statistisko starpbanku aizdevumu likmi Latvijā. Šeit darba autors uzdod retorisku jautājumu ar jau zināmu atbildi, - kam ir jānes šie zaudējumi 2. pensiju līmenī: valstij pensiju pārvaldītājiem. Zaudējumi attiecas uz pašu iedzīvotāju – pensiju plānu dalībnieku uzkrātajiem pensiju līdzekļiem, proti, strādājošajiem iedzīvotājiem pašiem ir tiesības brīvprātīgi izvēlēties pensijas plānu, kurā viņa fondētie pensiju līdzekļi var tikt ieguldīti. Katram fondēto pensiju shēmas dalībniekam ir tiesības Ministru kabineta noteiktajā kārtībā izvēlēties un mainīt sava

uzkrātā, fondētās pensijas kapitāla līdzekļu pārvaldītāju un ieguldījumu plānu vienu reizi gadā.

1.9. tabula

Pensiju plānu ienesīgums Latvijā 2006. gadā un 2007. gadā populārākajiem 2.

līmeņa pensiju plāniem [29]

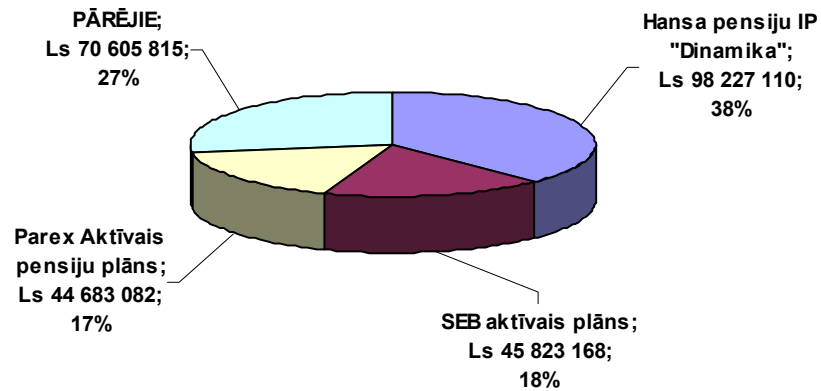
<i>Ieguldījumu plāns (IP)</i>	<i>Ienesīgums (%)</i>	<i>Ienesīgums (%)</i>	<i>Dalībnieku skaits</i>	<i>Ienesīgums (%)</i>	<i>Dalībnieku skaits</i>
	<i>31/3/2008</i>	<i>31/12/2007</i>		<i>31/12/2006</i>	
Hansa pensiju IP Dinamika	- 7.46	2.97	331,965	-0.86	268,254
Parex Aktīvais pensiju plāns	- 1.07	4.04	164,734	-0.20	141,157
SEB Aktīvais plāns	- 2.44	4.86	158,764	2.18	119,175
Hansa pensiju IP Stabilitāte	1.75	2.36	59,730	-0.85	48,066
Astra Krājfondi IP Klasika	0.61	1.70	24,633	0.53	25,321
Parex Universālais pensiju plāns	1.51	2.57	39,605	-0.46	25,291
SEB Sabalansētais plāns	- 0.29	4.83	25,704	1.51	21,048
Astra Krājfondi IP Ekstra	1.02	1.76	10,747	-1.19	16,976
SEB Eiropas plāns	- 2.65	3.65	16,197	1.62	16,341
Valsts kases ieguldījumu plāns	N/A	N/A	N/A	-0.44	123,036

Jaunieviestā pensiju sistēma paredz, ka risks par sagaidāmo pensiju plānu ienesīgumu faktiski gulstas tikai uz iedzīvotāju pleciem, jo pensiju kapitāla pārvaldītāji neatbild par zaudējumiem, kas radušies tirgus svārstību un risku dēļ, ja viņi ievēro visus ieguldīšanas noteikumus. Tomēr iedzīvotāji reizi gadā var mainīt pensiju pārvaldītāju. Uz 2007. gada beigām pensiju 2. līmenī bija iesaistījušies 997,684 Latvijas iedzīvotāju, kopējais pārvaldāmais pensiju kapitāls sasniedza 245 miljonus latu. Pensiju plānu rezultātus galvenokārt nosaka pārvaldnieku izvēlēta stratēģija, t.i., vai pensiju plāna lielākā līdzekļu daļa tiek novirzīta akcijās vai obligācijās. Vissliktākie rezultāti 2006. un 2007. gadā bija aktīvajiem ieguldījumu plāniem, kuriem bijuši vislielākie ieguldījumi akcijās un citos riskantos vērtspapīros. 2006. un 2007. gada zaudējumi un peļņa gan nav pārāk lieli (tikai dažiem pensiju plāniem), kopš gada sākuma tie ir ap 1-3%, jo pensiju 2. līmeņa līdzekļu ieguldīšanas noteikumi neļauj pensiju pārvaldītājiem pārlietu riskēt ar iedzīvotāju pensiju kapitālu — ieguldījumi akcijās un citos riska ziņā tiem pielīdzināmos finanšu instrumentos nedrīkst pārsniegt 30% no kopējiem ieguldījumu plāna aktīviem.

Apzinoties zemo pensiju plānu ienesīgumu, darba 3.2 sadaļā autors ir izstrādājis prognozes par fondēto pensiju līdzekļu pieaugumu nākotnē un to ietekmi uz sagaidāmo saņemamās pensijas lielumu, 2. pensiju līmeņa pensiju dalībniekiem

dodoties pensijā. Kā redzams 1.9. tabulā pasaules akciju un fondu tirgu svārstību rezultātā lielai daļai sabalansēto un aktīvo plānu ienesīgums 2008. gada sākumā ievērojami samazinājās. Īstermiņa svārstības akciju tirgū ir normāla parādība, tās vienmēr ir bijušas un, visticamāk, būs arī nākotnē. Piedzīvotais akciju tirgus kritums nav saistāms ar pensiju fondu pārvaldītāju nekvalitatīvu darbu, bet ar tendencēm pasaules akciju tirgos kopumā. 2007. gads pasaules finanšu tirgiem vienlaicīgi bija gan lielisku iespēju, gan lielu zaudējumu gads. Vairāki akciju indeksi uzrādīja iespaidīgu pieaugumu, tai pašā laikā satricinājumi finanšu sektorā un recesija ASV nekustamā īpašuma tirgū apšaubīja akciju tirgu spēju šogad uzrādīt tik spožus rezultātus. Vājš mājokļu tirgus un krīze finanšu tirgos atspoguļojās citu sektoru kompāniju finanšu rādītājos, kas izraisīja bažas par ASV un vēlāk arī pasaules ekonomikas izaugsmes tempu palēnināšanos. Visi šie faktori izraisīja relatīvi ilgstošu kritumu akciju tirgos, kuru grūti nosaukt par vienkāršu cenu korekciju. No šī gada sākuma galvenie ASV indeksi zaudēja 8-15%, Eiropas un Āzijas fondu tirgos kritums sasniedza pat 15% un vairāk. Neapšaubāmi, ka visas šīs tendences negatīvi ietekmēja to pensiju plānu ienesīgumus, kuru portfeļos būtisks īpatsvars ir akcijām. Pagājušā gadā likviditātes, vai pat pareizāk būtu teikt, neuzticības krīze, izraisīja satricinājumus arī obligāciju tirgos. Tāpēc pensiju plāni ar ievērojamu ieguldījumu proporciju akciju tirgos un obligācijās 2006. un 2008. gadā ir uzrādījuši ieguldījumu kritumu.

Kopumā Latvijā piedāvāto valsts fondēto pensiju plānu ienesīgums 2006., 2007. un 2008. gados ļoti atšķiras. Vēl autors atzīmē faktu, ka aptuveni 70% no kopējiem 2. pensiju līmeņa neto aktīviem 2008. gadā bija koncentrēti 3 lielākajos plānos (skatīt 1.17. attēlu). Kā redzams no 1.9. tabulas tieši šie plāni 2008. gadā ir cietuši vislielāko ieguldījumu vērtības kritumu. Tas nozīmē, ka lielākā daļa otrā pensiju līmeņa dalībnieku ir pakļauti riskam nesaņemt pienācīgas pensijas, atbilstoši pensiju sistēmas taisnīguma principam. Tomēr daži pensiju plāni (pārsvarā konservatīvie) uzrāda pozitīvu ienesīgumu. Par veiksmīgi pārvaldītiem pensiju fondiem varam uzskatīt tos, kuri ir spējuši izvairīties vai maksimāli samazināt krituma apjomu savu fondu vērtībā, neskatoties uz to, kāds bija kritums pasaulē kopumā, izvietojot līdzekļus termiņnoguldījumos un ES dalībvalstu valdību emitētajās obligācijās.

1.17. attēls 2. pensiju līmeņa neto aktīvu koncentrācija pēc lielākajiem pensiju plāniem 31/3/2008 [29]

Bez tam darba autors atzīst, ka liela finanšu resursu koncentrācija privātajos pensiju plānos, to neefektīvā pārvaldīšana un ieguldīšana ārpus Latvijas (skatīt 1.7. tabulu) ir arī viens no Latvijas ekonomiku bremzējošiem elementiem, traucējot šos līdzekļus izmantot Latvijas tautsaimniecības izaugsmei. Darba 3.2. sadaļā darba autors ir sniedzis savus priekšlikumus valsts fondēto pensiju līdzekļu investīciju alternatīvām Latvijas tautsaimniecības interesēs.

Latvijas pensiju sistēmas 3. līmenis

Privāto pensiju shēma darbojas kopš 1998. gada 1. jūlija, šīs shēmas mērķis ir tās dalībniekiem ar privāto pensiju fondu starpniecību uzkrāt un ieguldīt viņu pašu veiktās un viņu labā brīvprātīgi veiktās naudas līdzekļu iemaksas, līdz ar to nodrošinot šiem dalībniekiem papildu kapitālu vecumā. Pensiju plāna dalībnieki var piedalīties pensiju plānā gan tieši, gan ar savu darba devēju starpniecību. Jau no 55 gadu vecuma tā dalībnieks var saņemt visu uzkrāto kapitālu, vai arī turpināt dalību un saņemt kapitālu pa daļām. Uzkrātais kapitāls ir privātpersonas īpašums neatkarīgi no tā, kas veicis iemaksas, turklāt uz to attiecas mantojuma tiesības. Ir noteikti arī ienākumu nodokļu un sociālās apdrošināšanas iemaksu atvieglojumi.

Šobrīd Latvijā pastāv divu veidu 3. līmeņa privātie pensiju fondi:

- slēgtie pensiju fondi, kuri ir paredzēti tikai uzņēmumu darbiniekiem un kurus ir nodibinājis pats uzņēmums (darbinieku iesaistīšana ir darba devēja iniciatīva);

- atklātie pensiju fondi, kuros par dalībnieku var kļūt ikviena fiziskā persona tieši vai ar darba devēja starpniecību un kuru veido speciāli licencēta banka vai dzīvības apdrošināšanas sabiedrība.

Valsts atbalsta uzkrājumu veidošanu 3. līmenim, piešķirot dažādus nodokļu atvieglojumus gan uzņēmumiem, kas darbinieku labā veic iemaksas 3. līmeņa pensiju fondos, gan privātpersonām, kas pašas veic šādas iemaksas. Iemaksas 3. līmeņa pensiju fondā, kas nepārsniedz 20 % no bruto algas, netiek apliktas ar sociālo un ienākuma nodokli.

2006. gada 31. decembrī Latvijā darbojās seši privātie pensiju fondi: pieci atklātie (Latvijas banku meitas sabiedrības) un viens slēgtais pensiju fonds. 2006. gadā seši privātie pensiju fondi piedāvāja 15 pensiju plānus. Kā norādīts 1.10. tabulā, uz 2007. gada beigām privātajos pensiju plānos bija uzkrāts 69 miljoni LVL un kopš 2004. gada tas ir pieckāršojies. Privāto pensiju plānu dalībnieku skaits pakāpeniski pieaug un 2007. gada beigās tas bija 143 tūkstoši 11.79% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita. Ņemot vērā dalībnieku skaita pieauguma straujās tendences, kā arī pieaugošo privāto pensiju nozīmi, veidojot privāto nākotnes pensiju kapitālu (*DIY*), darba autora skatījumā līdz 2030. gadam dalībnieku skaits privātajos pensiju plānos pieaugs līdz pat 50% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita.

1.10. tabula

3. pensiju līmenī uzkrāto neto aktīvo summa gada beigās, tūkstošs LVL [46]

<u><i>Gada Beigas</i></u>	<u><i>Tūkstošis, LVL</i></u>
2007	69 536
2006	51 201
2005	36 647
2004	25 678

Dalība privātajos pensiju plānos ir ilgtermiņa ieguldījums. Tā kā privātie pensiju fondi sāka darboties salīdzinoši nesen, pensiju plānu dalībnieki vēl nav paspējuši uzkrāt tādu papildpensijas kapitālu, kas būtu nozīmīga atalgojuma atvietošanas daļa. Tomēr, turpinot veikt iemaksas pensiju plānos ilgākā laika periodā, sagaidāms, ka šī daļa kļūs aizvien nozīmīgāka. Ir zināms, ka pašlaik tikai divi uzņēmumi Latvijā VAS „Latvenergo” un SIA „Lattelecom” ir nodibinājuši privātus slēgtos pensiju plānus, kuros ir iesaistīti šo uzņēmumu darbinieki.

Latvijas pensiju sistēmas dalībnieku skaits, tūkstoši [29]

Pensiju līmenis	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Valsts vecuma pensiju saņēmēju skaits	504.8	496.8	487.8	481.6	475.6	472.1	467.6
Valsts fondētās pensiju shēmas dalībnieku skaits	274.5	336.0	495.1	633.7	773.3	900.1	997.7
Privāto pensiju plānu dalībnieku skaits	17.4	20.1	26.6	39.0	67.9	99.6	142.9

Skaitļi 1.11. tabula parāda, ka pretstatā 1. pensiju līmeņa vecuma pensiju saņēmēju skaita nelielam samazinājumam kopš 2001. gada, 2. un 3. pensiju līmeņu dalībnieku skaits kopš pensiju sistēmas reformas ir strauji pieaudzis. Tādējādi tiek veicināta Latvijas pensiju sistēmas solidaritātes principa attīstība. Arvien vairāk pieaug sociālo iemaksu veicēju skaits, lai atbilstoši pensiju sistēmas taisnīguma principam, varētu nodrošināt nepieciešamos līdzekļus tekošo pensiju maksājumiem 1. pensiju līmeņa dalībniekiem.

Tāpat arī pakāpeniski palielinās privātā pensiju līmeņa dalībnieku skaits. Šie skaitļi nozīmē, ka, apzinoties pašreiz zemās pensijas 1. līmeņa dalībniekiem un šo pensiju nebūtisko pieaugumu, iedzīvotāji jau priekšlaicīgi var uzkrāt līdzekļus savām pensijām nākotnē. 1. līmeņa dalībnieku (pašreizējo pensionāru skaits) ir nedaudz samazinājies, kas vairāk saistās ar nelielo dzimstību un migrācijas plūsmu iepriekšējā gadsimta 40-to gadu beigās un 50-to gadu sākumā. Taču, kā zināms, laikā no 1960. līdz 1990. gadam bija ievērojams dzimstības rādītāju pieaugums. Tas nozīmē, ka vecuma pensiju saņēmēju skaits pēc 2010. gada varētu sākt pieaugt. Pēc promocijas darba autora domām, jaunieviestā 3. līmeņu pensiju sistēma spēs nodrošināt pietiekamas pensijas nākotnes pensionāriem, kas saņems savas pensijas pēc 2014. gada gan no pirmā pensiju līmeņa, gan no otrā un trešā. Taču vēlreiz darba autors vēlētos uzsvērt atziņu, ka jauna sistēma nav atrisinājusi šodienas pensionāru zemo pensiju problēmu. Pastāvošā un iepriekš izmantotā pensiju aprēķina metodoloģija nav atbilstoša šodienas iztikas līmenim. Kā minēts darba ievadā, ik gadus vidējā vecuma pensija Latvijā ir bijusi zem valsts noteiktā iztikas minimuma.

Pensiju kapitāla veidošanās Latvijā

Šodienas situācija liecina, ka par labklājību mūža otrajā pusē jāsāk domāt jau laikus. Pēc aiziešanas pensijā, cilvēkam ir nepieciešami apmēram 70% no agrākajiem ienākumiem, bet valsts nodrošinātās pensijas kapitāls nākotnē spēs segt tikai daļu no nepieciešamā. Šodienas tendences pensiju kapitāla izveidē parāda, ka strādājošajiem iedzīvotājiem pašiem savu darba gaitu laikā ir savlaicīgi jā rūpējas par sava pensiju kapitāla uzkrāšanu. Kā pirmais solis ir brīvprātīga izvēle par labu kādam no privātajiem pensiju līdzekļu pārvaldītājiem (fondiem), kas veic 2. pensiju līmenī uzkrāto pensiju līdzekļu pārvaldi. Tāpat ir jāpiemin, ka 2. pensiju plāna dalībniekiem Latvijā ir tiesības reizi gadā brīvprātīgi nomainīt pārvaldītāju. Tomēr, ir jāņem vērā, ka laikā no 2002. līdz 2006. gadam tikai 2% no sociālās apdrošināšanas maksājumiem, tika novirzīti ieguldījumiem privātajos pensiju kontos. Kaut arī, sākot no 2007. un 2008. gada, šī iemaksu proporcija tika attiecīgi palielināta attiecīgi līdz 4% un 8%, un uz 2010. gadu iemaksu lielums sasniegs 10%, šodienas Latvijas darba vecuma iedzīvotāju emigrācijas tendences un zemie dzimstības rādītāji Latvijā iepriekšējā gadsimta 90. gados būs par pamatu pensiju izmaksu sloga pieaugumam valsts sociālās apdrošināšanas budžetā pēc 2010. gada. Jo migrācijas un negatīvo demogrāfisko procesu rezultātā samazināsies sociālās apdrošināšanas maksātāju skaits un iemaksu proporcija 1. pensiju līmenī. Pesimistiskā prognoze attiecībā uz pensiju sistēmas 1. un 2. līmeņa izaugsmi nākotnē vēlreiz ir arguments par labu tam, ka šodien Latvijā strādājošajiem, lai nodrošinātu pienācīgu pensiju nākotnē, ir „jāuzliek rūpes uz saviem pleciem”. Proti, strādājošajiem savu darba gaitu laikā ir svarīgi brīvprātīgi pievienoties 3. pensiju līmenim un veikt regulārus maksājumus privātajos pensiju fondos. Šos papildu maksājumus 3. pensiju līmenī var veikt vai nu paši strādājošie no saviem neto ienākumiem, vai darba devēji. Saskaņā ar likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 10.5 noteikumiem iemaksas Latvijā reģistrētajos pensiju fondos vai citās Eiropas Savienības dalībvalstīs reģistrētajos privātajos pensiju fondos, kuras ir veiktas atbilstoši dzīvības apdrošināšanas līgumam (ar līdzekļu uzkrāšanu) un nepārsniedz 20 procentus no personas gada apliekamā ienākuma, netiek apliktas ar iedzīvotāju ienākuma nodokli.

Dalība privātos pensiju plānos ir papildus ilgtermiņa ieguldījums pilnvērtīgas pensijas saņemšanai nākotnē. Tā kā privātie pensiju fondi sāka darboties salīdzinoši

nesen, pensiju plānu dalībnieki vēl nav paspējuši uzkrāt tādu papildpensijas kapitālu, kas būtu nozīmīga atalgojuma atvietošanas daļa. Tomēr, turpinot veikt iemaksas pensiju plānos ilgākā laika periodā, ir sagaidāms, ka šī daļa kļūs aizvien nozīmīgāka. Kopumā privāto pensiju plānu ieguldījumu portfeļa apmērs 2007. gada 31. decembrī bija jau 69.5 miljoni LVL. Privāto pensiju plānu dalībnieku skaits pakāpeniski pieaug. 2007. gada beigās dalībnieku skaits jau bija 143 tūkstoši dalībnieki un sastādīja 11.8% no darbspējīgā vecuma iedzīvotājiem. Šis rādītājs joprojām ievērojami atšķiras no citām Eiropas Savienības dalībvalstīm (Anglija 69%, Īrija 58%, Austrija 77%) un ir ļoti zems. Autors uzskata, ka strādājošo iesaistīšanās privātajā pensiju līmenī ar darba devēju atbalstu, un brīvo līdzekļu novirzīšana privātajam pensiju līmenim:

- aktualizētu pensijas sistēmas brīvprātīguma principu;
- veicinātu tautsaimniecības izaugsmi, investējot uzkrātos pensiju līdzekļus valsts ilgtermiņa finanšu projektos (skatīt 3.2. sadaļā autora sniegtos priekšlikumus);
- nākotnē samazinātos spiedienu uz valsts fiskālo politiku, attiecībā uz 1. pensiju līmeņa vecuma pensiju maksājumu nastu;
- tiktu veicināta arī inflācijas mazināšanās, kas pašlaik ir viens no Latvijas valdības būtiskākajiem jautājumiem;
- mazinātu pieredzējušu darbinieku emigrācijas procesus uz citām ES dalībvalstīm, strādājošos papildus stimulējot ar darba devēja brīvprātīgām iemaksām privātajos pensiju plānos.

Privātie pensiju fondi, kuros darba devējs veic papildu iemaksas savu darbinieku pensiju kontos, tiek nodoti pārvaldīšanā jeb administrēšanā specializētām pensiju investīciju kompānijām. Šajos uzņēmumos strādājošajiem ir tiesības uz papildus pensiju no fondā uzkrātajiem (fondētajiem) privātajiem līdzekļiem 3. līmeņa ietvaros, viņiem sasniedzot pensijas vecumu. Pašlaik Latvijā ir zināmi divi šāda veida fondi, kurus ir nodibinājušas Latvijas sabiedrības: VAS „Latvenergo” un SIA „Lattelecom”. To izveidi Latvijā var atļauties tikai lieli uzņēmumi ar lielu darbinieku skaitu un salīdzinoši lielu uzkrāto kapitālu. Latvijā lielo uzņēmumu vadītājiem ir ierobežotas zināšanas par šādu slēgto pensiju izveides iespējām un to pārvaldes īpatnībām, kā arī nevēlēšanās ieguldīt līdzekļus savu darbinieku sociālajā aizsardzībā. Tomēr Latvijā ir vairāki uzņēmumi, kuri ir daļa no lielām multinacionālajām starptautiskām korporācijām (meitas uzņēmums, filiāle vai pārstāvniecība), kuros strādājošie arī tiek iesaistīti šo uzņēmumu slēgtajos pensiju

plānos un ar to izveidi un pārvaldi nodarbojas galvenais mātes uzņēmums. Šādi uzņēmumi, piemēram, ir *Microsoft, Procter & Gamble, Philip Morris, Jeld Wen*, Lielās starptautiskās auditorfirmas u.c. Pēc darba autora domām šādu slēgto privāto pensiju plānu izveide Latvijā varētu veicināt pensiju sistēmas 3. līmeņa izaugsmi un celt nākotnes pensionāru labklājību. Fondu izveidi varētu realizēt vairāki Latvijas lielie un ātri augošie uzņēmumi, kuros gada vidējais darbinieku skaits pārsniedz 1,000 cilvēkus. Taču, lai veicinātu uzņēmumu vadītāju un akcionāru interesi un vēlmi par šādu paša uzņēmuma izveidotu pensiju fondu izveidi, autors uzskata, ka:

- būtu nepieciešams izveidot informatīvo bāzi un piedāvāt fondu pārvaldes instrumentus par šādu slēgto fondu izveidi un darbību no praktiskās pieredzes Latvijas uzņēmumos (VAS „Latvenergo” un SIA „Lattelecom”), kā arī un starptautiskajos multinacionālos uzņēmumos;
- no valsts puses būtu jāveicina labvēlīgas investīciju vides un programmu izveidi, kurā pensiju fondi ilgtermiņā varētu investēt uzkrātos pensiju līdzekļus.

Pensiju sistēmas trešais līmenis paredz, ka ikviens brīvprātīgi var veidot papildu uzkrājumus vecumdienu pensijai, tādējādi palielinot savu labklājību mūža otrajā pusē. Privāto pensiju fondu darbību regulē likums “Par privātajiem pensiju fondiem”. Nodokļu atvieglojumi ir noteikti likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu”. Pateicoties nodokļu atvieglojumiem, ir iespējams palielināt sagaidāmo saņemamās pensijas lielumu nākotnē, nepalielinot darba devēja izmaksas un nesamazinot personisko patēriņu. Ja iemaksas pensiju fondā veic darba devējs saskaņā ar kolektīvās vai individuālās dalības līgumu, šī iemaksa līdz 10 % apmērā no darbinieka bruto algas netiek aplikta ne ar sociālo, ne iedzīvotāju ienākuma nodokli. Nosakot aplikamo ienākumu, to drīkst samazināt par, savu darbinieku labā privātajos pensiju fondos, izdarītajām iemaksām. Ja iemaksu pensiju fondā veic persona pati saskaņā ar individuālās dalības līgumu, šī iemaksa līdz 10 % apmērā no personas bruto ienākuma netiek aplikta ar iedzīvotāju ienākuma nodokli.

Ņemot vērā straujos Latvijas ekonomikas izaugsmes tempus, strādājošajiem iedzīvotājiem nākotnē būtu svarīgi ar savu darba devēju atbalstu vairāk iesaistīties 3. pensiju līmenī ar mērķi novirzīt nākotnes pensiju izmaksu nastu uz privāto sektoru, kur pensiju līdzekļu resursi ilgtermiņā ir uzkrāti no strādājošo vai to darba devēju brīvprātīgām iemaksām. Tā kā valdības mērķis ir mazināt straujo inflāciju ar striktāku fiskālo politiku, kā viens no veiksmīgiem atbalstiem šādai politikai būtu

pensiju sistēmas pārvaldes novirzīšana privātajam sektoram, proti, mazinot valsts izdevumu nastu no 1. pensiju līmeņa uz 2. un 3. pensiju līmeni. Kā norādīts 1.12. tabulā, valsts ir rādījusi vairākus priekšnosacījumus un aizsardzības mehānismus tekošo ienākuma nodokļa maksājumu samazināšanai un papildus pensijas saņemšanai nākotnē, lai veicinātu gan strādājošo, gan to darba devēju interesi iesaistīties 3. pensiju līmenī un veikt brīvprātīgās iemaksas strādājošo privātajos pensiju kontos.

1.12. tabula
Nodokļu efekts, veicot uzkrājumus privātajā pensiju fondā [40,39]

Krāšanas ilgums gados	Pieejamais kapitāls ja krāj bez pensiju fonda	Pieejamais kapitāls, ja krāj pensiju fondā un izmanto ienākuma nodokļa atlaidi		Pieejamais kapitāls, ja krāj pensiju fondā un izmanto sociālās apdrošināšanas maksājumu un ienākuma nodokļa atlaidi	
	LVL	LVL	Pārsniegums pār krāšanu bez pensiju fonda	LVL	Pārsniegums pār krāšanu bez pensiju fonda
5	697	729	4.60%	994	42.70%
10	1,629	1,772	8.80%	2,417	48.30%
15	2,877	3,236	12.50%	4,413	53.40%
20	4,547	5,262	15.70%	7,176	57.80%
25	6,781	8,042	18.60%	10,966	61.70%
30	9,772	11,829	21.10%	16,130	65.10%
35	13,773	16,964	23.20%	23,133	68.00%
40	19,129	23,905	25.00%	32,597	70.40%

* Patēriņa samazinājums, ko novirzīt ilgtermiņa krāšanai - 10.00%. Sagaidāmais ienesīgums (pēc visām komisijām) - 6.0%. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis izmaksas brīdī - 25%

Promocijas darba autora skatījumā valdībai sadarbībā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisiju būtu jāveic vairāk pasākumu, lai veicinātu un informētu darba devējus par 3. pensiju līmeņa nozīmi nākotnē un tā izaugsmi, kā arī popularizētu tā papildus priekšrocības uzņēmumos strādājošo nākotnes pensiju nodrošināšanai un fiskālās politikas stabilizēšanai nākotnē, novirzot pieaugošo pensiju izmaksu nastas risku no valsts uz privāto sektoru un darba devējiem. Autors uzskata, ka Latvijas normatīvajos aktos, kas nosaka 3. pensiju līmeņa fondēto pensiju pārvaldes principus, būtu jāveic izmaiņas, kas ļautu vairāk novirzīt fondēto pensiju līdzekļus par labu valsts vai pašvaldību garantētiem ilgtermiņa investīciju projektiem ar augstākām ienesīguma likmēm. Šādas izmaiņas vienkopus koncentrētu un konsolidētu fondētos pensiju līdzekļus, ļaujot investēt šos līdzekļus apjomīgākos valsts vai pašvaldību investīciju projektos.

Pensijas kapitāla mantošana dalībnieka nāves gadījumā

Šī darba ietvaros darba autors veica normatīvo aktu analīzi, kas nosaka pensiju kapitāla mantošanas tiesības. Tika konstatēts, ka saskaņā ar likuma „Par valsts pensijām” 37. panta pirmo daļu tiesības saņemt pensionāram aprēķināto un neizmaksāto pensiju (prasījuma tiesību) var nodot citai personai un aprēķinātās neizmaksātās pensijas prasījuma tiesība ieskaitāma mantojuma kopībā, un tiesības to saņemt ir pensijas saņēmēja laulātajam, pirmās un otrās pakāpes radniekiem, bet citai personai - uz mantojuma apliecības vai tiesas nolēmuma pamata. Tikai tad, ja likuma „Par valsts pensijām” 37. panta pirmajā daļā noteikto tuvinieku nav vai tie atsakās saņemt neizmaksāto pensiju, prasījuma tiesību var izmantot citi likumiskie vai testamentārie mantinieki. Pirmkārt, šī norma maina Civillikumā noteikto mantošanas kārtību un to var uzskatīt par speciālo normu salīdzinājumā ar Civillikuma normām, kas nosaka mantošanas kārtību, un, otrkārt, šī norma rada pretrunu ar Civillikuma 382. pantu, kas nosaka, ka mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušam vai par mirušu izsludinātam piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemamās dzīves laikā.

Tāpat, iepazīstoties ar Valsts fondēto pensiju likumu, tā 8. pants nosaka, ka fondēto pensiju shēmas dalībnieka nāves gadījumā, pirms vecuma pensijas pieprasīšanas, viss fondētās pensijas kapitāls, kas reģistrēts līdz fondēto pensiju shēmas dalībnieka nāves dienai, tiek ieskaitīts valsts pensiju speciālajā budžetā un ņemts vērā, aprēķinot apgādnieka zaudējuma pensiju mirušā fondēto pensiju shēmas dalībnieka apgādībā bijušajiem ģimenes locekļiem saskaņā ar likumu "Par valsts pensijām" [2;3]. Attiecīgi arī šeit rodas pretruna ar Civillikuma normām, kas nosaka mantošanas kārtību, tādējādi liedzot iespēju uzkrātos valsts fondētos pensiju līdzekļus iekļaut mantojuma kopībā un mantot pilnā apmērā līdzīgi kā mirušās personas privātos naudas uzkrājumus un ieguldījumus finanšu aktīvos visiem likumiskiem vai testamentāriem mantiniekiem Civillikumā noteiktajā kārtībā. Promocijas darba autora skatījumā Valsts fondēto pensiju likumā būtu jāveic izmaiņas, nosakot, ka privātajā kontā fondētās pensijas kapitāls, kas reģistrēts līdz fondēto pensiju shēmas dalībnieka nāves dienai, ir ieskaitāms mirušā dalībnieka mantojuma kopībā un tiek mantots saskaņā ar Civillikumā noteikto mantošanas kārtību. Līdzīga uzkrātā privātā pensiju kapitāla mantošanas kārtība ir paredzēta Latvijas Republikas likuma „Par privātajiem pensiju fondiem” 11. 6. pantā.

Noslēdzot promocijas darba pirmo nodaļu, darba autors var secināt, ka neskatoties uz 1.1. apakšnodaļā definētajiem pensiju sistēmas principiem, kas sākotnēji tika iestrādāti reformētajā Latvijas pensiju sistēmā, pēc iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā, Latvijā sociālekonomisku procesu rezultātā **taisnīguma un solidaritātes principi** neatbilst to definējumam, jo:

- šodienas pensionāri nesaņem pienācīgas pensijas, kas spētu nodrošināt pilnvērtīgu dzīves līmeni atbilstoši to darba stāža ilgumam un veikto sociālo iemaksu apjomam;
- šodienas sociālekonomiskā situācijā, kad Latvijā vecuma pensiju lielums joprojām ir ļoti zems, tekošo iemaksu lielums un fondēto pensiju līdzekļu apjoms 2. pensiju līmenī turpina strauji pieaugt. Sociālo iemaksu pārdalījuma tendences šodien un nākotnē vairāk veicina privāto pensiju fondu un ieguldījumu fondu darbību, nevis uzlabo šodienas pensionāru dzīves līmeni vai attīsta pensiju sistēmu kopumā;
- pilnīga valsts fondēto pensiju līdzekļu pārvaldes tiesību nodošana privātajam sektoram vairāk liecina par Latvijas finanšu iestāžu (banku, ieguldījumu sabiedrību) interešu lobēšanu, nevis par iedzīvotāju sociālekonomisko interešu aizsardzību un pensiju sistēmas izaugsmi nākotnē;
- Privāto pensijas fondu ieviešana neatvieglo demogrāfiskās problēmas, bet gan padara tās vēl nopietnākas;
- neskatoties uz valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta pārpalikumu 2006. gadā, kā arī prognozēto pārpalikuma pieaugumu nākamajos gados, pretrunā ar pensiju sistēmas solidaritātes principu šie līdzekļi tiek novirzīti valsts pamatbudžeta deficīta segšanai, nevis pensiju un citu sociālo pabalstu paaugstināšanai.

Kaut arī privāta pensiju līmeņa dalībnieku skaita un tajā iemaksāto un uzkrāto līdzekļu apjoma pieauguma tendences ir nelielas, tomēr **brīvprātīguma princips** joprojām ir aktuāls, jo nodokļu normatīvo aktu sistēma Latvijā veicina darba ņēmēju un darba devēju interesi arvien vairāk iesaistīties privātajā pensiju līmenī, veicot papildus brīvprātīgas iemaksas personīgajos pensiju kontos.

Vai jaunievietā pensiju sistēma spēs uzkrāt pietiekamus līdzekļus, lai nodrošinātu Eiropas Savienības līmeņa pensijas nākotnē, kā arī dos ekonomisku

iespēju izvairīties no iespējamās pensiju sistēmas krīzes nākotnē, kurai par galveno cēloni tiek minēti demogrāfiskās sistēmas draudi? Vai pēdējie makroekonomiskie dati par Latvijas straujo ekonomisko izaugsmi pēdējo trīs gadu laikā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā spēs atstāt pozitīvu iespaidu uz Latvijas pensijas sistēmas attīstības scenāriju? Kas steidzami būtu jāveic valsts sociālās sistēmas pārvaldē, lai šodienas vecuma pensijas tiktu palielinātas atbilstoši šodienas iztikas līmenim? Uz šiem jautājumiem promocijas darba autors ir centies sniegt atbildes darba otrajā nodaļā, analizējot un apkopojot atziņas par pensiju sistēmu darbību un izaugsmi citās valstīs un pasaulē kopumā, kā arī šī darba trešajā nodaļā promocijas darba autors ir veicis vairākus aprēķinus un sniedzis priekšlikumus attiecībā uz 1. pensiju līmeņa zemo pensiju palielināšanu, pilnveidojot pastāvošo pensiju aprēķina kārtību, kā arī analizējis un prognozējis iespējamo 2. un 3. pensiju līmenī fondēto pensiju līdzekļu investīciju diversifikāciju Latvijas ekonomikā nākotnē.

2. Starptautiskā prakse pensijas sistēmu izveidē un pārvaldē

2.1. Eiropas valstu pensiju sistēmas

Eiropu, kuru bieži dēvē arī par veco kontinentu, var uzskatīt par pensiju sistēmas šūpuli. Tieši Vācija bija pirmā valsts pasaulē, kurā tika likti pamati pirmajai pensiju sistēmai, kuri turpmāk tika iestrādāti likumos. Zemāk tiek sniegta tabula, kurā norādīti gadi, kuros tika pieņemti pirmie pensiju likumi atsevišķās valstīs.

2.1. tabula

Pensiju likumu pieņemšanas laiki [77;10]

<i>Valstis</i>	<i>Vācija</i>	<i>Anglija</i>	<i>Zviedrija</i>	<i>Francija</i>	<i>Itālija</i>	<i>Kanāda</i>	<i>Spānija</i>	<i>ASV</i>
<i>Pensijas likuma pieņemšanas gads</i>	1889.	1908.	1913.	1919.	1919.	1927.	1932.	1935.

Tieši Eiropā ir izveidojušies pirmie klasiskie pensiju sistēmas, kuras šodien klasificē kā nefondētās pensiju sistēmas (PAYG). Vācijā un Anglijā izveidotā sociālās apdrošināšanas sistēma, tai skaitā pensiju sistēma, ilgstoši darbojās kā paraugs pensiju sistēmas un ar to saistītās likumu izstrādei citās Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstīs. Sākotnēji šīs sistēmas bija balstītas uz veselības aizsardzības un vecuma pensijas nodrošināšanu. Vēlāk turpmākajā to attīstībā sociālās apdrošināšanas sistēma papildus ietvēra arī tādas sociālās disciplīnas, kas nodrošināja sociāli apdrošināto personu papildu finansiālo nodrošināšanu pret invaliditātes gadījumiem, pret darba un apgādnieka zaudēšanu, kā arī pret citiem gadījumiem, kurus mēs pazīstam kā sociālās apdrošināšanas gadījumus. Taču tajā pašā laikā, pakāpeniski attīstoties sociālajai apdrošināšanai, pensiju sistēma un ar to saistītie elementi sāka ieņemt arvien svarīgāku lomu sociālās apdrošināšanas sfērā. Šodien var uzskatīt, ka pensijas ieņem vislielāko īpatsvaru kopējā sociālās apdrošināšanas sfērā. Sociālā apdrošināšana sāka ieņemt arvien lielāku īpatsvaru starp valsts budžeta izdevumiem, tādējādi palielinot nodokļu slogu uz nodokļu maksātājiem. Kopējā sociālās apdrošināšanas maksājumu likme ir viena no augstākajām, ar kurām tiek aplikti iedzīvotāju ienākumi. Līdz ar to sociālās

apdrošināšanas izdevumi un tai skaitā, ar vecuma pensiju saistītie izdevumi kļuva par “visnepopulārākajiem” valsts budžeta izdevumiem no nodokļu maksātāju viedokļa. Pensiju sistēmas modeļa un sociālās apdrošināšanas likumu pamatos Eiropā tiek likts vienlīdzības princips, paredzot, ka ar tekošiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem tiek uzturēti šodienas pensionāri, bet nākotnes paaudzes ar saviem sociālās apdrošināšanas maksājumiem valsts budžetā nodrošinās mūsu pensijas. Taču šodien šis princips Eiropā varētu teikt ir cietis fiasko, par ko liecina strauji augošā pensiju sistēma krīze tādās valstīs, kā Vācija, Itālija, Francija un Spānija. Ja sākotnēji Rietumeiropas valstīs strauji augošā ekonomika, ekonomiskais potenciāls un iedzīvotāju pieaugums pēckara gados spēja nodrošināt nefondēto pensiju izaugsmi atbilstoši šim principam, tad pēdējos 10 gados ir izveidojusies pilnīgi pretēja situācija. Kā zināms, pēdējos gados tādās Eiropas Savienības dalībvalstīs kā Vācijā, Francijā un Itālijā iekšzemes kopprodukts ir pieaudzis minimāli, dzimstības rādītāji ir būtiski samazinājušies un sabiedrība arvien vairāk noveco. Tādējādi nodokļu slogs uz nodokļu maksātājiem arvien pieaug, kā arī valdības ir spiestas pieņemt nepopulārus lēmumus un subsidēt pensiju izdevumus no citu nodokļu ieņēmumiem. Tā rezultātā viena no pēdējo gadu lielākajām diskusijām šo valstu valdībās ir pensiju sistēmu reformēšana, kas tajā pašā laikā prasa papildu administratīvos līdzekļus, kā arī spēju nodrošināt iepriekšējā sistēmā iestrādāto labumu nodrošināšanu (vecuma pensiju lieluma aprēķina modeļi).

Turpmākajās apakšnodaļās autors ir apskatījis un analizējis pensiju sistēmu izveides posmus vēsturiskajā skatījumā Vācijā un Anglijā, kur, kā redzams 2.1. tabulā, tika pieņemti pirmie pensiju likumi Eiropā un pasaulē. Vācijas un Anglijas pensiju sistēmas ir arī analizētas šodienas skatījumā, ņemot vērā pastāvošos krīzes draudus abu valstu pensiju sistēmās. Turpmāk tiks arī apskatīts pensiju sistēmas izveides un darbības modelis Zviedrijā, jo, pirmkārt, šajā valstī pensiju sistēma ir balstīta uz augstām sociālās apdrošināšanas iemaksām no strādājošajiem, lai “uzturētu” pašreizējos pensionārus, kā arī nodrošinātu daļu savas pensijas, pašiem dodoties pensijā. Otrkārt, šī gadsimta sākumā Zviedrijā pensiju sistēma tika reformēta pēc līdzīga modeļa kā Latvijā. Šī darba turpmākajās sadaļās tiks analizēta arī pensiju sistēma Čīlē, jo tā bija pirmā valsts pasaulē, kas ieviesa uz privātām iemaksām balstītu valsts uzraudzībā esošu privāto pensiju sistēmu. Tāpat ir apskatīta un analizēta pensiju sistēmu attīstības tendences citās postsociālisma bloka valstīs, jo vairumā Centrālās un Austrumeiropas valstīs, ieskaitot

Latviju, pēc pārējas uz tirgus ekonomiku saskārās ar līdzīgām problēmām, reformējot savu valstu pensiju sistēmas.

Vācijas pensiju sistēma

Vācijā sociālās apdrošināšanas pamati meklējami 19. gadsimta beigās. Otto fon Bismarks sagatavoja progresīvas sociālās likumu pamatus, kuri kalpoja par piemēru citām industriāli attīstītām valstīm. Ar 1883., 1884. un 1889. gadu likumiem tika izveidotas 3 nozares, kuras līdz mūsdienām raksturīgas ir Vācijas sociālajai apdrošināšanai: apdrošināšana pret slimībām, nelaimes gadījumiem, invaliditāte un vecuma pensijas. Pēc 1957. gada pensiju reformas pensijas ir saistītas ar kopējo ienākumu pieaugumu: pensijas palielinās, augot vidējai algai. Pensiju nodrošinājuma reformas pēc tam notikušas 1872. un 1992. gadā. Pensiju apdrošināšanas mērķis [78;10]:

1. Pensiju piešķiršana sakarā ar profesionālo vai vispārējo darba nespēju, kā arī vecuma pensijas.
2. Pensiju piešķiršana sakarā ar apdrošinātā ģimenes apgādnieka zaudējumu;
3. pasākumi sanitāro dzīves apstākļu uzlabošanai apdrošinātajiem.

Pensiju apdrošināšana sevī ietver:

1. Apdrošināšanas pasākumus, darbaspēju uzlabošanu un atgūšanu.
2. Pensiju izmaksas vispārējās un profesionālās darba nespējas gadījumos, kā arī sasniedzot pensijas vecumu – ne mazāk kā 60 gadi sievietēm un 65 gadi vīriešiem.
3. Pensiju izmaksas apgādnieka zaudējuma gadījumā – atraitnēm, atraitņiem un bāreņiem.

Atrairnēm izmaksājamā pensijas summa sastāda 60% no summas, kura pienāktos apdrošinātajai personai, ja nāves brīdī viņa izrādītos profesionāli darba nespējīga. Ja atrairne vai atrairnis sasnieguši 45 gadu vecumu un ir kļuvuši darba nespējīgi un viņiem jāaudzina bārenis, pensijas lielums ir 60% no summas, kura pienāktos apdrošinātajai personai, ja viņa būtu darba nespējīga. Pensijas lielums ir atkarīgs no visu apdrošināto vidējo darba ienākumu līmeņa, no apdrošinātās personas darba algas lieluma, viņa darba stāža laika un darba stāža ilguma. Pašreizējā Vācijas pensiju sistēma darbojas kā “līgums starp paaudzēm”, kas paredz, ka sabiedrības aktīvā nodarbinātā daļa finansē savu vecāku pensijas. Kļūstot vecākiem, viņi kļūst atkarīgi no nākamajām paaudzēm un tā tālāk. Pēc definīcijas šāda Nefondēto

pensiju sistēma (PAYGO) nav balstīta uz uzkrātā kapitāla principiem, lai segtu nākotnes pensiju saistības. Tā saucamās tekošās pensijas katru gadu palielinās par strādājošo reālo ienākumu palielināšanās procentiem pagājušajā gadā. Pie vidējiem apdrošināto personu ienākumiem apdrošināšanas stāžs ir 45 gadi, pensija sastāda apmēram 70% no pēdējā reālā ienākumu līmeņa pēc nodokļu nomaksas. Pašnodarbinātie var veikt brīvprātīgo pensijas apdrošināšanu, pensiju iemaksas sastāda 17.5% no darba algas kopējās summas. Pēc apdrošinātās personas nāves viņa mantinieks saņem noteiktu daļu viņa pensijas. Noteicošais pensijas saņemšanā ir apdrošināšanās stāžs, tas ir, līdz izmaksai ir jābūt veiktām iemaksām minimāli noteiktā termiņa laikā. Pensijas lielums ir atkarīgs no algas lieluma. Pēc 1992. gada pensiju nodrošinājuma reformas vecākiem strādājošajiem ir lielākas izvēles iespējas aiziešanai pensijā. Var saņemt daļu pensijas un turpināt strādāt. 1992. gada reforma adaptē sistēmu nākotnes demogrāfiskiem un ekonomiskiem nosacījumiem un nodrošina vecuma pensiju finansēšanu pēc 2000. gada. Pensijas ir tieši atkarīgas no darba. Tas nozīmē, ka katra indivīda ienākumi vecumdienās tiek aprēķināti uz dzīves ilguma pamata, tiek koriģēti atkarībā no pensionēšanās vecuma un izvēlētajā pensiju tipa. Šādas sistēmas četri galvenie elementi ir [58;19]:

1. Racionāls sadalījums starp darba algu un pensiju iemaksām.
2. Darba stāžs.
3. Pensiju tipa (standarta, mainīgā, sieviešu, darba nespēja, bezdarbs) koriģējošie faktori un pensijas vecums.
4. Pensiju indeksācija atkarībā no strādājošo algu un citu ienākumu pieauguma, pensionāru dzīves labklājības nodrošināšanai.

Vairākumam strādnieku pensija bieži vien ir vienīgais ienākumu avots vecumdienās. Tādēļ nākotnē, ilggadīgiem sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem, saņemot pensiju, ir jāgarantē tāds dzīves līmenis, kāds tas bija līdz aiziešanai pensijā. Pēc 1957. gada pensiju reformas pensijas lielums sasniedza gandrīz 70% strādājošo ar vidēji lielu darba algu un 45 gadu darba stāžu *tīrajiem* ienākumiem.

Līdzdalība valsts pensiju sistēmā ir obligāta gandrīz visiem strādājošajiem iedzīvotājiem. Pašnodarbinātiem ir tiesības piedalīties sistēmā brīvprātīgi. Valsts ierēdņi tiek izslēgti no valsts pensiju plāna, un tiem ir sava atsevišķa vairāk

labvēlīga pensijas sistēma, kas tiek ekskluzīvi finansēta no valsts budžeta kopīgajiem ieņēmumiem.

Aptuveni divas trešdaļas no valsts pensiju budžeta tiek finansētas no sociālās apdrošināšanas iemaksām, kas tiek iekasētas no strādājošo darba ienākumiem paralēli ienākuma nodoklim. Pašreizējā sociālās apdrošināšanas iemaksu likme ir 19.5% no bruto ienākumiem un tiek attiecināta uz ikmēneša ienākumiem līdz 5,150 EUR, tas nozīmē, persona, kuras ikmēneša ienākumi sastāda 15,000 EUR, maksā tikpat lielus sociālās apdrošināšanas maksājumus, cik persona ar 5,150 EUR ienākumiem. Pusi no sociālās apdrošināšanas maksājumiem maksā darba ņēmējs, pusi darba devējs. Kopš 1960. gada šī likme ir regulāri pieaugusi. Atlikusī trešdaļa no pensiju budžeta tiek finansēta no netiešo nodokļu ieņēmumiem (noteikta pievienotā nodokļa ieņēmumu daļa un daļa no jaunievietā ekoloģiskā nodokļa), kā arī no papildu valdības subsīdijām. 2000. gadā šīs subsīdijas sasniedza 50 miljardus eiro. Šis bija lielākais atsevišķais budžeta izdevums, kas sastādīja 20.2 % no kopējiem izdevumiem. Kopumā 2000. gadā valsts izmaksāto pensiju izmaksas sastādīja 200 miljardus eiro, kas ir aptuveni 12% no IKP [77;4]. Ekonomistu aprēķini parāda, lai finansētu pensiju izmaksas tikai no sociālās apdrošināšanas iemaksām no iedzīvotāju ienākumiem, sociālās apdrošināšanas maksājumu likme būtu jāpalielina līdz 27% [58;10].

Sociālā apdrošināšana nodrošina ārstēšanos kūrortos un tiek sniegta palīdzība jaunas kvalifikācijas iegūšanai, ja tas kļūst nepieciešams, veselības stāvokļa pasliktināšanās dēļ. Svarīgs papildinājums obligātajai pensiju apdrošināšanai ir “uzņēmumu pensijas”, kuras daudzas firmas brīvprātīgi maksā saviem strādājošajiem, kā papildu pabalstu vecumdienās. Pēc 1974. gada likuma par uzņēmumu pensijām, strādniekiem ir tiesības uz noteikto pensiju pat tad, ja viņiem ir bijis jāaiziet no uzņēmuma, nerasniedzot pensijas vecumu. Ja darba devējs ir maksātnespējīgs, pensija netiek zaudēta. Tā tiek izmaksāta no speciāli šim mērķim izveidota fonda.

Apzinoties pieaugošās pensiju sistēmas izmaksas, jau 80-to gadu beigās kļuva skaidrs, ka pensiju sistēmā ir nepieciešams veikt izmaiņas. Nefondēto pensiju sistēmai tas nozīmēja divus scenārijus: vai nu pensiju lielums ir jāsamazina, vai sociālo

maksājumu likmes ir jāpaaugstina. Saskaņā ar Vācijas prognožu institūta [58;22] aprēķiniem pie otrā scenārija līdz 2035. gadam šī likme sasniegtu 40% robežu no darba ienākumiem, bet pie pirmā scenārija, ja šādi mēri tiktu pieņemti, pensiju lielums būtu jāsamazina aptuveni uz pusi. Tā rezultātā Vācijas pensiju sistēma pieredzēja vairākas zīmīgas reformas. 1992. gadā konservatīvo liberāļu vadītā Helmūta Kola valdība noteica, ka par pamatu pensiju indeksācijai turpmāk tā jāizmanto nodarbināto neto ienākumu pieaugums nevis bruto kā agrāk. Šīs reformas ietvaros tika noteikts, ka pensionēšanas vecums vīriešiem līdz 2005. gadam tiek palielināts līdz 65 gadiem un agrāk pensionējušo pensijas tiek subsidētas. Nākamā reforma tika uzsākta 1997. gadā, ko paredzēja veikt Kola valdība, indeksējot pensijas atbilstoši darba stāžam. Šīs reformas plānotais termiņš bija 1999. gads, taču 1998. gadā to apturēja jaunieceltā Šrēdera valdība. Tā vietā tika ieviests iepriekš minētais 'ekoloģijas nodoklis', kura mērķis bija segt plaisu starp sociālās apdrošināšanas maksājumiem, kas palika nemainīgi 19.5% līmenī 2003. gadā. Tomēr Zaļo Sociāldemokrātu koalīcija pensiju reformu izvirzīja kā galveno pasākumu un 2001. gadā federālā darba ministra Valtera Rīstera vadībā jauns pensiju reformas piedāvājums tika nodots parlamentam. Neņemot vērā dažus jauninājumus, reforma ietvēra divus galvenos elementus. Pirmkārt, reforma paredzēja stabilizēt nodrošināšanas maksājumu likmes ilgtermiņā līdz brīdim, kad pensiju finanses nonāks līdz demogrāfiskam spiedienam. Vācijas politiķu mērķis ir noturēt procentu likmi 20% robežās līdz 2020. gadam un līdz 2030. gadam to paaugstināt līdz 22% līmenim. Otrkārt, reforma paredzēja fondēto pensiju un brīvprātīgo pensiju līmeņa ieviešanu. Sākot ar 2002. gadu, vācieši jau bija ieguldījuši ap 4% no saviem darba ienākumiem brīvprātīgajos subsidētos pensiju fondos: vai nu privātajos pašizvēlētajos pensiju fondos (*Riester Rente*), vai darba devēja piedāvātajos pensiju plānos. Iemaksas šajos fondos atbrīvo valsts tiešās subsīdijas, kā arī piešķir nodokļu atvieglojumus ģimenēm, kurās tiek audzināti bērni [89;19].

Jaunais pensiju sistēmas pīlārs pilnībā tiks ieviests ap 2050. gadu, taču tā ietekmi jau varēs just ap 2011. gadu. Pieņemot, ka iemaksu likme šajā pīlārā paliks nemainīga 4 % līmenī, pensiju uzkrājumu pieaugums līdz 2030. gadam sasniegs tikai 10.5% [58;28]. Tomēr sabiedrības atsauksme pēdējos gados šim *Riester Rente* pīlāram ir bijusi maza. Lai arī finanšu nozare veica virkni pasākumus, lai piesaistītu 31 miljonu potenciālo, šim pensiju līmenim attiecināmo strādājošo, divu gadu

laikā tikai 3.2 miljoni iedzīvotāji izvēlējās pievienoties jaunajam pensiju sistēmas līmenim. Kā izskaidrojumu šīm neveiksmēm, var minēt lielo kritiku no finanšu ekspertu un politiķu puses. Viņuprāt, lai veiksmīgi aizvietotu nefondēto pensiju sistēmu, brīvprātīgās izvēles nosacījumu būtu jāaizvieto ar obligāto prasību pievienoties jaunajam pensiju līmenim, tādējādi fondētos pensiju uzkrājumus padarot universālus. Tāpat *Riester Rente* līmeņa liels trūkums ir tā sarežģītība un pārlietu lielais normatīvo aktu kopums. Pat profesionāli finansisti atzinuši, ka ir sarežģīti izprast virkni neskaitāmos tarifus un normatīvos aktus. Cita kritika tiek balstīta uz nosacījumu, ka visiem pensiju plāniem ir jābūt uz kapitālu garantētiem, pretstatā investīciju fondiem, kuru darbības rādītāji ir tiešā veidā atkarīgi no izmaiņām vērtspapīru tirgos. Līdzīgi šiem pensiju plāniem pastāv virkne ierobežojumu uz aktīvu izmantošanu [28;20].

Pēdējos gados Vācijas valdība ir atzinusi, ka 2001. gada reforma nav pensiju sistēmas reformu beigas. Neskatoties uz virkni plānotām izmaiņām, Vācijas valdības ieteikumi un jaunie reformu scenāriji joprojām ir balstījušies uz pensiju indeksāciju formulu pārrēķiniem, virsroku par labu privātajiem pensiju plāniem, kā arī pensijas vecuma izmaiņām. 2004. gada martā valdība pārskatīja un pieņēma vairākus ekspertu komisijas piedāvājumus, izņemot piedāvājumu par pensijas vecuma palielināšanu līdz 67 gadiem. Šā lēmuma pieņemšana tika pārcelta uz 2008. gadu, kad ir sagaidāma darba tirgus uzlabošanās. Demogrāfijas rādītāju pasliktināšanās un pieaugošās izmaksas, Vācijas pensiju sistēmā ir radījušas ievērojamu plaisu labklājības nodrošināšanā. Pagāja vairāki gadi pirms demogrāfijas rādītāju pasliktināšanās atziņas tika realizētas valsts sociālā politikā. Neskatoties uz virkni reformu pensiju sistēmā, joprojām Vācijas politikā pensiju jautājums ir palicis kā viens no sāpīgākajiem jautājumiem. Tā, piemēram, 2005. gada sākumā federālā veselības ministre Ulla Šmita paziņoja, ka Vācija ir apstiprinājusi valsts pensiju pieaugumu atbilstoši iepriekš apstiprinātiem pensiju indeksācijas koeficientiem, taču tika arī uzsvērts, ka par 2006. gadu šāds lēmums vēl nav pieņemts. Tas nozīmē, ka tiem 20 miljoniem Vācijas iedzīvotājiem, kas saņem pensijas, 2006. gadā tas netiks palielinātas. Taču tajā pat laikā Vācijas valdības aprindās šāds lēmums tika komentēts kā "*politiskā spekulācija*". Kā atbilde uz šādiem apgalvojumiem veselības ministrijai bija, ka pensiju palielināšana 2006. gadā ir iespējama tikai pie labvēlīgiem ekonomikas pieauguma tempiem. Kā argumentu pensiju iesaldēšanai ministrija min smago Vācijas ekonomisko situāciju un vecākās paaudzes neizpratni par iespēju pievienoties brīvprātīgajai privāto pensiju sistēmai. Valdība savu lēmumu

argumentēja ar valsts sektorā strādājošo algu nepalielināšanu 2006. gadā. Tādējādi, sekojot normatīvajiem aktiem, algu iesaldēšana nerada pamatu pensiju indeksācijai. Kā vēl viens pamats šiem apgalvojumiem ir nākusi klajā Vācijas valdības iecere izlaist 50 gadu valdības ilgtermiņa parādzīmes. Šādu parādzīmju izlaišanas iecere ir radusies, apzinot vienu no pašreizējās Eiropas lielākajām “sociālajām problēmām”, - sabiedrības straujo novecošanos. 2005. gada martā starptautiskā kredītreitingu aģentūra Standard & Poor's jau brīdināja, ka Vācijas kredītreitings varētu tikt nopietni apdraudēts, ja tuvākajā laikā netiks uzsākti nopietni pensiju reformas pasākumi. Sabiedrības novecošanās problēma Vācijā ir kļuvusi ļoti aktuāla. Tuvākajā laikā jaunajai Vācijas valdībai būtu jāpārskata ekonomikas ilgtermiņa plāni, ar mērķi uzlabot valsts kredītreitingus vidējā termiņā un samazināt fiskālo spiedienu uz valsts budžetu. Pēc iepriekšējā Vācijas kanclera Gerharda Šrēdera apgalvojumiem, Vācijas valdības galvenais pasākums pensiju reformas virzībā ir pensijas vecuma pārceļšana vienu gadu uz priekšu. Optimāla pensiju vecuma noteikšana ir pašreizējās pensiju reformas galvenais stūrakmens. Tas nav vienīgais ekonomiskais nosacījums, jo pastāv arī virkne citu sociālo nosacījumu, kas būtu jāņem vērā. Kā aizbildinājumu reformas kritiķiem Gerhards Šrēders minēja panākumus ar ekoloģijas nodokļa ieviešanu, kas devis iespēju ievērojami papildināt valsts kasi un atbrīvot ieceri palielināt sociālās apdrošināšanas maksājumu slodzi no strādājošo iedzīvotāju darba ienākumiem, un saglabājot to esošajā līmenī. Saskaņā ar Vācijas pensiju fondu uzraudzības institūta ABA datiem, uz 2005. gada 31. decembri uzkrāto pensijas līdzekļu kapitāls sastādīja 381 miljardi eiro un to pieaugums gada laikā bija 4.1% [78;20].

Vācijas sistēmas priekšrocība ir noteikta dzīves standarta saglabāšana pensionāriem. Trūkums – tieša atkarība no nodarbinātības līmeņa valstī, kā arī draudi no pieaugošā pensionāru skaita ar īsu vai neregulāru darba stāžu un vēsturi. Ņemot vērā Vācijas pensiju sistēmas zemo elastības efektu Eiropas mērogā, to varētu definēt kā konservatīvu Bismarka sistēmu, iepretim Skandināvijas uz labklājību orientētam, sociāldemokrātiskam modelim vai liberālajam Lielbritānijas modelim.

Kā redzams no iepriekš apskatītā materiāla, pašreiz Vācijas pensiju sistēma atrodas diezgan sarežģītā situācijā. Kā daudzās citās Eiropas valstīs, arī Vācijā pašreiz lielākā problēma ir straujais sabiedrības novecošanās process, kā arī zemie ekonomikas

pieauguma tempi. Tāpat varam secināt, ka pēdējos gados uzsāktās reformas Vācijas pensiju sistēmā ir nesušas virkni negāciju no sabiedrības puses, kā arī zemu atsauksmes līmeni. Jaunajai Vācijas valdībai ar jauno kancleri Angelu Merkeli priekšgalā būs jāveic virkne pasākumu un jāpieņem virkne jaunu sociālekonomisko lēmumu iesāktu reformu turpināšanai, lai spētu pildīt novecojušās pensiju sistēmas prasības un saistības. 2005. gada oktobrī pēc jaunās Vācijas kancleres apstiprināšanas, tika nolemts, ka uzsāktās pensiju reformas būtu jāturpina sociāldemokrātiskajai partijai (SPD), tādējādi nododot apvienoto darba un sociālo lietu ministrijas portfeli šai partijai. Kā jau tika minēts iepriekš, galvenie jauno reformu pamatuzdevumi būs optimāla pensijas vecuma noteikšana (tiek plānots, ka vecums tiks paaugstināts līdz 67 gadiem), kā arī likumā noteikt, ka darba devējiem nākotnē būtu jāpiedāvā saviem darbiniekiem līdzdalība valsts licencētos privātajos pensiju plānos.

Latvijai Vācijas piemērs parāda, ka pensiju reforma Latvijā šī gadsimta sākumā bija neizbēgama; tā tika veikta savlaicīgi un efektīvi bez lielas sabiedrības pretestības. Vācijas pieredze attiecībā uz pensiju sistēmas subsidēšanu no citu nodokļu ieņēmumiem ir runājusi nevis par alternatīvām samazināt sociālo apdrošināšanas iemaksu likmes un paaugstināt pensionēšanās vecuma sliekšni, bet gan par valdības nevēlēšanos pieņemt kardinālus un elektorātam nepopulistiskus lēmumus attiecībā uz pensiju sistēmas reformu, kas Vācijai prasītu augstas izmaksas, nododot pensiju sistēmu privātajam sektoram un ieviešot Anglo-Amerikas pensijas sistēmas modeli.

Anglijas pensiju sistēma

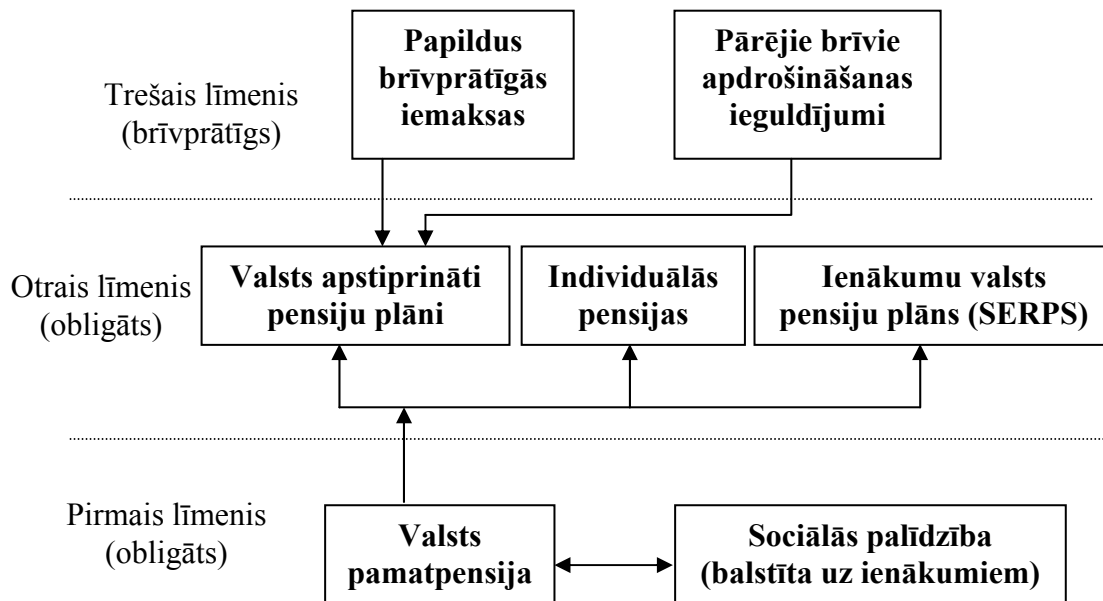
1974. gadā sakarā ar straujo inflāciju leiboristu valdība pieņēma noteikumus, pēc kuriem pensiju lielums katru gadu tiek koriģēts saistībā ar cenu pieaugumu vai darba algas pieaugumu. 1975. gadā valdība pieņēma lēmumu par sociālo apdrošināšanu, kurš stājās spēkā 1978. gadā.

Vecuma pensija bija atkarīga no algas lieluma un sastāvēja no divām daļām – bāzes, fiksētā apmērā un papildus, saistītas ar darba algu. Papildu pensijas maksimālais lielums sastādīja 25% no strādnieka lielākās darba algas 20 gadu laikā, pie kam 20 gadu laiks tika skaitīts, sākot no 1978. gada. Privātajā sektorā nodarbinātie pēc izvēles varēja saņemt papildu pensiju nevis no valsts, bet no savas

uzņēmuma [61;9]. 1980. gadā uzsāktās pensiju reformas, mazināja valsts pensiju sistēmas dāsnumu. Valsts pensiju indeksācija, atbilstoši darba ienākumu pieaugumam, turpinājās tikai līdz 1982. gadam, kad pensijas sāka indeksēt tikai atkarībā no cenu pieauguma. 1988. gada aprīlī Margaritas Tečeres vadībā pieņēma jaunu sociālās apdrošināšanas likumu. Šajā likumā valsts pensiju apdrošināšanas obligātums ir modificēts. Tagad, lai saņemtu papildu pensiju, strādājošajam nav jāveic iemaksas valsts pensiju fondā, ja viņš saņem individuālu pensiju no firmas sociālās apdrošināšanas fonda vai privātās apdrošināšanas kompānijas. Veicot iemaksas privātajā apdrošināšanas fondā, strādājošais iegūst tiesības uz pensiju. Valsts nenes atbildību par šī strādājošā nākošo pensiju. Šīs reformas rezultātā jau 90. gadu sākumā viena ceturtdaļa strādājošo un pat puse - vecumā līdz 30 gadiem bija pievienojušies privātajam pensiju sektoram. Pensijas papildu komponents 20% apmērā tagad tiek izskaitļots, ņemot vērā vidējo algu visā darba stāža garumā, nevis 20 gadus ar augstāku atalgojumu. Tas tika darīts tādēļ, lai strādājošie brīvprātīgi atteiktos no valsts pensiju programmas un izvēlētos kādu no privātajām pensiju programmām. Uz 1989. gada 1. aprīli vecuma pensija bija 43,60 mārciņas nedēļā plus 26,2 mārciņas uz pieaugušo apgādājamo. Pensionāru dzīves līmenis, salīdzinot 1979. gadu ar 1985. gadu, pieauga par 15%. No 1989. gada 1. oktobra tika atcelti noteikumi, sakarā ar kuriem strādājošie pensionāri, kuri saņēma vairāk kā 75 mārciņas nedēļā, zaudēja daļu no savas pensijas [60;9].

Pirmais pensiju sistēmas līmenis tiek finansēts no likumā paredzētajām tiešajām iemaksām no darba ienākumiem, tādējādi pamatpensijas saņem visi iedzīvotāji, kas ir sasnieguši pensijas vecumu (65 gadi vīriešiem un 60 gadi sievietēm) ar pietiekamu darba stāžu. 2000. gadā pamatpensijas līmenis sastādīja 72.50 mārciņas nedēļā vienam vientuļajam pensionāram. Tāpat šajā līmenī ir paredzētas sociālās palīdzības iemaksas maznodrošinātajiem pensionāriem, lai nodrošinātu tiem pamatpensijas apmēra ienākumus. Šī sociālās palīdzības programma paredz arī sociālo pabalstu izmaksas nestrādājošajiem iedzīvotājiem, kas ir sasnieguši 60 gadu vecumu. Pozitīva iezīme ir tāda, ka vecajiem cilvēkiem, lai kvalificētos šai palīdzībai, nav jāsniedz atskaites par darba meklēšanas aktivitātēm. 1999. gadā šī programma tika pārdēvēta par Minimālo Ienākumu Garantijas programmu, un tā kļuva dāsnāka, piemērojot maksājumu palielinājumu, indeksējot atbilstoši vidējo ienākumu pieaugumam.

Pensiju sistēma Anglijā pēc 1990. gada reformām [60;10]

Otrā pensiju līmeņa pirmais elements valsts pensiju plāns (*State Earnings Related Pension Scheme*) tika izveidots 1978. gadā, paredzot pensiju izmaksas atbilstoši katra indivīda ikgada reģistrētajam iemaksu lielumam. Taču, lai kvalificētos šim plānam, ikgada iemaksām ir jāsasniež noteikts minimālais līmenis. Sākotnēji, pēc šī elementa ieviešanas 1978. gadā, pensionāri saņēma līdz vienai ceturtdaļai no saviem augstākajiem 20 gadu darba ienākumiem. Taču pakāpeniski šis līmenis tika samazināts līdz 20 % tiem, kas devās pensijā pēc 2000. gada. Pēc došanās pensijā, pensiju līmenis no valsts pensiju plāna tiek indeksēts atbilstoši cenu izmaiņām [42]. Otrais elements ietver darba devēju nodrošinātos pensiju plānus un privātos pensiju plānus. Salīdzinājumā ar citām OECD valstīm, Anglijā ir liela daļa iedzīvotāju, kas ir pievienojušies privātajiem pensiju plāniem. Iedzīvotājiem ir brīva izvēle atteikties no līdzdalības valsts pensiju plānā un pievienoties kādam no privātajiem pensiju plāniem. Privātā plāna ietvaros pastāv divas iemaksu formas. Pirmā, fiksēto pensiju forma (*defined benefit - DB*), paredz, ka iedzīvotāji veic iemaksas Nacionālajā apdrošināšanas fondā pie zemākas iemaksu likmes. Otrā, fiksēto iemaksu forma (*defined contribution - DC*), paredz saņemt papildu iemaksas no Nacionālā apdrošināšanas fonda savā privātajā pensiju plānā, kas sastāda aptuveni 2% no kopējiem maksājumiem. Šodien aptuveni 45% no iedzīvotājiem ir pievienojušies privātajam pensiju līmenim. Vairums no tiem, ap

78 % ir izvēlējušies DB iemaksu formu, kaut arī jau no 1988. gada viņiem bija iespēja izvēlēties arī DC iemaksu formu [61;5].

Trešais brīvprātīgais pensiju līmenis paredz iedzīvotāju brīvu izvēli veikt vai nu papildu iemaksas izvēlētajā pensiju shēmā, vai slēgt līgumus ar apdrošināšanas kompānijām par citiem dzīvības apdrošināšanas pakalpojumiem. Taču tā kā šīm iemaksām ir brīvprātības princips, iedzīvotājiem nav tiesības tās ietvert ikgadējā ienākumu deklarācijā, kā nodokli samazinošu attaisnojošu izdevumu.

Vienlīdzīgi kā citas OECD valstis arī Apvienotā Karaliste pašlaik piedzīvo iedzīvotāju novecošanās procesu ar tendenci, ka nākamo 20 gadu laikā iedzīvotāju virs 65 gadiem proporcija pret strādājošajiem iedzīvotājiem pieaugs. Tomēr šis process nav tik dramatisks, kā tas tiek paredzēts Vācijā, Itālijā un Japānā. Makroekonomiskās prognozes Anglijā ir parādījušas, ka pensiju sistēmas nasta kā proporcija no IKP līdz 2050. gadam samazināsies līdz 4.1% no plānotajiem 5.2% 2010. gadā (2000. gadā tā bija 4.5%) [42]. Šīs proporcijas samazinājuma pamatā ir 1980. gadā uzsākas pensiju sistēmas reformas, kuru rezultātā tika mazināts pensiju sistēmas dāsnums. Pašreizējo pensiju reformu pamatā ir mazināt fiskālo spiedienu uz valsts pensiju plānu. Kā viens no tuvākajiem pasākumiem paredz sieviešu pensionēšanās vecuma pielīdzināšanu vīriešiem, proti, 65 gadi.

Kā viens no pēdējiem Anglijas valdības pasākumiem ir 2005. gada 6. aprīlī izveidotais Pensiju Aizsardzības Fonds (*Pension Protection Fund PPF*) [43]. Šī fonda izveides mērķis ir nodrošināt kompensāciju izmaksas pensiju maksājumiem no fonda dalībnieku kolektīvajiem pensiju plāniem, ja gadījumā pārvaldošais uzņēmums bankrotē vai kļūst nelikvīds, lai spētu segt pensiju saistības. Fonds tiek daļēji finansēts no tā dalībnieku obligātajām iemaksām. Tā dalībnieki ir visi privātā un valsts sektora fondētie un nefondētie pensiju plāni, kuru līdzdalība šajā fondā ir noteikta ar 2004. gada Pensiju aktu. Tā kā fonds oficiāli uzsāka savu darbību 2005. gada 6. aprīlī, nākamo 12 mēnešu laikā dalībniekiem būs jāsamaksā sākotnējā iestāšanās dalībmaksa, kā arī administratīvā nodeva. Sākot ar 2006. gada aprīli, kad Fonds pilnībā uzsāks savu darbību, dalībniekiem būs katru mēnesi jāveic pensiju aizsardzības iemaksa, kā arī ikmēneša administratīvā iemaksa. Saskaņā ar 2004.

gada pensiju aktā iestrādātajiem noteikumiem, Fonds izmaksā divu līmeņu kompensācijas [43]:

1. Tiem indivīdiem, kas ir sasnieguši atbilstoši plānam noteikto pensijas vecumu vai neatkarīgi no vecuma jau ir bijuši pensiju saņēmēji, vai ir saņēmuši pensiju darba nespējas gadījumā, kompensācijas tiek izmaksātas 100% apmērā. Šeit vēl būtu jāpiebilst, ka, ja pensijas tika saņemtas pēc 1997. gada 6. aprīļa, izmaksājamām kompensācijām tika piemērots 2.5 % ikgadējais cenu pieauguma indekss.
2. Lielākai daļai cilvēku, kas vēl atrodas zem pensijas plāna noteiktā pensiju vecuma, Pensiju aizsardzības fonds izmaksās kompensācijas 90% apmērā. Arī pie šā līmeņa kompensācijām tiek piemērots 2.5 % cenu pieauguma indekss.

Taču neskatoties uz šiem kompensāciju līmeņa noteikumiem, Fonds patur tiesības ārkārtas situācijās samazināt kompensāciju lielumu. Taču šādu samazinājumu ir jāapstiprina valsts sekretāram, balstoties un Fonda ieteikumu. Saskaņā ar Fonda dibināšanas principiem 2005. gada jūnijā Fonds publicēja ziņojumu par uzkrāto līdzekļu investīciju principiem, kas nosaka pirmā gada dalības maksājumu investīciju plānus. Katrus trīs gadus Fonds ieceļ trīs Fonda administratorus (pārvaldniekus), kas nodarbojas ar uzkrāto Fonda aktīvu (dalībnieku iemaksas) ieguldīšanu investīciju projektos. Līdz 2005. gada beigām 50% aktīvu tika nodoti *PIMCO* un *Insight Investments* fondu pārvaldniekiem. No 2006. gada aktīvi tika nodoti arī starptautiskai ieguldījumu pārvaldes sabiedrībai *Goldman Sachs Asset Management*. PPF Investīciju komiteja veic regulāras fondu pārvaldnieku darba efektivitātes pārbaudes un tā patur tiesības nomainīt fondu pārvaldniekus. Fonda aktīvi pārsvarā tiek ieguldīti gan Anglijas un ārvalstu valdību, gan privātā sektora uzņēmumu obligācijās, kā arī citos ilgtermiņa vērtspapīros ar kredītrisku, ne mazāku kā 80% [61;29]. Tāpat pārvaldniekiem ir tiesības ieguldīt aktīvus atvasinātos finanšu instrumentos (derivatīvos) ar mērķi diversificēt investīciju portfeli, kā arī samazināt risku, investējot aktīvus viena veida investīcijās, kā arī uzlabot naudas plūsmas, investējot aktīvus ne tikai valdības obligācijās. Taču tajā pašā laikā Fonds ir noteicis robežas attiecībā uz investīciju dažādību.

Pēc darba autora domām, Anglijas kopējo pensiju sistēmu varētu raksturot kā elastīgu pensiju sistēmu, kas dod plašu iespēju iedzīvotājiem izvēlēties starp privātajiem un valsts pensiju plāniem, kā arī, plānojot savu labklājību pensijas vecumā, šo plānu

ietvaros iedzīvotājiem ir iespēja izvēlēties iemaksu formas (DB vai DC). Tāpat valsts ir paredzējusi mehānismus minimālo ienākumu nodrošināšanai iedzīvotājiem gan pirms, gan pēc došanas pensijā. Valsts, izveidojot Pensiju aizsardzības fondu, ir radījusi mehānismu, kas sniedz papildu garantijas cilvēkiem, iesaistoties otrajā pensiju līmenī, kaut arī līdzdalība Pensiju aizsardzības fondā ir obligāta visiem strādājošiem.

Apkopojot Anglijas pieredzi attiecībā uz pensiju sistēmas reformu, promocijas darba autors uzskata, ka Latvijai būtu noderīgi pārņemt Anglijas pieredzi saistībā ar Pensiju Aizsardzības Fonda (*Pension Protection Fund PPF*) izveidi un darbību, lai nākotnē aizsargātu pensiju plānu dalībnieku fondētās iemaksas otrajā un trešajā pensiju līmenī pret pensiju plāna bankrota risku. Latvijā nākotnē būtu svarīgi izveidot līdzīgu institūciju, kas, pensiju plāna bankrota gadījumā, nodrošinātu valsts garantijas kompensēt pensiju maksājumus nākotnē.

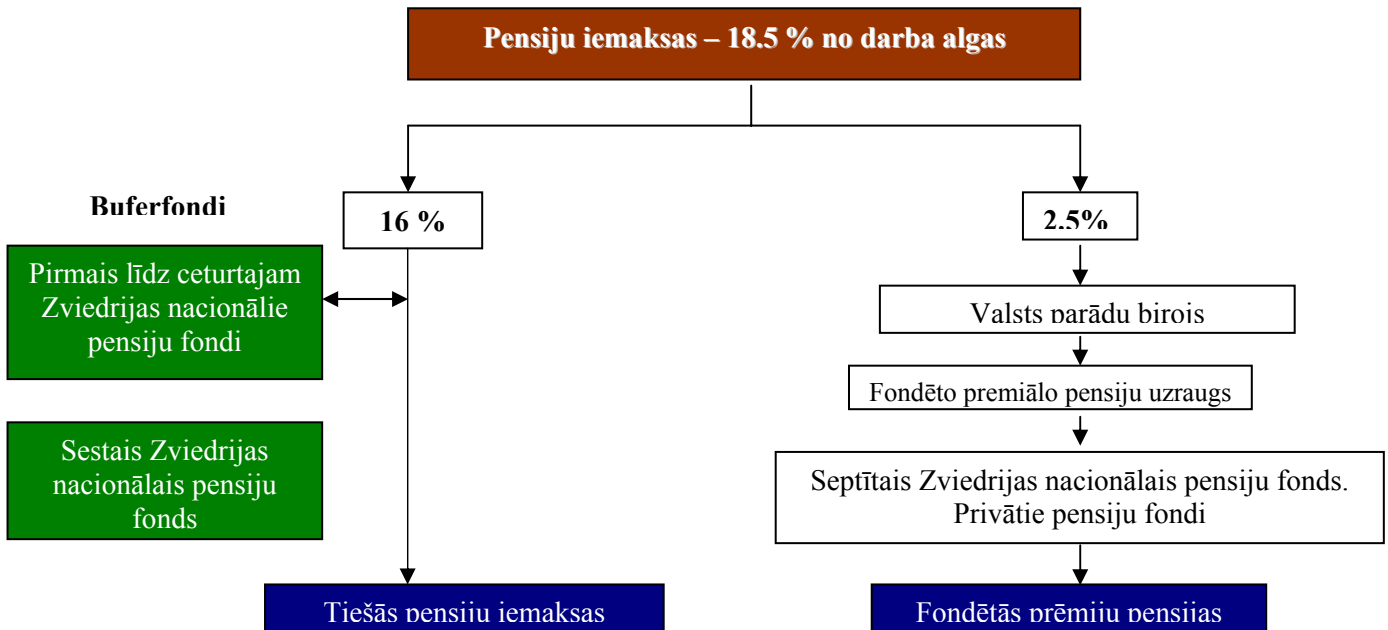
Zviedrijas pensiju sistēma

Zviedrijā pensiju sistēma, ar likumu „Par tautas pensijām”, tika izveidota 1913. gadā. Faktiski tā tika balstīta uz apdrošināšanas principiem iemaksas un izmaksas tika noteiktas, izejot no ienākumiem, un aprēķinātas individuāli. 30 gadu krīzes laikā šī pensiju sistēma nevarēja iztikt bez valsts atbalsta. Jauns likums par tautas pensijām tika pieņemts 1935. gadā. 1946. gadā pensiju sistēma aptvēra visus iedzīvotājus; tā netika finansēta no iedzīvotāju iemaksām, bet no valsts līdzekļiem. No 1951. gada pensiju lielums mainās, mainoties dzīves dārdzības indeksam. 1975. gadā reihstāgs pieņēma lēmumu, ka pensionāriem, kuri saņem tikai pamatpensiju, jāsaņem speciāla piemaksa. Nacionālā pensiju sistēma iekļāva tautas (pamata), papildus (darba) un daļējo (nepilno) pensiju. To izmaksas balstītas uz valsts noteiktas bāzes summas pamata, kura pieaug, palielinoties inflācijai. Pensijas vecums ir vienāds vīriešiem un sievietēm – 65 gadi. Ir iespējams aiziet pensijā arī jebkurā laikā no 60 – 70 gadiem, ar attiecīgu pensijas lieluma izmaiņu. 1976. gadā stājās spēkā likums par daļējām pensijām. Likums cilvēkiem deva iespēju no 60 – 65 gadiem strādāt saīsinātu darba laiku un saņemt daļēju kompensāciju par negūtajiem ienākumiem (saņēmējam bija jāstrādā ne mazāk kā 17 stundas nedēļā). Daļēji pensiju sistēma kalpoja kā bezdarba pazemināšanas līdzeklis. Katrs Zviedrijā pastāvīgi dzīvojošs pilsonis, kurš sasniedzis pensijas vecumu, ir tiesīgs saņemt tautas pensiju. No 1979. gada tie, kuriem ir tiesības uz papildu pensiju, saņem arī tautas pensiju. Vecuma pensija vienam cilvēkam tiek izmaksāta 96% apmērā no

noteiktās bāzes summas, bet pensionāriem – vīram un sievai 157% no bāzes summas uz abiem. Tautas pensiju sistēmas vecuma pensiju lielums ir apmēram 20% no darba algas pirms aiziešanas no darba, tādēļ pensionāri, kuri saņem tikai pamatpensiju, vai ļoti mazu papildpensiju, saņem vēl piemaksu pie pensijas 48% apmērā no bāzes summas, kura netiek aplikta ar nodokli. Lai saņemtu pilnu pensiju, jānostrādā 30 gadi (nepilnajai – minimums 3 gadi), kā arī vecumā starp 16 un 65 gadiem, 40 gadus bija jānodzīvo Zviedrijā. Pie mazāka darba stāža pensijas lielums samazinās par 1/30 daļu par katru nenostādīto gadu. Vidējais ienākuma līmenis pensijas lieluma aprēķināšanai tiek rēķināts no 15 vislabāk apmaksātajiem darba gadiem kā 60% no vidējiem šajā laika periodā gūtajiem ienākumiem ar jau minēto 30 gadu darba stāžu. Vecuma papildpensija kopā ar tautas pensiju sastāda vairāk par 70% no vidējiem ienākumiem, no kuriem tiek aprēķināta pensija [63;19], [64;3].

Jauna vecuma pensijas sistēma tika ieviesta 1999. gadā. Pensiju sistēmas reformas priekšraksti tika gatavoti laika posmā no 1991. līdz 1994. gadam. Reformas autori bija Zviedrijas Pensiju Darba grupa, kas sastāvēja no 4 nesociāldemokrātisko partiju un Zviedrijas Sociāldemokrātisko partiju pārstāvjiem. Pensiju reformas projekts tika iesniegts valdībā caurskatīšanai, un tālāk parlamentā 1994. gada jūnijā. Tā kā reformas projekts nesaturēja noteiktas izmaiņas likumos, bet tikai jaunās pensiju sistēmas darbības principus un vadlīnijas, pensiju reformas projekts tika nodots papildu pārstrādei, un līdz ar to tikai 1998. gada jūnijā normatīvajos aktos tika iestrādātas pensiju sistēmas reformas vadlīnijas un Zviedrijas parlamentā tika apstiprināts jauns pensiju sistēmas modelis [64;16].

Iepriekšējā pensiju sistēma, kas paredzēja sociālās apdrošināšanas iemaksas pēc vienotas likmes, nodrošināja vecuma pensiju visiem, kuriem bija vismaz 40 gadu rezidenta statuss Zviedrijā vecumā starp 16 un 65 gadiem. Šī sistēma bija balstīta uz PAYG sistēmu un nodrošināja pensiju maksājumus caurmērā 60% apmērā no 15 gadiem ar visaugstākajiem ienākumiem, kā arī pieprasīja 30 gadu darba stāžu. Jaunā pensiju sistēma, kas ir balstīta uz ienākumu principu, sastāv no fiksētām tiešām iemaksām PAYG pilārā un fondēto pensiju pilārā. Abi komponenti ir balstīti uz darba ienākumiem un personīgajiem pensiju kontiem. Papildu sistēma nodrošina minimālos pensiju maksājumus, kas tiek finansēti no valsts centrālā budžeta. Reformētā pensiju sistēma ir attēlota sniegtajā 2.2. attēlā:

2.2. attēls

Pensiju sistēmas struktūra Zviedrijā pēc 1999. gada [88;28]

Atbilstoši 2.2. attēlam, 16% no strādājošo iedzīvotāju darba ienākumiem tiek tieši novirzīti tekošo pensiju maksājumiem. Kā tika minēts, šī pensiju sistēmas sastāvdaļa ir definējama, kā fiksēto iemaksu (*defined contributions - DC*) PAYG sistēma. Šī sistēma darbojas autonomi un tai ir pašfinansēšanas mehānisms attiecībā pret valsts budžetu. Praktiski iemaksas pensiju fondā tiek novirzītas uz strādājošo individuālajiem pensiju kontiem un iemaksātie līdzekļi tiek tiešā veidā caur nacionālajiem buferfondiem novirzīti tekošo izmaksu finansēšanai. Atšķirībā no iepriekš apskatītās DC sistēmas Anglijā, kur iemaksātie līdzekļi tika pilnībā fondēti ar mērķi iegūt augstāku ienesīgumu, Zviedrijā riska mazināšanas nolūkos iemaksātie līdzekļi (caur buferfondiem individuālajos kontos) netiek investēti, un to ienesīguma likme galvenokārt ir atkarīga no vidējā darba ienākumu pieauguma darba tirgū. Buferfondu funkciju pamatā ir no valsts puses īslaicīgi iegūt pārvaldē tekošās pensiju iemaksas ar mērķi palielināt šo pensiju izmaksām paredzēto līdzekļu ienesīgumu un tālāk novirzīt, īslaicīgi uzkrātos līdzekļus tekošo pensiju izmaksām. Individuālie konti netiek fondēti, un to ienesīguma likme ir atkarīga no vidējā darba ienākumu pieauguma. Sistēma nosaka, ka individuālo kontu izmaksājamo pensiju gada pieauguma likme tiek pārrēķināta 1.6% apmērā, kas tiek aprēķināta kopā ar pensiju indeksāciju, kuru ik gadu nosaka ar normatīvo aktu palīdzību, un tā ir atkarīga no vidējā statistiskā darba ienākumu pieauguma valstī. Šie

minētie 1.6% garantē stabilu ikgadēju izmaksājamo pensiju pieaugumu individuālajos kontos uzkrātā pensiju kapitāla pieaugumu, kas darbojas kā papildu garantija vēlākai pensiju indeksācijai, kas ir noteikta sociālās apdrošināšanas likumos. *DC PAYG* pensiju sistēmā uzkrātie līdzekļi tiek pārrēķināti, balsoties uz aktuāru aprēķiniem, ņemot vērā izmaiņas sagaidāmajā dzīves ilgumā, visam kopējam uzkrātajam pensiju kapitālam, tādējādi nerespektējot izmaiņas individuālajos kontos. Pensijā došanās vecums Zviedrijā ir elastīgs un tas dod iespēju doties pensijā jau no 61 gadu vecuma, taču aiziešana pensijā šajā vecumā mazina iespējas indivīdam saņemt pienācīgu pensiju, jo, kā iepriekš minēts, izmaksājamās pensijas lielums ir atkarīgs no iemaksām pensiju kapitālā darba stāža laikā, kā arī pensiju vecuma aktuāru pārrēķiniem laikā, kad indivīds dodas pensijā. Līdz ar to pēc jaunās pensiju sistēmas stāšanās spēkā, vairums iedzīvotāju Zviedrijā dodas pensijā 65 gadu vecumā [63;44].

Fondētās prēmiju pensijas veidojas no individuālajām iemaksām valsts noteiktos, brīvi izvēlētajos privātajos pensiju fondos. Šīs iemaksas sastāda 2.5% no darba ienākumiem. Iedzīvotāji var brīvi izvēlēties starp vairākiem valsts licencētiem privātajiem pensiju fondiem, kuros ieguldīt savus, pensijai paredzētos līdzekļus, kā arī attiecīgi izvēlēties, kādā veidā viņu pensiju līdzekļi tiek ieguldīti. Interesanti ir arī, ka pēc došanās pensijā, katrs indivīds var brīvi izvēlēties veidu, kādos apjomos ik gadu tiek izmaksātas pensijas: vai nu fiksētā apjomā ik gadu, vai mainīgos apjomos. Šajā pensiju līmenī ieguldīto līdzekļu ienesīguma likme parasti atbilst tirgus ienesīguma likmei. Taču tajā pašā laikā iedzīvotāji var justies droši par saviem līdzekļiem, jo, kā attēlots 2.2. attēlā, valsts ir noteikusi uzraudzības institūciju pār, šajā līmenī strādājošajiem, privātajiem pensiju fondiem, kā arī pār septīto, Zviedrijas nacionālo pensiju fondu. Tāpat šajā līmenī ir izveidots valsts parādu birojs, caur kuru tiek filtrētas iemaksas šajā pensiju līmenī un kura loma ir nodrošināt uzkrāto pensiju izmaksas, ja kāds noteikts privātais pensiju fonds nespēj segt tekošās pensiju saistības. Šo izmaksu līdzekļi veidojas no likumos paredzētajām, administratīvajām ikgadējām garantiju iemaksām no privātajiem pensiju fondiem. Jaunievietā pensiju sistēma Zviedrijā ietver visus indivīdus, kuri dzimuši 1938. gadā un vēlāk, ar pārejas noteikumiem tiem, kas dzimuši laika posmā starp 1938. un 1953. gadu. Pārejas noteikumi paredz, ka tie indivīdi, kas dzimuši 1938. gadā, 4/20 no viņu vecuma pensijas izmaksām tiek aprēķinātas pēc jaunajiem noteikumiem, un 16/20 - pēc vecajiem noteikumiem. Indivīdiem, kuri dzimuši 1953. gadā, 19/20 no viņu vecuma pensijas izmaksām tiek

aprēķinātas pēc jaunajiem noteikumiem, savukārt 1/20 - atbilstoši vecajiem noteikumiem. Tā rezultātā vēl jāpaiet pāris dekādēm, līdz visiem pensiju sistēmas dalībniekiem pensijas tiks aprēķinātas pēc jaunajiem noteikumiem [59;4]. Kopš jaunās sistēmas ieviešanas, Zviedrijas pensiju sistēma ir spējusi uzkrāt stabilus fondus, lai nodrošinātu pensiju sistēmas veiksmīgu darbību nākamajām divām dekādēm. Kā daļa no reformas, aptuveni 30% no šiem fondiem, tika novirzīta centrālajam valsts budžetam, lai segtu tekošās, valdības sociālo izmaksu saistības. Otra fondu daļa tika novirzīta uz, jau iepriekš minētajiem, *buferfondiem DC PAYG* sistēmas darbības nodrošināšanai [88;14].

Autors secina, ka 1999. gadā ieviestā pensiju reforma ir sniegusi virkni uzlabojumus Zviedrijas pensiju sistēmā un ir spējusi nodrošināt turpmāko tās darbību nākamajiem 75 gadiem. Taču, vai šāds modelis spēs veiksmīgi darboties arī vēlāk, ir viennozīmīgi atkarīgs no demogrāfisko rādītāju izmaiņām, jo, kā tika iepriekš minēts, tieši laikā no 2020. gada līdz 2030. gadam pensiju sistēmām visā Eiropā būs jāuzņemas vislielākā pensiju nasta, kad strauji sāks pieaugt pensijā esošo iedzīvotāju īpatsvars attiecībā pret aktīvi nodarbināto iedzīvotāju skaitu. Zviedrijā, tāpat kā Latvijā ir izveidota progresīva pensiju sistēma, kas nodrošina stabilus pensiju maksājumus gan šodien, gan nākotnē ilgtermiņā. Tomēr, neskatoties uz valsts fondēto pensiju līmeņa ieviešanas, pārejas posmā valsts nefondēto pensiju līmenim tiek novirzīti 16% no strādājošo darba ienākumiem, ar mērķi izveidot stabilu pensiju rezerves buferfondu, nākotnes pensiju saistību finansēšanai. Joprojām Zviedrijas pensiju sistēmas stabilitāte nākotnē ir ne tik daudz atkarīga no demogrāfiskām tendencēm, bet gan no nacionālā un starptautiskā fondu tirgu ienesīguma likmēm ilgtermiņā, kā arī no valdības atbalsta un interesēm, ģenerējot ilgtermiņa finanšu instrumentus valsts infrastruktūras finansēšanas nolūkiem ar paaugstinātu ienesīguma līmeni (pārsniedz vidējo tirgus starpbanku aizdevumu likmi), kuros varētu investēt fondētos pensiju līdzekļus, nodrošinot pietiekamu diskontētu naudas plūsmu nākotnes pensiju maksājumu saistību (*Implicit Pension Debt*) kompensēšanai.

2.2. Dienvidamerikas valstu pensiju sistēmas

Runājot par Dienvidamerikas pensiju sistēmām, kā piemēri pārsvarā tiek minēti Čīles vai Argentīnas pensiju sistēmas. Taču pēc 2001. gada ekonomiskās krīzes Argentīnā, vairāk tiek apspriesta Čīles pensiju sistēma. Tāpēc šī darba ietvaros, analizējot Dienvidamerikas situāciju, ir apskatīta un analizēta Čīles pensiju sistēma, kura šodien tiek uzskatīta par vienu no visveiksmīgākajām pensiju sistēmām pasaulē. Tam par pierādījumu kalpo fakts, ka šīs sistēmas principus ir pārņēmušas lielākā daļa Dienvidamerikas valstu (Argentīna, Venecuēla, Peru, Bolīvija utt.), kā arī vairākas Centrāleiropas valstis (Ungārija, Polija, Igaunija, Horvātija, Bulgārija, Latvija). Čīli var uzskatīt par pionieri Dienvidamerikā attiecībā uz labklājības sistēmas veicināšanu. Kopš 1950. gadiem pensiju sistēma Čīlē tika finansēta no tiešajām pensiju iemaksām no darba ņēmēju, darba devēju un valdības puses. Šī novecojusī pensiju sistēma laika gaitā sāka radīt virkni grūtību, kam par pamatu bija liela vecuma pensiju apdrošināšanas veidu dažādība, kā arī lielais apdrošināšanas fondu skaits. Tas radīja precedentu nevienlīdzībai starp vecuma pensiju saņēmējiem. Politiski ietekmīgās grupas (militārās) saņēma virkni privilēģiju, kas citām iedzīvotāju grupām nebija pieejamas. Tādējādi sistēma radīja ne tikai nevienlīdzību, bet tā bija arī neefektīva un prasīja augstas izmaksas. Papildus tam, ņemot vērā medicīnas progresu un dzīves standartu uzlabošanos, notika izmaiņas vispārējā demogrāfiskajā stāvoklī, sāka notikt sabiedrības novecošanās, kas prasīja augstākas pensiju izmaksas no valsts puses. Līdz ar to jau 60-os gados Čīlē sākas runas par pensiju sistēmas reformas nepieciešamību.

Pinočeta militārā režīma laikā 1979. gadā pensiju nevienlīdzības bija kļuvušas nospiedošas un radīja sabiedrisko neapmierinātību. Sekojot tam, 1980. gadā Pinočeta vadībā tika uzsākta pensiju fondu unifikācija un standartizācija. Ņemot vērā nedemokrātisko režīmu valstī, sabiedrībā radās saprotamas šaubas, vai Čīles valdība ir patiesi gatava spert šādus striktus un nepopulārus soļus. Neskatoties uz to, 1981. gada 1. maijā vecā pensiju sistēma tika nomainīta ar jaunu sistēmu, kuras pamatā bija individuālo uzkrājumu princips. Jaunās sistēmas ietvaros valstij tika piešķirta otrā plāna loma, savukārt privātām, savstarpēji konkurējošām, investīciju korporācijām (AFP – *Administradores de Fondos Pensiones*) tiek piešķirta pirmā loma uzkrāto pensiju līdzekļu pārvaldē. AFP pensiju korporāciju darbība tiek

strikti uzraudzīta no speciāli, šim nolūkam izveidotas valsts aģentūras. Šīm korporācijām tiek nodrošinātas valsts garantijas, kā arī noteiktas valsts subsīdijas. Individuālo uzkrājumu princips balstās uz pensiju uzkrājumu kontiem (*PSA – pension saving accounts*) un tas nozīmē, ka pensiju apdrošināšanas iemaksu apmēri ir tieši atkarīgi no katra indivīda personīgajiem darba pūliņiem un vēlmēm. Šodien pensiju sistēma pilnībā darbojas attiecībā uz privāto pensiju uzkrājumu kontiem. Šīs pensiju reformas sistēmas autors bija Hosē Piņjera, kas no 1978. līdz 1980. gadam ieņēma Čīles darba lietu un sociālās drošības ministra amatu. Minētajā laika posmā, viņš ar Čīles vadītāja Pinočeta atbalstu bija atbildīgs par Čīles pensiju sistēmas privatizāciju. Saskaņā ar normatīvajos aktos ieviestajām izmaiņām 1981. gadā jaunās Čīles PSA pensiju sistēmas galvenie pamatprincipi bija sekojoši [54;21]:

- strādājošie varēja brīvprātīgi izvēlēties starp valsts licencētiem pensiju apdrošināšanas fondiem, kuros ieguldīt pensiju apdrošināšanas līdzekļus.
- likums pieļāva arī vēlāku pensiju fonda nomaiņu;
- tika noteikts, ka katram strādājošajam gan valsts, gan privātajā sektorā bija noteikts obligāts noteikums parakstīt pensiju apdrošināšanas līgumu. Izņēmums bija vienīgi policisti un militārā dienesta ierēdņi, kuru pensijas lielums bija atkarīgs no dienesta ilguma un sarežģītības;
- pašnodarbinātie iedzīvotāji varēja veikt pensiju apdrošināšanu brīvprātīgi;
- pretstatā iepriekšējai pensiju sistēmai, jaunā sistēma atbrīvoja darba devējus no jebkādiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem;
- saskaņā ar individuālo uzkrājumu principu, katram indivīdam tika izveidots privātais pensiju konts, kurā tieši tika iemaksātas un uzkrātas katra indivīda privāto pensiju apdrošināšanas iemaksas;
- pensiju apdrošināšanas iemaksas tiek investētas valdības parāda vērtspapīros un akcijās. Lēmumus par investīcijām AFP pieņem brīvprātīgi. Valdības izdotie noteikumi nosaka maksimālo ieguldījumu līmeni abiem instrumentu veidiem, kā arī to pieļaujamo proporciju. Taču laika gaitā tendences liecināja, ka šie valdības noteikumi tika pakāpeniski samazināti un lielāka brīvība tika piešķirta AFP fondiem. Pašlaik ieguldījumi valsts parāda vērtspapīros vairs nav obligāti;
- minimālais obligātais iemaksu lielums ir 10% no strādājošā darba ienākumiem, pieņemot caurmērā 4% ikgada ienesīgumu uzkrātajiem

līdzekļiem darba stāža laikā. Tādējādi iemaksu veicējam, sasniedzot pensijas vecumu, tiek nodrošināta pensija 70% apmērā no pēdējās algas;

- PSA sistēma arī ietver apdrošināšanu pret priekšlaicīgu nāvi un darba nespējas iestāšanos. Katrs AFP fonds šo pakalpojumu nodrošina saviem klientiem, pārņemot apdrošināšanas saistības no privātajām dzīvības apdrošināšanas kompānijām, kas tiek nodrošinātas kā strādājošo papildu iemaksas 2.9% apmērā no darba ienākumiem, kā arī šī summa sedz AFP komisijas izmaksas;
- apdrošinātā persona ir tiesīga saņemt fiksētus pensiju maksājumus, kuri tiek koriģēti saskaņā ar oficiāli publicētiem inflācijas datiem. Pensiju maksājumu pieaugums saskaņā ar ekonomikas pieaugumu netiek paredzēts;
- vecā pensiju sistēma tika pilnībā atcelta. Jau esošajiem pensionāriem bija tiesības pārslēgties uz jauno pensiju sistēmu 5 gadu laikā no jaunās ieviešanas brīža. Ja kāds strādājošais sasniedza pensijas vecumu sistēmu pārejas periodā, valsts izmaksāja pārejas kompensāciju (*Bono de Reconcimiento*);
- likumā noteiktais pensijas vecums tika noteikts 65 gadi vīriešiem un 60 gadi sievietēm;
- papildus no valsts puses tika noteiktas minimālās pensijas garantijas (no subsidētām papildus valsts iemaksām pensiju sistēmā), kā arī valsts paredzēja garantijas AFP fondu bankrota gadījumos;
- pensiju apmērs tiek aprēķināts no uzkrāto apdrošināšanas iemaksu bāzes attiecībā pret investēto pensiju līdzekļu ienesīguma likmes vērtspapīru tirgū [105;125].

Pēc jaunās pensiju sistēmas stāšanās spēkā, lielākā daļa Čīles iedzīvotāju pievienojās jaunajai sistēmai, jo par pamatu faktam kalpoja, ka pensiju apdrošināšanas iemaksas bija zemākas nekā vecajā sistēmā. AFP fondu pārstāvniecībās tika izvietoti datori, kas ļāva individuālo pensiju kontu turētājiem regulāri saņemt informāciju par savu uzkrāto pensiju kapitālu, kā arī aprēķināt saņemamo pensiju nākotnē, pie noteiktām iemaksām pensiju kontā un plānoto pensijā došanās gadu. Atbilstoši sagaidāmajam pensiju apjomam, no šiem aprēķiniem strādājošie varēja pieprasīt darba devējiem veikt noteiktas pensiju apdrošināšanas iemaksas no saviem darba ienākumiem. Jau 1982. gada beigās

aptuveni 70% iedzīvotāju bija pievienojušies jaunajai sistēmai, bet 1990. gada beigās par AFP klientiem jau bija kļuvuši 3,7 miljoni strādājošo iedzīvotāju (85% darba ienākumus saņemošie iedzīvotāji). Pārejas posmā uz jauno sistēmu, lai finansētu īstermiņa fiskālās izmaksas, Čīles valdība realizēja sekojošus pasākumus:

1. Valsts bilancē valsts pensiju saistības tika pakārtotas valsts īpašumā esošo uzņēmumu vērtībai un citiem valsts aktīviem. Tādējādi privatizācija kalpoja ne tikai kā pārejas posma finansēšanas instruments, bet arī sniedza papildu labumus sistēmas efektivitātes uzlabošana, īpašumtiesību pārdalē un ekonomikas depolitizācijā.
2. Lai finansētu starpību, kas rodas starp papildu iemaksām pensiju fondos blakus ienākumu nodoklim, tika ieviests pagaidu pārejas nodoklis, kuru maksāja darba devējs.
3. Izmantojot šādus parādus, to pārejas izmaksas var tikt nodotas nākotnes paaudzēm. Taču Čīlē ap 40% no izmaksām tika finansētas no valsts parāda vērtspapīru emisijas ar tirgus likmēm. Parāda vērtspapīrus pārsvarā iegādājās AFP fondi kā daļu no to investīciju portfeļa. Šādi “parādu saistības” tika pilnībā izpildītas laikā, kad vecās pensijas sistēmas pensionāri bija nomiruši (Hosē Piņjera teica: ”Es dalos skumjās ar viņu ģimenēm un draugiem, taču neapšaubāmi nākotnes finanšu ministri tiek atbrīvoti no šo parādu risināšanas”). [53;38])
4. Pārejas posma finansēšana bija spēcīga iniciatīva, lai samazinātu valdības izdevumus. Vēl ilgus gadus Čīles Valsts Kase izmantoja šo gadījumu, lai neatzītu neattaisnotus izdevumus, kā arī, lai samazinātu nevajadzīgu valsts programmu skaitu.
5. Ekonomikas pieaugums, ko veicināja PSA sistēmas ieviešana, nepārtraukti palielināja arī nodokļu ienākumus (sevišķi ienākumus no pievienotās vērtības nodokļa). 15 gadus pēc reformas sākuma, Čīlē katru gadu ir bijis budžeta pārpalikums.

Taču promocijas darba autora skatījumā Čīles pensiju sistēmai bija vairākas kritiskas iezīmes:

- minimālās pensijas izmaksas no valsts puses tiek veiktas tikai pēc 20 gadu regulārajām pensijas apdrošināšanas iemaksām;

- AFP fondu bankrota gadījumā, visas pensiju saistības pārņem valsts, kā rezultātā palielinās valsts parādu līmenis (pārnesot parādu nastu nākamajām paaudzēm) vai tiek paaugstināti nodokļi (palielinot esošās paaudzes maksājumu nastu), vai arī šo saistību segšanai tiek piesaistīti citi sabiedriskie līdzekļi;
- neskatoties uz pensiju sistēmas privatizācijas faktu, joprojām saglabājās augsts valsts administratīvo izdevumu līmenis (kā, piemēram, saglabājās augstas izmaksas saistībā ar pāreju no vecās uz jauno pensiju sistēmu, joprojām saglabātas pensiju apdrošināšanas iemaksas garantēto minimālo pensiju izmaksām papildus uzkrāto pensiju izmaksām).

Vairumam Čīles iedzīvotāju jaunieviestā pensiju sistēma sākuma stadijā nenozīmēja ievērojamu progresu. Sevišķi strādājošajiem ar zemiem darba ienākumiem vai regulāriem bezdarbniekiem (1980. gadā bezdarba līmenis Čīlē bija 14.3 %), kuri nespēja veikt pietiekamas un regulārās iemaksas pensiju kontos, pilnvērtīgas pensijas nodrošināšanai [54;34]. Tā rezultātā individuālo pensiju kontu kapitalizācija radīja ievērojamu sociālo nevienlīdzību. Līdzīgi kā Latvijā patiesās jaunās pensiju sistēmas priekšrocības tās dalībnieki spēja izbaudīt tikai pēc vairākiem gadiem. Proti, tikai tie jaunās pensiju sistēmas dalībnieki, kuri sasniedza pensijas vecumu pēc 10 gadiem, spēja saņemt augstākas pensijas nekā vecās pensiju sistēmas dalībnieki. Kā pozitīvu iezīmi attiecībā uz jaunieviesto pensiju sistēmu var minēt, ka privatizācijas rezultātā Čīlē strauji sāka attīstīties kapitāla tirgus. 20. gadsimta 80. un 90. gadu laikā AFP pensiju fondi sasniedza augstu ienesīgumu, kas caurmērā sastādīja 13% gadā [18;66]. Ja 1988. gadā uzkrātie privātie pensiju līdzekļi sastādīja tikai 3% no iekšzemes kopprodukta (IKP), tad jau 1991. gadā šis apjoms sastādīja 30% no IKP vai 50% no visām veiktajām investīcijām Čīles investīciju tirgū. Pēc 20 gadiem jaunās pensiju sistēmas pastāvēšanas, izmaksājamo pensiju līmenis (vecuma, darba nespējas, apgādnieka zaudēšanas gadījuma) ir divkārtšojies, salīdzinot ar PAYG sistēmu. Uz 1995. gadu uzkrāto pensiju summa sastādīja 25 miljonus ASV dolārus jeb 40% no Čīles IKP. Veicinot abu investīciju un darba tirgus izaugsmi, pensiju sistēmas privatizācija bija viena no galvenajām reformām Čīlē, kas veicināja ekonomikas pieaugumu no vidēji 3% līdz 6.5% 12 gadu garumā. Kā faktu var arī minēt, ka Čīles uzkrājumu likme palielinājās līdz 27% no IKP un bezdarba līmenis samazinājās līdz 5% no reformas sākuma. Vēl kā svarīgu faktu var minēt, ka

pensiju jautājums arvien vairāk tika depolitized. Dodot indivīdiem vairāk kontroles pār savu prioritāšu noteikšanu, nākotnes pensijas tiek tieši pakārtotas indivīdu uzvedībai un tirgus attīstībai. Taču jaunās pensiju sistēmas idejas autors Hosē Piņera ir atzinis, ka šāda reforma ir bijusi iespējama (uzspiesta) diktatūras režīma iespaidā [53;145].

15 gadu laikā PSA fondi bija uzkrājuši pensiju kapitālu jau 25 miljardu ASV dolāru apmērā. Šis ilgtermiņa uzkrātais kapitāls ne tikai veicināja fondu ekonomisko izaugsmi, bet arī izveidoja efektīvu un strauji augošu finanšu tirgu un finanšu institūcijas. Lēmums par PSA fondu izveidi, pirmkārt, un valsts lielo uzņēmumu privatizācija, otrkārt, radīja pamatu ievērojamām ekonomiskām sekām. Tas deva iespēju strādājošajiem saņemt papildu labumus no pieaugušās produktivitātes privatizētajos uzņēmumos un no akciju vērtības pieauguma, kā rezultātā palielinājās PSA fondu ienesīgums un individuālo uzkrāto pensiju kontu vērtība ievērojami turpināja pieaugt. Šodien Čīlē darbojas 15 AFP pensiju fondi. Daži no tiem pieder apdrošināšanas vai banku konglomerātiem, daži - strādniekiem vai arodbiedrībām, vai noteiktas ražošanas vai tirdzniecības nozares asociācijām. Trīs pieder starptautiskajām finanšu korporācijām *AIG*, *Aetna*, *Banco de Santander*. Divi no AFP fondiem paši kotē savas akcijas Čīles biržā un viens no fondiem 1996. gadā savas obligācijas emitēja un tirgoja Ņujorkas biržā.

Galvenais jaunās sistēmas rezultāts bija kapitāla produktivitātes pieaugums un attiecīgi Čīles ekonomikas straujā izaugsme. Tāpat PSA sistēma padarīja Čīles investīciju tirgus efektīvāku un veicināja tā straujo izaugsmi. Kopš 1981. gada jaunās sistēmas ieviešanas, caurmērā investīciju ienesīgumu pieaugums ir bijis ap 13% (plānoto 4% vietā). Protams, šeit ir jāmin fakts, ka finanšu instrumentu dažādība brīvajā tirgū bija pamats tam, ka gada ienesīgums no investīcijām uzņēmumu akcijās un valsts parāda vērtspapīros un variēja no 3% līdz 30% un iepriekš minētais ienesīgums no investīcijām kapitālu tirgū sastādīja vidējo rādītāju. Kā jau minēts iepriekš, AFP fondu pārvaldē atradās ievērojams lielums ilgtermiņa uzkrātais kapitāls. Tas kalpoja par jauno veidu finanšu instrumentu izveidei, veicinot jau esošo pilnveidošanu. Kā labi piemēri jāmin ir valdības izdotas 30 gadu ilgtermiņa parādzīmes jaunu maksas autoceļu būvniecībai un 10 gadu valsts ilgtermiņa parādzīmes lašu audzētavu jūrā celtniecībai (80. un 90. gados Čīle ieņēma vienu no vadošajām lomām pasaules lašu eksportā). Tāpat, ņemot vērā AFP fondu līdzdalību lielo uzņēmumu kapitālā, tika veicināta uzņēmumu pārvaldes struktūras (*corporate governance*) caurspīdība, jo šo uzņēmumu valdēs un padomēs tika iecelti

AFP fondu apstiprināti pārstāvji. Jaunā pensiju sistēma arī būtiski palielināja pašu pensiju lielumu salīdzinājumā ar pensijām pie iepriekšējās vecuma pensijas. Piemēram, 2000. gadā AFP fonda dalībnieks, dodoties pensijā, saņēma pensiju, kas sastādīja caurmērā 78% no pēdējo 10 gadu vidējiem darba ienākumiem. Arī pensijas, kas tika piešķirtas darba nespējas gadījumos, caurmērā sastādīja 70% no darba algas. Līdz ar to jaunā pensiju sistēma spēja atrisināt ne tikai pieaugošo sabiedrības novecošanās nastu uz valsts fiskālo politiku, bet arī sniedza spēcīgu efektu, veicinot valsts ekonomikas izaugsmi un nodarbinātību. Jaunā pensiju sistēma arī veicināja sociālo nevienlīdzību, kas bija raksturīgs vecajai sistēmai. Kā zināms, *pay-as-you-go* pensiju sistēmā bagāto ienākumi tiek novirzīti mazturīgajiem iedzīvotājiem. Taču pēdējo laiku pieredze ir pierādījusi, ka, tikko ir sajauktas noteiktu iedzīvotāju slāņu ekonomiskās un politiskās intereses, nefondēto pensiju sistēmu ienākumi tiek novirzīti spēcīgiem “strādājošajiem” iedzīvotāju grupējumiem.

No augstāk apskatītā materiāla par Čīles pensiju sistēmas sasniegumiem, autors secina, ka:

- PSA sistēmu Čīlē var uzskatīt par 20. gadsimta vienu no veiksmīgākajiem pensiju sistēmas modeļiem, kas ir veicinājis valsts sociālo un ekonomisko stabilitāti un straujo izaugsmi.
- Strādājošie Čīlē ir spējuši novērtēt sistēmas godīgumu un caur to personīgajiem pensiju kontiem ir spējuši saņemt tiešu un redzamu daļu no augošās ekonomikas.
- Tā kā privātajiem pensiju fondiem (AFP) pieder liela daļa Čīles lielāko uzņēmumu kapitāla, var uzskatīt, ka patiesībā strādājošie ir lielākie investori valsts ekonomikā.
- 1981. gadā, kad jaunā PSA sistēma tika ieviesta, strādājošajiem tika dota izvēle pievienoties jaunajai sistēmai vai palikt pie vecās sistēmas. Pusmiljons iedzīvotāju (1/4 no visiem reģistrētajiem strādājošajiem) jau pirmajā mēnesī izvēlējās jauno sistēmu, un tas bija par 50,000 cilvēku vairāk nekā iepriekš plānots. Taču jāatzīst arī fakts, ka tas bija iespējams pie Čīlē pastāvošā politiskā autoratīvā režīma ar Augusto Pinočeta gādību, piešķirot „nerakstītu obligātumu” pievienoties jaunajai sistēmai.
- Tā jau 80. gadu beigās 90% pilna laika strādnieku bija atvēruši privātos pensiju fondus valsts licencētajos AFP fondos. Otrs izskaidrojums par izvēli par labu jaunajai pensiju sistēmai bija strādājošo ienākumu novirzīšana brīvajā tirgū, neskatoties uz faktu, ka nauda tiek “ziedota” sociālajai labklājībai.

- Tā kā šodien jau var teikt, ka pensiju sistēmas reforma un pārejas posms ir noslēgušies, Čīlē līdz ar to arī izzudusi valsts pensiju sistēma. Politikiem vairs nav jālemj par sociālo līdzekļu novirzīšanu pensiju palielināšanai vienai vai otrai pensionāru grupai un pensiju jautājums vairs nekalpo kā politisko konfliktu vai pirmsvēlēšanu demagoģijas instruments.
- Katra indivīda saņemamās pensijas lielums ir tieši atkarīgs no paša darba augļiem un veiksmīgas ekonomiskās attīstības valstī, bet ne no valdības lēmumiem vai no atsevišķu ekonomisko grupējumu izdarītajiem spiedieniem uz šādiem lēmumiem.
- Viennozīmīgi jaunā pensiju sistēma deva ievērojamu artavu Čīles ekonomikas attīstībā. Uzkrātie pensiju līdzekļi tika ieguldīti valsts lielāko un veiksmīgāko uzņēmumu akcijās, kuru darbinieki bija paši šo uzkrāto pensiju līdzekļu īpašnieki. Vienlaicīgi tika veicināta ekonomikas attīstība, kas strauji aktivizēja akciju tirgu darbību, kā arī tika nodrošināta valsts iedzīvotāju labklājība gan darba vecumā, gan vēlāk dodoties pensijā, saņemot atpakaļ uzkrātos pensiju līdzekļus. Tādā veidā tika nodrošināta nacionālā kapitāla aizsardzība, jo, iepriekš minēto uzņēmumu akcionāri, bija paši šo uzņēmumu darbinieki.

Lielākā daļa Čīles strādnieku, kas izvēlējās pievienoties jaunajai pensiju sistēmai, tika piltiesīgi iesaistīti jaunajā sistēmā ātrāk nekā vācieši no Austrumiem uz Rietumiem pēc Berlīnes sienas sabrukuma. Šie strādnieki izvēlējās attiekties no valsts pensijām, neskatoties uz nacionālo arodbiedrību vadītāju un veco politisko klašu iebildumiem. Taču tajā pašā laikā pastāvēja spiediens un diktāts no jaunajiem politiskajiem spēkiem, nedodot brīvu izvēli atbilstoši demokrātijas principiem. Strādājošiem vadošais faktors bija dot priekšroku viņu ģimeņu drošībai, veselībai uz izglītībai nākotnē, nevis sekot politiskajai modei. Var arī minēt, ka privātajai pensiju sistēmai bija ļoti svarīgas politiskās un kultūras sekas. Jaunais Čīles pensiju modelis radīja interesi ne tikai pārējām Dienvidamerikas valstīm, bet arī vairākām Eiropas valstīm (Zviedrija, Polija, Ungārija u.c.), kad tika aktualizēts jautājums par pensiju sistēmas reformu. Čīle 80. un 90. gados bija par piemēru pensiju sistēmas reformai Argentīnā (1994.), Kolumbijā (1993.), Peru (1994.). Darba autors atzīmē, ka šodienas ekonomiskā situācijā Latvijai pēc pensiju sistēmas reformas būtu noderīgi pārņemt fondētā pensiju kapitālā izmantošanas iespējas valsts tautsaimniecības interesēs. Ņemot vērā strauji augošo ekonomiku Latvijā laikā no 2004. līdz 2007. gadam pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, ko veicināja ES struktūrfondu ieplūde Latvijas ekonomikā, ārvalstu

investīciju ieplūde, kā arī ārējās tirdzniecības (eksports un imports) un iekšējās tirdzniecības attīstība. Tā kā Latvijas Banka, apzinoties iepriekš minētos apstākļus, ir izvirzījusi bažas par ekonomikas pārkaršanu un nacionālā kapitālā saglabāšanu, Latvijai būtu svarīgi ņemt vērā Dienvidamerikas valstu pieredzi un pievērst lielāku uzmanību fondēto pensiju līdzekļu iesaistīšanai valsts ekonomikas izaugsmē. Promocijas darba 3. nodaļā darba autors, izmantojot Čīles pieredzi valsts infrastruktūras objektu ilgtermiņa finansēšanā, ir sniedzis priekšlikumus šādu ekonomisko pasākumu realizēšanā.

2.3. Pensiju sistēmu attīstība citās postsociālisma valstīs

Kā viens no sociālisma ēras priekšnoteikumiem Centrālās un Austrumeiropas (turpmāk tekstā CAE) valstīs bija valsts dominējošā loma pensiju sistēmas nodrošināšanā un finansēšanā. Pensijas galvenokārt bija valdības atbildība un privātais sektors pensiju sistēmu ietvaros nepastāvēja. Pensijas sistēma darbojās uz *pay-as-you-go* mehānisma, proti, pensiju līdzekļi tika pārnesti no valsts uzņēmumiem uz valsts sociālās apdrošināšanas budžetu valsts kopbudžeta ietvaros. Cita veida sociālā palīdzība (invaliditātes pensija, darba nespējas pensija utt.) arī tika finansēta no šī paša budžeta kopējiem līdzekļiem. Kā lielu problēmu šeit varēja minēt vājo caurskatāmību pensiju līdzekļu iekasēšanā un to izvietojumā.

Pensionēšanās vecums CAE valstīs ir vienmēr bijis zemāks nekā EDSO valstīs, kā norādīts 2.2. tabulā. Vairumā CAE valstīs vīrieši varēja doties pensijā jau 60 gadu vecumā ar 25 gadu stāžu un sievietes bieži to izmantoja jau 55 gadu vecumā (pensionēšanās vecumu varēja noteikt ņemot vērā bērnu skaitu ģimenē). Tāpat pastāvēja iespējas joprojām turpināt darba gaitas un vienlaicīgi saņemt vecuma pensiju.

2.2. tabula

Vidējais pensionēšanās vecums CAE un EDSO valstīs [65;16]

	1950. gads	1990. gads
EDSO valstis		
Vīrieši	68.5	62.2
Sievietes	66.0	60.0
CAE valstis		
Vīrieši	67.6	60.9
Sievietes	62.5	57.6

Līdz ar to šāda veida pensiju sistēmas mehānisms radīja ievērojamas grūtības CAE valstīm pie pārejas no centralizētas ekonomikas uz tirgus ekonomiku, kā pamatā bija vāja saikne starp sociālās apdrošināšanas iemaksām un vecuma pensiju izmaksām. Sākotnējā posmā vecuma pensiju lielums tika aprēķināts kā noteikts procents no darba ienākumiem minimālā darba stāža laikā. Šāda aprēķina struktūra

radīja relatīvi vienlīdzīgu pensiju struktūru. Tomēr tajā pašā laikā tika nodrošinātas zināmas privilēģijas attiecībā uz agrāku pensionēšanās vecumu, kā arī paaugstinātās pensiju piemaksas zināmām profesijām (lidostu un dzelzceļu dispečeriem, ogļraktuvju darbiniekiem utt.). Šīs pensijas tika joprojām finansētas no kopējiem sociālā budžeta ienākumiem, tās netika indeksētas atbilstoši inflācijas pieauguma tempiem vai atbilstoši vidējās darba algas pieaugumam. Rezultātā tas noveda pie nevienlīdzības starp “jaunajiem” un “vecajiem” pensionāriem. Jo ilgāk tika saņemta vecuma pensija, jo vairāk tā kļuva neadekvāta attiecībā pret tekošajām dzīves izmaksām.

Pārejas posmā pensiju sistēmas atkarības koeficients bija aptuveni 30 - 45 pensionāru uz 100 strādājošajiem. Kaut arī šis koeficients bija salīdzinoši augsts salīdzinājumā ar pārējo pasauli, vecuma pensiju izmaksu summas attiecība pret IKP bija relatīvi zema, 1990. gadā caurmērā no 5.6% Baltijas valstīs līdz 7.6% Čehijā un Slovēnijā, Anglijā 24%, Vācijā 22%, ASV 18% [56;8]. Kā viens no galvenajiem iemesliem jāmin algu proporcijas IKP atšķirības starp Austrumeiropas (30-40%) un Rietumeiropas (52-55%) strādājošajiem. Šis posms arī iezīmējās ar strauju bezdarba līmeņa pieaugumu. 1995. gadā bezdarba līmenis CAE valstīs bija aptuveni 12.5%. Piemēram, Čehijā un Slovākijā bezdarba līmenis samazinājās straujāk nekā ražošanas līmenis, savukārt Baltijas valstīs un Polijā šī attiecība bija pretēja, tā raksturojot slēpto bezdarbu īsāku darba stundu un neapmaksātu atvaļinājumu formā. Laikā, kamēr šajās valstīs notika ražošanas pārstrukturizācija, bezdarba līmenis līdz 1997. gadam palika nemainīgs un četrās valstīs Čehijā, Ungārijā, Polijā un Slovākijā no 1989. līdz 1997. gadam 5 miljoni cilvēku zaudēja darba vietas. 2.3. tabula parāda nodarbinātības līmeni dažās CAE valstīs.

Nodarbinātības līmenis CAE valstīs (%) [67;18]

<u>Valsts</u>	<u>1991</u>	<u>1993</u>	<u>1995</u>	<u>1997</u>	<u>1998</u>	<u>2005</u>
Čehija	93.6	89.7	92.8	92.4	90.2	92.2
Slovākija	85.9	80.4	80.7	81.5	81.2	83.9
Slovēnija	88.7	81.3	79.1	78.6	78.7	93.6
Lietuva	99.7	93.4	86.4	87.7	87.0	93.2
Igaunija	96.4	84.5	78.3	77.4	...	93.5
Latvija	99.3	85.6	74.3	73.7	74.7	91.9
Ungārija	86.8	72.1	69.3	69.1	70.3	92.7
Bulgārija	81.6	73.8	75.2	72.3	71.2	88.5

No ekonomiskā un sociālā aspekta, darba zaudējumam bija divējāda ietekme: no vienas puses tas radīja ievērojamas ekonomiskās grūtības darbu zaudējušajiem cilvēkiem, no otras, tas samazināja slēpto bezdarbu un paaugstināja darba produktivitāti. Pensiju sistēmas tas viennozīmīgi ietekmēja negatīvi: iemaksas strauji samazinājās un pensiju, pabalstu izmaksas strauji pieauga, radot ievērojamu finansiālo plaisu sistēmā. Sociālās apdrošināšanas veicēju skaits samazinājās līdz pat 30% Bulgārijā, 8% Čehijā un 5% Slovākijā. Bez tam vairumam uzņēmumu, kas veica sociālās iemaksas darbinieku vārdā sociālajā budžetā, radās finansiālās grūtības, kas bieži noveda šos uzņēmumu līdz maksātnespējai un bankrotam, atstājot nedzēstas saistības pret valstu sociālajiem budžetiem. Lai samazinātu ekonomisko spriedzi un bezdarba pieaugumu, valdības bija spiestas liberalizēt pensionēšanas vecuma noteikumus. Līdzās tam strauji augošā inflācija valdībām lika regulāri pārskatīt pensiju lielumu, lai kompensētu galveno patēriņa preču cenu pieaugumu. Tas bija vairāk sociāls solis no valdību puses, apzinoties, ka bezdarba pabalstu izmaksas būtu prasījušas zemākas izmaksas no viņu puses nekā netiešo izmaksu apjoms, kas radās iepriekš minēto pasākumu rezultātā. Šo abu faktoru kombinācija bija pamats pensiju sistēmas atkarības līmeņa pieaugumam dažu gadu laikā. Rumānijā, tāpat kā Latvijā 1996. gadā šis līmenis, salīdzinot ar 1992. gadu, bija pieaudzis par 100%, kamēr Ungārijā, Lietuvā, Polijā un Slovēnijā pieaugums minētājā laika posmā sastādīja 50%.

No iepriekš apskatītā materiāla šī darba 2.1 nodaļā, Rietumeiropas valstīs, *pay-as-you-go* sistēmas stabilitāte ir bijusi galvenokārt atkarīga no izmaiņām valsts demogrāfiskajā stāvoklī. Taču, kā parāda CAE valstu pieredze iepriekšējā gadsimta 90. gados, būtiskas izmaiņas pensiju sistēmā notika nevis sakarā ar izmaiņām dzimstības un mirstības rādītājos, bet gan sakarā ar straujām izmaiņām darba spēka un bezdarba līmenī. Darba autors secina, ka straujās izmaiņas ekonomiskajā vidē saistībā ar nodarbinātības līmeņa samazinājumu, var spēcīgāk ietekmēt pensiju sistēmas atkarības līmeni nekā demogrāfisko rādītāju izmaiņas. Risinājums šeit būtu bijis rūpnieciskās izlaides straujš palielinājums, taču kā zināms, tas šajā laika posmā netika realizēts. Tajā pat laikā nevar aizmirst demogrāfiskās situācijas izmaiņas, kas notika 90. gados CAE valstīs. Līdz ar to nonākam pie atziņas, ka šo abu faktoru apvienojums (demogrāfiskās situācijas izmaiņas un bezdarba līmeņa pieaugums) 90. gados radīja bezprecedenta situāciju un izaicinājumu šo valstu pensiju sistēmām un ekonomikai kopumā, pieprasot jaunus un ātrus risinājumus pensiju sistēmas kardinālai restrukturizācijai nākotnē.

Pensiju sistēmu reforma CAE valstīs

20. gadsimta 90. gados lielākā daļa CAE valstu uzsāka vispārēju pensiju sistēmu reformu, taču šo reformu gaita ievērojami atšķīrās katrā valstī. Tā, piemēram, dažās valstīs izmaiņas likumos tika pieņemtas un vienlaicīgi tika uzsāktas reformas (Ungārija, Polija), kamēr Slovēnijā un Čehijas Republikā pensiju reforma tika atlikta, neskatoties uz veiktajām izmaiņām likumos. Reformu galvenais mērķis nebija tikai samazināt sistēmas atkarības koeficientus, bet arī piemērot sistēmu pastāvošajai politekonomiskajai videi reģionā, proti, atteikties no vienotas pensiju līdzekļu pārdales sistēmas un pārveidot to tā, lai pensiju izmaksas būtu vairāk individualizētas un būtu atkarīgas no darba ienākumiem. Vairākumam CAE valstu, kā arī Latvijai reforma nozīmēja pakāpenisku pensiju sistēmu novirzīšanu privātajam sektoram. Hronoloģiski pirmais solis bija sociālās apdrošināšanas nodalīšana no valsts pamatbudžeta un atsevišķas finansēšanas un uzskaites sistēmas ieviešana visa veida sociālajiem pabalstiem un pensiju maksājumiem. Šodien visām reģiona valstīm ir atsevišķs sociālās apdrošināšanas budžets, kā arī konts, kurā tiek novirzīti un nodalīti sociālajai nodrošināšanai paredzētie līdzekļi. Bez tam vairākās valstīs (Ungārijā, Čehijā) jau no pirmsākumiem tika ieviestas arī brīvprātīgās pensiju shēmas, kuru mērķis bija dot iespēju pašiem strādājošajiem

rūpēties par savām vecumdienām, kā arī uzkrāt ilgtermiņa investīciju kapitālu. Taču, ņemot vērā šo valstu iedzīvotāju zemo uzticību šāda veida ieguldījumiem un komunistisko mantojumu, ka vecuma pensijas nodrošināšana ir valsts rūpē, interese par privātajiem pensiju fondiem bija ļoti zema un brīvprātīgais pensiju sistēmas līmenis šajā reformas posmā cieta neveiksmi. Turpmākie reformu posmi sadalījās divās kārtās: valsts pensiju sistēmu galveno parametru pārveide un jaunu nosacījumu un principu ieviešana privātajā pensiju līmenī. Kopumā ņemot, sarežģītākais posms bija valsts pensiju līmeņa pārveide, jo tā paredzēja pensionēšanās vecuma pārskatīšanu (palielināšanu), izmaiņas izmaksājamo līdzekļu pārdalē, samazinot izmaksas no valsts sociālā budžeta, un algu kategoriju aizvietošana ar pensiju aprēķina formulām, samazinot pensijas iepriekš "privilēģēto" profesiju strādājošajiem vai pretēji-piesaistot papildu finanses šādu kategoriju strādnieku pensijām. Kā arī tika pastiprinātas procedūras sociālās apdrošināšanas līdzekļu iekasēšanā. Visās CAE valstīs pensionēšanās vecums tika paaugstināts, caurmērā par papildu 2-3 gadiem vīriešiem un līdz 5 gadiem sievietēm. Vairumā gadījumu šis nelielais palielinājums tika panākts kā kompromiss starp politekonomisko spiedienu un pārrunām ar arodbiedrībām. 2.4. tabulā tiek atspoguļots pensionēšanās vecums pēc izmaiņām likumos pēc pensiju sistēmas reformas sākuma:

2.4. tabula

Pensionēšanās vecums CAE valstīs pēc pensiju sistēmas reformām [67;25]

<i>Valsts</i>	<i>Jaunā likuma pieņemšanas gads</i>	<i>Vīrieši</i>	<i>Sievietes</i>
<i>Čehija</i>	1995	63 gadi ar minimālo darba stāžu 25 gadi	61 gads ar minimālo darba stāžu 25 gadi, līdz 2016. gadam tiks palielināts līdz 63 gadiem
<i>Slovākija</i>	1998	60 gadi ar minimālo darba stāžu 25 gadi	53-57 gadi atkarībā no bērnu skaita ar minimālo darba stāžu 25 gadi
<i>Slovēnija</i>	2000	61 līdz 63 gadi ar darba stāžu 40 gadi, atsevišķām profesijām 58 gadi	58 līdz 61 gadam ar darba stāžu 38 gadi
<i>Lietuva</i>	1994	61 gads ar plānu palielināt līdz 62.5 2009. gadā	57 gadi pakāpeniski palielinot līdz 60 gadiem 2009. gadā
<i>Igaunija</i>	1998	Sākotnēji 62.5 gadi, pašlaik no 2001. gada 63 gadi	57.5 gadi pakāpeniski palielinot līdz 63 gadiem 2016. gadā
<i>Latvija</i>	2000	Sākotnēji 60 gadi, tālāk palielinot līdz 62 gadiem	Sākotnēji 57 gadi, no 2004. gada 59.5 gadi, ar laiku palielinās līdz 62 gadiem

Nākamā pensiju sistēmu reformas kārtas ietvaros tika ieviests papildu privātais pensiju līmenis līdzās valsts pensiju līmenim (nefondēto pensiju līmenis 1. līmenis). CAE valstu piemērā privātais pensiju līmenis tika izveidots savādāk nekā Dienvidamerikas valstīs, kur valsts pensijas pilnībā nodot privātajam sektoram. Šādas jauktas privāto pensiju līmeņa izveides mērķis CAE valstīs bija radīt jauktu pensiju sistēmu, kurā iedzīvotājiem tiek dota iespēja saņemt pensijas gan no valsts, gan arī no privātajiem pensiju fondiem (2. un 3. pensiju līmenis). Privāto pensiju fondu sistēmas ietvaros tiek izslēgta arī finanšu risku koncentrācija vienā fondā, kā arī katrs strādājošais var saņemt pensiju maksājumus, atbilstoši viņa iemaksām otrajā un trešajā pensiju līmenī un atbilstoši viņa brīvprātīgi izvēlētajam ieguldījumu plānam. Vairumā CAE valstu pēc reformas otrā posma strādājošajiem tika sniegta šāda izvēles iespēja, kā arī iespēja mainīt ieguldījumu plānus pēc saviem ieskatiem. Jaunās pensiju sistēmas ietvaros tika samazināta arī valsts loma kā pensiju izmaksu nodrošinātajam, bet pieauga valsts loma pensiju sistēmas uzraudzībā, pakāpeniski otro pensiju sistēmas līmeni nododot privātajam sektoram. Kā pirmās valstis Centrāleiropā 1998. un 1999. gadā otro fondēto pensiju līmeni ieviesa attiecīgi Ungārija un Polija. Kā jau tika iepriekš minēts darba 1. nodaļā, Latvijā 2. pensiju sistēmas līmenis tika ieviests 2000. gadā. Pēc 2. pensiju sistēmas līmeņa ieviešanas, vairums CAE valstu sastapās ar līdzīgām grūtībām. Tās bija sekojošas:

1. Pārejas izmaksas, kas bija saistītas ar pāreju uz daudzlīmeņu pensiju sistēmu bija augstākas nekā plānots, jo vairāku CAE valstu iedzīvotāji uzreiz izvēlējās līdzdalību privātajā pensiju līmenī. Sākotnēji uzkrāto rezervju līmenis šajos fondos bija pārlietu zems, kā arī valdībai bija jāturpina pildīt 1. pensiju līmeņa saistības. Polijā, plānoto strādājošo vecumā starp 30 un 50 gadiem 50% vietā, 2. pensiju līmenim pievienojās 63%. Ungārijā, plānoto 800 tūkstoš strādājošo vietā, 2. pensiju līmenim pievienojās 1,4 miljoni un uz 2003. gada beigām to jau bija 2 miljoni. Šāda izvēle ir izskaidrojama ar pastiprinātu jaunās pensiju sistēmas reklāmas kampaņu, akcentējot 2. pensiju līmeņa priekšrocības un privāto pensiju fondu īpašnieku vēlmi piesaistīt ievērojami lielākus aktīvus, ar strādājošo zemo uzticību valsts pensiju līmenim un tā pārvaldes necaurskatāmību no valdības puses. Tā, piemēram, Polijas un Ungārijas valdība 1999. gada beigās bija spiesta pārnest uz jauno 2. pensiju līmeni 1/5 daļu no sociālām iemaksām 1. pensiju līmeņa

nodrošināšanai, proti, Polijā 7.3% no 32.52% iemaksu likmes un Ungārijā 6% no 30% iemaksu likmes. Tā rezultātā, lai segtu parādu līmeni valsts pensiju sistēmas ietvaros, tika izdotas vairākas valsts ilgtermiņa obligācijas.

Rezultātā CAE valstīs tika ieviestas ievērojami augstas sociālās apdrošināšanas maksājumu likmes, kas salīdzinājumā ar EDSO valstīm bija patiešām augstas. 2.5. tabula parāda sociālās apdrošināšanas likmes 2000. gadā vairākās CAE valstīs.

2.5. tabula

Sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes CAE valstīs (%) [67;22]

Valsts	Darba devēja daļa	Darbaņēmēja daļa
Čehija	19.50	6.50
Slovākija	21.60	5.90
Slovēnija	15.50	8.85 (vidēji)
Lietuva	22.50	2.50
Igaunija	20.00	0.00
Ungārija	22.00	8.00
Bulgārija	34.70	1.00

Analizējot 2.5. tabulu, var secināt, ka Latvijā, neskatoties uz vairākkārtējām izmaiņām likmēs, kā arī likmes proporcijas sadalījumā starp darba devēju un darbaņēmēju, joprojām ir vienas no augstākajām sociālās apdrošināšanas iemaksu likmēm un darbaņēmēja daļa arī ir ievērojami augsta. Viennozīmīgi nākotnē kā Latvijai, tā arī citām CAE valstīm būs jāpārdomā sociālās apdrošināšanas maksājumu likmju politika, atbilstoši 2. pensiju līmenī uzkrāto pensiju līdzekļu pieaugumam un pensiju sloga samazinājumam uz 1. pensiju līmeni.

2. *Privāto pensiju fondu un pārvaldnieku administratīvās izmaksas pēc reformas strauji pieauga, tādējādi samazinot starpību starp uzkrātajiem pensiju līdzekļiem un līdzekļu pārvaldes administratīvajām izmaksām, kā rezultātā pensiju fondiem bija jācieš zaudējumi, un daudziem pensiju pārvaldes fondiem bija jāapvienojas..* Valstīs, kur pensiju sistēma tika nodota privātajam sektoram (Apvienotā Karaliste, Čīle) fondu pārvaldes izmaksas izrādījās ievērojami augstas. Apvienotajā Karalistē tās sastādīja ap 40%, bet Čīlē ap 25% no gadā gada laikā saņemtajiem pensiju līdzekļiem. Vairākās CAE valstīs (arī Latvijā) šīs izmaksas bieži ietvēra

ievērojamu daļu mārketinga un reklāmas izmaksas ar mērķi piesaistīt jaunus fondu dalībniekus. Rezultātā vairāki fondi tika subsidēti no mātes uzņēmumu puses, tika dibināti jauni investīciju vai apdrošināšanas fondi un veidoti jauni pensiju plāni, lai piesaistītu iespējami vairāk pensiju līdzekļus ar mērķi segt pieaugošās administratīvās izmaksas. Lai arī 1999. gada laikā Polijā pensiju fondu administratīvās izmaksas tika caurmērā samazinātas no 15% līdz 10%, joprojām uz šī gada beigām, konsolidētie zaudējumi sastādīja aptuveni 100 miljonus eiro. Kā atbilde un risinājums šim procesam kalpoja 2. līmeņa pensiju fondu apvienošanās, kā rezultātā 2004. gadā Polijas trīs lielākie pensiju fondi jau pārvaldīja ap 70% no pieejamiem 2. un 3. līmeņa uzkrātajiem pensiju līdzekļiem [60;4]. Joprojām Polijā notiek šī apvienošanās tendence ar mērķi pievienot mazos pensiju fondus. Darba autors vēlas uzsvērt, ka šāda pieredze būtu vērā ņemama arī Latvijai, apzinoties līdzīgu problēmu: augstas un pieaugošas fondu administratīvās izmaksas un liels pensiju fondu skaits Latvijā.

3. Izmaiņas pensiju likumā neatrisināja pašreizējo pensiju maksājumu lielumu.

Pensiju sistēmas privatizācijas procesā Polijā un Ungārijā maza uzmanība tika pievērsta pensiju maksājumu lielumam. Pārsvārā visas izmaiņas saistībā ar pensiju sistēmu privatizāciju skāra pensiju sistēmas struktūru un jauno uzbūvi, tās pārvaldes sistēmu, uzraudzību no valsts puses. Vienīgais jaunieviesums vairumā CAE valstu bija tekošo maksājamo pensiju indeksācija atbilstoši vidējam statistiskajam algu pieaugumam vai arī atbilstoši inflācijas pieauguma līmenim. Taču joprojām ierobežotā normatīvo aktu bāze radīja virkni neatbildētu jautājumu attiecībā uz minēto pensiju maksājumu indeksāciju. Vai indeksācija tiks piemērota tikai tekošajiem pensiju maksājumiem, vai tomēr tā tiks piemērota arī uzkrātajām privātajām pensijām? Vai, aprēķinot privāto pensiju lielumu, tiks ņemtas vērā atšķirības vīriešu un sieviešu dzīves ilgumos? Līdz ar to, tām strādājošo iedzīvotāju grupām, kurām likumu ietvaros tika sniegta izvēles iespēja palikt pie valsts pensijām vai pievienoties privātajam pensiju plānam, joprojām trūka informācijas, lai pieņemtu atbilstošu lēmumu.

4. Privātie pensiju fondi ieguldījumus veic galvenokārt valsts emitētajos vērtspapīros nevis privātā vai pašvaldību sektora aktīvos.

Pensiju sistēmu privatizācijas atbalstītāji vienmēr ir proponējuši ieguldīt uzkrātos pensiju līdzekļus privātā sektora akcijās ar mērķi iegūt augstāku ienesīgumu ieguldījumiem. Neņemot vērā šo faktu, vairākumā CAE valstīs pēc pensiju sistēmas pakāpeniskas nodošanas privātajam sektoram, joprojām ar likumu palīdzību tiek „nodrošināts”, ka lielākā daļa no uzkrātajiem pensiju līdzekļiem (65%-85%) tiek ieguldīti valsts emitētajos vērtspapīros. Piemēram, Polijā un Ungārijā 1999. gadā šis īpatsvars sastādīja 85% valsts īstermiņa parādzīmēs. Viennozīmīgi šādi ierobežojumi ir nepieciešami, lai aizsargātu noguldītāju intereses apzinoties nestabilo akciju tirgu 90. gadu beigās CAE valstīs un Krievijā, saglabātu piesardzīguma principu, bet tajā pašā laikā apzinoties, ka tādējādi tiek kavēts kapitāla tirgus attīstības potenciāls un uzkrāto pensiju līdzekļu ienesīguma pieaugums tiek kavēts.

5. Biežās izmaiņas CAE valstu valdībās kavēja stablu pensiju sistēmu izaugsmi.

Biežās valdību nomaiņas ir kļuvušas par fenomenu CAE valstīs. Tā, piemēram, Latvijā 90. gados valdība nomainījās 5 reizes, Lietuvā un Slovākijā un Slovēnijā – 4, Igaunijā, Čehijā un Polijā – 3 reizes. Valdības maiņu rezultātā, virkne piedāvājumu par izmaiņām pensiju sistēmu regulējošajā normatīvo aktu kopumā tika vai nu aizkavēti, vai arī noraidīti līdz ar jaunas valdības iecelšanu. Kā pirmais piemērs bija Čehija, kur reizē ar 1995. gada jauno pensiju aktu valdība izvirzīja priekšlikumu pensijas sistēmas privatizācijai, taču sekojošā vadības maiņa pieņēma lēmumu atcelt pensijas sistēmas privatizāciju un tā vietā pieņēma jaunas izmaiņas normatīvos aktos saistībā ar pensionēšanas vecuma palielināšanos (skatīt 2.4. tabulu). Sekojot Čehijas piemēram, arī Slovākijas valdība apturēja pensijas sistēmas privatizācijas iniciatīvas un jaunais pensiju likums, kas paredzēja fondēto pensiju līmeņa ieviešanu, tika pieņemts tikai 2004. gadā. Tāpat kā Latvijā, arī Ungārijā un Polijā, sākot ar 1997. gadu līdz ar katru valdības maiņu vairākas reizes tika aizkavēta likuma pieņemšana par pensiju sistēmas privatizāciju. Jaunieviesumi pensiju sistēmā, proti, papildu 2. līmeņa ieviešana, ievērojami uzlaboja pensiju sistēmu CAE valstīs un kļuva par labu motivāciju gados jauniem cilvēkiem rūpēties par savu nākotnes pensiju, taču šo reformu novēlošanās aizkavēja pensiju sistēmu izaugsmi CAE valstīs vismaz uz 10 gadiem. Valdību lēmumi par atbilstošu

pensiju indeksācijas sistēmu tika pieņemti pārsvarā pagājušā gadsimta 90. gadu beigās. Līdz ar to var uzskatīt, ka šodienas pensionāru zemās pensijas ne tikai Latvijā, bet arī citās CAE valstīs tika „*veicinātas*” aizkavēto lēmumu rezultātā, apzinoties šo lēmumu nepopulistisko raksturu priekš jebkuras jaunas valdības. Kā vienīgo izņēmumu CAE var uzskatīt Poliju, kur 1997. gadā tika izveidots Pensiju Institūts. Tā tiešais uzdevums bija izstrādāt pensiju sistēmas reformas priekšlikumus un tiešā veidā iesniegt apstiprināšanai Polijas parlamentā. Tā kā šis institūts nebija tieši atkarīgs no kādas politiskās partijas, valdības nomaiņas nespēja kavēt pensijas sistēmas reformu Polijā. Tāpat Pensiju Institūta darbībai tika nodrošināts liels sabiedriskais atbalsts, kā rezultātā Polijā jau 90. gadu beigās tika ieviests pensiju sistēmas 2. un 3. līmenis.

Apkopojot iepriekš apskatīto informāciju par pensiju sistēmu reformu gaitu CAE valstīs, autors secina, ka vecās sistēmas reformas šajās valstīs ir prasījušas gan augstas izmaksas, politiskās batālijas, sabiedrības kritiku, gan arī vecās pensiju sistēmas nastu, kura pārejas periodā ir atstāta uz 1. pensiju līmeni un kura tiek pilnībā finansēta no tiešajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem. Kaut arī reformas mērķis bija uzlabot pensiju kopumā, rezultātā tika izmainīta sistēmas struktūra un darbības mehānismi, taču tā nebūt neatrisināja pašreizējo zemo pensiju problēmu visās CAE valstīs. Nepārdomātie ierobežojumi pret uzkrāto pensiju investīciju iespējām, kas ir noteiktās normatīvajos aktos, ir kavējuši privātos pensiju fondus efektīvi ieguldīt uzkrātos pensiju līdzekļus ilgtermiņā. Joprojām vairumā CAE valstu paliek atklāts jautājums par to, kā atrisināt šodienas pensionāru zemās pensijas. Kādi kardināli soļi un lēmumi attiecībā un pensiju indeksācijas mehānismu valdībām būtu jāpieņem, lai uzlabotu šodienas pensionāru labklājības līmeni? Šīs ir bijušas tās aktuālās kopējās problēmas, ar ko vairums CAE valstu sociālās apdrošināšanas reformas pēdējo 15 gadu laikā ir sastapušās un joprojām turpina pie tām strādāt.

2.4. Pensiju sistēmu nākotnes attīstības tendences pasaulē

Runājot par pensiju sistēmām pasaulē vai kādā noteiktā kontinentā, bieži nākas dzirdēt par pensiju sistēmu krīzi, kuras pamatā ir strauja sabiedrības novecošanās un zemie dzimstības līmeņi gan CAE, gan Rietumeiropas valstīs. Kaut arī liela daļa Eiropas Savienības ekonomiski attīstīto valstu (Vācijas, Francija, Lielbritānija un Itālija u.c.) jau vairāk kā pirms desmit gadiem bija izveidotas ievērojami dāsnas pensiju sistēmas, kuras nodrošināja augstas pensijas to iedzīvotājiem pagājušā gadsimta 80. un 90. gados, tad šodien šo valstu pensiju sistēmas radītās saistības ir milzīga nasta valsts ekonomikai. Par visbiežāk pieminēto argumentu, kas liecina par pensijas sistēmu pieaugošo krīzi, var uzskatīt sabiedrības straujo novecošanos, ko „veicina” zema dzimstības līmenis, kā arī iedzīvotāju mūža ilguma pieaugums. Taču pēc darba autora domām šo tendenci nevar uzskatīt kā vienīgo vai dominējošo iemeslu pensiju sistēmas krīzei. Eiropas Komisija ir aprēķinājusi, ka darba vecumā esošo iedzīvotāju skaits līdz 2050. gadam Eiropas Savienībā samazināsies līdz 203 miljoniem (2000. gadā - 243 miljoni). Tajā pašā laikā iedzīvotāju skaits virs 65 gadiem šajā laika posmā pieaugs par 60% un sasniegs 103 miljonus [55;4]. Līdz ar to šī statistika mums parāda, ka strādājošo iedzīvotāju skaits attiecībā uz pensijas vecuma iedzīvotājiem strauji samazinās un tendence pieaugs, tādējādi padarot pensionārus strādājošajiem kā milzīgu nastu.

Šodien Eiropa piedzīvo demogrāfiskas izmaiņas, kam nav precedenta to apjoma un nopietnības ziņā. Dabiskais pieaugums Eiropā 2003. gadā bija tikai 0,04% gadā, jaunajās dalībvalstīs, izņemot Kipru un Maltu, iedzīvotāju skaits pat samazinājās. Daudzās valstīs imigrācija ir kļuvusi par izšķirošu faktoru, lai nodrošinātu iedzīvotāju skaita pieaugumu. Gandrīz visur dzimstība nesasniedz sabiedrības atražošanas līmeni (aptuveni 2,1 bērns uz vienu sievieti); daudzās dalībvalstīs dzimstības līmenis ir zemāks par 1,5 bērniem uz vienu sievieti. Demogrāfiskās izmaiņas Eiropā norāda uz to, ka pēc struktūras daudzveidīgās ģimenes, kas ir Eiropas sabiedrības būtiska daļa, neuzskata, ka vide, kurā šīs ģimenes dzīvo, rosinātu audzināt un izglītēt pēc iespējas vairāk bērnu. Ja Eiropa vēlas izmainīt demogrāfisko lejupslīdi, sociālajām politikām vairāk būtu jāatbalsta ģimenes, ļaujot sievietēm un vīriešiem apvienot ģimenes un profesionālo dzīvi. Turklāt ģimene arī turpmāk būs nozīmīga solidaritātei starp paaudzēm. Eiropas Savienībai tāpēc ir vajadzīgs pilnīgāks priekšstats par ģimeņu stāvokli dažādās dalībvalstīs, jo īpaši attiecībā uz nodarbinātību un ienākumiem viena vecāka ģimenēs, mājokļu pieejamību, sociālajiem

pabalstiem un vecu cilvēku aprūpi. Fakti ir neapstrīdami: paredzams, ka sakarā ar imigrāciju Eiropas Savienības iedzīvotāju skaits nedaudz pieaugs laikā līdz 2025. gadam, un pēc tam sāks samazināties: 458 miljoni iedzīvotāju 2005. gadā, 469,5 miljoni - 2025. gadā un tad 468,7 miljoni - 2030. gadā [55;2]. Bet 55 no 211 reģioniem 15 valstu Eiropas Savienībā jau pieredzējušas iedzīvotāju skaita samazināšanos deviņdesmito gadu otrajā pusē; tas pats attiecas uz lielāko daļu jauno dalībvalstu reģioniem (35 no 55 reģioniem), un izšķiroši ir iedzīvotāju skaita dabiskas samazināšanās un tīrās emigrācijas faktori. Šī iedzīvotāju skaita samazināšanās tendence ir vēl izteiktāka un dziļāka, ja aplūkojam kopējo darba spējīgā vecuma iedzīvotāju skaitu (15-64 gadi): no 2005. gada līdz 2030. gadam, tas samazināsies par 20,8 miljoniem. „Seniori” (65-79 gadi) pieredzēs ievērojamu sava skaita pieaugumu laikā no 2010. gada līdz aptuveni 2030. gadam (+ 37,4 %). Šīs vecuma grupas iedzīvotāji būs aktīvāki, jo viņiem būs labāka veselība, viņi dzīvos lielākā labklājībā, jo arvien vairāk būs to, kas uzkrājuši lielāku pensijas kapitālu, salīdzinot ar viņu priekšgājējiem. „Seniori” atsevišķās valstīs arvien vairāk izvēlas pārcelties uz citu reģionu vai citu valsti, jo mūsdienās mobilitāte nav tikai jaunu cilvēku vai strādājošo priekšrocība. Viņu patēriņš būs vērsts uz jaunu preču un jaunu pakalpojumu izmantošanu. Viņi vēlas aktīvi piedalīties sabiedriskajā dzīvē, jo īpaši brīvprātīgo organizāciju jomā. Viņi varēs turpināt darbu vai apvienot nepilna darba laika darbu arī pensijas vecumā. Šāda tendence šobrīd ir populāra Savienotajās Valstīs. Nodarbinātības līmenis vecuma grupā 65-74 gadi Eiropas Savienībā (2003. gadā) ir 5,6%, salīdzinot ar 18,5 % ASV. Daļa no viņiem arī gribēs palīdzēt saviem bērniem un mazbērniem, kā arī gādāt par to, lai viņu uzkrājumi tiktu nodoti nākamajām paaudzēm.

ES vecajās dalībvalstīs pensiju sistēmu principi, kas paredzēja, ka darba vecumā esošie iedzīvotāji caur saviem sociālās apdrošināšanas maksājumiem uztur esošos pensionārus, ir novecojuši. Autora skatījumā kā citu svarīgu iemeslu pensiju sistēmas krīzei ir jāmin sekojošais:

- ekonomikas pieauguma tempu straujš kritums un bezdarba pieaugums ES vecajās dalībvalstīs un ASV šī gadsimta sākumā (2.6. tabulā sniegtie dati parāda šo tendenci);

IKP un nodarbinātības pieaugums ES-15 un ASV [77;6]

		<u>1995</u>	<u>1996</u>	<u>1997</u>	<u>1998</u>	<u>1999</u>	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>Vidējais korelācijas koeficients</u>
ES-15	IKP*	2.4	1.6	2.5	2.9	2.9	3.5	1.6	1.0	0.7	0.88
	BZD**	0.8	0.6	0.9	1.8	1.7	2.0	1.2	0.5	0.3	
ASV	IKP*	2.5	3.7	4.5	4.2	4.5	3.7	0.5	2.2	3.1	0.76
	BZD**	2.1	1.7	2.1	2.2	2.0	2.0	-0.2	-0.9	0.9	

* IKP pieaugums procentos salīdzinot ar cenās pret iepriekšējo gadu

** Bezdarba līmeņa pieaugums procentos pret iepriekšējo gadu

- strauji pieaugošais migrācijas (gan legālās, gan nelegālās) apjoms ES valstīs. Tas ir radījis negatīvu iespaidu uz augstāk minēto valstu sociālās apdrošināšanas izdevumiem, kā arī citiem tiešajiem izdevumiem, kas ir saistīti ar nelegālo emigrantu uzturēšanu un deportēšanu.

Darba autors uzskata, ka pastāv divi galvenie cēloņi, kam ir ietekme uz pieaugošu pensiju sistēmas krīzi Eiropas Savienības vecajās dalībvalstīs: ES iedzīvotāju novecošanās un pieaugošās migrācijas plūsmas procesā, noteiktas darba vietas pakāpeniski aizpilda emigranti, kuru atalgojums, kā arī izglītības līmenis bieži ir zemāks, par pensijā aizgājušo ES iedzīmto. Tā rezultātā tiek saražotas preces un pakalpojumi ar zemāku pievienoto vērtību, kā arī valsts sociālās aizsardzības budžetā tiek iemaksāti zemāki maksājumi.

Neto imigrācijas tendences Eiropas Savienībā 20. gadsimta otrajā pusē [77;8]

	<u>1960-64</u>	<u>1965-69</u>	<u>1970-74</u>	<u>1975-79</u>	<u>1980-84</u>	<u>1985-89</u>	<u>1990-94</u>	<u>1995-99</u>
ES 15	0.6	-0.1	0.6	0.8	0.2	1.3	2.9	1.8
EUR 11	0.7	0.1	0.9	0.8	0.2	1.2	3.1	1.7
Vācija	2.2	2.9	2.2	0.2	0.0	4.2	7.0	2.5
Francija	6.5	1.9	2.2	0.6	1.0	0.9	1.3	0.7
Īrija	-7.4	-5.1	3.4	3.1	-1.9	-9.3	-0.4	4.3

2.7. tabulā norādītie skaitļi parāda neto imigrācijas koeficientu, kas raksturo valsts pamatiedzīvotāju attiecību pret iebrucējiem. Šajā tabulā ir parādīts, ka imigrantu skaits ES vecajās dalībvalstīs sāka palielināties pagājušā gadsimta 80. un 90. gados. Šajā laikā Eiropas Savienības ekonomika piedzīvoja uzplaukumu, kā rezultātā radās jaunas darba

vietas, kas atvēra iespējas emigrantu plūsmai. Vispildīgākais šī procesa piemērs bija Vācija, kad 80. un 90. gados lielā emigrantu plūsma bija vērojama no Turcijas, Albānijas un Austrumeiropas. Taču šodien, kad ir pagājuši 20 gadi, vairums šo emigrantu ir sasnieguši pensijas vecumu un, kļūdami par Eiropas Savienības veco dalībvalstu pilsoņiem, ir ieguvuši tiesības saņemt visas sociālās aizsardzības tiesības, ieskaitot, vecuma pensijas. Tajā pašā laikā, ja analizē 2.8. tabulā sniegtos datus, tie parāda, kā nākamajos 20 gados iedzīvotāju skaits Eiropas Savienībā paliks caurmērā nemainīgs, taču darba vecumā esošo iedzīvotāju skaits saglabās tendenci samazināties. Attiecīgi darba autors ir izdarījis secinājumu, ka straujais patstāvīgo skaita pieaugums Eiropas Savienībā 80. un 90. gados, kā arī netālrēdzīgā šo valstu imigrācijas politika ir kļuvusi par pensijas sistēmas nastu, kas pēc definīcijas ir „jānes” šodienas un nākotnes strādājošajiem. Eiropas Savienībai vairs nav „demogrāfiskā virzītājspēka”.

To ES dalībvalstu skaits, kurās līdz 2050. gadam iedzīvotāju skaits nesamazināsies, ir neliels. No piecām lielākajām dalībvalstīm tikai Lielbritānijā un Francijā tas pieaugs laikā no 2005. gada līdz 2050. gadam (+ 8 % un + 9,6 %). Dažos gadījumos iedzīvotāju skaita samazināšanās turpināsies līdz 2015. gadam, un dažos gadījumos 2050. gadā samazinājums sasniegs līdz pat 15 %. Imigrācija pēdējā laikā ir mazinājusi sekas, ko rada dzimstības samazināšanās daudzās valstīs. Situācija kandidātvalstīs izceļ demogrāfiskos kontrastus. Attiecībā uz Bulgāriju un Rumāniju tiek prognozēts negatīvs pieaugums (attiecīgi -21 % un -11 % līdz 2030. gadam), tādas pašas ir ANO prognozes attiecībā uz Horvātiju (-19 %). Kontrastā tam Turcijas iedzīvotāju skaits pieaugs par vairāk nekā 19 miljoniem laikā no 2005. gada līdz 2030. gadam (+25%). Minētajām pārmaiņām ir plašāks konteksts: šajā gadsimtā visās pasaules daļās piedzīvos novecošanos. Tajā pašā laikā ASV piedzīvos savu iedzīvotāju skaita pieaugumu par 25,6 % laikā no 2000. gada līdz 2025. gadam. Ķīnā novecošanās būs strauja, samazinoties iedzīvotāju skaitam pēc 2025. gada. Tomēr iedzīvotāju novecošanās Eiropas kaimiņu reģionos, Āfrikā un Vidējos Austrumos sāksies daudz vēlāk: tur iedzīvotāji ir daudz jaunāki ar vidējo vecumu 20 gadi vai mazāk, salīdzinot ar 35 gadiem Eiropā [77;10].

Plānotais iedzīvotāju skaits Eiropas Savienībā no 2006. līdz 2025. gadam [69;30]

Gads	ES 15	EUR 12	ES 27	GADS	ES 15	EUR 12	ES 27
Kopējais iedzīvotāju skaits, tūkstošos.				Darba vecumā esošo iedzīvotāju skaits, tūkstošos.			
2006	380.920	104.580	485.500	2006	253.322	73.577	326.899
2007	381.612	104.407	486.019	2007	253.655	73.689	327.344
2008	382.263	104.234	486.496	2008	254.012	73.753	327.766
2009	382.861	104.058	486.919	2009	254.112	73.743	327.855
2010	383.397	103.878	487.275	2010	254.090	73.633	327.723
2011	383.862	103.694	487.556	2011	254.266	73.409	327.675
2012	384.264	103.504	487.769	2012	253.839	73.073	326.912
2013	384.615	103.306	487.921	2013	253.227	72.640	325.867
2014	384.920	103.096	488.016	2014	252.603	72.136	324.739
2015	385.186	102.870	488.055	2015	251.969	71.590	323.558
2016	385.414	102.626	488.040	2016	251.326	71.018	322.344
2017	385.607	102.363	487.970	2017	250.786	70.427	321.213
2018	385.767	102.081	487.849	2018	250.179	69.820	319.999
2019	385.893	101.782	487.675	2019	249.554	69.208	318.762
2020	385.984	101.466	487.450	2020	248.817	68.601	317.418
2021	386.039	101.134	487.173	2021	247.999	68.003	316.002
2022	386.056	100.785	486.841	2022	247.057	67.419	314.476
2023	386.035	100.421	486.456	2023	245.995	66.856	312.851
2024	385.973	100.043	486.016	2024	244.845	66.326	311.172
2025	385.866	99.654	485.520	2025	243.515	65.840	309.355

Vēl viens faktors, kas būtu jāmin šajā sakarā, ir mūsdienu straujā tehnoloģiju attīstība, kuras rezultātā tiek samazināts ražošanas resursu patēriņš, kā arī cilvēku darbu arvien vairāk aizstāj tehnoloģijas. Šo tehnoloģisko procesu attīstības rezultātā tiek samazināta preču un pakalpojumu pievienotā vērtība, kas samazina valsts fiskālos ienākumus, un, jaunām tehnoloģiskām iekārtām aizstājot cilvēka darbu, ražošanas resursu rezultātā nerodas pamats sociālās apdrošināšanas maksājumiem valsts budžetā.

Lai mazinātu pensiju sistēmu nastu uz valstu ekonomiku kopumā, visas ES vecās dalībvalstis šī gadsimta sākumā ir ieviesušas virkni pasākumu spriedzes mazināšanai, un dažas valstis ir pat veikušas ievērojamas pensiju sistēmas reformas (skatīt 2.2 sadaļu).

Taču kā zināms, vairumam šo reformu ir īslaicīgs raksturs, jo reformu pamatā ir 1. pensiju līmeņa subsidēšana ar citu nodokļu ienākumiem valsts kasē. Piemēram, Vācijā, kur tekošās pensiju izmaksas tiek subsidētas no PVN ienākumiem, kā arī no jaunievietā ekoloģijas nodokļa. Lai gan fiskālā politika ir Eiropas Savienības dalībvalstu valdību kompetencē, fiskālās konsolidācijas nepieciešamību nosaka arī iedzīvotāju novecošanās, kas nākotnē radīs lielu spiedienu uz valdības izdevumiem, jo pieaug izdevumi pensijām un veselības aprūpei. Pensiju un veselības sistēmas reformas ir neizbēgamas daudzās Eiropas valstīs, jo valsts budžets nespēs panest augošo slogu nākotnē. Tāpēc fiskālā politika šobrīd ir Eiropas Centrālās Bankas (ECB) "rūpju bērns". ECB ir ļoti svarīgi panākt fiskālo konsolidāciju un politikas korekciju valstīs, kas pieļauj fiskālo kritēriju pārkāpšanu, vēl jo vairāk - fiskālo noteikumu neievērošanu.

Mūsdienās tiek popularizēts uzskats, ka nākotnes pensija ir šodien strādājošo pašu ziņā. Proti, jebkuram iedzīvotājam, uzsākot darba gaitas, jau jāsāk domāt par savu nākotnes pensiju. Tas sasaucas ar Kleina un Millera (*Klein, Miller*) 1995. gadā definēto „*DIY social policy*”, kurā tiek uzsvērtā pieaugošā personīgā atbildība par savu sociālo labklājību visas dzīves garumā. Taču tajā pašā laikā angļu ekonomisti Fīlds un Murejs (*Field, Murray*) 1996. gadā šo politiku papildināja ar nosacījumiem, ka [112;24]:

- sabiedrībai joprojām ir jāsauglabā atbildība sniegt sociālo palīdzību cilvēkiem, kuriem tā ir nepieciešama neatliekamā kārtā vai kuri nav spējīgi sev sniegt palīdzību;
- iedzīvotājiem ir pienākums sociāli rūpēties par sevi, kad viņi to ir spējīgi veikt.

Tas nozīmē, ka šodienas strādājošajiem jau šodien savlaicīgi un plānveidīgi ir jārada nodrošinājums savai pensijai nākotnē. Vairumā CAE valstu, un arī Latvijā, kur tika ieviesta 3 līmeņu pensiju sistēma, samazinās uzticība 2. pensiju līmenim. Lielais pensiju fondu un plānu skaits, salīdzinoši nelielās ekonomikas ir radījušas pamatu šī pensiju līmeņa neefektīvai eksistencei, jo fondu pārvalde prasa arvien augstākas administrācijas izmaksas. Likuma ierobežojumu rezultātā nelielais uzkrāto pensiju līdzekļu apmērs tiek investēts zema riska finanšu instrumentos, līdz ar to instrumentos ar zemu ienesīgumu, negatīvās izmaiņas pasaules fondu tirgos nespēj vairot fondētos pensiju līdzekļus, un pieaugošie inflācijas tempi tos apsteidz.

Darba autors iesaka šādus galvenos risinājumus pieaugošajai pensiju krīzei pasaulē:

- apzinoties pieaugošo demogrāfisko nastu Eiropā, ASV un Japānā uz valsts fiskāliem izdevumiem sociālās apdrošināšanas jomā, iedzīvotājiem savu darba gaitu laikā vairāk būtu jāpievēršas privātajam pensiju līmenim (2. vai 3. pensiju līmenis) un darba vecuma laikā ieguldīt līdzekļus savos personīgajos pensiju kontos. Autors uzskata, ka ne tik svarīgs ir aspekts par uz ieguldīto līdzekļu ienesīgumu, salīdzinot starp privāto vai valsts sektoru. Būtiski ir valsts sociālo izdevumu nastas samazinājums no valsts fiskālās politikas viedokļa nākotnē attiecībā uz vecuma pensijām;
- Valstu valdībām būtu vērts vēlreiz atgriezties pie, Čīlē un citās Latīņamerikas valstīs izveidotā, pensiju sistēmas modeļa pamatnostādņēm (skatīt 2.2 sadaļu), nododot pensiju sistēmu privātā sektora rokās un uzliekot par obligātu prasību visiem strādājošajiem veikt iemaksas personīgajos pensiju kontos ar nosacījumu, ka privātajos kontos uzkrātie pensiju līdzekļi tiek izmantoti un investēti pašas valsts ilgtermiņa attīstības projektos.
- Ja pieņem faktu, ka mūsu planētas kopējais iedzīvotāju skaits turpina strauji pieaugt, tad pretrunā sabiedrības novecošanās procesam, regulēta un plānota starptautiskā imigrācija varētu būt kā risinājums potenciālajai pensiju sistēmu krīzei, pieņemot, ka sabiedrības novecošanās problēma un starptautiskā imigrācija tiktu apskatīta, plānota uz uzraudzīta starpvalstu (piemēram, ES) vai pat globālā līmenī. No vienas puses, sevišķi ES vecajās dalībvalstīs, eksistē liela sabiedrības pretestība pret pieaugošo imigrācijas līmeni, kuras process, piemēram, Spānijā, Itālijā un Francijā ir kļuvis grūti kontrolējams. Taču no otras puses, legāls un mērķtiecīgs imigrācijas process no valstīm, kur eksistē pārapdzīvotības problēma, (Ķīna un Indija) veicinātu nodarbinātības līmeņa pieaugumu. Tas palielinātu sociālās apdrošināšanas maksājumus un radītu papildu ienākumus tekošo pensiju izmaksu finansēšanai.

Darba autors atzīmē, ka šāds risinājums ir iespējams tikai starpvalstu vai globālā līmenī, pieņemot nosacījumu (*ceteris paribus*), ka imigrācijas process tiek mērķtiecīgi plānots, uzraudzīts un ierobežots ar nacionālo normatīvo aktu kopumu un starpvalstu līgumu palīdzību. Šajā kontekstā ar mērķtiecīgu plānošanu tiek saprasta imigrācijas procesa kvalitatīvā puse, proti, valsts valdības līmenī tiek identificētas neizpildītās un

valsts ekonomikai nepieciešamās darba vietas, kā arī tiek noteiktas nepieciešamās kvalifikācijas attiecīgā darba izpildei. Savukārt ar mērķtiecīgu imigrācijas plūsmas uzraudzību un ierobežošanu tiek saprasta imigrācijas kvantitāte. Proti, katras valsts valdības ziņā būtu noteikt pieļaujamo imigrācijas līmeni un ar likumdošanas un izpildvaras līdzekļiem kontrolēt gan imigrantu iebraukšanu valstī, gan to savlaicīgu aizbraukšanu no valsts.

Šādu mehānismu izvēlējās ASV. Pagājušā gadsimta 70. un 80. gados ASV ekonomikas izaugsmes tempi bija ļoti strauji, kas veicināja arī strauju sociālās labklājības pieaugumu. Taču 90. gadu beigās un šī gadsimta sākumā, kad kontrole un uzraudzība par imigrācijas procesu kļuva bezspēcīga pret nelegālo imigrācijas plūsmu un nelegālo nodarbinātību, šie rādītāji sāka pasliktināties. Jau šodien ASV sociālās nodrošinātības sistēma, ieskaitot pensiju sistēmu, ir ievērojami pasliktinājusies. Līdzīgs process pašlaik notiek Īrijā, kuras valsts ekonomika šodien ES ir otra attīstītākā pēc IKP uz vienu iedzīvotāju rādītājiem. Īrija bija viena no pirmajām ES vecajām dalībvalstīm, kas liberalizēja darba tirgu attiecībā pret jaunajām 10 dalībvalstīm. Pēdējo 3 gadu laikā legāli reģistrēto imigrantu skaits Īrijā ir sasniedzis aptuveni 200,000 darbspējīgo cilvēku, kas sastāda 7.3 % no Īrijas darbspējīgo (15-64 gadi) iedzīvotāju skaita. Šo trīs gadu laikā Īrijas IKP ir pieaudzis par 9.2% procentiem. Runājot par pensiju līmeni un ar to saistītu nastu uz IKP, šie rādītāji, uzrādot viszemāko rādītāju Eiropas Savienībā, ir uzlabojušies no 8% 1999. gadā līdz 3.6% 2004. gadā (vidēji 12.5% ES). Tomēr līdzīgi kā ASV, arī Īrijā šodien legālās imigrācijas līmenis ir sasniedzis savu virsotni un sāk strauji pieaugt nelegālā imigrācija. Attiecīgi Īrijas valdība apsver iespēju pieņemt imigrācijas ierobežojumus. Ierobežojumi paredzētu nodrošināt imigrācijas kvalitatīvo kontroli. Proti, atvērt imigrācijai tās darba vietas, kur pastāv vietējo iedzīvotāju darba trūkums. Tāpat šīs darba vietas būtu tiesīgi aizpildīt cilvēki ar darba vietai nepieciešamo kvalifikāciju.

Šajā kontekstā būtu interesanti apskatīt Vācijas un Francijas neveiksmīgo pieredzi imigrācijas procesā un tās turpmāko negatīvo ietekmi uz šo valstu sociālās aizsardzības sistēmu. Līdzīgi kā ASV, arī Vācijā un Francijā 70. un 80. gados tika atvieglots imigrācijas process, kas veicināja strauju imigrācijas procesu no Turcijas, Albānijas, bijušās Dienvidslāvijas republikām un komunistiskā bloka valstīm. Atbilstoši minēto valstu sociālās apdrošināšanas sistēmas noteikumiem, šiem cilvēkiem tika piešķirti sociālie pabalsti. Valsts ieguldīja naudu šo cilvēku ātrākai integrācijai sabiedrībā, dodot

iespēju iemācīties valodu un iegūt noteikta darba kvalifikāciju. Bez tam šiem cilvēkiem, izpildot zināmus kritērijus, tika dota iespēja iegūt šo valstu pilsonību. Kaut arī migrējušie iedzīvotāji uzsāka oficiālas darba gaitas, tādējādi veicinot šo valstu sociāli-ekonomisko izaugsmi, kļuvuši par šo valstu pilntiesīgiem pilsoņiem, viņi vienlaicīgi saņēma arī vienlīdzīgas tiesības izbaudīt dāsnās sociālās aizsardzības sistēmas labumus (bezmaksas medicīnas pakalpojumi, augstie maternitātes pabalsti, slimības pabalsti, augstas pensijas, iespēja nodrošināt bezmaksas medicīnisko aprūpi saviem radniekiem utt.) kā visi Vācijas vai Francijas iedzīvotāji, un līdz ar to atgriešanās savā valstī vairs nebija iespējama. Līdz ar to šie imigrējušie pilsoņi pakāpeniski kļuva par nastu dāsnajai Vācijas un Francijas sociālās aizsardzības sistēmai, kas ir rezultāts nemērķtiecīgi plānotai un uzraudzītai imigrācijas plūsmai. Tieši Vācija un Francija ir tās ES vecās dalībvalstis, kur pensiju sistēmas krīzes priekšnosacījumi šodien ir vienu no aktuālākajiem.

Eiropas Savienības „pensiju” direktīva

Šī darba ietvaros būtiski būtu arī pieminēt faktu, ka 2003. gada septembrī Eiropas Savienība pieņēma Direktīvu 2003/41/EC „Par papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūciju darbību un uzraudzību” („direktīva”). Direktīvas pārejas noteikumi paredzēja, ka visām ES dalībvalstīm 2 gadu laikā pēc tās stāšanās spēkā tās pamatnoteikumi būtu jāiestrādā nacionālajos likumos, proti, līdz 2005. gada 23. septembrim. Uz 2006. gada sākumu pēc Eiropas Komisijas vērtējuma tikai 23 dalībvalstis bija adoptējušas Direktīvas pamatnostādnes un iestrādājušas tās nacionālajā pensiju sistēmu regulējošajos normatīvos aktos. Direktīva satur 40 nosacījumus un pamatprincipus, kas būtu jāievēro dalībvalstīm pensiju sistēmas izveidē un pārvaldē. Vairums šo nosacījumu ir pašsaprotami, jebkuras demokrātiskas valsts ar liberālu tirgus ekonomiku pensijas sistēmas sastāvdaļa. Direktīvas galvenās pamatnostādnes bija sekojošas:

- direktīva ir pirmais solis ceļā uz papildpensiju kapitāla uzkrāšanas iekšējā tirgus organizēšanu Eiropas mērogā. Nosakot, ka kapitālieguldījumu pamatā ir piesardzības princips, kā arī ieguldījumu institūcijām tiek dota iespēja darboties citās valstīs, attiecīgi veicināta uzkrājumu novirzīšana uz papildpensiju kapitāla uzkrāšanas sektoru, veicinot valsts ekonomikas un sociālās apdrošināšanas sistēmas izaugsmi;
- institūcijas darbojas kā ieguldītāji ļoti ilgā termiņā. Šo institūciju aktīvus parasti nedrīkst realizēt citam nolūkam kā vienīgi pensiju izmaksai. Turklāt, lai pienācīgi aizsargātu dalībnieku un saņēmēju tiesības, institūcijām jādod iespēja izvietot

aktīvus tādā veidā, kas precīzi atbilst šo institūciju saistību raksturam un termiņam. Šie aspekti nozīmē, ka ir vajadzīga efektīva uzraudzība un pieeja attiecībā uz ieguldījumu noteikumiem, kas institūcijām nodrošina pietiekamu elastīgumu, pieņemot lēmumu par visdrošāko un efektīvāko ieguldījumu politiku, un kas tām liek rīkoties piesardzīgi. Piesardzības principa ievērošana tālab prasa, lai ieguldījumu politika atbilstu konkrētās papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūcijas dalībnieku struktūrai;

- papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūcijas kā ilgtermiņa ieguldītāji ar zemu likviditātes risku var ieguldīt līdzekļus nelikvīdos aktīvos, piemēram, akcijās, kā arī riska kapitāla tirgū, ievērojot piesardzību. Papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūcijas var izmantot arī starptautiskās diversifikācijas priekšrocības. Tāpēc, ja vien tas nav vajadzīgs piesardzības nolūkā, nav jāierobežo ieguldījumi akcijās, riska kapitāla tirgū un valūtā, izņemot saistību ieguldījumus;
- ja institūcija darbojas vairākās valstīs, uzņēmējas dalībvalsts kompetentās iestādes tomēr var to lūgt ierobežot ieguldījumus akcijās un tamlīdzīgos aktīvos, ko netirgo regulētā tirgū, akcijās un citos finanšu instrumentos, ko emitējis viens un tas pats uzņēmums, vai aktīvos, kas denominēti ar saistībām nesaskaņotās valūtās, ar noteikumu, ka šie noteikumi attiecas arī uz institūcijām, kas atrodas uzņēmējā dalībvalstī.

Jaunā direktīva ir atvērusi robežas jebkuras dalībvalsts privātajiem pensiju fondiem izvērst darbību arī citās ES dalībvalstīs, dibinot pensiju plānus un piesaistot brīvprātīgos pensiju līdzekļus. Tajā pašā laikā pensiju fondiem tiek dota iespēja ieguldīt uzkrātos pensiju līdzekļus arī citu valstu akcijās un obligācijās. Šīs direktīvas noteikumi paredz, ka, apzinoties uzkrāto pensiju līdzekļu ilgtermiņa raksturu, pārvaldītājiem ir jāievēro piesardzības princips un ieguldījumus ir jāveic zema riska finanšu instrumentos.

Singapūras pensiju sistēma

Vēl viens interesants pensiju sistēmas modelis, kuru būtu vērts apskatīt šajā darba sadaļā, ir Singapūras pensiju sistēmas modelis. Singapūra ir vienīgā pasaules valsts, kurā vēsturiski pensijas sistēma nekad nav ietvērusi *PAYG* pensiju sistēmas principus. Tās pensijas sistēma pilnībā sastāv no valsts noteiktajiem un pārvaldītajiem personīgajiem pensiju kontiem (Latvijas 2. un 3. pensiju līmenis). Singapūras pensiju sistēmas pārvalde kopš 1968. gada ir nodota valdības uzraudzībā esošajam Valsts Centrālajam Nodrošinājuma Fondam (CPF), kura uzdevums ir uzkrāt un pārvaldīt ne

tikai pensiju līdzekļus, bet arī veselības aprūpes, mājokļu iegādes fondu, izglītības kredītu uzkrāto fondus. Lai arī šī sistēma spēj akumulēt ievērojamus sociālās apdrošināšanas fondus, kā pamatā ir augstas sociālās apdrošināšanas likmes - 20% no darba ņēmēja, 20% no darba devēja, tās izmaksu lielā diversifikācija un, mūsdienām neatbilstošā ieguldījumu politika, ir novedusi kopējo sistēmu līdz zināmām grūtībām. Tā kā CPF vienlaicīgi pārvalda vairākas programmas, liela daļa, sistēmā uzkrāto līdzekļu, tiek izlietoti pirms tās dalībnieku došanās pensijā. Laikā no 1992. līdz 1996. gadam 71% no sociālo iemaksu ienākumiem tika izmaksātās sociālo izmaksu segšanai. CPF sistēmā uzkrātie līdzekļi tiek sadalīti 3 galvenajos investīciju fondos. 1999. gadā lielākā fonda neto vērtība sastādīja 55% no Singapūras IKP. Taču uz šo brīdi gandrīz 99% no fonda aktīviem sastādīja nekotētas valsts emitētas obligācijas, kuras tika emitētas speciāli pēc CPF valdes pieprasījuma, lai segtu tās uzkrāto procentu parādsaistības. Šo obligāciju ienesīgums bija identisks ar CPF uzkrāto pensiju līdzekļu procentu parādsaistībām. Sekojoši jau 2000. gadā šo valsts izdoto obligāciju ienesīguma likme bija tuvu nullei. Līdz ar to Singapūras pensiju sistēma bija nonākusi zināmās grūtības, jo nespēja akumulēt pietiekamus līdzekļus tekošo pensiju parādsaistību atmaksai. Ņemot vērā faktu, ka kopš 1968. gada Singapūra katru gadu dzīvoja ar budžeta pozitīvu pārpalikumu, kas ļāva emitēt valdības obligācijas, ārējais parāds turpināja pieaugt un 2000. gadā tas jau sastādīja 80% no Singapūras IKP. Līdz ar to Singapūras pensiju sistēmas darbība kļuva arvien neefektīvāka un necaurskatāmāka. Kaut arī Singapūras pensiju sistēma bija balstīta uz personālo pensijas kontu pārvaldi, to centralizētā pārvalde, diversificēta darbība, un nepārdomāta un nekontrolēta uzkrāto līdzekļu investīciju politika pakāpeniski padarīja kopējo sistēmu par neefektīvu un tā kļuva valstij par milzīgu nastu.

Analizējot šo Singapūras neveiksmīgo piemēru, autors vēlreiz vēlas atgriezties pie uzskata, ka, lai izveidotu mūsdienīgu, efektīvu un labklājību nodrošinošu pensiju sistēmu, nepietiek tikai ar valsts lēmumu attiecībā uz pensijas sistēmas pilnīgu privatizāciju un personīgo pensijas kontu ieviešanu. Būtiski ir izveidot leģislatīvu bāzi, izstrādāt un emitēt finanšu instrumentus, uzkrāto pensiju līdzekļu efektīvai un mērķtiecīgai investīciju diversifikācijai. Tāpat ir būtiski noteikt ieguldīšanas ierobežojumus un nodrošināt kontroles mehānismu pār investīcijām.

Apkopojot šajā nodaļā aplūkoto materiālu, autors secina, ka pēdējo 20 gadu laikā liela daļa pasaules valstu ir piedzīvojušas būtiskas izmaiņas to pensiju sistēmās. Šodien, runājot par pensiju sistēmām, visvairāk pasaulē tiek runāts par globālo pensiju krīzi. Kā galvenais cēlonis augošajai krīzei tiek minēts šo valstu iedzīvotāju straujā novecošanās un zemie dzimstības līmeņi Eiropas Savienībā, ASV, Japānā un citās attīstītajās Dienvidāzijas valstīs. Pasaule pakāpeniski „*nosirmo*” un cer uz jaunu dzimstības bumu. Vairumā valstu, kurās jau ir apzināti pensiju sistēmu krīzes priekšnosacījumi, valdības ir uzsākušas pensiju reformas: pensiju sistēmu privatizācija, nodokļu sistēmas reformas, sociāla budžeta subsidēšana no citu nodokļu ieņēmumiem. Vairumā gadījumu, ņemot vērā šādu reformu nepopularitāti, valdības ir bijušas spiestas atkāpties. Daudzās CAE valstīs, sekojot Čīles veiksmīgajam piemēram, tika vai nu daļēji vai pilnībā privatizēta pensiju sistēma, un ieviests personīgo pensiju kontu princips. Neefektīvās investīciju programmas, normatīvo aktu ierobežojumi un pasaules fondu tirgu lēnās attīstības tendences rada situāciju, ka šajos kontos uzkrāto līdzekļu ienesīgums ir pieaudzis lēnāk par inflācijas tempu. Tajā pašā laikā reti ir tikuši pieminēti tādi faktori kā pieaugošais bezdarbs, ēnu ekonomika, pieaugošie un nekontrolējamie migrācijas tempi, kas radījuši milzīgu nastu uz attīstīto valstu sociālajiem budžetiem, kuros caurmērā 80% sastāda tekošās pensiju izmaksas.

Sakarā ar demogrāfiskajām izmaiņām pasaulē, šodien veidojas jauna sabiedrība. Šīs demogrāfiskās izmaiņas saasināsies pēc 2020. gada, kad paliks arvien mazāk jauniešu un gados jaunu pieaugušo, bet pieaugs arvien vairāk gados vecāku strādājošo, pensionāru un ļoti vecu iedzīvotāju skaits. Mūsu sabiedrībām būs jārod jauni līdzekļi, lai izmantotu izaugsmes potenciālu, ko nodrošina jaunās paaudzes un gados vecākie pilsoņi. Būs vajadzīga visu, šajās pārmaiņās iesaistīto personu rīcība, veicinot jaunas solidaritātes formas paaudžu starpā. Pārmaiņu pamatā ir jābūt savstarpējam paaudžu atbalstam un darba prasmju nodošanai. Eiropas jaunatnei, ko Eiropas Komisija izvirzīja savā paziņojumā par Lisabonas stratēģijas galveno virzītājspēku, šajā ziņā būtu jāizrāda iniciatīva un jādod vislielākais ieguldījums.

Noslēdzot šo darba nodaļu, darba autors atzīmē Čīles pensiju sistēmu kā piemēru efektīvai pensiju sistēmas pārvaldei un kontrolei. Kā atšķirību no citām valstīm, Čīles pensiju sistēmā, var minēt uzkrāto pensiju līdzekļu ilgtermiņa investīciju politiku valsts tautsaimniecības interesēs. Uzkrātie pensiju līdzekļi tiek investēti valsts stratēģisko uzņēmumu akcijās un valsts ilgtermiņa investīciju projektos, kas ir saistīti ar valsts

infrastruktūras izaugsmi (piemēram, maksas ātrgaitas autoceļu būve, lašu audzētavas). Šī sistēma pēdējos 20 gados pēc tās reformas ir pierādījusi sevi kā dzīvotspējīgu un augošu un vairumā Dienvidamerikas valstu, pārņemot Čīles veiksmīgo piemēru, vairs nav jārunā par savas valsts pensiju sistēmas krīzi.

3. Latvijas pensiju sistēmas izaugsme nākotnē

3.1. Pensiju aprēķināšanas kārtība Latvijā

Pastāvošā Latvijas pensiju sistēma ir progresīva un ilgtermiņā finansiāli stabila un to var uzskatīt par vienu no modernākajām pasaulē. Taču reformēto Latvijas pensiju sistēmu nevar nosaukt par progresīvu attiecībā uz pensijas vecuma iedzīvotājiem (1. pensiju līmeņa dalībniekiem). Pastāvošais likumu un normatīvo aktu kopums, kā arī netaisnīgi izstrādātā pensiju aprēķina metodoloģija rada situāciju, ka pensionāru vairākums saņem zemas vecuma pensijas. Latvijas pensiju sistēma šodien ir tieši saistīta ar valsts ekonomikas lēno izaugsmi iepriekšējā gadsimta 90. gados (augsts ēnu ekonomikas īpatsvars un bezdarba līmenis valstī, zemas sociālās apdrošināšanas iemaksas), kā arī ar pastāvīgu valsts pasīvo un netālredzīgo politiku attiecībā uz sociālās apdrošināšanas sistēmas izaugsmi. Tā rezultātā pensiju ienākumi 1. pensiju līmeņa dalībniekiem šodien ir zemi. Pretrunā šajā darbā sniegtajai vecuma pensijas definīcijai, vecuma pensiju saņēmējiem Latvijā pensiju ienākumi nespēj nodrošināt pilnvērtīgu sociālo nodrošinājumu. Saskaņā ar Latvijas Nacionālo rīcības plānu nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai (2004 - 2006) pensionāri ir identificēti kā viena no nabadzības un sociālās atstumtības riska grupām. Šobrīd valsts sociālās apdrošināšanas mērķis ir pensionāru dzīves kvalitātes uzlabošana, nodrošinot pietiekama apmēra pensijas, sasniedzot līdz pat 40% iepriekšējo ienākumu atvietošanu [17;15]. Minētā sociālā mērķa sasniegšanai Latvijas parlamentam un valdībai vēl ir jāveic virkne sociālekonomisku pasākumu gan sociālās aizsardzības sistēmas sakārtošanā, kā arī ir jāpārskata pensiju saistību dinamika nākamajos 75 gados, ņemot vērā šodienas sociālekonomisko situāciju Latvijā un tās izaugsmi nākotnē, atbilstoši LR LM un PB izstrādātajam sociālās apdrošināšanas un pensiju modelim.

Vecuma pensijas aprēķina metodoloģija

Saskaņā ar pašlaik pastāvošajiem vecuma pensijas aprēķina noteikumiem, aprēķina pamatformula ir sekojoša [30]:

$$P = K / G, \text{ kur} \quad (1. \text{ formula})$$

P - ir gada pensija, kuras divpadsmitā daļa ir mēneša pensija.

K - apdrošinātās personas pensijas kapitāls, ko veido šīs personas personīgajā kontā reģistrētā apdrošināšanas iemaksu summa un ikgadējais kapitāla pieaugums, katru gadu piemērojot Labklājības ministrijas noteiktos apdrošināšanas iemaksu algu indeksus.

G - laika posms (gados), par kuru no pensijas piešķiršanas gada tiek plānota vecuma pensijas izmaksa.

Pārejas periodā (kamēr ir cilvēki ar darba stāžu līdz 1996. gadam) vecuma pensijas aprēķināšanai tiek izmantota šāda formula:

$$P = (Ks + K)/G \quad (2. \text{ formula})$$

Ks - sākuma kapitāls, ko aprēķina:

$$Ks = Vi \times As \times 0.2, \text{ kur}$$

Vi - apdrošinātās personas gada vidējā apdrošināšanas iemaksu alga par laika periodu 1996. - 1999., kas, piemērojot **apdrošināšanas iemaksu algu indeksus**, izteikta 1996. gada iemaksu algu līmenī

As - apdrošināšanas stāžs par periodu līdz 1995. gadam (ieskaitot),

Apdrošināšanas iemaksu algas indekss (AIAI) ir būtisks faktors pensiju aprēķina mehānismā, aprēķinot sociāli apdrošinātās personas pensiju kapitālu (*Ks un K*). Pirms analizēt katru pensijas aprēķina formulas komponenti, promocijas darba autors ir analizējis apdrošināšanas iemaksu algu indeksu aprēķina kārtību. AIAI ir kārtējā gada sociālās apdrošināšanas iemaksu algu attiecība pret iepriekšējo gadu. Apdrošināšanas iemaksu algas indekss tiek lietots apdrošinātās personas dzīves laikā uzkrāto pensijas kapitāla aktualizēšanai pensijas piešķiršanas brīdī. Pensijas kapitāla aktualizācija tika uzsākta 1998. gadā, kad pirmo reizi tika noteikta attiecība starp 1997. un 1996. gada ienākumiem, no kuriem bija veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas valstī. 1997. gada indekss 1,03, tika izmantots, lai aktualizētu 1996. gadā uzkrāto pensijas kapitālu. Nākošais 1998. gada indekss 1,12 veidojās no 1998. gada un 1997. gada ienākumu, no kuriem veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, attiecības. Tādējādi 1999. gadā piešķirot pensiju, 1996. un 1997. gadā uzkrātais kapitāls tika aktualizēts atbilstoši 1998. gada apdrošināšanas iemaksu algas līmenim. Turpmāk katru gadu tiek noteikti apdrošināšanas iemaksu algas indeksi, ņemot vērā divu gadu apdrošināšanas iemaksu algu attiecību.

Kapitāla indeksu aprēķina, izmantojot šādu formulu [30]:

$$I_{ti} = \frac{A(t_{i-1}(1.aug.) - t_i(31.jūl.))}{A(t_{i-2}(1.aug.) - t_{i-1}(31.jūl.))}, \text{ kur} \quad (3. \text{ formula})$$

I_{ti} – kapitāla indekss t_i gadā;

$A(t_{i-1}(1.aug.) - t_i(31.jūl.))$ – sociālās apdrošināšanas iemaksu algu summa no t_{i-1} gada 1. augusta līdz t_i gada 31. jūlijam;

$A(t_{i-2}(1.aug.) - t_{i-1}(31.jūl.))$ – sociālās apdrošināšanas iemaksu algu summa no t_{i-2} gada 1. augusta līdz t_{i-1} gada 31. jūlijam.

Vecuma pensijas kapitāls attiecīgajam gadam tiek indeksēts, reizinot atbilstošā gadā uzkrāto pensijas kapitālu ar apdrošināšanas iemaksu algas indeksiem, kuri noteikti attiecīgajam gadam sekojošos gados laika periodā līdz gadam, kad tiek pieprasīta vecuma pensija. Piemēram, ja vecuma pensija tiek piešķirta 2007. gadā, tad atsevišķos gados uzkrātais pensijas kapitāls tiek reizināts ar šādiem indeksiem:

Labklājības ministrijas noteiktie apdrošināšanas iemaksu algu indeksi [30]

Gads	1996. – 2005. gads									
1996	1,03	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
1997	1	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
1998	1	1	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
1999	1	1	1	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
2000	1	1	1	1	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
2001	1	1	1	1	1	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
2002	1	1	1	1	1	1	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333
2003	1	1	1	1	1	1	1	1,1754	1,1712	1,2333
2004	1	1	1	1	1	1	1	1	1,1712	1,2333
2005	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1,2333

2006. gada līdz pensijas piešķiršanas mēnesim uzkrātais pensijas kapitāls tiek ņemts vērā pensijas aprēķināšanā tāds, kāds tas ir reģistrēts apdrošinātās personas kontā. Personām, kurām aizejot pensijā ir darba stāžs līdz 1996. gadam, tātad līdz laikam, kad pensijas kapitāls vēl netika uzkrāts, tiek aprēķināts pensijas sākuma kapitāls. Arī aprēķinot pensijas sākuma kapitālu tiek izmantoti apdrošināšanas iemaksu algas indeksi. Šajos gadījumos apdrošināšanas iemaksu algas indeksus piemēro katra cilvēka attiecīgā gada apdrošināšanas iemaksu algas summai. Lai aprēķinātu katram pensijas pieprasītājam pensijas sākuma kapitālu, jānosaka aktualizētā vidējā apdrošināšanas iemaksu alga par laika posmu no 1996. gada līdz 1999. gada (ieskaitot), ko iegūst četru gadu aktualizēto apdrošināšanas iemaksu algu summu dalot ar 48. Personām, kurām apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem un viņu apdrošināšanas iemaksu alga laikā no 1996. gada līdz 1999. gadam (ieskaitot) ir

mazāka par šajā laikā valstī noteikto, pensijas aprēķināšanā tiek izmantota vidējā apdrošināšanas iemaksu alga valstī. Atvieglējums attiecās uz vecuma pensijām, kuras tiek piešķirtas laikā no 2000. gada 1. janvāra līdz 2010. gada 1. janvārim. Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga valstī par laiku no 1996. gada līdz 1999. gadam bija 113.54 LVL. Izmantojot minēto algu pensijas aprēķinos, tā tiek aktualizēta ar apdrošināšanas iemaksu algas indeksiem. Tādējādi personām, kurām apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem, piešķirot pensiju: 2000. gadā vidējā apdrošināšanas iemaksu alga sākuma kapitāla aprēķināšanai nevarēja būt mazāka par Ls 130.76; 2001. gadā – par Ls 139.79, 2002. gadā - par Ls 151.46; 2003. gadā - par Ls 158.32; 2004. gadā - par Ls 184.36, 2005. gadā – par Ls 216.70, 2006. gadā - par Ls 253.70. Ar katru nākamo gadu personas uzkrātais pensijas kapitāls un vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pensijas sākuma kapitāla aprēķināšanai palielinās, līdz ar to, pieprasot pensiju gada beigās, rūpīgi būtu jāizvērtē, vai pensiju pieprasīt gada beigās, vai no nākamā gada 1. janvāra. Apdrošināšanas iemaksu algas indeksiem lielāka nozīme ir tieši piešķirot vecuma pensiju. Jau piešķirtās pensijas apmēru apdrošināšanas iemaksu algas indeksi var ietekmēt šādos gadījumos:

- ja piešķirtā pensija tiek pārrēķināta par uzkrāto pensijas kapitālu pēc pensijas piešķiršanas;
- pārrēķinātās pensijas daļa, tiek aktualizēts tādā pašā kārtībā, kā piešķirot pensiju;
- indeksējot pensiju.

Šī darba 10. pielikumā autors ir sniedzis detalizētu vecuma pensijas aprēķina piemēru, pielietojot pašreiz spēkā esošo vecuma pensijas aprēķina kārtību.

Turpmāk promocijas darba autors ir analizējis katru no pensijas aprēķina formulas (1. un 2. formula) faktoriem un sniedz savus priekšlikumus par šīs formulas modifikāciju.

1. aprēķina faktors G

Formulas faktors G raksturo vidējo sagaidāmo abu dzimumu vecuma pensijas perioda kohortu jeb mūža ilgumu pēc aiziešanas pensijā. G vērtība tiek analizēta un noteikta, atbilstoši plānotajām dzīves ilguma kohortām Latvijā. G lielumus katrai vecuma kohortai, atkarībā no pastāvošajiem un prognozētajiem mirstības rādītājiem Latvijā, katru gadu nosaka Labklājības Ministrija sadarbībā ar Latvijas Statistikas pārvaldi. Atkarībā no vecuma, kad sociāli apdrošinātā persona dodas pensijā, katrai vecuma kohortai (40-80 gadi) tiek piemērota atbilstoša G vecuma kohorta. Ņemot vērā, ka

sieviešu paredzamais mūža ilgums ievērojami pārsniedz vīriešu, plānotais pensijas vecuma izmaksas periods G tiek aprēķināts kā vidējais rādītājs vīriešiem un sievietēm, vienlaikus nodrošinot dzimumu līdztiesību un solidaritāti, kā arī sistēmas stabilitāti. Tā kā šie faktori atbilst plānotajām Latvijas dzīves ilguma kohortām (3.1 attēls). Darba autora skatījumā formulas faktoru G pašreiz nevajadzētu modificēt.

3.1. tabula

Paredzamā mūža ilguma tendences Latvijā [17;40]

	2005	2010	2030	2050
Paredzamais mūža ilgums (gados)				
Vīrieši	66.4	67.6	71.4	73.8
Sievietes	77.2	77.9	79.8	81.1

2. aprēķina faktors K

Šis formulas faktors neatbilst 1. nodaļā definētajam **taisnīguma principam** attiecībā pret šodienas pensionāriem, kas devušies pensijā līdz 1996. gadam. Pie viņu pensiju lieluma aprēķina netiek un netiks piemērots augstāk minētais aprēķina faktors - K (apdrošinātās personas pensijas kapitāls). Šiem pensionāriem pensija tika noteikta atbilstoši to darba stāžam un tā nebija atkarīga no sociālās apdrošināšanas iemaksām. Līdz ar to faktors K nav aktuāls, nosakot viņu pensiju lielumu. Darba stāžs ir būtisks faktors šodienas pensionāriem, aprēķinot tiem ikmēneša piemaksas pie vecuma pensijas. Proti, pašlaik par katru darba stāža gadu pensionāri katru mēnesi saņem piemaksu 19 santīmu apmērā. Sākot ar 2008. gada 1. jūniju šīs piemaksas apjoms tiks atbilstoši palielināts līdz 40 santīmiem. Šāda piemaksa pie vecuma pensijām vairāk palielinās pensijas tiem pensionāriem, kam darba stāžs ir no 30 līdz 40 gadiem un vairāk. Proti, mēnesī par papildus 6.30 – 8.40 LVL. Darba autors uzskata, ka papildu piemaksa pie vecuma pensijas par katru darba stāža gadu ir viens no instrumentiem, kas dod iespējas straujāk palielināt vecuma pensijas 1. pensiju līmeņa dalībniekiem, finansiāli nesagraujot Latvijas reformēto pensiju sistēmu ilgtermiņā. Papildus pensiju piemaksas par katru darba stāžu līdz 1996. gadam, izmantojot uzkrāto valsts speciālā budžeta pārpalikumu, veicina pensijas sistēmas **taisnīguma un solidaritātes principa** ievērošanu, atbilstoši to sniegtajam definējumiem. IZanalizējot vecuma kohortas pensionāriem, kas devušies pensijā līdz 1996. gadam (1.9. attēls) un sociālās apdrošināšanas budžeta uzkrātā pārpalikuma dinamiku līdz 2015. gadam, autora priekšlikums ir noteikt papildus pensiju piemaksu līmeni pensionāriem, kas pensionējušies līdz 1996. gadam, atbilstoši pensijas sistēmas taisnīguma un solidaritātes

principiem. Šīs sadaļas noslēguma autors ir veicis analīzi par iespējamo papildus pensiju lieluma palielinājumu laikā no 2008. līdz 2010. gadam, kā arī, izmantojot 1. nodaļā aprakstītā sociālās apdrošināšanas un pensiju modeļa nosacījumus, ir veikta analīze par šāda palielinājuma iespējamību pēc 2010. gada.

3. aprēķina faktors Ks

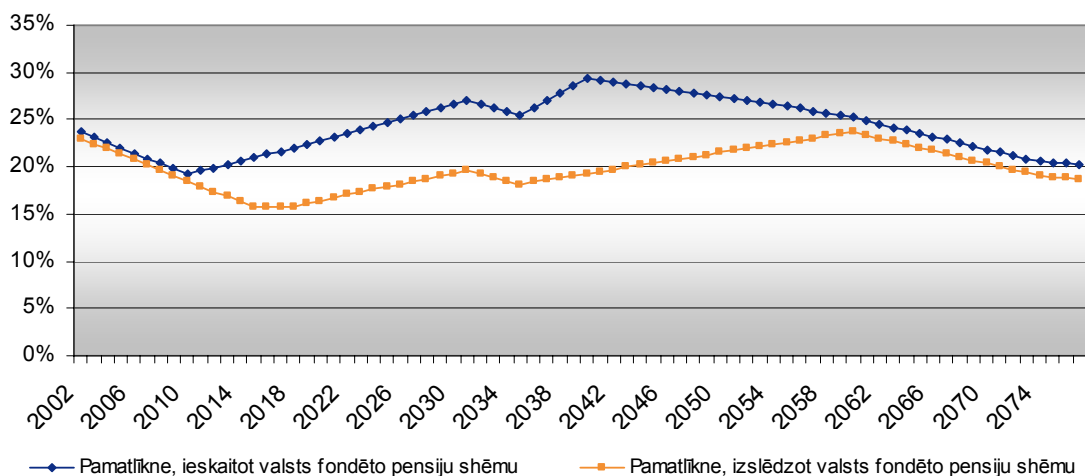
Faktors Ks ir pensiju sistēmas pārejas perioda pensijas sākuma kapitāla lieluma aprēķina elements un tas attiecas uz nākamo 1.9. attēlā attēloto iedzīvotāju kohortu, kuru darba stāžs atbilst periodam no 1996. līdz 1999. gadam.

3.1. papildus aprēķina faktors As

As raksturo kopējo darba stāžu līdz 1995. gadam. Pensiju lielums līdz 1995. gadam bija atkarīgs tikai no darba stāža un nevis no veikto iemaksu apmēra. Lai strādājošais iegūtu tiesības uz pensiju, pietika ar to, ja darba devējs veica iemaksas atbilstoši valstī noteiktajai minimālajai algai. Autors uzskata, ka faktors As atbilst pensiju sistēmas taisnīguma principam attiecībā pret pensionāriem, kas devušies pensijā pēc 1995. gada 31. decembra un tiem pensionāriem, kas dosies pensijā līdz 2015. gadam (dzimuši līdz 1953. gadam). Iedzīvotājiem, kuri netika ietverti 2. pensiju līmenī, tiek ņemts vērā pilns darba stāžs līdz 1995. gadam (ieskaitot), ar kuru tiek reizināts uzkrātais pensiju kapitāls par periodu no 1996. – 1999. gadam. Tomēr ņemot vērā zemo algu līmeni pensiju sākuma kapitāla aprēķina laika posmā, arī šī iedzīvotāju grupa ir pakļauta riskam saņemt zemas pensijas. Tāpēc kā risinājums šiem pensionāriem arī ir papildus piemaksas pie pensiju kapitāla, atbilstoši darba stāžam līdz 1995. gada 31. decembrim. Attiecīgi autora priekšlikums ir izanalizēt vecuma kohortas šodienas un nākotnes pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam (1.9. attēls) un apkopot speciālā pensiju budžeta dinamiku līdz 2035. gadam un noteikt papildus pensiju piemaksu pie pensiju kapitāla atbilstoši pensijas sistēmas taisnīguma un solidaritātes principiem. Šīs sadaļas noslēguma autors ir veicis analīzi par iespējamo papildus pensiju kapitāla lieluma palielinājumu laikā no 2008. līdz 2010. gadam, kā arī, izmantojot 1. nodaļā aprakstītā sociālās apdrošināšanas un pensiju modeļa nosacījumus, ir veikta analīze par šāda palielinājuma iespējamību pēc 2010. gada.

3.2. papildus aprēķina koeficients 0.2

Koeficients **0.2** raksturo pensiju apdrošināšanai paredzēto proporciju no sociāli apdrošinātās personas darba ienākumiem. Iemaksu likme 20% apmērā ir noteikta, izmantojot LR LM un PB sociālās apdrošināšanas un pensiju modeli, ņemot vērā demogrāfisko un neto migrācijas rādītāju, kā arī ekonomikas izaugsmes dinamikas rādītāju scenārijus 75 gadiem. 3.1. attēlā ir redzams, ka līdz 2015. gadam efektīvā iemaksu likme samazinās līdz pat 15% un ap 2035. gadu tā sasniedz atkal 20% līmeni. Savukārt laikā no 2035. līdz 2045. gadam radīsies nepieciešamība akumulēt papildus nodokļu ieņēmumus pensiju saistību segšanai iedzīvotājiem, kas dzimuši iepriekšējā gadsimta 70-os un 80-os gados. Tas ir izskaidrojams arī ar pensijas vecuma palielināšanos līdz 62 gadiem un sagaidāmo dzīves ilguma palielināšanos. Tas nozīmē, ka sākot ar 2020. gadu LR LM būtu 1. pensiju līmeņa rezervju fondā būtu jāuzkrāj papildus līdzekļi pensiju saistību segšanai periodā no 2045. līdz 2065. gadam. Turpmākos gados efektīvā likme atkal izlīdzinās 20% līmenī sakarā ar pensijas sistēmas pārejas noteikumos ietvertu dalībnieku „iziešanu” no sistēmas. Līdz ar to autora skatījumā pensijas sistēmas iemaksu koeficients būtu jā saglabā **0.2** apmērā.

3.1. attēls Efektīvās pensiju iemaksu likmes dinamika 75 gadiem [117;415]

Tomēr ar valsts fondēto pensiju līmeņa ieviešanu, kas paredz iemaksu pārdali 2010. gadā līdz 10%/10% starp 1. un 2. pensiju līmeni, pensiju sistēmas iemaksu efektīvā likme no 2010. gada sāk ievērojami pieaugt (3.1. attēls) un ap 2035. gadu tā sasniegtu pat 28%. Tāpat jāņem vērā 2. pensiju līmeņa ienesīguma līmeņa samazinājums 2008. gadā, kas ievērojami atpaliek no vidējā algas pieauguma Latvijā, kā rezultātā nākotnē 2. pensiju līmeņa fondēto pensiju kapitāls nespēs nodrošināt taisnīgas pensijas atbilstoši strādājošo iepriekš veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām. Tāpēc kā risinājums

šīs ekonomiskās slodzes pieaugumam uz sociālās apdrošināšanas budžetu ir 1. līmenī novirzīto iemaksu proporcijas palielinājums līdz 14%/6% proporcijai līdz 2035. gadam, kamēr izlīdzinās algu pieaugums un pensiju plānu ienesīgums, atbilstoši darba 1. nodaļā sniegtajiem autora priekšlikumiem un 1.15. attēlā analizētajai sociālās apdrošināšanas efektīvās likmes dinamikai ilgtermiņā.

3.3. papildus aprēķina faktors V_i

Vēl faktors K_s ietver papildus faktoru V_i , kurš raksturo vidējo apdrošināšanas iemaksu algu par laika periodu no 1996. - 1999. gadam. Šis faktors ir piemērojams šodienas pensionāriem un nākotnes pensionāriem, uz kuriem attiecas pensiju aprēķina kārtības pārejas noteikumi un darba stāžs ir sācies minētajā laika posmā, proti, dosies pensijā līdz pat 2061. gadam. Tā kā šī perioda sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek aktualizētas ar vidējās sociālās apdrošināšanas iemaksu algas pieauguma koeficientiem līdz pensijas došanās brīdim, darba autors uzskata, ka šis pārejas noteikumu aprēķina faktors būtu jā saglabā nemainīgs.

Tomēr, apkopojot iepriekš identificētās nepilnības vecuma pensijas aprēķina kārtībā un metodoloģijā, promocijas darba autora uzskata, ka pašreiz pastāvošā pensiju aprēķina kārtība nav taisnīga un nav solidāra attiecībā pret šodienas un nākotnes pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam, ņemot vērā sociālekonomisko stāvokli Latvijā laikā no 2004. gada līdz 2007. gadam. Autora skatījumā sākotnējais pensijas bāzes kapitāls, kas ir aprēķināts un noteikts pensionāriem, kas devās pensijā līdz 1995. gada 31. decembrim, kā arī tiem pensionāriem, kas devās pensijā pēc šī datuma vai dosies pensijā līdz 2015. gadam, nav adekvāts patreizējam cenu un algu līmenim Latvijā, kas sāka strauji sākt pieaugt pēc 2004. gada. Tajā pašā laikā strauji pieaugušais speciālā pensiju budžeta pārpalikums (3.4. tabula), kurš kopš 2004. gada ir strauji pieaudzis pretstatā reformas ietvaros prognozētajai (3.4. attēls) pārpalikuma dinamikai, netiek adekvātā proporcijā novirzīts papildus piemaksām pie vecuma pensijām, ievērojot pensijas sistēmas solidaritātes principu. Kā minēts darba 1. nodaļā šī pārpalikuma uzkrāšanas mērķis ir izveidot 1. pensiju līmeņa rezerves fondu nākotnes pensiju saistību segšanai pēc 2015. gada, nodrošinot konstantu sociālās apdrošināšanas iemaksu likmi (1.15. attēls), pieņemot, ka pensijas sistēmas iemaksu proporcija no 2010. gada tiks noteikta 10%/10% līmenī. Ņemot vērā vidējo sociālās apdrošināšanas iemaksu algas un patēriņa cenu indeksa pieaugumu Latvijā laika posmā no 1996. gada līdz 2004. gadam (skatīt

3.2. tabulā atsevišķi iekrāsoto periodu), autora priekšlikums ir izteikt vidējo algas – cenu pieauguma koeficientu un, atbilstoši prognozētajam valsts sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamikai, aprēķināt papildus piemaksas līmeni pie iepriekš minēto pensionāru pensiju sākuma kapitāla.

3.2. tabula

Vidējās sociālās apdrošināšanas iemaksu algu un patēriņa cenu pieaugums, % pret iepriekšējo periodu laikā no 1996 līdz 2006. gadam [30]

<i>31. decembris</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
Vidējās sociālās apdrošināšanas iemaksu algas (LVL)	92.4	111.1	122.6	128.0	136.6	145.4	154.6	172.3	191.8	219.9	273.9
Vidējās sociālās apdrošināšanas iemaksu algas pieaugums salīdzinot ar iepriekšējo periodu (%)	10.3	20.2	10.4	4.4	6.7	6.4	6.3	11.4	11.3	14.7	6.2
Patēriņa cenu pieaugums (%)	17.6	8.4	4.7	2.4	2.6	2.5	1.9	2.9	6.2	6.7	5.9

Minētājā laika posmā sociālās apdrošināšanas iemaksu indekss ir vidēji pieaudzis par 88%, patēriņa cenu līmenis - 50%. Saskaņā ar LR LM datiem 2008. gadā uzkrātais valsts sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikums ir aptuveni 800 miljoni LVL [31]. Savukārt atbilstoši 3.4. attēlam pensiju sistēmas stabilitātes nodrošināšanai nepieciešamajai tekošai rezervei ir jābūt aptuveni 400 miljoni LVL (50%). Ievērojot pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principus, darba autors priekšlikums ir attiecīgi izteikt vidējo pensiju sākuma kapitāla piemaksu koeficientu 2008. gadā 35% apmērā, kas atbilst 50% līmenim no vidējā cenu-algu palielinājuma analizētajā periodā. Šāds papildus piemaksu līmenis pie pensiju sākuma kapitāla pēc autora domām būs piemērojams šodienas algu un cenu līmenim, kā arī šodienas iztikas minimuma lielumam (3.3. tabula). Realizējot šos promocijas darba autora priekšlikumus, šiem pensionāriem pensiju sākuma kapitālu varētu papildus palielināt vidēji par 35%. Palielinot vecuma pensiju sākuma kapitālu pēc šāda priekšlikuma, šodienas pensionāru, kuriem nebija iespēja iesaistīties 2. pensiju līmenī, pensijas arī nodrošinātu iespēju palielināt vidējo vecuma pensiju līmeni Latvijā, sasniedzot 40% iepriekšējo ienākumu atvietošanas līmeni atbilstoši LR LM definētajam nabadzības līmenim [17;44]. Būtiski ir arī atzīmēt, ka šādi autora priekšlikumi joprojām ļautu ilgtermiņā saglabāt Latvijas

reformētas pensiju sistēmas stabilitāti un uzkrāt nepieciešamos aktīvus nākotnes pensiju saistību dzēšanai ilgtermiņā, atbilstoši pensijas sistēmas taisnīguma un solidaritātes principiem. Lai ekonomiski pamatotu šo darba autora sniegto priekšlikumus īstermiņā (2008 – 2010. gads), izmantojot šī darba 9. pielikumā apkopoto informāciju par vecuma pensiju saņēmēju skaitu un to saņemamo vidējo pensiju lielumu uz 2007. gada 31. decembri, autors Microsoft Excel elektroniskajās tabulās ir veicis analītisku aprēķinu par nepieciešamo līdzekļu apjomu šī priekšlikuma realizācijai 2008. gadā. Aprēķins ir veikts, katram pensiju lieluma vidējam līmenim, piemērojot šādu formulu:

$$E_i = P_{av(S)} \times N \times 12 \times 0.35, \text{ kur} \quad (4. \text{ formula})$$

E_i – kopējie viena kalendārā gada papildus līdzekļi pensiju kapitāla palielināšanai;

$P_{av(S)}$ - vidējais ikmēneša pensiju līmenis katrai pensiju lieluma grupai 2008. gada 1. janvārī;

N - pensiju saņēmēju skaits katrai pensiju lieluma grupai.

Atbilstoši šim aprēķinam par katru vidējās pensijas lieluma grupu un summējot Microsoft Excel elektroniskajās tabulās kopējos papildus izdevumus katram pensiju lieluma līmenim, vecuma pensiju finansējumam 2008. gadā būtu nepieciešami papildus 243,63 miljoni LVL. Pensiju sākuma kapitāla pārrēķinam turpmākajiem gadiem autors ir piemērojis diskonta likmi $r=6.7\%$, kas atbilst vidējai svērtai procentu likmei latos piesaistītajiem noguldījumiem Latvijā. Rēķinot pēc 5. formulas, pensiju kapitālā palielinājums 2009. un 2010. gadā attiecīgi prasītu papildus 259,95 miljonus LVL un 277,37 miljonus LVL.

$$E_n = \sum_{n=1} E_i * (1+r)^{n-1}; \quad (5. \text{ formula})$$

Lai apstiprinātu šī priekšlikuma ekonomisko pamatojumu, autors 3.6. tabulā ir apkopojis šī darba ietvaros identificētos līdzekļus, ar kuriem, atbilstoši šī darba 1. nodaļā definētajam **pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principiem**, varētu realizēt aprēķināto pensiju sākuma kapitāla pārrēķinu 2008. gadā, kā arī šī priekšlikuma ekonomisko pamatojumu 2009. un 2010. gados. Šīs darba sadaļas beigās, izmantojot LR LM sociālās apdrošināšanas un pensiju modeli, autors ir arī modelējis šo priekšlikumu ietekmi uz valsts sociālās apdrošināšanas budžetu ilgtermiņā.

Lai realizētu promocijas darba autora iepriekš sniegtos priekšlikums, LR Labklājības ministrijai un LR Ministru Kabineta būtu jāveic sekojoši pasākumi:

- pārskatīt LR MK noteikumu Nr. 891 „Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma pensijas” 5. pantā un noteikt papildus piemaksas pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam, pie vecuma pensijas 54 santīmu apmērā par katru darba stāžu gadu līdz 1995. gada 31. decembrim;
- 2008. gadā valsts speciālā sociālā budžetā akumulētā pārpalikuma daļu, kas pārsniedz nākotnes pensiju saistību dzēšanai rezervētos aktīvu summu, kā arī sagaidāmo 2008. – 2010. gada saldo, novirzīt vecuma pensiju palielinājuma finansēšanai, atbilstoši **pensiju sistēmas solidaritātes principam**.

Pensiju indeksācija

Lai precizētu pensijas aprēķina modeļa un kārtības nepilnības, būtu lietderīgi arī apskatīt pensiju indeksācijas sistēmu Latvijā. Latvijas Republikas Labklājības ministrijas publicētajā ziņojumā par pietiekamām un ilgtspējīgām pensijām ir noteikts, ka pensijas (atkarībā no to lieluma) tiek indeksētas ar patēriņa cenu indeksu un ar reālo algas pieaugumu, lai kompensētu pensionāru pirkjspējas samazināšanos inflācijas dēļ un nodrošinātu pensiju reālo pieaugumu [17;16]. Pensijas tiek indeksētas atbilstoši likumam "Par valsts pensijām", ņemot vērā faktisko inflāciju un vidējās apdrošināšanas iemaksu algas reālo pieaugumu. Labklājības ministrijas (LM) ministrija no 2006. gada palielināja sociālās nodrošinājuma pabalstu līdz 45 latiem (LM no 2009. gada 1. janvāra ir paredzējusi paaugstināt valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru līdz 60 latiem mēnesī) savukārt minimālā vecuma pensija tādējādi tika palielināta robežās no 49,50 latiem, ja stāžs nav lielāks par 20 gadiem, līdz 67,5 latiem, ja stāžs ir lielāks par 30 gadiem. Šīs izmaiņas ļāva straujāk indeksēt tās pensijas, kuras nepārsniedz 135 latus jeb trīskāršu sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru. Tādējādi pieauga to pensionāru skaits, kuru pensijas tiek indeksētas, ņemot vērā gan cenu pieaugumu, gan apdrošināšanas iemaksu algas pieauguma procentus. Līdz 2006. gadam robežšķirtne straujākai pensiju indeksācijai bija 105 lati. Savukārt 2008. gada 28. februārī Saeima galīgajā lasījumā atbalstīja grozījumus likumā par valsts pensijām, kas paredz 1. aprīlī papildus indeksēt pensijas, kuras patlaban ir līdz 150 latiem. Līdz ar šiem likuma grozījumiem tiek nodrošināts, ka šogad kopumā mazās pensijas pieaugs aptuveni par 25 latiem. 2008. gada 1. aprīļa pensiju indeksācijai valsts ir paredzējusi 78,9 miljonus latus [36]. Taču kā norādīts 3.3. tabulā, vidējais vecuma pensiju lielums nebūt nav palielinājies atbilstoši algu pieauguma līmenim. Vecuma pensiju pieaugums ir bijis

minimāls, un darba autora skatījumā šajā apakšnodaļā apskatāmais termins *pensiju indeksācija* būtu pielīdzināms terminam *pensionāru pirktspējas kompensācija* atbilstoši inflācijas pieauguma tempiem. Tāpat augstāk LR LM sniegtā pensiju indeksācijas definīcija ir pretrunā ar praksē ieviesto pensiju indeksācijas formulu, kas ietver sevī tikai patēriņa cenu pieauguma elementu, ignorējot darba algas pieauguma elementu pensijām, kuru apmērs pārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Pastāvošā pensiju indeksācijas sistēma nebūt neuzlabo pensionāru labklājības līmeni. Tā kārtējo reizi atstāj pensionārus dzīvot vai iztikt pie eksistences līmeņa, meklējot alternatīvas papildu ienākumu gūšanai. Turpmāk darba autors ir apkopojis un izanalizējis normatīvo aktu bāzi, kas nodrošina vecuma pensiju indeksēšanas kārtību, kā arī apskatījis pēdējos statistiskos datus par pensiju indeksāciju 2007. gadā.

Likums “Par valsts pensijām” (2005. gada 20. oktobrī Saeima pieņēma grozījumus likumā „Par valsts pensijām”, kas stājas spēkā 2006. gada 1. janvārī) nosaka, ka līdz 2014. gada 31. decembrim valsts pensijas, kuru apmērs nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (225 LVL), pārskatāmas šādā kārtībā [1;12]:

- 1) līdz 2009. gada 31. decembrim valsts pensijas, kuru apmērs nepārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, pārskatāmas 1. aprīlī, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu, un 1. oktobrī, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu un 50 procentus no apdrošināšanas iemaksu algas reālā pieauguma procentiem. Valsts pensijas, kuru apmērs pārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, bet nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, pārskatāmas reizi gadā 1. oktobrī, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu;
- 2) no 2010. gada 1. janvāra līdz 2014. gada 31. decembrim valsts pensijas, kuru apmērs nepārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, pārskatāmas reizi gadā 1. oktobrī, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu un 50 procentus no apdrošināšanas iemaksu algas reālā pieauguma procentiem. Valsts pensijas, kuru apmērs pārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, bet nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, pārskatāmas reizi gadā 1. oktobrī, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu un 25 procentus no apdrošināšanas iemaksu algas reālā pieauguma procentiem;
- 3) pensijas, kuras pārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, pašreiz netiek indeksētas;

- 4) Piemaksa, kas piešķirta pie vecuma pensijas par apdrošināšanas stāžu līdz 1995. gada 31. decembrim, nav pensijas sastāvdaļa, līdz ar to tā netiek ieskaitīta pensijas apmērā un netiek indeksēta;
- 5) 2008. gadā pensijas, kuru apmērs nepārsniedz 150 LVL, indeksē divas reizes gadā - 1. aprīlī, ņemot vērā patēriņa cenu pieaugumu, un 1. oktobrī, ņemot vērā gan patēriņa cenu pieaugumu, gan 50% no apdrošināšanas iemaksu algas reālā pieauguma. Pensijas, kuru apmērs pārsniedz 150 LVL, bet nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu ($5 \times 45 \text{ LVL} = 225 \text{ LVL}$), pārskatāmas reizi gadā 1. oktobrī, ņemot vērā patēriņa cenu pieaugumu. Kārtējai pensiju indeksācijai 2008. gada 1. aprīlī piemērotais indekss valsts pensijām, kuru apmērs nepārsniedz 150 LVL, bija 1.1068;

Pensijas apjomu katrs var aprēķināt, pašreizējo pensiju (neieskaitot piemaksu) reizinot ar atbilstošo indeksu. Pensiju indeksācija ir paredzēta, lai aizsargātu pensionārus no dzīves dārdzības pieauguma un saglabātu viņu pirktspēju līdzšinējā līmenī. Viens no rādītājiem, ko izmanto, aprēķinot pensiju indeksācijas lielumu, ir inflācija. Tādējādi, jo lielāka bijusi inflācija, jo vairāk tiek palielinātas pensijas. Otrs rādītājs ir apdrošināšanas iemaksu algas reālais pieaugums. Labklājības Ministrijas jaunizveidotā pensiju indeksācijas sistēma *paredz aizsargāt pensijas no straujā inflācijas pieauguma* Latvijā, jo 2007. gadā piemērotie koeficienti 1.0445, 1.1556 un 1.1011 bija pat nedaudz augstāki nekā oficiālie inflācijas pieauguma tempi. Pat ja ņem vērā joprojām augstos inflācijas lielumus 2006. un 2007. gadā, attiecīgi, 6.8% un 14% [28], tad droši var teikt, ka nākamajos gados pensiju pieaugums apsteigs patēriņa cenu inflācijas pieaugumu un pensionāru labklājības līmenis nedaudz uzlabosies. Taču jaunā indeksācijas sistēma nav spējusi uzlabot pensionāru labklājības līmeni un nebūt šodien neatrisina esošo pensionāru zemo pensiju līmeni, un strādājošo nākotnes pensijas, kuri dosies pensijā līdz 2014. gadam.

Kopš 2000. gada vidējais vecuma pensijas apmērs ir palielinājies par 66 latiem. Šo zemo radītāju sociālekonomiskā būtība liek vēlreiz promocijas darba autoram uzsvērt darbā izvirzīto problemātiku, kas saistās ar iztikas minimumam neadekvāti zemo vidējo vecuma pensiju līmeni Latvijā (3.3. tabula). Neskatoties uz izmaiņām Latvijas normatīvo aktu bāzē, kas paredz regulāru šodienas pensiju indeksāciju, joprojām pensiju līmenis ir ļoti zems un, kā norādīts sniegtajā 3.3. tabulā, joprojām pastāv negatīva starpība starp vidējo pensiju lielumu un iztikas minimumu. Analizējot 3.3. tabulā sniegtos datus par pensiju lieluma pieaugumu salīdzinājumā ar iztikas minimumu,

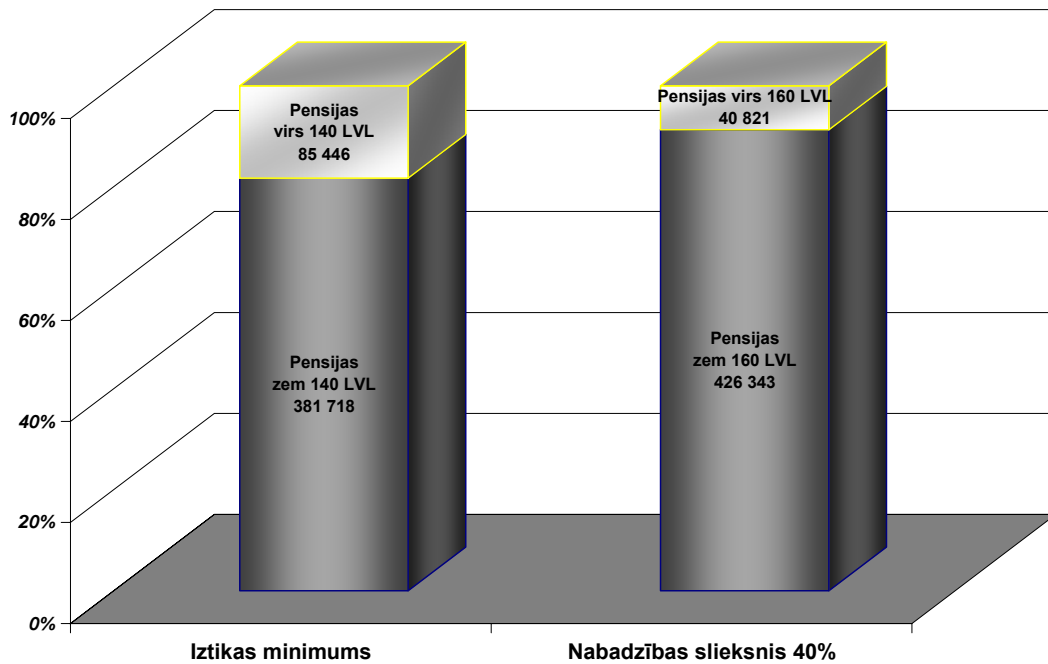
autors secina, ka *pensiju indeksācija ir tikai aizsardzības mehānisms pret dzīves dārdzības palielināšanos, nevis tā jāuztver kā pensiju paaugstināšanas veids.*

3.3. tabula

Iztikas minimuma salīdzinājums ar vidējo vecuma pensiju lielumu Latvijā [28, 31]

<u>Gadi</u>	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>
Iztikas minimums (LVL)	84.47	86.93	88.76	93.54	98.78	105.48	121.83	143.01
Vidējā vecuma pensija (LVL)	57.79	58.16	62.14	64.34	77.46	86.69	103.30	124.19
<i>Starpība (LVL)</i>	<i>(26.68)</i>	<i>(28.17)</i>	<i>(26.62)</i>	<i>(29.20)</i>	<i>(21.32)</i>	<i>(18.79)</i>	<i>(18.53)</i>	<i>(18.82)</i>

Lai apstiprinātu Latvijā realizēto neefektīvo vecuma pensiju indeksācijas sistēmu, kā arī sniegto secinājumu, darba autors ir sagatavojis 3.2. attēlu, kurā ir attēlota saņemamo pensiju skaits pēc lieluma attiecībā pret iztikas minimumu un 40% ienākumu atvietojamības līmeni, kas raksturo nabadzības sliekšni valstī. Neskatoties uz izmaiņām normatīvos aktos, kas paredz no 2006. gada 1. janvāra pensiju indeksāciju divreiz gadā, vecuma pensijas joprojām ir palikušas zemā līmenī. Kā redzams 3.2. attēlā, nedaudz vairāk kā 80% no Latvijas pensionāriem saņem pensijas, kuru lielums ir zem valsts noteiktā iztikas minimuma līmeņa, savukārt vairāk kā 90% vecuma pensiju ir zem nabadzības sliekšņa, kurš ir izteikts 40% apmērā kā ienākumu atvietojamības līmenis no vidējās darba algas. Saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datiem 2007. gada decembrī vecuma pensijas saņēmēju skaits bija 467 tūkstoši. No 3.1. attēla var secināt, ka aptuveni 426 tūkstoši pensijas vecuma iedzīvotāju ir pakļauti nabadzības riskam, jo to saņemtās vecuma pensijas ir bijušas zem iztikas minimuma (2007. gada decembrī – 143.01 LVL) un zem iepriekš definētā nabadzības sliekšņa. Kaut arī pēdējā laikā Latvijas Republikas valdības un LR LM paziņojumi liecināja par pensiju palielināšanu un pensionāru dzīves līmeņa uzlabošanu, augstāk apskatītie skaitļi un attēli parāda, ka šie paziņojumi ir bijuši vairāk populistiski, jo tie nebūt neattaisno bēdīgo statistiku, ka aptuveni 90% no esošajiem pensionāriem saņem pensijas zem LR LM definētā nabadzības sliekšņa. Iepriekš sniegtie skaitļi, ir pamats pieaugošajam nabadzības un atstumtības līmenim Latvijas pensionāriem.

3.2. attēls Pensiju saņēmēju skaits attiecībā uz vecuma pensijas apmēru 2007. gada 31. decembrī [31]

Apskatot 3.2. attēlu, promocijas darba autors secina, ka mūsdienu pensiju sistēma Latvijā neatbilst šī darba 1.1 nodaļā definētajam **pensiju sistēmas taisnīguma principam**, jo neskatoties uz pensiju regulāru indeksāciju un valsts piešķirtajām ikmēneša piemaksām pie vecuma pensijas atbilstoši darba stāžam, 1. pensiju līmeņa dalībnieki joprojām nespēj sev nodrošināt pilnvērtīgu sociālo nodrošinājumu. Pie esošās pensiju sistēmas normatīvo aktu bāzes, kas regulē 1. pensiju līmeni, šāda tendence saglabāsies vēl vismaz līdz 2014. gadam, kad ir sagaidāms, kad pensijā dosies pirmais 2. pensiju līmeņa dalībnieks.

LR Labklājības Ministrijai aizbildinoties ar sociālās apdrošināšanas budžeta iespējām, šobrīd pensijas, kuras pārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu – 225 LVL, netiek indeksētas. Autors uzskata, ka šo pensiju saņēmēji nav pasargāti no inflācijas pieauguma un to pirktspēja ar katru gadu samazinās, kā arī šāda pensiju indeksēšanas kārtība neatbilst pensiju sistēmas taisnīguma principam. Darba autora priekšlikums ir ievērot pensiju sistēmas **taisnīguma principu** un vecuma pensijas, kas pārsniedz 225 LVL līmeni, arī indeksēt, kā arī noteikt, ka piemaksas pie pensiju kapitāla tiek definētas kā pensijas lieluma sastāvdaļa un arī tiek atbilstoši indeksētas. Promocijas darba autors ir veicis aprēķinu par nepieciešamo līdzekļu apjomu 2008. gadā vecuma pensiju indeksācijai vecuma pensijām, kas pārsniedz 225 LVL. Izmantojot 9. pielikumā izmantotos datus par pensiju saņēmēju skaitu pēc lieluma apjoma un iepriekšējā

apakšnodaļā aprakstītā aprēķina rezultātus par pensiju sākuma kapitāla palielināšanu katram pensiju lieluma līmenim, kā arī piemērojot likumā noteiktos indeksācijas noteikumus pensijām, kuras pārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, 2008. gadam piemērotais koeficients būtu 14.6% (2008. gadam prognozētais inflācijas līmenis), autors Microsoft Excel tabulās ir veicis aprēķinus par šo priekšlikumu ekonomisko efektu no 2008. gada līdz 2010. gadam pēc formulas:

$$E_{ii} = \sum_{n=1} E_{I} x PCI_n x N x I2, \text{ kur} \quad (6. \text{ formula})$$

PCI - ir patēriņa cenu indekss

Attiecīgi kopējais vecuma pensiju indeksācijas efekts 2008. gadā prasītu no valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta papildus 17,02 miljonus LVL. Savukārt, ņemot vērā LR EM prognozētā patēriņa cenu indeksa pieaugumu (3.10. attēls), 2009. un 2010. gadā, šo priekšlikumu papildus ekonomiskais efekts būtu attiecīgi 9,69 miljoni LVL un 13,09 miljoni LVL. Indeksējot pārējās pārrēķinātās pensijas 2008. gadā, kuras nepārsniedz pieckāršo sociālās apdrošināšanas pabalstu, pensiju sākuma kapitāla pārrēķins, atbilstoši darbā sniegtajiem priekšlikumiem, no valsts sociālās apdrošināšanas budžeta papildus prasītu attiecīgi 2008. gadā 40,03 miljoni LVL, 2009. gadā – 26,78 LVL un 2010. gadā 13,85 miljoni LVL. Autors arī atzīmē, ka šim aprēķinam ir izmantoti LR LM jaunie priekšlikumi par sociālās nodrošinājuma pabalsta palielināšanu 2009. gadā līdz 60 LVL. Darba 3.6. tabulā autors ir apkopojis aprēķinus, lai ekonomiski pamatotu šos priekšlikumus.

Latvijas nodokļu sistēmas nepilnību ietekme uz pensiju sistēmu

Darba autors vēlas atgriezties pie likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 13. (3) panta noteikumiem, kas paredz, ka tiem iedzīvotājiem, kuriem tiek piešķirta pensija pēc 1996. gada 1. janvāra, neapliekamais minimums gadā sastāda 1 980 LVL, proti, par ikmēneša pensijas summu, kas pārsniedz 165 LVL, pensionāriem ir jāmaksā iedzīvotāju nodoklis 25% apmērā. Tātad 25% ienākuma nodokli viņiem ieturēs no tās pensijas daļas (ieskaitot piemaksu par darba stāžu), kas pārsniedz 165 latus [4;40]. Promocijas darba autors secina, ka pensiju aplikšana ar ienākuma nodokli ir pretrunā ar nodokļu sistēmas koncepciju, jo tas nozīmē, ka pensiju ienākumi tiek aplikti ar nodokli otrreizēji, neskatoties uz to, ka šo pensiju izmaksu avots ir sociālās apdrošināšanas iemaksas no strādājošo darba ienākumiem un šie ienākumi jau ir tikuši pakļauti iepriekšējai taksācijai. Sekojoši promocijas darba autora ieteikums ir likumā „Par iedzīvotāju ienākumu nodokli” veikt izmaiņas un attiecīgi papildināt šī likuma 13. (2) pantu ar normu, ka arī tās pensijas, kas piešķirtas saskaņā likumu „Par valsts pensijām” pēc 1996. gada 1. janvāra netiek apliktas ar iedzīvotāju ienākuma nodokli un attiecīgi izslēgt 13 (3) pantu. Aprēķinot kopējo fiskālo efektu no izmaiņām likumā par iedzīvotāju nodokli, valsts kopbudžets 2008. gadā kopumā atpakaļ attiecīgi nesaņems aptuveni 49,9 miljonus LVL, tādējādi radot papildus izdevumus valsts kopbudžetam. Šo aprēķinu darba autors ir veicis Microsoft Excel tabulās, izmantojot divās iepriekšējās apakšnodaļās pārrēķināto vidējās pensijas lielumu katrai pensiju lieluma grupai, pielietojot sekojošu formulu:

$$T_i = \sum [(P_{AV(R)} - 165) \times 25\%] \times N \times 12, \text{ attiecīgi} \quad (7. \text{ formula})$$

$$P_{AV(R)} = P_{AV(S)} + E_i + E_{ii}, \text{ kur}$$

T_i – ikgadējais summārais nodokļu efekts uz valsts budžetu, realizējot augstāk minētos priekšlikumus;

$P_{AV(R)}$ – Vidējā pārrēķināta pensija katrai pensiju lieluma grupa 2008. gada 31. decembrī.

Veicot aprēķinu arī 2009. un 2010. gadam, pielietojot 7. formulu, kopējais papildus nodokļu efekts būtu attiecīgi 75,43 miljoni LVL un 91,39 miljoni LVL. 3.6. tabulā autors ir apkopojis šos aprēķinus un analizējis to ietekmi uz sociālās apdrošināšanas budžetu laikā no 2008. līdz 2010. gadam.

Sociālās apdrošināšanas iemaksu objekta apmērs ir ierobežots, lai pasargātu valsts sociālo budžetu no apdraudējuma un samazinātu tā izdevumus. Piemēram, gadījumos, kad cilvēkam ir ļoti liela alga un ir maksātas ļoti lielas sociālās iemaksas, viņam būtu jāsaņem attiecīga pensija. Ja šādu gadījumu būtu daudz, esošajiem pensionāriem šādas pensijas varētu izmaksāt, bet nākamajās paaudzēs tas būtu apgrūtinoši. Saskaņā ar LR MK Noteikumiem par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru ir noteikts, ka tie strādājošie, kuru taksācijas gada bruto ienākumi no 2008. gada 1. janvāra pārsniedz 29 600 LVL (2007. gadā 23800 LVL), tiek atbrīvoti no sociālās apdrošināšanas maksājumiem. Obligāto iemaksu maksimālais apmērs nākamajam gadam tiek aprēķināts, ņemot vērā iepriekšējā gada vidējo sociālo apdrošināšanas iemaksu algu valstī. To reizina ar koeficientu 9,0 un gada mēnešu skaitu. Darba autors uzskata, ka šāda norma par iemaksu objektu maksimālo līmeni neatbilst šī darba 1. nodaļā definētajam vecuma pensijas **taisnīguma principam**. Minētā norma veicina jau eksistējošo sociālo nevienlīdzību Latvijā, jo:

- 1) strādājošo iedzīvotāju skaits ar ienākumu līmeni, kas pārsniedz maksimālo līmeni, ir strauji pieaudzis. Uz 2007., 2006. un 2005. gada 31. decembri saskaņā ar VSAA sniegtajiem datiem šādu iedzīvotāju skaits sastādīja 7000, 5000 un 2900 iedzīvotājus un to kopējie deklarētie bruto ienākumi attiecīgi sastādīja attiecīgi 204 891, 127 308 un 72 200 tūkstoši LVL;
- 2) kaut arī šādas normas pamatnostādne ir iedrošināt iedzīvotājus ar augstiem darba ienākumiem uzrādīt savus patiesos ienākumus, tādējādi maksājot iedzīvotāju ienākumu nodokli, šo normu var uzskatīt par negodīgu attiecībā pret pārējiem strādājošajiem ar zemākiem ienākumiem, kuri maksā gan iedzīvotāju ienākumu nodokli, gan sociālās apdrošināšanas maksājumus. Tādējādi pastiprinot sociālo nevienlīdzību sabiedrībā, uzliekot sociālās apdrošināšanas sistēmas nastu uz strādājošajiem ar zemākiem ienākumiem;
- 3) autors ir analītiski aprēķinājis, ka minētās normas ietvaros 2007., 2006. un 2005. gadā valsts sociālais budžets attiecīgi nesaņēma aptuveni 67 798, 42 126 un 23 891 tūkstošus LVL.

Promocijas darba autora priekšlikums ir atcelt normu par sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta maksimālo apmēru. Tā rezultātā valsts sociālais budžets 2007., 2006. un 2005. gadā, piemērojot normatīvajos aktos noteikto sociālās apdrošināšanas likmi, attiecīgi saņemtu papildus 68, 42 un 24 miljonus LVL. 1. pensiju līmenim tiktu

novirzīti attiecīgi 33, 23 un 13 miljoni LVL (2007-16%, 2006, 2005-18% no sociālās apdrošināšanas iemaksu objekta). Nākamajā darba apakšnodaļā autors ir analizējis valsts sociālā budžeta izaugsmes tendences pēdējos gados, kā arī tā attīstības prognozes laikā no 2008. līdz 2010. gadam.

Sociālās apdrošināšanas budžeta attīstība

Sociālās apdrošināšanas budžeta izaugsme ir tieši atkarīga no sociālās apdrošināšanas maksājumiem no strādājošo darba ienākumiem. Sekojot straujajai Latvijas ekonomikas izaugsmei laikā no 2004. līdz 2007. gadam un, neskatoties uz IKP straujo samazinājumu 2008. gadā, Latvijā joprojām tiek plānots viens no straujākajiem darba algu pieaugumiem Eiropas Savienībā un pasaulē [15;20]. Latvijas ekonomikas straujajai izaugsmei laikā no 2004. līdz 2007. gada, būtu jārunā arī par labu sociālās apdrošināšanas sistēmas attīstībai. Salīdzinot ar 2003. gadu, sociālās apdrošināšanas budžeta ienākumi no 562 miljoniem LVL ir pieauguši līdz 1248 miljoniem LVL 2007. gadā. Kā redzams 3.4. tabulā, kopš 2004. gada līdz pat 2007. gadam sociālās apdrošināšanas budžetam uz gada beigām veidojās pozitīvs saldo, attiecīgi no 43 miljoniem LVL līdz 322 miljoniem LVL.

3.4. tabula

*Valsts sociālās apdrošināšanas budžeta tendences,
miljoni LVL [28]*

Gads	2003	2004	2005	2006	2007
Ieņēmumi – kopā	561.7	652.6	736.5	980.3	1247.7
Izdevumi – kopā	562.9	609.9	688.0	798.5	925.6
<i>Fiskālā bilance</i>	<i>-1.2</i>	<i>42.7</i>	<i>48.5</i>	<i>181.8</i>	<i>322.1</i>

Ja 2006. gadā sociālajam budžetam bija pozitīvs saldo vidēji ap 182 miljoniem LVL, tad uz 2007. gada beigām tas jau bija 322 miljoni LVL, no kuriem saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas datiem 225 miljoni LVL bija no speciāla valsts pensiju budžeta pārpalikuma. Pieņemot, ka uz 2007. gada decembri bija 440 tūkstoši vecuma pensiju saņēmēju, kuru pensija bija zemāka par valstī noteikto iztikas minimumu (3.1. attēls), var aprēķināt, ka ar speciāla valsts pensiju budžeta pārpalikumu, ievērojot pensiju sistēmas solidaritātes principu, būtu iespējams šiem pensionāriem vidēji palielināt mēneša pensijas lielumu par papildus 42.61 LVL. Taču diemžēl ir jāatzīst, ka 2007. gadā netika pieņemts neviens LR LM lēmums vai LR MK noteikumi, kas būtiski nodrošinātu papildus piemaksas pensijām 2007. gada laikā no valsts pensiju speciālā budžeta pārpalikuma 2006. gadā. Šis pārpalikums tika daļēji izvietots termiņa

noguldījumos komercbankās un daļēji no tā tika atmaksāts aizņēmums no valsts pamatbudžeta sociālo izdevumu segšanai iepriekšējos gados un atlikums tika pārnest uz 2008. gadu. Kā viens no valdības pretargumentiem attiecībā uz pensiju izdevumu strauju palielināšanu ir striktā fiskālā politika 2008. gadā [15;10] un bažas par ienākumu samazinājumu valsts speciālajā pensiju budžetā 2008. – 2010. gadā, kad pensiju iemaksu likme starp 1. un 2. pensiju līmeni tiks sadalīta attiecīgi 12%/8% līdz 10%/10% 2010. gadā (skatīt 1.6. tabulu). Darba pirmajā nodaļā promocijas darba autors jau bija sniedzis savu priekšlikumu par nepieciešamību atstāt šo pārdali 2007. gada proporcijā. Tādējādi varētu mazināt draudus speciālā pensiju budžeta deficītam nākotnē un paver iespēju izlietot augstāk pieminēto pārpalikumu zemo pensiju palielināšanai (skatīt 3.5. tabulu).

3.5. tabula

*Valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta prognozes,
miljoni LVL⁷*

Gads	2008	2009	2010
Ieņēmumi - kopā	1 387.5	1 637.1	1 832.6
Izdevumi - kopā	1 133.9	1 288.2	1 401.6
<i>Fiskālā bilance</i>	<i>253.6</i>	<i>348.8</i>	<i>431.0</i>

Runājot par Latvijas valsts nodokļu administrēšanas politiku, var atzīt, ka ar katru gadu šis process ir uzlabojies, par ko liecina dati, ka 2007. gadā Valsts ieņēmumu dienests (VID) kopā nodrošinājis 4,60 miljardu latu iekasēšanu nodokļos, kas, salīdzinot ar 2006. gadu, ir par 1.16 miljardu latu jeb 33.8% vairāk nekā 2006. gadā. Administrēto budžeta ieņēmumu plāna izpilde liecina gan par nodokļu administrēšanas efektīvu darbu, gan par stabilu ekonomisko izaugsmi valstī. 2007. gadā, salīdzinot ar 2006. gadu, būtiski pieauguši arī iedzīvotāju ienākuma nodokļa un sociālās apdrošināšanas iemaksu ieņēmumi, ko sekmēja vidējās darba algas un darba ņēmēju skaita pieaugums. Sociālās apdrošināšanas iemaksas iekasētas 1.38 miljarda LVL apmērā, un tas ir par 377,18 miljoni latu jeb 37,7% vairāk attiecībā pret 2006. gadu. Savukārt iedzīvotāju ienākuma nodoklis iekasēts 887.80 miljonu LVL apmērā un tas ir par 230,53 miljoni LVL latu jeb 35,1% vairāk nekā 2006. gadā [33;3].

Dati par nodokļu ieņēmumu straujo pieaugumu, kuru pamatā ir straujie ekonomikas pieauguma tempi, VID darbības efektivitātes uzlabojumi, kā arī pieaugošā oficiālo darba ienākumu uzrādīšana (aplokšņu algu skaita samazinājums) liecina par turpmāko valsts nodokļu un sociālās apdrošināšanas ieņēmumu pieauguma potenciālu. Līdz ar to var

secināt, ka minēto nodokļu ieņēmumu pieauguma cēloņu attīstības tendences arī nākotnē spēs nodrošināt sociālās nodrošināšanas iemaksu ieņēmumu pieaugumu, lai finansētu pienācīgas pensijas, veicot zemo pensiju atbilstošus pārrēķinus un turpinot valsts aizsākto politiku attiecībā uz pensiju indeksāciju.

Taču Latvijas ekonomikas straujā izaugsme pēc 2004. gada nebūt nerunā ne par straujo sociālās apdrošināšanas sistēmas izaugsmi un ne par straujo 1. pensiju līmeņa vecuma pensiju pieaugumu. Pretstatā, lai ievērojami uzlabotu šodienas pensionāru labklājību, valdība aizbildinās ar līdzekļu trūkumu nākotnē valsts sociālajā budžetā, kā arī argumentē sev par labu ar regulāru zemo pensiju indeksāciju. Tāpat nav izstrādāta tālredzīga programma, kas atbilstoši pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principiem, ļautu izmantot sociālā budžeta pozitīvo saldo un palielināt vecuma pensijas 1. pensijas līmeņa dalībniekiem. Neskatoties uz sociālā apdrošināšanas budžeta pieauguma prognozēm no 2008. līdz 2010. gadam (3.5. tabula), 2007. gadā vidējās pensijas apmērs paaugstinājās tikai līdz 124 LVL un nodrošināja ienākumu atvietojamības līmeni 31% apmērā attiecībā pret vidējiem darba ienākumiem Latvijā. Vecuma pensijas joprojām ir palikušas zem valdības noteiktā iztikas minimuma, „ļaujot” pensionāriem joprojām slīgt nabadzībā, nevis vairojot to labklājību, kā noteikts Latvijas Republikas Labklājības ministrijas nacionālajā ziņojumā par pietiekamām un ilgtspējīgām pensijām [17;15].

Ēnu ekonomika un nelegālā nodarbinātība

Viens no ekonomiskajiem faktoriem, kas kavē pienācīgu sociālā budžeta izaugsmi, ir joprojām pastāvošais augstais ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā. Ēnu ekonomikā (nelegālā ekonomika) plaši izplatīta ir nelegālā nodarbinātība (tā dēvētais “melns darbs”), nodokļu nemaksāšana, kā arī darba algu izmaksa “aploksnēs”, darījumu apliecināšanu čekiem neizsniegšana, dubultā grāmatvedība un citas nelikumīgas darbības. Saskaņā ar LR Finanšu ministrijas aplēsēm ēnu ekonomikas apjoms valstī ir no 15% līdz 17% no iekšzemes kopprodukta (IKP). Saskaņā ar citu nozares ekspertu aplēsēm šis skaitlis varētu svārstīties 25–40% apmērā no IKP [15;5]. Lielākā daļa no tās ir saistīta ar neregistrēto nodarbinātību un „aploksņu algām”. Visvairāk nodarbināto netiek oficiāli noformēti celtniecībā, tirdzniecībā un sabiedriskās ēdināšanas, viesnīcu u.c. pakalpojumos.

⁷ Saskaņā ar VSAA 2007. gadā apkopotajām prognozēm

Līdz 1996. gadam spēkā esošā nodokļu sistēma (augstā sociālās apdrošināšanas iemaksu likme) veicināja ēnu ekonomikas paplašināšanos. Vājā saikne starp sociālajām iemaksām un pensiju apmēru veicināja darba samaksu izsniegšanu “aploksnē”. Pensiju lielums bija atkarīgs tikai no darba stāža un nevis no veikto iemaksu apmēra. Lai strādājošais iegūtu tiesības uz pensiju, pietika ar to, ja darba devējs veica iemaksas atbilstoši valstī noteiktajai minimālajai algai. Nelegālā nodarbinātība valstī rada negatīvu ietekmi, galvenokārt, uz līdzsvarotu valsts budžetu, kas spētu nodrošināt iedzīvotāju sociālās vajadzības, iespēju iegūt izglītību un saņemt veselības aprūpi. Valsts kasē nenonāk ievērojamas naudas summas, kuras varētu izmantot sociālo programmu izstrādei un ieviešanai, darbinieku darba samaksas paaugstināšanai u.c. Bez tam, nerisīnot nelegālās nodarbinātības problēmas, nodarbinātību veicinošo pasākumu īstenošana valstī nedos sagaidāmo efektu, jo nodarbinātības un bezdarba līmenis precīzi neatspoguļos reālo situāciju darba tirgū, kas, savukārt var sarežģīt valsts politiskos risinājumus nodarbinātības jomā. Kopumā var konstatēt, ka nelegālā nodarbinātība un to izraisošās sekas rada kaitējumu valstij un sabiedrībai, kā arī būtiski mazina kopējo labklājības līmeni. Saskaņā ar Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja aplēsēm Latvijā 2006. gadā bija ap 600 miljoni LVL nedeklarētu darba ienākumu, no kuriem netika atvilkti nodokļi [47;1].

VID 2007. gadā veikto preventīvo un represīvo pasākumu rezultātā darba ņēmēju skaits valstī pieaudzis par 28 800, kā arī palielinājušās valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas par 3,5 miljoniem LVL un iedzīvotāju ienākumu nodoklis par 2,2 miljoniem LVL. 2007. gadā VID veica virkni preventīvo pasākumu, lai mudinātu uzņēmumus reģistrēt savus darbiniekus un fiziskajām personām reģistrēt savu saimniecisko darbību, to starp izglītojošie semināri, ar uzņēmumu vadītājiem veiktas pārrunas par „aploksņu algām”, fiziskajām personām, kuras veic neregistrētu saimniecisku darbību, nosūtīts uzaicinājums reģistrēties kā nodokļu maksātājiem. Saskaņā ar Valsts ieņēmumu dienesta (VID) rīcībā esošo informāciju valstī bija 14 119 sabiedrības (izņemot zemnieku saimniecības, zvejnieku saimniecības un individuālos komersantus), kurām nebija neviena darbinieka. Turklāt no minētajiem sabiedrībām 81 bija tādi, kuru apgrozījums bija no 100 000 līdz 1 000 000 LVL [32]. Daļai šo sabiedrību dibināšanas mērķis ir iesaistīties darījumu ķēdēs, kas ietver: ekskluzīvu automašīnu iegādi, izdevumu norakstīšanu, lai apzināti samazinātu peļņu un nemaksātu nodokļus. Šo sabiedrību

īpašnieki nav ieinteresēti pieņemt darbiniekus un maksāt viņiem darba algas un veikt sociālās apdrošināšanas maksājumus, kā arī paši sev likumīgā kārtā var nenoteikt un nemaksāt darba algu. Tādējādi faktiski valsts budžetā netiek maksāti nodokļi, ieskaitot sociālās apdrošināšanas maksājumus. Bez tam Valsts ieņēmumu dienests, veicot kontroles pasākumus, bieži saskaras ar situācijām, kurās nevar pierādīt, kāda ir faktiski izmaksātā darba alga, no kuras varētu aprēķināt nodokļus, vai arī nodokļi varētu tikt aprēķināti vismaz no minimālās algas. Līdz ar to ir nepieciešams palielināt soda naudu tādā apmērā, lai valsts budžetā atgūtu administratīvās izmaksas. Autora priekšlikums būtu ieviest normas, kuras nosaka, ka, ja darba devējs ir izmaksājis personai ar nodokli apliekamu ienākumu, kas nav uzrādīts grāmatvedības uzskaitē un no šī ienākuma saskaņā ar likumu nav ieturējis nodokli, viņam ir jāsamaksā neieturētā nodokļa summa un soda nauda. Ja faktiski izmaksātā ienākuma apmēru nav iespējams noteikt, nodokļu administrācijai būtu jāpiedzen no darba devēja nodokli un soda naudu, ņemot vērā Ministru kabineta noteikto minimālās mēneša darba algas apmēru. Valsts ieņēmumu dienestam, veicot uzrēķinus, būtu tiesības pamatoties uz nozares ģenerālvienošanos, ja tāda ir noslēgta, atbilstoši Darba likuma 18. panta ceturtajai daļai.

Lai mazinātu nelegālās nodarbinātības izplatību un turpinātu cīņu pret „aplokšņu algām” 2004. gada novembrī Ministru Kabinets apstiprināja pasākumu plānu 2005. - 2009. gadam Valsts darba inspekcijas administratīvās spējas paaugstināšanai saistībā ar nelegālās nodarbinātības samazināšanu [25;2]. Atbilstoši šī plāna nostādņēm tika veikti aprēķini par sagaidāmajiem papildu ieņēmumiem valsts budžetā pie šīs programmas veiksmīgas realizācijas. Taču tajā pašā laikā šīs programmas realizācija paredzēja arī papildus izdevumus no valsts budžeta, kas ietver papildus VID inspektoru algošanu un apmācību, bezmaksas tālruņa ierīkošanu un apkalpošanu. 3.6. tabulā ir uzrādīti prognozētie ieņēmumi no šīs programmas un papildu izmaksu aprēķins. Labklājības Ministrijas prognozētais ieņēmumu pieaugums valsts budžetā tiek aprēķināts, ņemot vērā plānoto atklāto nelegāli nodarbināto skaitu vidēji mēnesī. Aprēķinā netiek ņemti vērā ieņēmumi valsts budžetā no soda naudām. 3.6. tabulā aprēķinātie papildu ieņēmumi sociālajā budžetā, varētu būt ieņēmumu avots pensiju palielinājuma finansēšanai, veicot darba autora piedāvātās izmaiņas par papildus piemaksām pie pensiju kapitāla par darba stāžu līdz 1995. gadam.

Sagaidāmā papildus budžeta ieņēmumu un izdevumu bilance realizējot papildus pasākumus cīņai ar nelegālo nodarbinātību Latvijā nākamajiem trijiem gadiem (tūkstošos, LVL) [25;18]

	2007	2008	2009
Izmaiņas budžeta ieņēmumos	594,4	616,1	639,6
Izmaiņas budžeta izdevumos	100,3	87,1	87,1
Finansiālā ietekme	+ 494,1	+ 529,0	+ 552,5
t.sk.			
ieņēmumi sociālās apdrošināšanas speciālajam budžetam	414,8	440,7	467,0

Šie skaitļi, protams, ir nelieli attiecībā pret darba devēju un darba ņēmēju potenciāli slēptajiem un neuzrādītajiem darba ienākumiem, no kuriem varētu tikt aprēķināti un sociālajā budžetā iemaksātie papildu sociālās apdrošināšanas maksājumi. Darba autors uzskata, ka vislielākais potenciāls, kad darbinieki saņem „aplokšņu algas”, ir sabiedrības ar lielu un vāji kontrolētu skaidras naudas un krājumu apgrozījumu: azartspēļu nozare, celtniecības nozare, ēdināšanas nozare, tirdzniecība, kā arī atsevišķi minama nekustamā īpašuma tirdzniecība, kuras ietvaros tiek slēpti ienākumi no nekustamā īpašuma tirdzniecības. VID būtu lietderīgi vairāk uzmanības veltīt minētajām nozarēm, turpinot iesāktus darbus pie pastiprinātas nodokļu administrēšanas ar mērķi identificēt tās sabiedrības, kuras maksā saviem darbiniekiem „aplokšņu algas”, un to nosaukumus regulāri publiskojot. Joprojām ir jāsaglabā stingra administratīvo sodu sistēma par sociālās apdrošināšanas maksājumu un iedzīvotāju nodokļa nemaksāšanu un papildu normu ieviešana par kriminālsodāmības iestāšanos, darba devējam par apzinātu sabiedrības darbinieku ienākumu nedeklarēšanu lielos apmēros.

Vecuma pensiju pārrēķina ekonomiskais pamatojums

Lai apstiprinātu promocijas darbā izvirzīto priekšlikumu ekonomisko pamatojumu par papildus piemaksām pie pensiju sākuma kapitāla, vecuma pensiju, kuras pārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu – 225 LVL, indeksāciju, kā arī iedzīvotāju ienākuma nodokļa nepiemērošanu pensiju daļai, kas pārsniedz 165 LVL, promocijas darba autors 3.7. tabulā ir apkopojis iepriekšējās darba sadaļās aprēķinātos datus laika periodā no 2008. – 2010. gadam par papildus ieņēmumiem valsts pensiju speciālajā budžetā, realizējot promocijas darbā sniegtos priekšlikumus attiecībā uz:

- valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta pārpalikuma izlietojumu (solidaritātes princips) (3.7. tabulas 1. rinda);

- 1. un 2. pensiju līmenim novirzīto sociālās apdrošināšanas iemaksu pārdalījuma izmaiņu ietaupījuma efektu (solidaritātes princips) (3.7. tabulas 5. rinda);
- sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta maksimālā apmēru atcelšanu (taisnīguma princips) (3.7. tabulas 2. rinda);

3.7. tabulā apkopotie dati un iegūtie rezultāti ekonomiski pamato darbā sniegto priekšlikumu praktisko realizāciju attiecībā uz vecuma pensijas palielināšanu, ievērojot pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principus laika periodā no 2008. līdz 2010. gadam. Papildus aprēķins parāda, ka apkopojot datus laika periodā no 2008. – 2010. gadam par papildus ieņēmumiem valsts pensiju speciālajā budžetā, kā arī datus par papildus izdevumiem vecuma pensiju palielināšanai, realizējot promocijas darbā sniegtos priekšlikumus, valsts pensiju speciālajā budžetā uzkrājas pārpalikums (3.7. tabulas 13. rinda). Autora priekšlikums ir LR LM izveidot 1. pensiju līmeņa rezerves fondu un uzkrāto pārpalikumu būtu uzkrāt šajā fondā, ar mērķi nodrošināt atbilstošus aktīvus nākotnes pensiju saistību finansēšanai. Lai nodrošinātu un saglabātu šo aktīvu vērtību, šos līdzekļus ir jāiegulda zema riska finanšu instrumentos Latvijā.

Lai noteiktu sagaidāmo ienākumu atvietojamības līmeni (3.7. tabulas 18. rinda) darba autors ir salīdzinājis pārrēķina rezultātā iegūtās vidējās pensijas lielumu (17. rinda) ar sagaidāmo vidējās darba algas pieaugumu laika periodu no 2008. līdz 2010. gadam (14. rinda). Vidējais darba algas pieaugums ir prognozēts ar 10%⁸ pieaugumu gadā. Vidējais pārrēķinātās pensijas lielums ir noteikts, izdalot kopējo vecuma pensiju pārrēķina rezultātā iegūto sagaidāmo izdevumu apjomu vecuma pensijas finansēšanai katram pensiju lieluma līmenim, kas aprēķināts pēc 8. formulas (3.7. tabulas 14. rinda) ar kopējo vecuma pensiju saņēmēju skaitu uz 2007. gada 31. decembri (9. pielikums), (3.7. tabulas 15. rinda).

$$E_T = \sum P_{AV(R)} \times N \times I2 \quad (8. \text{ formula})$$

Tā kā saskaņā ar VSAA prognozēm vecuma pensiju saņēmēju skaits šajā laika periodā būtiski nemainīsies, autors pensijas lieluma pārrēķinam ir izmantojis datus uz 2007. gada 31. decembri. Aprēķina rezultātā var secināt, ka, realizējot darbā sniegtos priekšlikumus saskaņā ar pensiju sistēmas taisnīguma un solidaritātes principiem, vidējā pensija Latvijā varētu nodrošināt vismaz 40% vidējo darba ienākumu atvietojamības līmeni, atbilstoši darba ievadā sniegtajai hipotēzei, pārejas posmā līdz 2010. gadam. Lai apstiprinātu iespēju nodrošināt hipotēzē definēto ienākumu atvietojamības augšējo

⁸ Saskaņā ar LR EM prognozēm

sliexsni 60% līmenī, šī darba 3.2. sadaļā autors ir modelējis iespējamus scenārijus par vecuma pensijas lielumu pieaugumu nākotnē, izmantojot vienkopus visus trīs pensiju sistēmas pamatprincipus.

3.7. tabula

*Promocijas darbā identificēto papildus līdzekļu apkopojums,
vecuma pensiju palielināšanas nolūkos (miljoni, LVL)*

#	RĀDĪTĀJS	2008	2009	2010
1	Sociālā budžeta pārpalikums (milj. LVL) (3.5. tabula)	253,60	348,80	431,00
2	Papildus ieņēmumi no sociālās apdrošināšanas iemaksu maksimuma atcelšanas (milj. LVL) ¹⁰ (Skatīt 150. lappusē)	68,00	74,80	82,28
3	Kopā papildus sociālās apdrošināšanas ieņēmumi valsts sociālās apdrošināšanas speciālajā budžetā	321,60	423,60	513,28
4	Vecuma pensiju finansēšanai novirzītie papildus līdzekļi (milj. LVL) ²	238,02	313,51	379,88
5	1. pensiju līmenim papildus ietaupītie līdzekļi no proporcijas maiņas (16%/4%) (milj. LVL) (1.6. tabula)	57,50	95,00	140,00
6	Kopā papildus ieņēmumi (miljoni, LVL)	295,52	408,51	519,88
7	Papildus nepieciešamie līdzekļi gadā pensiju sākuma kapitāla palielināšanai (Skatīt 143. lappusē) (milj., LVL)	243,63	259,95	277,37
8	Pārrēķināto pensiju papildus indeksācijas efekts (Skatīt 146. lappusē), (milj., LVL)	17,02	9,69	13,09
9	Pensiju, kuras nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, indeksācijas efekts ¹¹ (Skatīt 146. lappusē), (milj., LVL)	40,03	26,78	13,85
10	Efekts uz valsts kopbudžetu nepiemērojot IIN pensijām virs 165 LVL (Skatīt 149. lappusē), (milj., LVL)	49,86	75,43	91,39
11	Kopā papildus izdevumi (miljoni, LVL)	350,54	371,85	395,70
12	Iepriekšējo gadu akumulētais pārpalikums, (milj., LVL)	225,20	170,18	206,83
13	Uzkrātais valsts speciālā sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikums (miljoni, LVL), (milj., LVL)	170,18	206,83	331,01
14	Vidējās algas lielums Latvijā, LVL¹²	438	482	530
15	Kopējais pensiju izdevumu apjoms (E_T), (milj., LVL)	1111,2	1223,8	1290,3
16	Vecuma pensijas saņēmēju skaits, tūkstošis	467	467	467
17	Vidējās vecuma pensijas lielums, LVL	198	218	230
18	Ienākumu atvietojamības līmenis pret vecuma pensiju	45%	45%	43%
19	Promocijas darba hipotēzes izpilde (JĀ/NĒ)	JĀ	JĀ	JĀ

3.7. tabulā apkopotie aprēķini ekonomiski pamato iespēju vecuma pensijas palielināšanai, sasniedzot ienākumu atvietojamības līmeni 40%, īstermiņā līdz 2010. gadam. Tomēr, lai apstiprinātu autora sniegto priekšlikumu sociālekonomisko pamatojumu ilgtermiņā, darba autors, izmantojot LR LM, PB un Zviedrijas sociālās

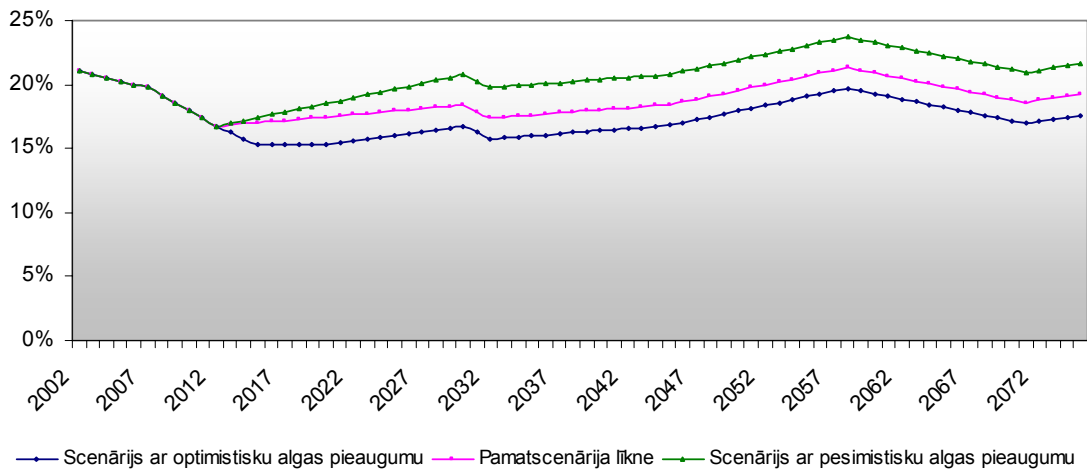
⁹ 74.01% no sociālās apdrošināšanas iemaksām atbilstoši Ministru Kabineta noteiktajam sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes Sadalījumam pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem 2007. gadā (24.49% / 33.09%)

¹⁰ Piemērots pieaugums 10% apmērā, ņemot vērā sagaidāmo darba algas pieaugumu 2009, 2010. gadā.

¹¹ 2009. un 2010. gadam pieņemts, ka valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts sasniegs 60 LVL.

¹² Piemērots pieaugums 10% apmērā, ņemot vērā sagaidāmo darba algas pieaugumu 2009, 2010. gadā.

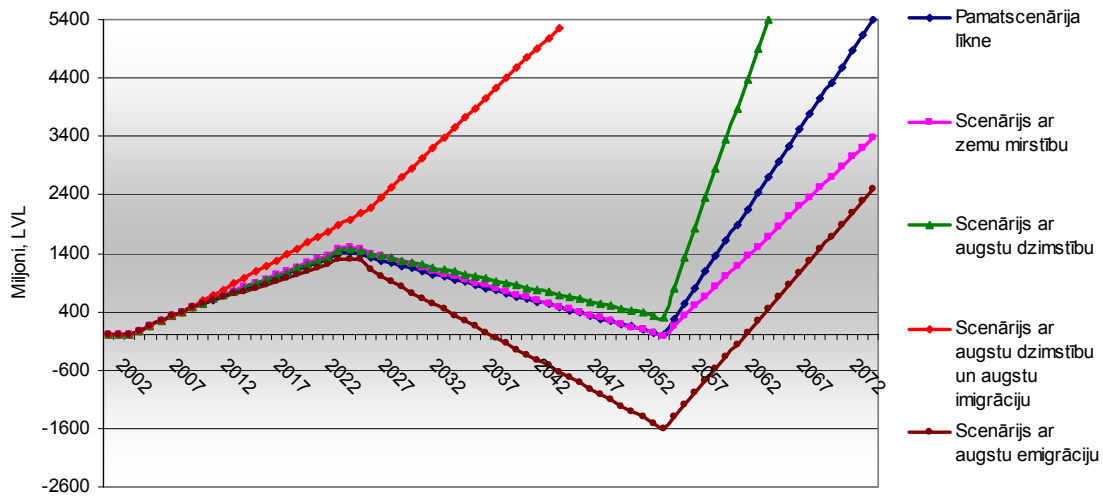
apdrošināšanas aģentūras izstrādāto sociālās apdrošināšanas un pensiju modeļa aprēķinus ir analizējis šo priekšlikumu realizāciju ilgtermiņā līdz 2035. gadam. Proti, prognozētais periods, līdz kuram pensijas sistēmā būs pensionāri, kas dzimuši līdz 1953. gadam. Šīs analizēs nolūkos autors ir izmantojis 1.5. attēlu, kā arī 3.3. attēlu, kurā ir atspoguļota pensiju sistēmas iemaksu efektīvās likmes dinamika, pie modelī izmantotajiem 3 algu pieauguma scenārijiem, kā arī 3.4. attēlu, kurā ir attēlots sagaidāmā sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamika atbilstoši sociālās apdrošināšanas un pensiju modeļa 5 demogrāfisko un migrācijas rādītāju izaugsmes scenārijiem. Tāpat autors ir 3.5. attēlā ir modelējis sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamiku, ņemot vērā autora sniegtos priekšlikumus par papildus piemaksām pie pensiju sākuma kapitāla sākot ar 2008. gadu pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam, kā arī realizējot 1. nodaļā sniegtos priekšlikumus par pensiju sistēmas iemaksu proporcijas pārdali starp 1. un 2. līmeni, attiecīgi 14%/6% no 2008. gada.

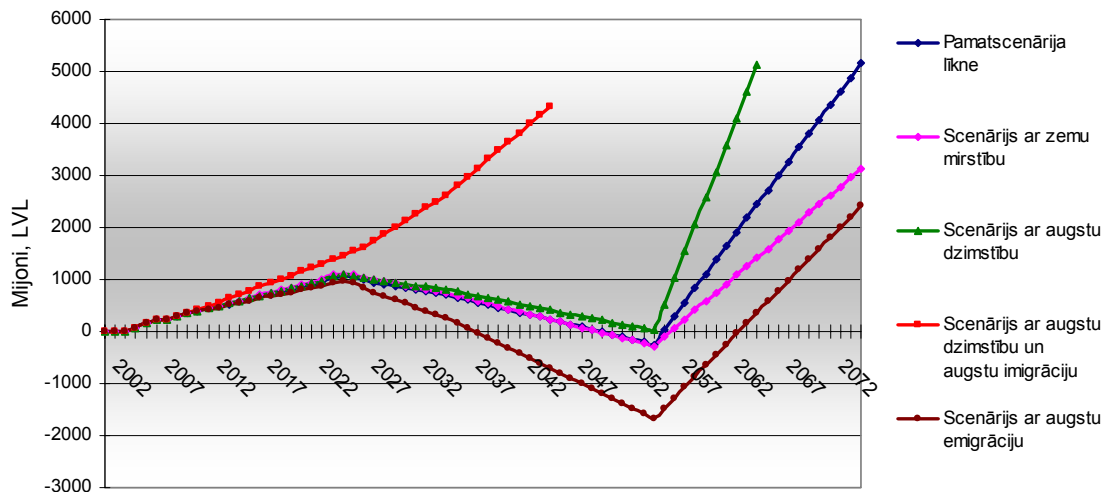
3.3. attēls Efektīvās pensiju sistēmas iemaksu likmes dinamika atkarībā no algas pieauguma scenārijiem 75 gadiem [117;468]

Sociālās apdrošināšanas un pensiju modelī tika pieņemts, ka IKP pieaugums uz vienu iedzīvotāju atbilst vidējam algas pieaugumam. Pamatscenārija gadījumā algas pieaugums līdz 2015. gadam sastādītu 4%, vēlāk līdz 2023. gadam tas būtu 3% un līdz 2030. gadam tas saglabātos 2% un turpmāk tas paliktu nemainīgs. Optimistiskā algu pieauguma scenārijā līdz 2020. gadam algu pieaugums būtu 5%, vēlāk līdz 2045. gadam tas būtu 4% un turpmāk līdz 2075. gadam tas pieaugtu 2% līmenī. Pesimistiskā scenārija gadījumā līdz 2013. gadam pieaugums ir 3% un līdz 2020. gadam tas nokrītas līdz 1.2% un turpmāk tas paliek nemainīgs. Kā redzams 3.3. attēlā, pie optimistiska algu pieauguma scenārija efektīvā pensiju likme laikā no 2010. līdz 2035. gadam saglabājas 15%-17% robežās. Pieņemot pēdējo gadu algas

pieauguma tendences, ir sagaidāms, ka līdz 2030. gadam algas pieaugums sastādīs vidēji 7% (3.10. attēls). Attiecīgi pamatscenārija gadījumā sociālās apdrošināšanas budžeta efektīvā likme samazinātos par papildus 3% līdz 2015. gadam, par papildus 4% līdz 2023. gadam un papildus 5% līdz 2030. gadam. Ņemot vērā 3.4. attēla datus un papildus faktoros par algu straujāku palielinājumu un papildus proporcijas novirzīšanu 1. pensiju līmenim 4% apmērā, autors 3.5. attēlā ir modelējis sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamiku, pieņemot, ka laikā no 2008. līdz 2035. gadam tiek veiktas papildus piemaksas pie pensiju sākuma kapitāla atbilstoši iepriekš autora sniegtajiem priekšlikumiem.

3.4. attēls Sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamika atkarībā no demogrāfisko un migrācijas rādītāju izmaiņām 75 gados [117;477]

3.5. attēls Sociālās apdrošināšanas budžeta pārpalikuma dinamika atkarībā no demogrāfisko un migrācijas rādītāju izmaiņām 75 gados, palielinot piemaksas pie pensiju kapitāla par 35% līdz 2035. gadam

Kā redzams 3.5. attēlā, autora sniegto priekšlikumu realizācija par papildus piemaksām pie vecuma pensijas, veidotu sociālā budžeta pārpalikumu laikā no 2008. gada līdz 2025. gadam un dod iespēju uzkrāt 1. pensiju līmeņa rezervi pie visiem 5 scenārijiem. Taču tā nebūs pietiekama, lai nākotnē kompensētu pensiju saistības pēc 2045. gada, kad pensijā dosies iepriekšējā gadsimta 80-os gados dzimušie iedzīvotāji, pie demogrāfisko rādītāju dinamikas pie pamatscenārija un scenārija ar zemu mirstību, jo sociālajā budžetā laikā no 2045. līdz 2055. gadam var izveidoties deficīts, savukārt pie scenārija augstu emigrāciju šī tendence var realizēties jau laikā no 2035. gada un ilgt līdz pat 2065. gadam.

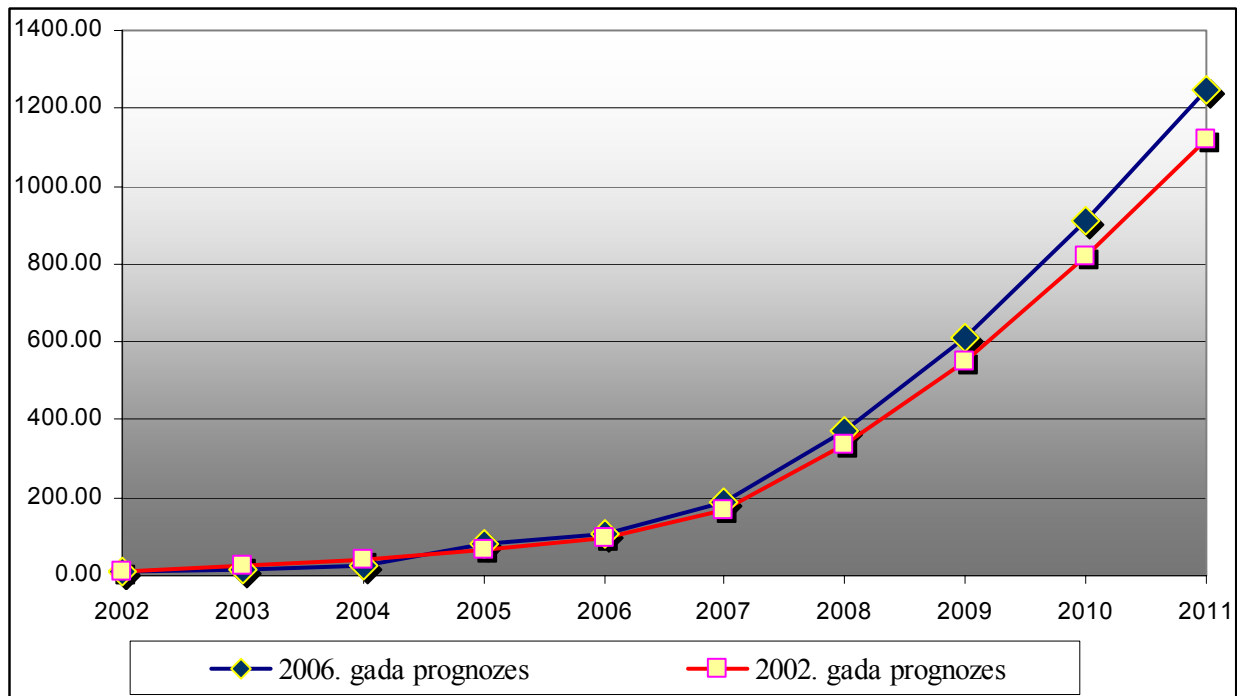
Attiecīgi autors secina, ka vienīgā iespēja šo priekšlikumu realizācijai ilgtermiņā, ir pārējie 2 scenāriji, proti, scenāriji ar augstu dzimstību un augstu imigrāciju. Kaut arī pēdējos gados summārais dzimstības koeficients ar katru gadu pieaug un 2007. gadā tas bija 1.4 līmenī, tā pieaugums līdz 1.8 līdz 2015. gadam, kā paredz scenārijs ar augstu dzimstību, autora skatījumā līdz 2015. gadam tas varētu sasniegt 1.8, kas atbilst scenārijā ar augstu dzimstību plānotajam. Latvijā kopš 2004. gada pieaug gados jaunu cilvēku emigrācija uz citām ES dalībvalstīm, kas tomēr arī palielina risku scenārija ar augstu emigrāciju izpildei. Ņemot vērā augsto darba resursu pieprasījumu un strauji augošo darba algu Latvijā, autora skatījumā tajā pašā laikā tas veicina arī pieaugošu nelegālo strādnieku imigrāciju no bijušajām PSRS republikām un jaunajām ES dalībvalstīm. Attiecīgi autora priekšlikums LR LM ir ilgtermiņā plānot, koordinēt un kontrolēt imigrācijas procesus un līdz 2015. gadam nodrošināt imigrācijas procesus, atbilstoši scenārijam ar augstu imigrāciju un saglabāt šo imigrācijas līmeni līdz 10 gadu periodam¹³. Šie pasākumi ilgtermiņā Latvijas darba devējiem ļautu iespēju oficiāli īstermiņā nodarbināt ārvalstu strādniekus, kas dotu iespējas valsts sociālās apdrošināšanas budžetā akumulēt papildus sociālās apdrošināšanas iemaksas, vienlaicīgi palielinot 1. pensiju līmeņa rezervi un nepalielinot nākotnes pensiju saistības. Tas Latvijā ilgtermiņā saglabātu stabilu Latvijas pensiju sistēmu, kā arī, ievērojot pensijas sistēmas taisnīguma un solidaritātes principus, šodienas un nākotnes pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam, nodrošinātu pensiju lielumu, kas pārsniedz LR LM definēto nabadzības sliekšni.

¹³ minimālais darba stāžs vecuma pensijas saņemšanai

3.2. Latvijas pensiju sistēmas attīstības perspektīvas

Valsts fondēto pensiju shēmas un privāto pensiju shēmas ieguldījums pensiju pietiekamības un finansiālās stabilitātes nodrošināšanai ir atkarīgs no līdzdalības shēmā, iemaksu likmes, kā arī reālās ieguldījumu atdeves (ņemot vērā inflāciju un administratīvās izmaksas).

2001. gadā pirms pensiju sistēmas reformas Pasaules Banka veica aprēķinus par 2. pensiju līmeņa izaugsmi turpmākajiem 10 gadiem. Pieņemot, ka caurmērā 2. pensiju līmenī fondēto pensiju līdzekļu nominālais pieaugums sastādīs 8%, 2011. gadā uzkrāto pensiju līdzekļu apjoms jau sastādīs 1,121 miljardus LVL.

LVL' 000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
2006. gada prognozes*	11.87	13.51	24.11	82.53	107.00	188.36	373.39	610.79	911.73	1249.45
2002. gada prognozes	12.00	25.00	41.00	65.00	96.00	169.00	335.00	548.00	818.00	1121.00

* Laika posmā no 2002. līdz 2006. gadam ir izmantoti patiesie Finanšu un Kapitāla Tirgus komisijas apkopotie dati par 2. pensiju līmenī uzkrātajiem neto aktīviem.

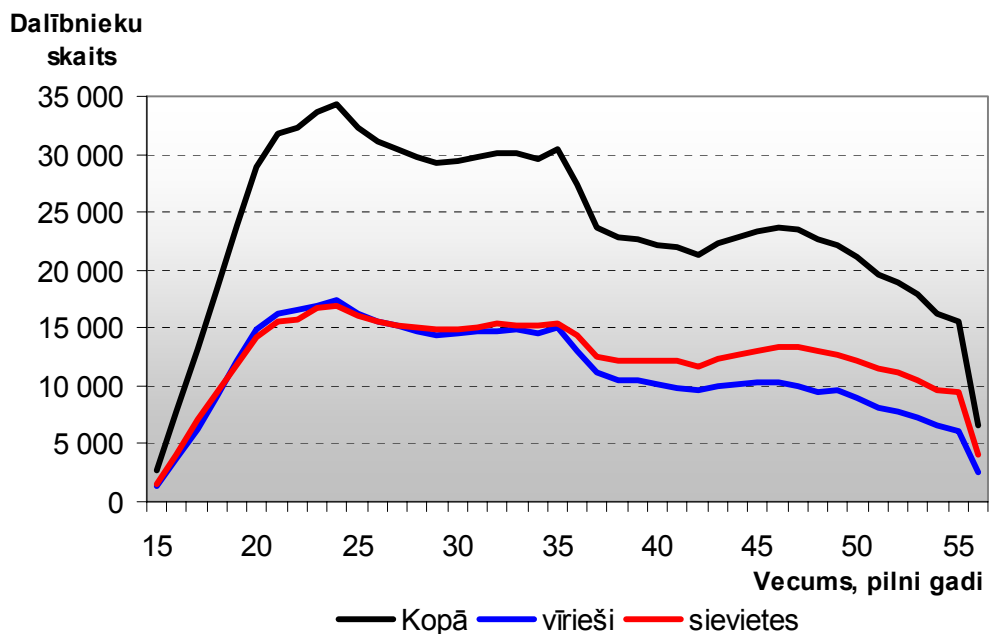
3.6. attēls 2. pensiju līmeņa fondēto kopējo pensiju līdzekļu 2002. un 2006. gadā veiktās attīstības prognozes 10 gadiem [117;480]

3.6. attēlā ir sniegtas 2. pensiju līmeņa uzkrātā kapitālā attīstības tendenču prognozes, kas tika veiktas 2001. gadā. Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā, šis pieaugums ir bijis straujāks, un 2007. gada 31. decembrī neto aktīvu vērtība jau sastādīja

245 miljons LVL [34]. Kā redzams 3.6. attēlā, Pasaules Bankas veiktās prognozes attiecībā uz 2. pensiju līmeņa izaugsmi ir bijušas diezgan precīzas. Pretstatā pārāk optimistiskajām prognozēm līdz 2004. gadam, kad patiesie skaitļi bija zemāki nekā prognozes, sākot ar 2005. gadu, uzkrāto neto aktīvu apjoms LVL ik gadus ir ievērojami augstāks un līdz 2011. gadam, saglabājot prognozētās 2. līmeņa attīstības tendences, uzkrāto līdzekļu apjoms varētu sasniegt jau 1,250 miljardus LVL.

Fondēto pensiju līdzekļu izlietošanas lietderīgums

3.6. attēlā parādītās uzkrāto pensiju līdzekļu pieaugums parāda pensiju sistēmas ievērojamo potenciālu attiecībā uz valstij un pašvaldībām pieejamiem ilgtermiņa investīciju līdzekļiem. 3.7. attēls attēlo 2. pensiju līmeņa dalībnieku sadalījumu starp vecuma grupām. 3.7. attēls ir avots ieguldījumu pārvaldniekiem, kas dod iespēju izvērtēt potenciālo ieguldījumu termiņus ilgtermiņa skatījumā.

3.7. attēls 2. pensiju līmeņa dalībnieku skaita sadalījums pēc vecuma 2007. gada 31. decembrī [31]

Kā redzams 3.7. attēlā, vislielākā dalībnieku skaita koncentrācija ir vecuma grupā starp 20 un 35 gadiem un to skaits uz 2007. gada 31. decembri bija aptuveni 450 000. Tas nozīmē, ka ieguldījumu plānu pārvaldniekiem tiek dota iespēja lielu daļu no uzkrātajiem 2. līmeņa fondētajiem pensiju līdzekļiem, no minētiem 450 000 dalībniekiem ieguldīt ilgtermiņa finanšu instrumentos ar dzēšanas termiņu līdz 30 gadiem. Nākamā dalībnieku

skaita grupa ir iedzīvotāji vecumā starp 36 un 50 gadiem un to skaits caurmērā sastāda aptuveni 315 000 dalībniekus. Tātad šo dalībnieku fondētie līdzekļi varētu tikt ieguldīti ilgtermiņa finanšu instrumentos ar dzēšanas termiņu 10 līdz 20 gadi. Šīs dalībnieku skaita sadalījums pa vecuma grupām ir labs avots gan līdzekļu pārvaldītājiem, gan likumdevējiem, lai pieņemtu efektīvus lēmumus par fondēto pensiju līdzekļu izvietojumu, ieguldījumu formām un to līdzekļu aizsardzību.

Balstoties uz strauji augošajām iemaksām 2. līmeņa pensiju shēmās, var veikt aprēķinus par potenciālo ilgtermiņa investīcijām pieejamo līdzekļu apjomu. Uz 2007. gada 31. decembri 2. pensiju līmenī kopējā uzkrāto neto aktīvu vērtība sastādīja 244,67 miljoni LVL un kopējais dalībnieku skaits bija 997,684 [46]. Atbilstoši 3.7. attēlam vislielākā dalībnieku masa ir vecumā starp 23 un 35 gadiem. Attiecīgi analītiski aprēķinot, 2007. gada beigās 2. pensiju līmenī bija pieejami aptuveni 117.72 miljoni LVL, kurus varētu izvietot ilgtermiņa investīciju projektos ar dzēšanas termiņu līdz 30 gadiem, kā arī aptuveni 77.25 miljoni LVL – ar dzēšanas termiņu līdz 20 gadiem. Šie skaitļi liecina par ievērojami lielu uzkrāto finanšu līdzekļu pieejamību (aptuveni 194.96 miljoni LVL uz 2007. gada 31. decembri) ilgtermiņa investīciju projektiem. Uzkrāto neto aktīvu summa ik gadus ir caurmērā pieaugusi par 20%, kas ir saistīts ar straujo algu pieaugumu laikā no 2004. līdz 2007. gadam, kā arī faktu, ka no 2008. gada 2. pensiju līmenim tiek novirzīti jau 8% no sociālās apdrošināšanas iemaksām. Atbilstoši PB prognozēm (3.6. attēls), ja līdz 2011. gadam šis pieauguma procents caurmērā saglabāsies 8% apmērā, nākamo 3-4 gadu laikā fondēto pensiju līdzekļi varētu pieaugt līdz pat 1,2 miljardiem LVL. Daļu no šiem pensiju līdzekļiem varētu mērķtiecīgi ieguldīt valsts vai pašvaldības infrastruktūras attīstības projektos. Valstij un pašvaldībām, lai attīstītu iekšējo infrastruktūru, būtu jāizstrādā ilgtermiņa investīciju programmas ar saistošiem investīciju instrumentiem, kas nodrošinātu investēto līdzekļu atmaksu, kā arī noteikta līmeņa ienesīgumu ilgtermiņā.

Piemērojoties Latvijas Republikas transporta attīstības pamatnostādnes programmai 2007.- 2013. gadam, projekti varētu būt jaunu maksas autoceļu un tiltu būvniecība valsts un privātās partnerības līgumattiecību ietvaros, dzelzceļu sistēmas modernizācija, valsts lidostas modernizācija un attīstība, enerģētiskā tīkla attīstība. Proti, gan valstij, gan pašvaldībām tiktu dota iespēja aizņemties naudu no 2. pensiju līmeņa un ieguldīt šos līdzekļus Latvijā, tādējādi nodrošinot pensiju līdzekļos uzkrātā kapitāla nacionālo

aizsardzību. Pēc autora domām, lai garantētu investēto līdzekļu atmaksu, kā arī naudas plūsmu no uzkrātās peļņas no investīciju ienesīguma, viens no finanšu instrumentu veidiem, ko valdība vai pašvaldības varētu realizēt, būtu ilgtermiņa valsts obligāciju emisijas valsts vai pašvaldību investīciju projektu finansēšanai. Šīs obligācijas tiktu pārdotas 2. un 3. pensiju līmeņa ieguldījumu sabiedrībām. Lai samazinātu ieguldījumu riska līmeni, būtu svarīgi, ka šīs obligācijas tiktu pārdotas ar diskontu, tādējādi nodrošinot ienākumu atmaksu ilgtermiņā un naudas plūsmu no garantēto procentu maksājumiem obligāciju turēšanas laikā. Pašreizējā normatīvo aktu bāze 2. līmeņa pensiju līdzekļu pārvaldītājiem dod iespēju ieguldīt līdzekļus finanšu instrumentos arī ārpus Latvijas un 2007. gada šādu ieguldījumu apjoms jau bija aptuveni 41% no uzkrātajiem 2. pensiju līmeņa līdzekļiem (2006. gadā – 25%). Lai nodrošinātu augstāk minēto valsts un pašvaldību investīciju programmu realizāciju, būtu svarīgi fondēto pensiju līmeni regulējošos normatīvos aktos iestrādāt normas, kas uzliktu par pienākumu visiem 2. līmeņa pensiju plāniem ne mazāk kā 75% no uzkrātajiem pensiju līdzekļiem investēt Latvijas finanšu instrumentos. Normatīvos aktos būtu jāparedz iespēja arī 3. pensiju līmeņa pārvaldniekiem brīvprātīgi ieguldīt uzkrātos pensiju līdzekļus minētos finanšu instrumentos. Tas dotu iespēju akumulēt lielākus investīciju līdzekļus Latvijas ekonomikā un attiecīgi finansēt valsts un pašvaldību investīciju projektus. Nākamajā darba sadaļā autors analizē vienu no valsts investīciju projektiem ceļu infrastruktūras uzlabošanā, kurā ir plānots piesaistīt privātā sektora līdzekļus. Papildus darba autors sniedz ieskatu par iespējamo 2. pensiju līmeņa līdzdalību ceļa infrastruktūras izstrādes projekta realizācijā.

Uzkrāto pensijas līdzekļu ieguldīšana valsts transporta infrastruktūras objektos

Lai iespējami īsākā laikā radikāli uzlabotu situāciju valsts galveno autoceļu tīklā, Latvijas Republikas Satiksmes ministrija (SM) atzinusi kā prioritāti valsts galveno autoceļu sakārtošanu līdz 2013. gadam un ir izstrādājusi programmu šī mērķa sasniegšanai, kas ietver valsts galveno autoceļu tehniskā stāvokļa izvērtējumu, nepieciešamos pasākumus to sakārtošanai un finanšu resursu piesaisti. Programma paredz veikt automaģistrāļu, ātrgaitas ceļu izbūvi, esošo galveno autoceļu posmu un segu rekonstrukciju un adekvātu rekonstruēto posmu uzturēšanu. Kopīgais aprēķinātais nepieciešamo finanšu resursu apjoms valsts galveno autoceļu sakārtošanai sasniedz 1.1 miljardu latu. Ar ES Kohēzijas fonda līdzfinansējumu līdz 2013. gadam šīs programmas ietvaros ir plānots realizēt projektus aptuveni par 170 miljoniem LVL, bet no valsts

budžeta saplānoti pasākumi par 160 miljoniem LVL, kas kopā ir 30% no aprēķinātā nepieciešamā finansējuma [20;12]. Atsaucoties uz valdības aicinājumu veicināt privātā sektora līdzfinansējumu publisko pakalpojumu nodrošināšanā, SM ir pieņēmusi lēmumu par jaunas iniciatīvas uzsākšanu, realizējot valsts un privātās partnerības (VPP) projektus valsts galveno autoceļu sakārtošanā. Izvērtējot potenciālos VPP projektus, Satiksmes ministrija ierosina ar privātā finansējuma palīdzību VPP projekta rezultātā izbūvēt Latvijā pirmo automaģistrāli E 77 maršruta valsts galvenā autoceļa A2 posmā Rīgas apvedceļš – Sēnīte. Aprēķinātās projekta būvniecības izmaksas ir aptuveni 100 - 110 miljoni LVL. Šobrīd nav zināms, cik lieli ES Kohēzijas fonda un struktūrfonda līdzekļi Latvijai būs un vai vispār tādi būs pieejami pēc 2013. gada. Autoceļa posms nav plānots kā maksas ceļš un arī valsts sektora maksājumi nebūs saistīti ar faktisko transporta plūsmu. Līdz ar to privātais sektors neuzņemas tirgus pieprasījuma risku. Līgumattiecības starp SM un privātā sektora uzņēmumu ietvers valsts sektora ilgtermiņa saistības ikgadēju maksājumu veidā pēc objekta pabeigšanas un nodošanas ekspluatācijā un šīs līgumattiecības turpināsies vēl 20 gadus. Promocijas darba autors uzskata, ka E77 maršruta valsts galvenā autoceļa A2 posma Rīgas apvedceļš – Sēnīte projekta un līdzīga apjoma projektu realizācija ir iespējama valsts un privātās partnerības ietvaros. Augstāk aprakstītā VPP projekta ikgadējais maksājums sastāv no līgumā fiksētās daļas atbilstoši piedāvājumā minētajam maksājuma grafikam, un ikgadējā maksājuma precizējuma, kas atkarīgs no sniegtā pakalpojuma pieejamības, atbilstības skaidri noteiktām kvalitātes prasībām, kā arī atsevišķu līguma izdevumu pozīciju indeksēšanas (Ekonomikas ministrijas noteiktā gada vidējā inflācija attiecībā uz uzturēšanas izdevumiem, sadārdzinājums objekta apgaismošanā izmantotajai noteikta apjoma elektrībai, uzturēšanas izdevumiem atkarībā no satiksmes intensitātes pieauguma, ja tas pārsniedz pasūtītāja prognozēto gada vidējo satiksmes intensitāti līguma darbības periodā attiecīgajā gadā).

Darba autors, apkopojot no 3.7. attēla izrietošo fondēto pensiju līdzekļu pieejamo investīciju dzēšanas termiņu (līdz 30 gadiem), no augstāk aprakstītā projekta realizācijai nepieciešamajiem 100 miljoniem LVL automaģistrāles Rīga - Sēnīte būvniecībai, ir izstrādājis priekšlikumu, ka 50% no projekta izmaksām jeb 50 miljonus LVL var finansēt no uzkrātajiem 2. līmeņa pensiju līdzekļiem, kuri ir novirzīti ieguldījumiem ārpus Latvijas (1.7. tabula), kā daļu no privātā investora sākotnējā ieguldījuma VPP projekta ietvaros saskaņā ar LR Koncesiju likumu un LR Publisko iepirkumu likumu.

Darba autors atzīmē, ka līdzīgs maksas autoceļu būves projektu finansēšanas mehānisms, ilgtermiņā iesaistot fondēto pensiju līdzekļus, ir izmantots un veiksmīgi realizēts tādās valstīs kā Slovēnija un Čīle.

Pēc darba autora aprēķiniem pirmajos 3 gados projekta celtniecības laikā investora kopējais ieguldījums sastāda 100 miljonu LVL. Savukārt sākot ar 4 gadu prognozētie ikgadējie valsts maksājumi investoram sastādīs 11 miljonu LVL. Piemērojot diskonta faktoru 2.8%, kas atbilst vidējam 2. pensiju līmeņa ienesīgumam 2006. gadā [46], darba autors ir veicis sagaidāmo projekta tīro diskontēto ienākumu (NPV) aprēķinu pēc šādas formulas [23;85]:

$$NPV = A_1q^{-1} + A_2q^{-2} + \dots + A_nq^{-n} - C \quad (9. \text{ formula})$$

$$q = 1 + r, \text{ kur}$$

NPV – Tīrie diskontētie ienākumi (*net present value*);

A – ikgadējo valsts maksājumi privātam investoram (*cash flows*);

C – Sākotnējais investora ieguldījums (*cost of the project*)

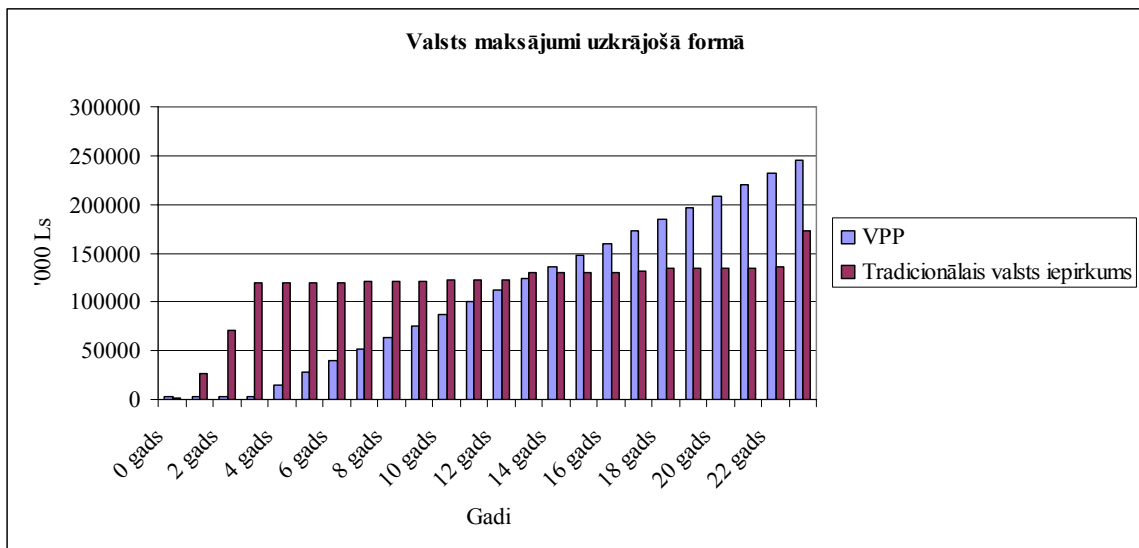
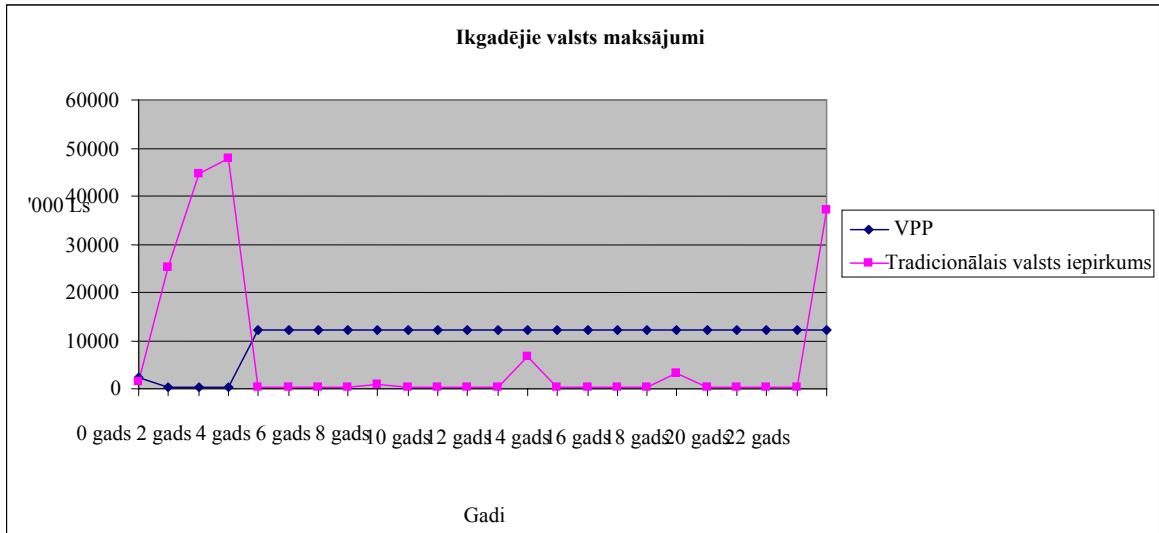
r – tirgus ienesīguma likme jeb diskonta faktors;

n – maksājumu periodu skaits

Ja pieņem, ka pēc projekta nodošanas, maksājumi tiks veikti 23 gadu laikā, projekta gaitā, darba autors pēc iepriekš sniegtās formulas ir aprēķinājis, ka valsts atmaksāto līdzekļu tīrā diskontētā vērtība privātam(-iem) investoriem sastādīs jau 190 miljonus LVL. Ja pieņem, ka pensiju plānu ieguldījuma privātajā daļā sastāda 50%, ieguldīto 2. pensiju līmeņa līdzekļu diskontētā vērtība 2029. gada 31. decembrī sastādīs jau 95 miljonus LVL, tādējādi nodrošinot projekta kopējo projekta tīro diskontēto ienesīguma normu (indeksu) - *NPVI* - 90% apmērā visa projekta gaitā ((23 gadi), projekta ienesīgums gadā - 6.71%), kurš ir aprēķināts pēc formulas [23;89]:

$$NPVI = NPV / C \quad (10. \text{ formula})$$

Šīs indekss parāda, ka investoram visa projekta realizācijas gaitā (23 gadu laikā) ir iespēja gūt papildus kopējos ienākumus 0.90 LVL apmērā no katra ieguldītā lata salīdzinājumā ar pašreiz realizētajiem investīciju projektiem. 3.8. attēls atspoguļo valsts maksājumu grafiku privātajam sektoram projekta kopējās realizācijas laikā katru gadu un to uzkrājošā formā, kā arī to salīdzinājumu pie VPP scenārija un tradicionālā valsts iepirkuma scenārija.

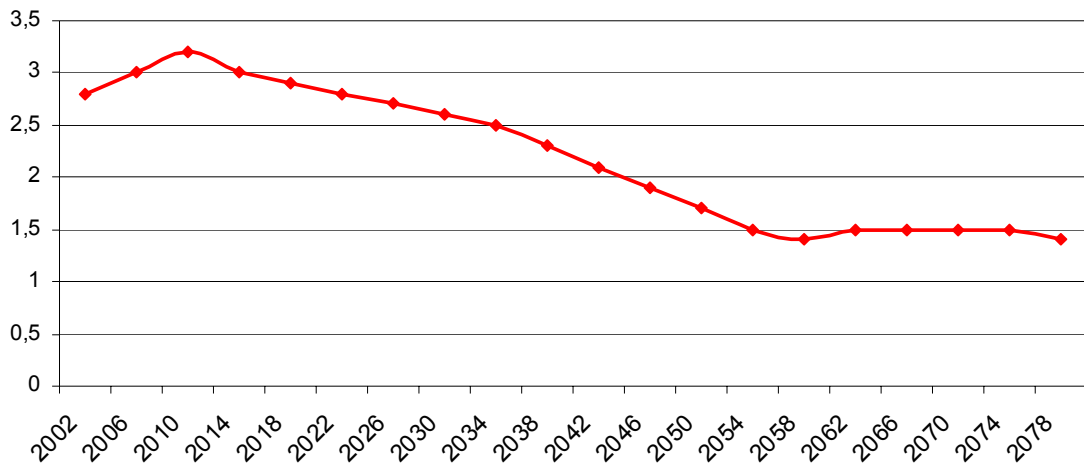

3.8. attēls Valsts maksājumu grafiks projekta realizācijas gaitā VPP un valsts tradicionālā iepirkuma scenārija ietvaros [21;20]

Autora kritika šī projekta realizācijā ir maksas neieviešana par ceļa izmantošanu. Ņemot vērā citu Eiropas valstu pieredzi, par automaģistrāļu izmantošanu, parasti maksa par šādu ceļu izmantošanu tiek piemērota. Arī šajā gadījumā autors uzskata, ka būtu nepieciešams ieviest maksu par ceļa izmantošanu pēc valsts noteikta tarifa. Tas samazinātu projekta finansiālās stabilitātes riskus, kā arī nodrošinātu pietiekošu projekta ienesīgumu privātajiem investoriem. Tiktu nodrošināta arī papildu naudas plūsma, kas segtu tekošās ceļa uzturēšanas izmaksas, atbrīvojot valsts budžetu no šīm izmaksām. Tajā pat laikā iekasētie līdzekļi dotu iespēju arī turpmāk attīstīt līdzīgus auto ceļu projektus Latvijā, kuros no jauna varētu investēt izkrātos pensiju līdzekļus atbilstoši iepriekš apskatītajam ilgtermiņa investīciju projektam.

Vecuma pensijas lieluma modelēšana nākotnē

2001. gadā, Latvijas pensiju sistēmas reformas rezultātā, pilnībā tika ieviesta jauna 3 līmeņu pensiju sistēma. Reformas mērķis bija pasargāt Latvijas iedzīvotājus no sagaidāmās pensiju sistēmas krīzes. Paredzamās nākotnes krīzes pamatā bija zems dzimstības līmenis iepriekšējā gadsimta 90-os gados un šī gadsimta sākumā. Rezultātā, nākotnē pēc 2010. gada, strauji samazināsies attiecība starp ekonomiski aktīvajiem un pensijas vecuma iedzīvotājiem. 3.9. attēlā ir atspoguļotas sagaidāmās tendences.

3.9. attēls *Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvara pret pensijas vecuma iedzīvotājiem prognozes Latvijā [18;25]*

Tomēr autors neraugās optimistiski uz uzlabojumiem, kas tiek solīti 2058. gadā. Tomēr, ja prognozētais scenārijs piepildīsies, ir pilnīgi skaidrs, ka, neskatoties uz papildus ieviestajiem pensiju sistēmas 2. un 3. līmeni, šodienas pensijas sistēma nespēs nodrošināt visiem pensionāriem taisnīgas vecuma pensijas. Dažas valstis, tostarp arī Latvija, ir “veiksmīgi” ieviesušas privāto pensijas sistēmu. Šajā apakšnodaļā autors izanalizējis iespējamās privātās pensijas sistēmas trūkumus šodienas skatījumā.

Iepriekš privāto pensiju sistēmu, piemēram, arī 2.3. sadaļā aprakstītā Čīles pensiju sistēma, veiksmē tika balstīta uz augstām procentu likmēm un būtisku atšķirību, attiecībā uz vidējo darba periodu un laiku, ko iedzīvotājs pavada pensijā. Agrāk cilvēki sāka strādāt ātrāk un to dzīves ilgums bija mazāks, turpretim šodien cilvēki dzīvo ilgāk un strādāt sāk vēlāk, kā rezultātā laiks, lai uzkrātu pensijas kapitālu, ir īsāks un lai to izdarītu, ir nepieciešams ilgāks laika periods. Tomēr, galvenā problēma ir saistīta ar pensiju fondu ienesīguma likmēm, kas pēdējo gadu laikā ir ievērojami pazeminājušās. Rezultātā, cilvēkiem šodien, lai saņemtu tādu pašu pensiju kā dažus gadus atpakaļ, ir

jāsaņem ievērojami lielāka alga. Kopš 2001. gada procentu likmes pasaules fondu tirgos ir strauji kritušās. Šodien finanšu eksperti neparedz procentu likmju pieaugumu. Pēc autora domām, viens no iemesliem varētu būt lielais finanšu apjoms, kas tiek uzkrāts privātajos pensiju fondos. Šī nauda makroekonomiskā skatījumā kalpo kā papildus uzkrājumi un attiecīgi iedzīvotājiem nākotnē „nodrošina” ienākumus ar zemām procentu likmēm. Tā rezultātā iedzīvotāji ir spiesti strādāt ilgāk, kaut arī viņiem ir jāsamierinās ar zemākām pensijām. Tajā pat laikā dzīves ilgums un algu izmaksas ir ievērojami palielinājušās. Turpmāk darba autors ir veicis aprēķinus, kādu pensiju saņems vidusmēra iedzīvotājs no 1., 2. un 3. līmeņa. 1. pensijas līmeni var aprēķināt pēc šādas formulas:

$$P_s = \sum_{k=1}^n W_k * T_i * (1 + W_{g_{av}})^n, \text{ kur} \quad (11. \text{ formula})$$

P_s – valsts pensijas sākuma kapitāls

$W_{g_{av}}$ – vidējais algas pieaugums

W_k – algas lielums pirmajā gadā

T_i – sociālās apdrošināšanas iemaksu proporcija pirmajā pensiju līmenī (no 2010. gada 10%)

Vidējā pensija palielināsies, pieaugot vidējai algai un paliekot nemainīgai 1. pensiju līmenim novirzīto sociālo iemaksu proporcijai (2008. gadā 8%, no 2010. gada – 10%). Tajā pašā laikā privātā pensija ir atkarīga no katra paša iekrājumiem pirms cilvēks dodas pensijā. Apskatīsim situāciju, kurā P_p (privātais pensijas fonds 2. un 3. pensiju līmenī) ir strādājošo kopējie iekrājumi, kuri ir uzkrāti darbā pavadītajā laikā, dodoties pensijā. Šī naudas summa tiks izmantota, lai izmaksātu ikgadējo pensiju, kas parasti ir nemainīga. Ir jāņem vērā, ka privātās pensijas netiek indeksētas, pieaugot algām. Ikgadējo pensiju apjoms ir atkarīgs no tirgus procentu likmēm, pensijas fonda ienesīguma un vidējā dzīves ilguma. Privāto pensiju kapitālu var aprēķināt pēc sekojošas formulas:

$$P_p = \sum_{i=0}^{n-1} W_i * (1 + W_{g_{av}})^{n-1} * T_p * [(1 + Y_{av}) / (1 + W_{av})]^n, \text{ kur} \quad (12. \text{ formula})$$

Y_{av} – vidējais pensiju plānu ienesīgums;

$W_{g_{av}}$ – vidējais algas pieaugums;

T_p – darba ienākumu proporcija, kas tiek maksāta privātajos pensiju plānos;

Ja pieņem, ka algas iemaksu proporcija, kas iemaksāta privātajos pensiju plānos ir nemainīga:

$$P_p = Wn * T_p * \sum(Y_{av}, Wg_{av} n), \text{ kur} \quad (13. \text{ formula})$$

$$\sum(Y, Wg, n) = (q^n - 1) / (q - 1),$$

Wn – alga pirms došanās pensijā;

Y – pensiju plānu ienesīgums;

Wg – algas pieaugums;

T_p – darba ienākumu proporcija, kas tiek maksāta privātajos pensiju plānos;

$$q = (1 + Y_{av}) / (1 + Wg_{av}).$$

$(q^n - 1) / (q - 1)$ raksturo kā n gados fondētā pensiju kapitāla pieaugums atpaliē no algu pieauguma (vai otrādi, ja P_p pieaugums ir straujāks par algu pieaugumu). Savukārt ienākumu atvietojamības līmeni var izteikt ar formulu Pensija(n) = P_p / F (paredzamais dzīves ilgums, pensiju plāna procenti). F lielums pašlaik Anglijā ir ap 20 [38]. Latvijā, pieaugot vidējām vecuma kohortām, ar laiku F lielums varētu būt līdzīgs. Tātad atvietojamības līmenis ir $(q^n - 1) / (q - 1) / 100$, pieņemot, ka F ir 20 un tiek izmantoti abi pensiju līmeņi. Ja alga aug divreiz ātrāk kā fonda ienesīgums, piemēram, alga aug 6%, bet fonds dot 3%, tad strādājot 35 gadus atvietojamības līmenis ir tikai 22%. Attiecīgi mēs varam apskatīt situāciju, kas sagaida privāto pensiju plānu dalībniekus un tajos uzkrāto pensiju kapitālu tuvāko 35 gadu laikā, izmantojot formulas $(q^n - 1) / (q - 1)$ un $(q^n - 1) / (q - 1) / 100$. Pieņemot, ka iemaksu proporcija no darba ieņēmumiem sastāda 20% (ja iedzīvotājs ir iesaistījies gan 2., gan 3. pensiju līmenī), var aprēķināt vērtību $(q^n - 1) / (q - 1)$. 3.8. tabulā autors ir attēlojis iegūtos datus, pieņemot vairākus scenārijus attiecībā uz vidējos pensiju plānu ienesīgumu un vidējo algu pieaugumu 35 gadu laikā. Kā redzams tabulā, tikai tādā gadījumā, ja algas pieaugums ir zemāks par 6% un pensijas fonda ienākumi ir augstāki par 7%, var gaidīt, ka pensijas fonds būtu sešas reizes tuvāk vidējam algas rādītājam ar nosacījumu, ka pensionētā persona būtu iesaistījies gan 2., gan 3. pensiju līmenī. Ja mēs paraugāties uz šodienai atbilstošāku ainu, kurā pensiju plānu ienesīgums konservatīvajos plānos ir 3% un algas pieaugums 7%, izrietošais pensijas fonds būtu tikai divas reizes lielāks par vidējo ikgadējo algu un 35 gadu laikā tiks nodrošināts darba ienākumu atvietojamības līmenis būti tikai 20% apmērā.

Privāto pensiju plānu izaugsme 35 gadu laikā

<i>Pensiju plānu ienesīgums</i>	<i>Algas pieaugums</i>	<i>Pensiju kapitāla pieauguma koeficients $(q^n - 1)/(q - 1)$</i>	<i>Atvietojamības līmenis $(q^n - 1)/(q - 1)/100$</i>
3%	7%	19,70	20%
3%	5%	25,72	26%
3%	6%	22,40	22%
4%	7%	22,48	22%
4%	5%	29,88	30%
5%	7%	25,86	26%
5%	6%	29,93	30%
6%	7%	29,97	30%
6%	5%	41,31	41%
7%	6%	41,24	41%
8%	5%	58,82	59%
8%	4%	71,42	71%
9%	6%	58,51	59%
10%	7%	58,21	58%

Ir pilnīgi skaidrs, ka šāda situācija iedzītu šos pensionārus nabadzībā un tiem būs nepieciešams papildus materiālais atbalsts no „pirmā” pensiju līmeņa vai arī būs nepieciešams iekasēt papildus nodokļus obligāto sociālo pabalstu nodrošināšanai. Tas nozīmē, ka pirmos 30 gadus pēc privāto pensiju fondu ieviešanas, ikvienam darbiniekam ar vidējo vai zem vidējā rādītāja esošu algu pensija būs ļoti zema. Autora skatījumā tuvāko 30 gadu laikā vidējam algu pieaugumam valstīs kā Latvija ir jāsasniež vismaz 7% gadā, lai sasniegtu Eiropas Savienības dalībvalstu vidējo algu līmeni. Šodien vidējais pensiju plānu ienesīgums ir 3% un 5% robežās. Nav paredzams, ka eiroobligācijas un uzņēmumu akciju ienesīgums tuvākā laikā pārsniegs 5%, kā arī privāto pensiju fondu administrēšanas maksa nebūs mazākas par 1% (šodien tā ir 1.3% un 2.3% robežās).

Līdz ar to kopējo uzkrāto pensijas kapitālu no 1., 2. un 3. līmeņiem, pirms došanās pensijā raksturo šāda formula:

$$P_T = P_s + P_p \text{ (14. formula)}$$

Savukārt mēneša pensijas lielums tiek noteikts pēc formulas:

$$P_m = P_T / G / 12 \text{ (15. formula)}$$

Izmantojot šo formulu autors ir sagatavojis 3.10. attēlu, kurā grafiski ir attēloti 3 iespējamie scenāriji par pensijas lieluma izaugsmi n gados. Šī attēla mērķis ir grafiski

noteikt nepieciešamo darba gadu skaitu, kuru laikā mēneša pensijas lielums nodrošina ienākumu atvietojamības līmeni 40% vai 60% apmērā. Vēl autors atzīmē, ka 40% līmenis atbilst LR LM noteiktajam nabadzības sliekšnim [17;20], savukārt 60% atbilst ES un EDSO valstu noteiktajam nabadzības sliekšnim [50].

No 3.10. attēlā autora izstrādātajiem grafikiem, pieņemot, ka i gadā alga ir 200 LVL, izriet sekojoši rezultāti:

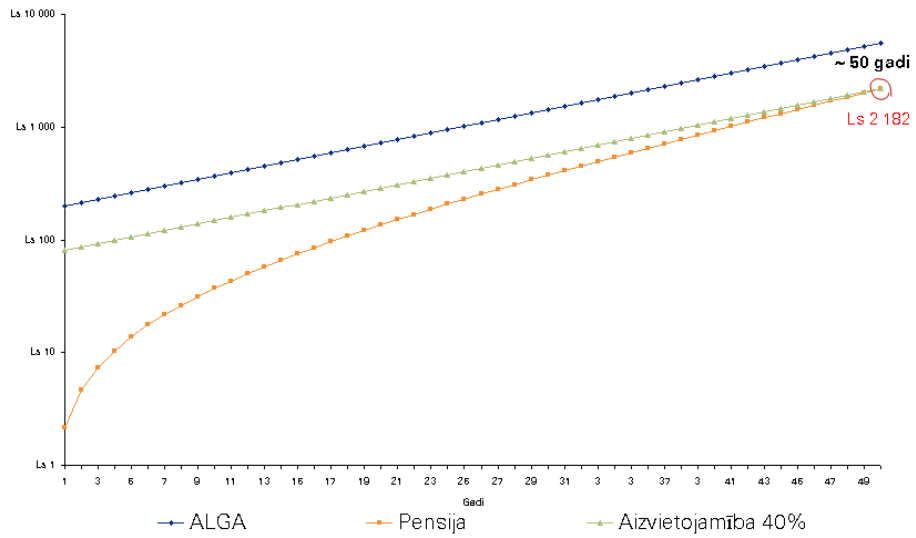
1. scenārijs. Ja strādājošais piedalās tikai 1. un 2. pensiju līmenī, iemaksu proporcija ir 10%/10% un, atbilstoši šodienas tirgus situācijai, vidējais sagaidāmais algas pieaugums ir 7% un pensiju plānu ienesīgums ir 3%, tad ir jāstrādā aptuveni 47 gadi, lai saņemamās pensijas lielums spētu nodrošināt 40% ienākumu atvietojamības līmeni. Tā kā šāds darba stāžs ir tuvu maksimālajai robežai, autors secina, ka pie šāda scenārija nav iespējams nodrošināt 60% ienākumu atvietojamības līmeni.

2. scenārijs. Ja strādājošais piedalās tikai 1. un 2. pensiju līmenī, iemaksu proporcija ir 14%/6% (atbilstoši darbā sniegtajiem priekšlikumiem), vidējais sagaidāmais algas pieaugums ir 7% un pensiju plānu neto ienesīguma likme ir 6.7% (ieguldot uzkrāto pensiju kapitālu darbā analizētajā ceļu būves projektā), tad ir jāstrādā aptuveni 35 gadi, lai saņemamās pensijas lielums spētu nodrošināt 40% ienākumu atvietojamības līmeni, un aptuveni 50 gadi, lai saņemamās pensijas lielums spētu nodrošināt 60% ienākumu atvietojamības līmeni.

3. scenārijs. Ja strādājošais piedalās visos 3 pensiju līmeņos, iemaksu proporcija ir 14%/6%, vidējais sagaidāmais algas pieaugums ir 7% un pensiju plānu neto ienesīguma likme ir 6.7%, tad ir jāstrādā aptuveni 25 gadi, lai saņemamās pensijas lielums spētu nodrošināt 40% ienākumu atvietojamības līmeni, un aptuveni 38 gadi, lai saņemamās pensijas lielums spētu nodrošināt 60% ienākumu atvietojamības līmeni.

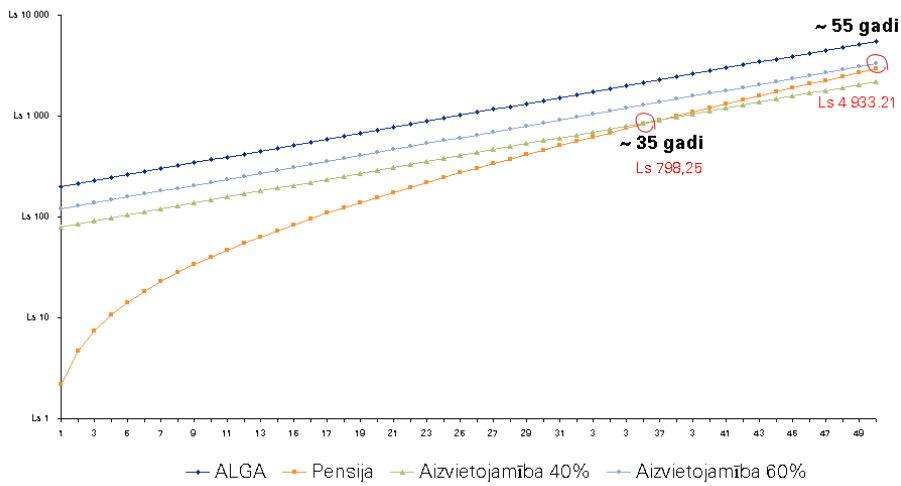
1. scenārijs

1. līmenis 10% un 2. līmenis 10%, Algas pieaugums 7%, fondu ienesīgums 3%

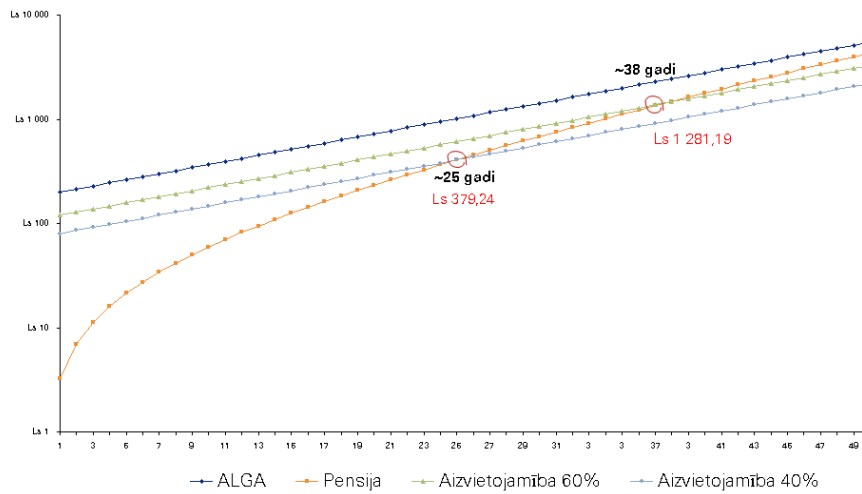

2. scenārijs

1. līmenis 14% un 2. līmenis 6%, Algas pieaugums 7%, fondu ienesīgums 6.7%

3. scenārijs 1. līmenis 14%, 2. līmenis 6%, 3. līmenis 10%
Algas pieaugums 7%, fondu ienesīgums 6.7%

3.10. attēls

Pensiju lieluma pieauguma prognozes attiecībā pret ienākumu atvietojamības līmeni

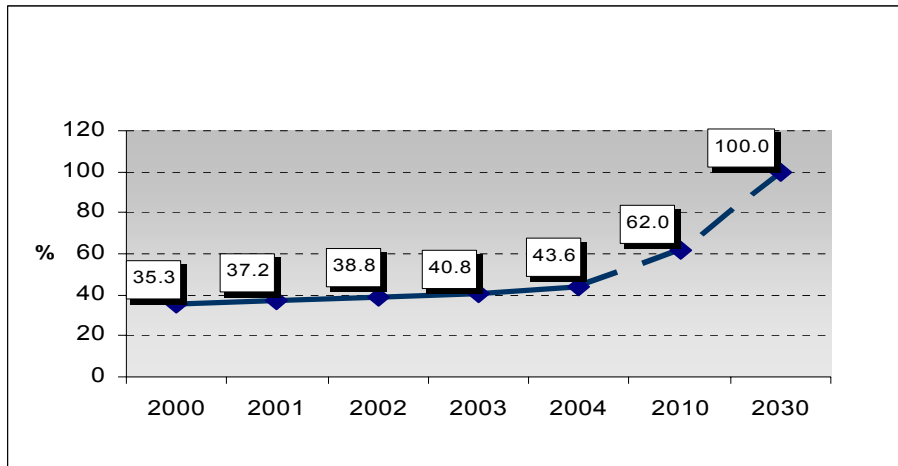
Izanalizējot 3.10. attēlā iegūtos rezultātus, autoram rodas sekojoši secinājumi:

- Valdības iestādēm vajadzētu atlikt plānoto sociālās apdrošināšanas iemaksu proporciju 10%/10% un noteikt to 14%/6% līmenī, līdz vidējās algas līmenis valstī nav kļuvis konkurētspējīgs ar citu ES valstu vidējo algas līmeni.
- Cilvēkiem ar vidējiem vai zem vidējā rādītāja esošiem ienākumiem nevajadzētu pašiem iesaistīties 3. pensiju līmenī, pirms vidējās algas pieauguma procents nesamazinās zemāk par vidējo pensijas plānu ienesīguma līmeni.
- Darba devējiem personālpārvaldes politikā būtu jāpiedāvā papildus sociālie labumi attiecībā uz darbinieku iesaistīšanu 3. pensiju līmenī, veicot papildus iemaksas par darbiniekiem privātajos pensiju plānos.
- Valdības iestādēm ir jāveicina uzkrātā privātā pensijas kapitāla iesaistīšana valsts investīciju projektos ar ienesīgumu, kuri nodrošina un pārsniedz vidējās tirgus aizdevuma likmes, lai algas pieauguma procents stabili turētos zem pensijas fondu neto procentu likmes.
- Valdības iestādēm ir jāprognozē iespējamie vidējie privāto pensiju fondu ienākumi, kā arī tiem ir jābūt gataviem izmantot nodokļos iekasēto naudu, lai kompensētu privāto pensiju fondu trūkumus.
- Apkopojot vienkopus pensiju sistēmas taisnīguma, solidaritātes un brīvprātīguma principus, apstiprinās darba ievadā izvirzītā hipotēze.

Latvijas makroekonomisko procesu ietekme uz pensiju sistēmu

Latvijā, tāpat kā citās ES dalībvalstīs, sociālā politika ir nesaraunami saistīta ar valsts ekonomisko izaugsmi. Ekonomiskā izaugsme un nodarbinātība ir priekšnosacījumi augsta līmeņa sociālās aizsardzības sistēmai. Iespēja strādāt un saņemt pienācīgu atalgojumu ir pamats ne tikai strādājošo un viņu ģimeņu labklājības pieaugumam, bet uzlabo arī pensionāru dzīves kvalitāti. Protams, arī Latvijā dzīvi arvien vairāk ietekmē iedzīvotāju novecošanās sekas. Demogrāfijas statistika rāda, ka Latvijā iedzīvotāju skaits virs darbspējīgā vecuma 2007. gada beigās bija jau 38.51% [28] no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaita un turpmākajos gados tas vēl pieaugs, savukārt darbspējīgā vecuma iedzīvotāju skaits samazināsies, kas autora skatījumā ir saistīts pirmkārt ar zemo dzimstības līmeni Latvijā iepriekšējā gadsimta beigās, kā arī ar lielo Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju emigrāciju pēc Latvijas pievienošanās ES.

Latvijā laikā no 2004. līdz 2007. gadam bija vērojami vieni no augstākajiem izaugsmes tempiem ES. IKP pieauguma temps 2007. gadā bija 10.2%, bet 2006. gadā IKP pieaugums sastādīja 11.8%. Pieaudzis arī IKP uz vienu iedzīvotāju (pirktspējas paritātes standartos), tomēr 2007. un 2006. gadā tas bija attiecīgi tikai 61% un 54% [28] no ES vidējā līmeņa (2007. gadā 24,700 EUR), kuru plānots sasniegt līdz 2030. gadam.

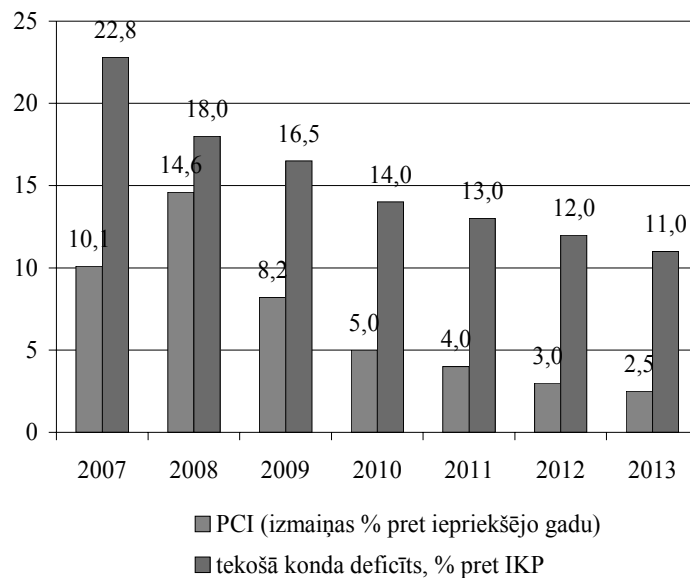

3.11. attēls IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijā izteikts pirktspējas paritātes standartā (ES 25 = 100%) [24;100]

Latvijā pēdējos gados vērojamā ekonomikas izaugsme pozitīvi ietekmēja situāciju darba tirgū. Bezdarba līmenis pakāpeniski samazinās un 2007. gadā tas sasniedza 4.9%. Līdz ar ekonomikas izaugsmi valstī palielinās arī darba samaksa. Vidējā darba samaksa tautsaimniecībā nodarbinātajiem 2007. gadā bija 398 lati (31.5, kas kopš 2000. gada pieaugusi par 41,1%). No 2008. gada 1. janvāra minimālā darba alga Latvijā ir 160 LVL mēnesī (viszemākā no ES dalībvalstīm) jeb 37,9% no strādājošo darba samaksas, kas nesasniedz Eiropas Sociālajā Hartā noteikto minimālo līmeni (68% no nacionālās vidējās algas). Relatīvi lielai daļai (14-20%) nodarbināto reālie ienākumi no darba netiek oficiāli uzrādīti un sociālās apdrošināšanas iemaksas un ienākuma nodokļa maksājumi tiek veikti no minimālās darba algas. Darbaspēka trūkums un augošās izmaksas sekmējušas ienākumu pieaugumu Latvijā: Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka mēneša vidējā bruto darba samaksa 2007. gadā, salīdzinot ar 2006. gadu, pieaugusi no 398 līdz 446 latiem jeb par 12.06%. Neapšaubāmi, tik strauji ienākumi ir auguši tikai daļai Latvijas iedzīvotāju, lielai daļai cilvēku ienākumi nav pieauguši vai pieauguši nenozīmīgi, un viņu pirktspēja, strauji augošo cenu apstākļos turpina samazināties. Turklāt daļu no šāda straujā pieauguma izskaidro iedzīvotāju ienākumu legalizācijas process. Tādējādi Latvijā ir izteikta attīstības valstīm raksturīga iezīme – līdz ar ekonomikas izaugsmi, ienākumu un dzīves līmeņa nevienlīdzība valstī palielinās.

Tai pašā laikā ienākumu līmenis Latvijā vēl ļoti būtiski atšķiras no vairāku Eiropas valstu vidēja ienākumu līmeņa, kamēr cenas atsevišķām preču grupām Latvijā jau ir salīdzināmas ar cenām bagātākās valstīs vai pat pārsniedz tās. Zemās algas ir galvenais faktors, kas sekmējis intensīvu darbaspēku aizplūšanu uz ārzemēm, kas, kopā ar straujo ekonomisko izaugsmi, veicinājis bezdarba samazinājumu Latvijā. 2008. gadā Latvijas iedzīvotāju darba ienākumi turpināja strauji pieaugt un pēc SEB Latvijas Unibanka analītiķu prognozēm turpmāko piecu gadu laikā turpinās celties par aptuveni 10 procentiem ik gadu [39].

2000. - 2003. gadā gada vidējā patēriņa cenu inflācija bija 2-3 % robežās, kas bija viena no zemākajām starp ES dalībvalstīm. Savukārt 2006. un 2007. gadā inflācija attiecīgi sasniedza jau 6,8% un 10.1%. Atbilstoši LR EM prognozēm, kas attēlotas 3.12. attēlā, 2008. gadā patēriņa cenu indekss (PCI) turpinās pieaugt, bet ar 2009. gadu tas sāks samazināties. Inflācijas straujo pieaugumu 2005-2008. gados ietekmēja eiro kursa pieaugums, administratīvi regulējamo cenu kāpums, Latvijas iestāšanās ES, straujais kreditēšanas darījuma apjoma pieaugums, kā arī naftas pasaules cenu kāpums, kā rezultātā Latvijas inflācijas rādītāji kļuva par visaugstākajiem Eiropas Savienībā.

3.12. attēls Patēriņa cenu un tekošā konda deficīta prognozes Latvijā [15;35]

Latvijas makroekonomiskie dati par iekšzemes kopprodukta, nodarbinātības līmeņa, pirktspējas paritātes līmeņa un iedzīvotāju darba ienākumu pieaugumu raksturo Latvijas ekonomikas attīstības tendences pēdējos gados pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī liecina par turpmāko Latvijas ekonomikas un minēto

makroekonomisko rādītāju attīstības potenciālu. Līdzās iedzīvotāju darba ienākumu pieaugumam pieaug arī ieņēmumi valsts sociālā budžetā, kas liecina par potenciālu kopējai pensiju sistēmas izaugsmei. Pretrunā Latvijas ekonomikas straujās izaugsmes statistiskajiem rādītājiem laikā no 2004. līdz 2007. gadam, sociālā sfēra joprojām nav spējusi attīstīties tuvu proporcionāli šiem minētajiem rādītājiem. Autors secina, ka sociālās sfēras izaugsmes nodrošinājums vienmēr ir bijis valsts politisko lēmumu un ekonomiskās taupības saiknē. Joprojām, kopš pensiju sistēmas reformas 2001. gadā, ne parlaments, ne Ministru Kabinets nav izstrādājis plašas sociālās aizsardzības programmas, kas kardināli uzlabotu 1. pensiju līmeņa (šodienas pensionāru) labklājības līmeni. Kaut arī ir pieņemti virkne MK noteikumu attiecībā uz pensiju indeksāciju, pensiju piemaksām, apdrošināšanas iemaksu algu indeksāciju, pensiju sākuma kapitālā aktualizācijai un minimālās pensijas paaugstināšanu, vidējā pensija valstī joprojām ir palikusi zem statistiski noteiktā iztikas minimuma. Pēc promocijas darba autora domām, pašreiz pastāvošā pensiju sistēma attiecībā uz 1. pensiju līmeņa finansējumu un sociālās apdrošināšanas līdzekļu pārvaldi, šodienas pensionārus ir atstājusi pie nabadzības līmeņa (3.2. attēls). Apzinoties faktu, ka Latvijā jau trešo gadu pēc kārtas ir augstākā inflācija un viszemākās pensijas Eiropas Savienībā, esošo pensionāru labklājības līmenis ar katru gadu samazinās. Pensionāru ikmēneša patēriņa grozs pārsvarā ietver pārtikas produktu iegādi, komunālos maksājumus, kā arī sabiedrisko pakalpojumu izmantošanu. Šīs ir tās preču un pakalpojumu grupas, kuru cenu līmenis pieaug visstraujāk. Šodien būtu svarīgi runāt ne tikai par izmaiņām 1. pensiju līmenī, bet gan par uzlabojumiem un optimizāciju sociālās apdrošināšanas sistēmā kopumā. Darba autors secina, ka sociālā budžeta ieņēmumu straujais pieaugums nebūt neliecina par vecuma pensiju lieluma straujo pieaugumu un pensiju sistēmas solidaritātes un taisnīguma principu ievērošanu.

Straujā Latvijas ekonomikas izaugsme laikā no 2004. līdz 2007. gadam, par ko liecina IKP pieauguma tempi šajā laikā, neatrisināja Latvijas pensiju sistēmas kritisko stāvokli. Latvijas konverģence ar eiro zonas valstu ekonomikām nes līdzī ar straujo cenu pieaugumu, kas pakāpeniski tiek virzīts uz eiro zonas valstu cenu līmeņiem. Ekonomikas straujā izaugsme Latvijā pēdējos gados diemžēl arī saistījās arī augstu inflācijas līmeni, un tas nozīmē, ka, neskatoties uz pensiju indeksāciju un papildus piemaksām pie pensijas, šodienas Latvijas pensionāru labklājības līmenis nav būtiski uzlabojies. Kaut arī starpība starp iztikas minimumu un vidējo pensiju līmeni kopš 2003. gada ar katru gadu samazinās (3.3. tabula), joprojām iztikas minimuma līmenis

ievērojami pārsniedz vidējo pensijas līmeni. Promocijas darba skatījumā šos rādītājus var uzskatīt par galvenajiem pensiju sistēmas problemātiskā stāvokļa indikatoriem. Kaut arī pensiju palielināšana palielinās fiskālo spiedienu uz valsts kopējo budžetu Saeimai un valdībai 1. pensiju līmeņa dalībnieku dzīves līmeņa būtiska uzlabošana būtu jāizvirza par vienu no prioritātēm laikā no 2008. līdz 2010. gadam, neļaujot šodienas pensionāriem turpināt slīkt nabadzībā, ko viņi nav pelnījuši pēc 30 līdz 40 gadu ilga darba stāža.

Kaut arī Latvija ir pārliecināta par savu pensiju politiku un uzskata to par progresīvu, mūsdienīgu un finansiāli stabilu ilgtermiņā, pensionāru sociālās atstumtības riska samazināšanai ir jābūt vienai no valsts prioritātēm. Tāpēc kopumā autors uzskata, ka Latvijas valdībai un Latvijas Bankai, veicot nepieciešamos pasākumus monetārās un fiskālās politikas īstenošanā un regulēšanā, ar mērķi izpildīt Māstrihtas līguma kritērijus, kā arī realizējot inflācijas apkarošanas plāna pasākumus, būtu jāvērš uzmanība un jāveic darbības sociālekonomiskā sektora uzlabošanai, kas šodien Latvijā ir kritiskā līmenī.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Promocijas darbā veiktā Latvijas pensiju sistēmas analīze un identificētā problemātika, darba autoram ļāva izdarīt šādus **secinājumus**:

1. Pašreizējās sociālās apdrošināšanas sistēmas pamatnostādnes un organizācija ir tās vairāku gadsimtu garumā izveidojies produkts. Sociālās apdrošināšanas sistēmas pamati meklējami viduslaiku Anglijā. Vācijā 1889. gadā izveidoto Otto fon Bismarka sociālās apdrošināšanas sistēmu, var uzskatīt par nefondēto pensiju sistēmas (*pay-as-you-go*) pirmsākumiem.
2. Pašlaik zinātniskajā literatūrā un normatīvos aktos sniegtās vecuma pensijas un vecuma pensijas sistēmas definīcijas nav pieņemamas šodienas Latvijas sociālekonomiskajai situācijai.
3. Latvijā iedzīvotāju novecošanās kā problēma tika ņemta vērā 1995. gadā, uzsākot pensiju reformu. Latvija, kā viena no pirmajām valstīm Centrālajā un Austrumeiropā, uzsāka daudzlīmeņu pensiju sistēmas ieviešanu un bija pirmā valsts pasaulē, kas 2001. gadā ieviesa uz kapitāla uzkrāšanas principiem balstīto nefondēto paaudžu solidaritātes pensiju sistēmu.
4. Reformētā Latvijas pensiju sistēma, pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā vairs neatbilst vecuma pensiju sistēmas taisnīguma un solidaritātes principu definējumam.
5. Sociālo iemaksu pārdalījums starp 1. un 2. pensiju līmeni vairāk veicina privāto pensiju fondu izaugsmi, nevis uzlabo šodienas pensionāru dzīves līmeni vai attīsta pensiju sistēmu kopumā.
6. Pilnīga valsts fondēto pensiju līdzekļu pārvaldes tiesību nodošana privātajam sektoram vairāk liecina par Latvijas finanšu iestāžu (banku, ieguldījumu sabiedrību) interešu lobēšanu, nevis par iedzīvotāju sociālekonomisko interešu aizsardzību.

7. Liela finanšu resursu koncentrācija privātajos pensiju plānos, to neefektīvā pārvaldīšana un ieguldīšana ārpus Latvijas ir viens no Latvijas ekonomiku bremsējošiem elementiem, traucējot pilnvērtīgi šos līdzekļus izmantot Latvijas tautsaimniecības izaugsmei.
8. Privāto pensijas fondu ieviešana neatvieglo demogrāfiskās problēmas, bet gan padara tās vēl nopietnākas, samazinot iedzīvotāju tekošos neto darba ienākumus.
9. Latvijā 2. pensiju līmenī uz 2007. gada beigām bija uzkrāti aptuveni 118 miljoni LVL, kurus Latvijā varētu izvietot ilgtermiņa investīciju projektos ar dzēšanas termiņu līdz 25-30 gadiem valsts infrastruktūras objektu attīstībai VPP projektu ietvaros.
10. Galvenais cēlonis augošajai pensiju sistēmu krīzei vairumā „vecajās” Eiropas Savienības dalībvalstīs, ASV, Japānā un citās attīstītajās Dienvidāzijas valstīs tiek minēts šo valstu iedzīvotāju straujā novecošanās un zemie dzimstības līmeņi. Šodien vecuma pensijas solidaritātes principa ievērošana šajās valstīs ir cietusi fiasko.
11. Cits būtisks cēlonis, kam ir ietekme uz pieaugošo pensiju sistēmas krīzi Eiropas Savienības vecajās dalībvalstīs ir pieaugošais imigrācijas plūsmas process, kura rezultātā noteiktas darba vietas pakāpeniski aizpilda emigranti, kuru atalgojums, kā arī izglītības līmenis bieži ir zemāks, par pensijā aizgājušo ES iedzīmto. Tā rezultātā tiek saražotas preces un pakalpojumi ar zemāku pievienoto vērtību, kā arī valsts sociālās aizsardzības budžetā tiek iemaksāti zemāki maksājumi.
12. Vācijas pieredze attiecībā uz pensiju sistēmas subsidēšanu no citu nodokļu ieņēmumiem liecina nevis par alternatīvām samazināt sociālo apdrošināšanas iemaksu likmes, bet gan valdības nevēlēšanos pieņemt kardinālus un elektorātam nepopulārus lēmumus attiecībā uz pensiju sistēmas reformu.

13. Čīles pensiju sistēmu 20. gadsimtā varēja uzskatīt par vienu no veiksmīgākajām pensiju sistēmām pasaulē. Latvijai būtu svarīgi ņemt vērā Dienvidamerikas valstu pieredzi un pievērst lielāku uzmanību fondēto pensiju līdzekļu iesaistīšanai valsts ekonomikas izaugsmē.
14. Visās CAE valstīs pensiju sistēmu reformas ir prasījušas gan augstas izmaksas, politiskās batālijas, sabiedrības kritiku, gan arī iepriekšējo sistēmu nastu, kurā ir atstāts 1. pensiju līmenis. Daudzās CAE valstīs, sekojot Čīles veiksmīgajam piemēram, tika vai nu daļēji vai pilnībā privatizēta pensiju sistēma, un ieviests personīgo pensiju kontu sistēma.
15. Pensiju indeksācija ir tikai aizsardzības mehānisms pret dzīves dārdzības palielināšanos, nevis pensiju lieluma paaugstināšanas veids. Termins pensiju indeksācija būtu pielīdzināms terminam pensionāru pirktspējas kompensācija.
16. Vairāk kā 90% no Latvijas pensionāriem saņem pensijas, kuru lielums ir zem iztikas minimuma līmeņa un zem LR LM ministrijas definētā nabadzības sliekšņa.
17. Papildu piemaksa pie vecuma pensijas par katru darba stāža gadu veicina pensijas sistēmas taisnīguma principa ievērošanu atbilstoši darbā sniegtajam definējumam, bet neatrisina zemo vecuma pensiju problēmu pilnīgi.
18. LR norma par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta maksimālo apmēru ir netaisnīga attiecībā pret strādājošajiem ar zemiem ienākumiem, kuri maksā gan iedzīvotāju ienākumu nodokli, gan sociālās apdrošināšanas maksājumus. Sociālās apdrošināšanas iemaksu nasta tiek uzlikta uz strādājošajiem ar zemiem ienākumiem.
19. Šodien zemais privāto pensiju plānu ienesīguma līmenis un straujais algu pieaugums iedzīvotājiem ar zemiem vai vidējiem ienākumiem ar katru gadu samazina iespēju saņemt pensiju, kas pārsniegtu LR LM definēto nabadzības sliekšni.

20. Ievērojot vienkopus pensijas sistēmas taisnīguma, solidaritātes un brīvprātīguma principus, vecuma pensija var nodrošināt darba ienākumu atvietojamības līmeni 40-60% apmērā no strādājošo darba ienākumiem pirms došanās pensijā.
21. Viens no ekonomiskajiem faktoriem, kas kavē pienācīgu sociālā budžeta izaugsmi ir joprojām pastāvošais augstais ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā. Ēnu ekonomikā (nelegālā ekonomika) plaši izplatīta ir nelegālā nodarbinātība (tā dēvētais “melns darbs”), nodokļu nemaksāšana, kā arī darba algu izmaksa “aploksnēs”.

Apkopojot darbā gūtās atziņas un secinājumus, darba autors sniedz sekojošus **priekšlikumus** Latvijas pensiju sistēmas pilnveidošanai:

Priekšlikumi Latvijas Republikas Saeimai

1. Izdarīt grozījumus LR likuma „Par valsts pensijām” un promocijas darbā autora izstrādātās pensijas un vecuma pensijas definīcijas iestrādāt šī likuma „Par valsts pensijām” 1. pantā.
2. Izdarīt grozījumus Latvijas „Valsts fondēto pensiju likuma” 12.1 pantā, papildinot ar jaunu apakšpunktu: fondēto pensiju shēmas līdzekļus atļauts ieguldīt VPP projektos.
3. Izdarīt grozījumus „Valsts fondēto pensiju likuma” 12.2 pantā, papildinot ar jaunu punktu, ieguldījumu kopsumma Latvijas valsts, pašvaldību vai komercsabiedrību emitētajos vērtspapīros vai naudas tirgus instrumentos nedrīkst būt mazāka kā 75 procenti no shēmas līdzekļiem.
4. Izdarīt grozījumus likumā „Par iedzīvotāju ienākumu nodokli” un attiecīgi papildināt šī likuma 13. (2) pantu ar normu, ka arī tās pensijas, kas piešķirtas saskaņā likumu „Par valsts pensijām” pēc 1996. gada 1. janvāra netiek apliktas ar iedzīvotāju ienākuma nodokli un izslēgt 13 (3) pantu, proti, atcelt normu par pensiju aplikšanu ar iedzīvotāju ienākuma nodokli

5. Izdarīt grozījumus LR likuma „Valsts fondēto pensiju likuma” 8. pantā un izteikt to sekojošā redakcijā: Ja fondēto pensiju shēmas dalībnieks nomiris pirms vecuma pensijas pieprasīšanas, viss fondētās pensijas kapitāls, kas reģistrēts līdz fondēto pensiju shēmas dalībnieka nāves dienai, tiek ieskaitīts mantojuma kopībā un tiek nodots un tiesības to saņemt laulātajam, pirmās un otrās pakāpes radniekiem, vai citai personai saskaņā ar Civillikuma normām, kas nosaka mantošanas kārtību.

Priekšlikums Latvijas Republikas Ministru Kabinetam

6. Līdz 2014. gadam izslēgt normu par sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta maksimālo apmēru Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumos Nr. 272, „Par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru”.
7. LR MK noteikumos par ikmēneša piemaksu pie vecuma pensijas 2008. gadā noteikt papildus piemaksas pensionāriem, kas dzimuši līdz 1953. gadam, pie vecuma pensijas 54 santīmu apmērā par katru darba stāžu gadu līdz 1995. gada 31. decembrim, kā arī turpmāk ik gadu palielināt šīs piemaksas lielumu, atbilstoši Latvijas sociālekonomiskai situācijai.

Priekšlikumi Latvijas Republikas Labklājības ministrijai

8. Saglabāt sociālo iemaksu sadalījumu pensiju sistēmā starp 1. un 2. pensiju līmeņiem proporcijā, attiecīgi 14% un 6%, līdz brīdim, kad vidējā darba alga Latvijā būs sasniegusi vidējo ES darba ienākumu līmeni.
9. Darbaspēka imigrācijas procesu nākamo 20-30 gadu laikā mērķtiecīgi plānot, uzraudzīt un ierobežot atbilstoši nacionālai normatīvo aktu bāzei un starpvalstu līgumiem.
10. Ievērot pensiju sistēmas taisnīguma principu un vecuma pensijas, kas pārsniedz 225 LVL līmeni jeb pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, arī indeksēt kopā ar ikgada 1. oktobra indeksāciju.

Priekšlikums Latvijas Republikas Finanšu, Ekonomikas un Satiksmes ministrijām

11. 50% no E77 maršruta valsts galvenā autoceļa A2 posma Rīgas apvedceļš – Sēnīte projekta kopējām izmaksām jeb 55 miljonus LVL finansēt no uzkrātajiem 2. līmeņa pensiju līdzekļiem kā daļu no privātā investora sākotnējā ieguldījuma VPP projekta ietvaros.

12. LR Satiksmes ministrijai sadarbībā ar LR Ekonomikas ministriju 2008. gadā, apstiprināt vēl 2 ilgtermiņa investīciju projektus valsts infrastruktūras objektu attīstībai ar minimālo sākotnējo kapitālieguldījumu 100 miljoni LVL, pielietojot kādu no VPP finansēšanas mehānismiem un 50% no projekta kopējām izmaksām piesaistīt no uzkrātajiem 2. līmeņa pensiju līdzekļiem, kā daļu no privātā investora sākotnējā ieguldījuma saskaņā ar LR Koncesiju likumu un LR Publisko iepirkumu likumu.

Priekšlikumi Valsts Ieņēmumu Dienestam

13. VID veikt biežākas tematiskās nodokļu pārbaudes nozarēs ar vāji kontrolētu skaidras naudas un krājumu apgrozījumu ar mērķi identificēt tās komercsabiedrības, kas maksā saviem darbiniekiem „aplokšņu algas” un to nosaukumus regulāri publiskot.

14. VID stingrāk piemērot administratīvo sodu sistēmas noteikumus par sociālās apdrošināšanas maksājumu un iedzīvotāju ienākuma nodokļa nemaksāšanu. Ieviest papildus normatīvos aktus par kriminālsodāmības iestāšanos darba devējam par apzinātu sabiedrības darbinieku ienākumu nedeklarēšanu lielos apmēros.

Priekšlikumi Finanšu un kapitāla tirgus komisijai

15. Izveidot informatīvo bāzi par slēgto privāto pensiju plānu izveidi un darbību no praktiskās pieredzes Latvijas un starptautiskajos multinacionālos uzņēmumos. No valsts puses veicināt labvēlīgas investīciju vides un programmu izveidi, kurā šie fondi ilgtermiņā varētu investēt uzkrātos pensiju līdzekļus.

16. Ņemt vērā Anglijas pieredzi saistībā ar Pensiju Aizsardzības Fonda (*Pension Protection Fund (PPF)*) izveidi un darbību, un Latvijā nodibināt līdzīgu fondēto pensiju aizsardzības institūciju, lai nākotnē aizsargātu pensiju plānu dalībnieku fondētās iemaksas 2. un 3. pensiju līmenī pret pensiju plāna bankrota risku.
17. Izveidot 1. pensiju līmeņa rezerves fondu un uzkrāto budžeta pārpalikumu uzkrāt šajā fondā, ar mērķi nodrošināt atbilstošus aktīvus nākotnes pensiju saistību finansēšanai. Lai nodrošinātu un saglabātu šo aktīvu vērtību, šos līdzekļus ir jāiegulda zema riska finanšu instrumentos Latvijā.

***Priekšlikums Apvienoto Nāciju Starptautiskajai Darba Organizācijai
(International Labour Organization (ILO))***

18. Starpvalstu vai pat globālā līmenī regulēta un plānota starptautiskā imigrācija varētu būt kā risinājums potenciālajai pensiju sistēmu krīzei. Legāls un mērķtiecīgs imigrācijas process no valstīm, kur eksistē pārapdzīvotības problēma, (Ķīna un Indija) veicinātu nodarbinātības līmeņa pieaugumu. Tas palielinātu sociālās apdrošināšanas maksājumus un radītu papildus nodokļu ienākumus tekošo pensiju izmaksu finansēšanai.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

I Latvijas Republikas normatīvie akti

1. 1995. gada 2. novembra likums „Par valsts pensijām”; Publicēts: Vēstnesis 182, 1995.11.23.
2. „Valsts fondēto pensiju likums” Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta ziņotājs, 2000. 7.nr.
3. Likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu”, Publicēts: Vēstnesis 274/276 1997.10.21.
4. Likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” Publicēts: ZIŅOTĀJS 22/23 1993.06.10.
5. Ministru kabineta 2002. gada 23. aprīļa noteikumi Nr. 165 „Apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība”;
6. Ministru kabineta 2002. gada 27. decembra noteikumi Nr. 601 "Kārtība, kādā no valsts pamatbudžeta līdzekļiem sedzami izdevumi politiski represēto personu pensijām”;
7. Ministru kabineta 2005. gada 22. novembra noteikumi Nr. 891 „Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma pensijas”;
8. Ministru kabineta 2005. gada 20. decembra noteikumi Nr. 971 „Kārtība, kādā valsts pamatbudžeta līdzekļus ieskaita valsts pensiju speciālajā budžetā apgādnieka zaudējuma pensiju izmaksām”;
9. Ministru kabineta 2005. gada 20. decembra noteikumi Nr. 970 „Noteikumi par vecuma pensijas aprēķināšanai piemērojamiem plānotajiem vecuma pensijas izmaksas laikposmiem”;
10. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 272, Par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru. Publicēts Vēstnesis 213/218, 2000.06.08.
11. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 272, Par valsts fondēto pensiju shēmas darbību, Publicēts: Vēstnesis 82 2003.06.03
12. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1017, Par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem 2005. gadā.

13. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi nr. 968, Par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem 2006. gadā, Publicēts: "*Latvijas Vēstnesis*" 206 (3364) 23.12.2005
14. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi nr. 1029, Par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem 2007. gadā, Publicēts: "*Latvijas Vēstnesis*" 204 (3572) 22.12.2006

II Publicētie informatīvie pētījumi, raksti un zinātniskie literatūras avoti latviešu valodā

15. LR EM Informatīvais ziņojums par pasākumiem makroekonomiskās situācijas stabilizācijai 2008.-2009.gadam, 2008. gada 23. marts, 35. lappuses.
16. Informācija par iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes samazināšanas fiskālo ietekmi uz iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumiem sagatavota saskaņā ar Ministru kabineta 2006. gada 29. maija sēdē doto uzdevumu (prot. Nr.20 4.§), 5 lappuses.
17. Latvijas nacionālais ziņojums par pietiekamām un ilgtspējīgām pensijām, Latvijas Labklājības ministrija, Jūlijs 2005, 44 lappuses.
18. Latvijas demogrāfiskās attīstības prognozes 1998. – 2025. gads, Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs, Rīga 1999. gads, 74 lappuses
19. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/41/EK, (2003. gada 3. jūnijs) „Par papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūciju darbību un uzraudzību”.
20. Transporta attīstības pamatnostādnes, 2007. - 2013. gadam, Ministru kabineta, 2006. gada 12. jūlija, rīkojums Nr. 518, 30 lpp.
21. Konceptija par „Automaģistrāles būvniecības projekta E 77 maršruta valsts galvenā autoceļa A2 posmā Rīgas apvedceļš - Sēnīte realizēšanu valsts un privātās partnerības ietvaros”, Ministru kabineta, 2006. gada 20. oktobra, rīkojums Nr. 816, 19 lpp.
22. “Eiro ieviešanas riski”, Kārlis Danēvičs, 30. – 32. lpp., Kapitāls, 2004. gada jūlijs
23. Kā aug nauda, Mihails Hazans, Signe Bāliņa, Rīga 2004, 156 lappuses

24. Eiropas Komisijas ziņojums par imigrāciju, integrāciju un nodarbinātību – KOM (2003), 336 lappuses
25. Pasākumu plāns 2005. - 2009. gadam Valsts darba inspekcijas administratīvās spējas paaugstināšanai saistībā ar nelegālās nodarbinātības samazināšanu, Ministru kabineta 2004. gada 2. novembra rīkojums Nr. 836
26. Pamatnostādnes „Par nelegālās nodarbinātības samazināšanas pasākumiem” (informatīvā daļa), Ministru kabineta 2004. gada 29. janvāra rīkojums Nr. 60

III No interneta tīmekļa izmantotie resursi

27. www.bank.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 15. oktobrī
28. www.csb.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 17. oktobrī
29. www.manapensija.lv, Resurss aprakstīts 2007. gada 15. janvārī
30. www.lm.gov.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 29. oktobrī
31. www.vsaa.lv, Resurss aprakstīts 2007. gada 31. decembrī
32. www.vid.gov.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 30. decembrī
33. www.kase.gov.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 30. novembrī
34. www.ensib.ee, Resurss aprakstīts 2006. gada 14. oktobrī
35. www.zpiz.si, Resurss aprakstīts 2006. gada 14. oktobrī
36. www.socmin.lt, Resurss aprakstīts 2006. gada 14. oktobrī
37. www.vssa.gov.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 19. oktobrī
38. www.ipe.com, Resurss aprakstīts 2006. gada 12. septembrī
39. www.seb.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 16. oktobrī
40. www.hansabanka.lv, Resurss aprakstīts 2006. gada 16. oktobrī
41. www.worldbank.org, Resurss aprakstīts 2006. gada 18. septembrī
42. www.knowyourpension.org.uk, Resurss aprakstīts 2006. gada 9. augustā
43. www.pensionprotectionfund.org.uk, Resurss aprakstīts 2006. gada 9. augustā.
44. www.vid.gov.lv VID administrēto budžeta ieņēmumu pieaugums 2006. gadā apsteidz pārno rekordu, , Resurss apskatīts 2007. gada 11. janvārī
45. www.fktk.lv/lv/tirgus_dalibnieki, Resurss aprakstīts 2006. gada 30. decembrī
46. <http://www.fktk.lv//> Resurss aprakstīts 2007. gada 31. decembrī

47. www.delfi.lv „Ēnu ekonomika Latvijā sit augstu vilni”, Resurss aprakstīts 2005. gada 2. maijā
48. <http://www.apollo.lv/portal/life/articles/89378>. „Algu celšanas bums”, Aivis Vincevs, Latvijas Avīze, 19. decembris (2006)
49. <http://concise.britannica.com/> Britannica Concise Encyclopedia information about pension Britannica Concise Encyclopedia. 2006 Encyclopædia Britannica, Inc., Resurss aprakstīts 2006. gada 30. decembrī
50. <http://en.wikipedia.org/wiki/Pension>, Wikipedia, the Free Encyclopedia Resurss aprakstīts 2006. gada 30. decembrī
51. <http://www.merriam-webster.com/cgi-bin/dictionary>, Merriam-Webster Online, Resurss aprakstīts 2006. gada 30. decembrī

IV Ārvalstu autoru publicētie informatīvie un zinātniskie literatūras avoti, pētījumi un raksti

52. А. М. Бабир, Е. Н. Егоров, Е. Н. Жильцов „Экономика социального страхования”, ТЕИС, 1998., 34. – 77. стр.
53. José Piñera, El Cascabel al Gato. La Batalla por la reforma previsional, ZIG-ZAG, 1999, Santiago de Chile, 172 paginas
54. Congreso Iberoamericano, Analisis del sistema privado de pensiones en Chile, Rosario Cruz Ovalle, 1991 Santiago de Chile, 294 paginas
55. Michael Prowse, Europe cries out for a baby boom, Financial Times, 3 October 2003
56. Pension Reform in Developing Nation Backgrounder, Phillip Longman, Schwartz Senior Fellow, Initiative for Policy Dialogue, September 15, 2002
57. Solving the Global Public Pensions Crisis, CATO Policy report, March/April 2002, 12 pages
58. The Politics of Pension Reform in Germany, Karl Hinrichs, Zentrum für Sozialpolitik Universität Bremen Parkallee 39, December 2003, 32 pages
59. Academic Urges Chilean-Style Reform for Germany, Jan Wagner, IPE, October 12, 2006, 2 pages

60. Fiscal Effects of Reforming the UK State Pension System, Richard Blundell and Carl Emmerson, University College London and Institute for Fiscal Studies, Institute for Fiscal Studies, April 2003, 38 pages
61. The UK Pension System and International Best Practice, Robert Lasslet, Pensions Department of Work and Pensions , July 2005, 10 pages
62. Private Pension Planning: The Rethoric of Responsibility. The Reality of Insecurity, Karen Rowlingson, 2002, Cambridge University Press, 35 pages
63. The Swedish Pension System Annual Report 2005, Swedish Social Insurance Agency, 80 pages
64. Country fiche for Sweden, National Social Insuarnce Board, Sweden, Nils Holmgren, Edward Palmer, 12 pages
65. Bringing Back Hope Pension Reforms in Central and Eastern Europe, Michal Rutkowski, Sector Manager, Social Protection Europe and Central Asia Region World Bank, Cambridge, MA, June 21, 2001, 28 pages
66. Pension System Reform in Poland, Ewa Tomaszewska, International Construction Institute Pension Education, Research and Technical Assistance (PERTA) ILO Geneva - June 16, 1999, 10 pages
67. Harri Cruijssen, Harold Eding, Taeke Gjaltema, Demographic consequences of enlargement of the European Union with 12 candidate countries, Division of Social and Spatial Statistics Project group European Demography, January 2002, 63 pages
68. Netherlands Wants To Be Pension Fund Domicile, By Daniel Brooksbank and Cyril Widdershoven, IPE.com, Netherlands, February 16, 2006, 2 pages
69. The Evolution of Pension Systems in Eastern Europe and Central Asia: Opportunities, Constraints, Dilemmas and Emerging Practices, David Lindeman, Michal Rutkowski, Oleksiy Sluchynskyy, The World Bank, Washington, D.C., 58 pages
70. Barr N. (2000). "Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices", Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund, Washington DC, 100 pages.

71. Brooks, S. and James, E. (September 1999). "The Political Economy of Pension Reform, version available on website for World Bank Conference "New Ideas About Old Age Security," volume forthcoming.
72. Chlon, A., M. Gora, and M. Rutkowski (August 1999). "Shaping Pension Reform in Poland: Security through Diversity", Social Protection Discussion Paper, No. 9923, August, The World Bank, 40 pages
73. Samuelson, Paul A.; William D Nordhaus, „*Economics*”, McGraw-Hill., 2004, ISBN 0-07-287205-5, 800 pages
74. Coile, C. and Gruber, J. (August 2000). "Social Security and Retirement," NBER Working Paper No. W7830, National Bureau of Economic Research.
75. The Effect of the Privatization of Pension Plans on Financial and Regulatory Systems in Latin America, Teresita P. Obermann, Senior Foreign Banking Analyst, Federal Reserve Bank of Atlanta, June 2005, 11 pages
76. Private Pension Fund Development Assistance, Phase II , Final Report, USAID Mission to Poland, 30 September 1998, 8 pages
77. World Bank Pension reforms and development patterns in the world system and in the "Wider Europe". A 109 country investigation based on 33 indicators of economic growth, and human, social and ecological well-being, and a European regional case study, Tausch, Arno, 80 pages
78. Reforming the German Public Pension System, Axel H. Borsch, Christian B. Wilke, 6 January 2006, 33 pages
79. Private Pensions Help Support U.S. Retirees, Kathryn McConnell, 3 December 2003, 4 pages
80. Global pension reform: world solutions for rebuilding, restructuring and reshaping the pillars of retirement. Hubert L. Harris, September 2002, 10 pages
81. The New Pension Reform as Global Policy, Mitchell A. Orenstein, Moynihan Institute of Global Affairs, Maxwell School of Syracuse University, USA, 12 pages
82. Slovakia's Pension Reforms, Marian L. Tupy, January 24, 2006, 3 pages
83. International Models for Pension Reform, Olivia S. Mitchell, Pension Research Council, 27 pages

84. Oxford Global Pension Reform Programme, Briefing on Pension Models Learning via Simulation, Oxford Said Business School, July 2004, 25 pages
85. Old-age pension reforms in the EU-15 countries at a time of retrenchment, Mika Vidlund, Finnish Centre for Pensions, 36 pages
86. The Welfare Economics of Public Policy. A practical approach to Project and Policy evaluation. Richard E. Dust, Darrell L. Hueth, Andrew Schmitz, 2005, 712 pages
87. The Economics of Social Policy, Peter G. Rosner, University of Vienna, 2005, 384 pages
88. The Creation and Destruction of Social Capital, Gunnar Lind Haase Svendsen, Gert Tingaard Svendsen, 2005, 224 pages
89. The European Social Model. Modernisation or Evaluation?, Nick Adnett, Stephen Hardy, 2005, 264 pages
90. Welfare Measurement in Imperfect Markets, Thomas Arosnsson, Karl-Gustaf Lofgren and Kenneth Backlund, 2004, 208 pages
91. Pension Systems Beyond Mandatory Retirement, Elsa Fornero, Paolo Sestito, 2005, 288 pages
92. Ageing and Pension Reform Around the World, Guiliano Bonoli, Toshimitsu Shinkawa, 2005, 296 pages
93. Public Pensions and Emigration, Tim Krieger, University of Paderborn, 2005, 224 pages
94. Pension Reform and Economic Theory. A Non-Orthodox Analysis, Sergio Cesaratto, University of Siena, 2005, 384 pages
95. Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sources of Retirement Income, Gerard Hughes, Jim Stewart, 2004, 320 pages
96. Developing an Annuity Market in Europe, Elsa Fornero, Elisa Luciano, 2004, 320 pages
97. The Economics of an Ageing Population. Macroeconomic Issues, Paolo Onofri, University of Bologna, 2004, 448 pages
98. Pension Policy in an Integrating Europe, Onorato Castellino and Elsa Fornero, 2003, 256 pages

99. Privatising Old-Age Security. Latin America and Eastern Europe Compared, Katharina Muller, 2003, 192 pages
100. Transformation of Pension Systems in Central and Eastern Europe, Winfried Schmal and Sabine Horstmann, 2002, 336 pages
101. State Capacity and Pensions, Stephen J. Kay, Federal Reserve Bank of Atlanta, Dallas, 2003, 17 pages
102. Capital: A Critique of Political Economy, Volume 2, Karl Marx, Penguin Classics, 1993
103. „Fiduciary Capitalism,” the “Political Model of Corporate Governance,” and the Prospect of Stakeholder Capitalism in the U.S., David M. Brennan, Economics Department, Franklin and Marshall College, 2005, 51 page
104. „Origin of the Family, Private Property and the State”, Friedrich Engels, Penguin Classics, 1993, 300 pages
105. Analisis del Sistema Privado de pensiones en Chile, Congreso Iboamericano, Rosario Cruz Ovalle, 1991, 284 paginas
106. Sinn, Hans-Werner and Uebelmesser, Silke, "When Will the Germans Get Trapped in their Pension System?" (September 2001). CESifo Working Paper Series No. 561. Available at SSRN, 10 pages
107. Phyllis J. Day, A new history of social welfare, 2000, 266 pages
108. Pensions Terminology, Glossary for pension schemes. The Pensions Management Institute, sixth edition 2002, ISBN 1904120059
109. “Revised Taxonomy for Pension Plans, Pension Fund and Pension Entities,” John Pitzer, OECD, July 2, 2003, 12 pages
110. Old-Age Income Support in the 21st Century: The World Bank’s Perspective on Pension Systems and Reform, Robert Holzmann and Richard Hinz, January 4, 2005, 170 pages
111. Robert Holzman, Roberto Palacio, Asta Zviniene „Implicit Pension Debt: Issues, Measurement and Scope in International Perspective”, World Bank, March 2004, 37 pages
112. Gordon L. Clark, European Pensions & Global Finance”, Oxford 2004, 98 pages

113. John Walton, „Pension Schemes: Social Insurance and Social protection”, London, 2003
114. Esping-Andersen, „The Three Worlds of Welfare Capitalism”, 1990
115. Franco, D (1995) “Pension liabilities – Their Use and Misuse in the Assessment of Fiscal Policies”, European Commission, Directorate General for Economic and financial affairs, Economic Papers, No.110.
116. Latvijas Padomju Enciklopēdija, sējums 6 /Latvijas PSR/, Galv. Encikl. Redakc. Rīga, 1984.
117. NDC strategy in Latvia: Implementation and Prospects for the future, Chapter 15, Edward Palmer, Sandra Stabina, Ingemar Svensson, Inta Vanovska, Washington DC, World Bank

PIELIKUMI

1. pielikums

Pensionēšanās vecums dažādās ES valstīs (pensijas ilgums)

Valsts	Vīrieši	Sievietes
Austrija	65 (16,6)	60 (24,2)
Beļģija	65 (15,5)	63 (21,2)
Kipra	63 (17,5)	60 (23,2)
Čehija	62 (16,0)	59 (22,2)
Dānija	65 (15,2)	65 (18,3)
Igaunija	63 (13,7)	58 (22,5)
Somija	65 (15,7)	65 (19,7)
Francija	60 (20,0)	60 (25,2)
Vācija	65 (15,5)	65 (19,2)
Grieķija	65 (16,2)	65 (18,7)
Ungārija	62 (14,8)	58 (22,3)
Īrija	65 (14,6)	65 (17,7)
Itālija	65 (16,2)	60 (24,6)
Latvija	62 (14,2)	62 (21,5)
Lietuva	62,5 (14,7)	60 (21,7)
Luksemburga	65 (15,6)	65 (19,8)
Malta	61 (18,8)	60 (22,9)
Nīderlande	65 (15,9)	65 (19,7)
Polija	65 (13,6)	60 (21,4)
Portugāle	65 (14,7)	65 (18,3)
Slovākija	60 (15,9)	55 (24,9)
Slovēnija	58 (19,2)	58 (24,2)
Spānija	65 (16,1)	65 (20,1)
Zviedrija	65 (16,9)	65 (20,1)
Lielbritānija	65 (15,6)	60 (23,0)

2. pielikums

Vispārīgā informācija par valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldīšanu

Pozīcijas nosaukums	2005			2006		30.06.2006. izmaiņas % pret		
	30.06.2005.	30.09.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.	30.06.2006.	30.06.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.
Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldītāju skaits	9	9	9	9	10			
Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldītāju piedāvāto ieguldījumu plānu skaits	22	22	22	22	24			
t. sk. privāto līdzekļu pārvaldītāju	21	21	21	21	23			
Valsts kases	1	1	1	1	1			
Valsts fondēto pensiju shēmas dalībnieku skaits ¹	691,094	729,212	773,270	803,451	833,857	20.7	7.8	3.8
t. sk. brīvprātīgi reģistrējušies	262,663	283,106	304,662	326,268	346,618	32.0	13.8	6.2
pakļauti obligātajai reģistrācijai	428,431	446,106	468,608	477,183	487,239	13.7	4.0	2.1
t. sk. sievietes	318,491	393,826	416,641	431,693	446,499	40.2	7.2	3.4
vīrieši	372,603	335,386	356,629	371,758	387,358	4.0	8.6	4.2
t. sk. dalībnieki, kuri kopš gada sākuma mainījuši ieguldījumu plānus	45,804	85,046	128,601	65,015	106,090	131.6	-17.5	63.2

¹ Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras informācija.

3. pielikums

Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu ieguldījumu plānu aktīvu un saistību pārskata kopsavilkums

(tūkst. latu)

Pozīcijas nosaukums	2005			2006		30.06.2006. izmaiņas % pret		
	30.06.2005.	30.09.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.	30.06.2006.	30.06.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.
Aktīvi								
Finanšu ieguldījumi	60,954	71,720	80,327	87,543	95,475	56.6	18.9	9.1
Prasības uz pieprasījumu pret kredītiestādēm	3,179	1,345	798	4,204	5,369	68.9	572.5	27.7
Uzkrātie ienākumi	1,002	983	1,358	771	879	-12.3	-35.3	13.9
Pārējie aktīvi	0	76	5	0	6	0.0	23.2	0.0
Kopā aktīvi	65,135	74,124	82,488	92,518	101,729	56.2	23.3	10.0
Saistības								
Atvasinātie līgumi	68	83	43	1	95	39.2	118.8	6,694.4
Ieguldījumu plāna daļu dzēšanas parādi	0	0	0	0	0	0.0	0.0	0.0
Nākamo periodu ienākumi un uzkrātie izdevumi	21	44	51	57	60	187.5	19.5	6.5
Uzkrājumi saistībām un maksājumiem	17	0	0	0	1	-96.6	483.1	48.2
Pārējās saistības	30	110	42	50	60	99.5	41.2	18.7
Kopā saistības	136	238	136	109	215	58.4	58.1	97.9
NETO AKTĪVI	64,999	73,886	82,351	92,409	101,513	56.2	23.3	9.9

4. pielikums

Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu ieguldījumu plānu ieguldījumi

Pozicijas nosaukums	30.06.2005.		30.09.2005.		31.12.2005.		31.03.2006.		30.06.2006.		30.06.2006. izmaiņas % pret		
	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	30.06.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.
Parāda vērtspapīri un citi vērtspapīri ar fiksētu ienākumu	31,848	51.7	37,561	52.0	40,964	50.3	46,542	53.1	48,468	50.7	52.2	18.3	4.1
Akcijas un citi vērtspapīri ar nefiksētu ienākumu	2,448	4.0	4,390	6.1	5,358	6.6	4,195	4.8	3,658	3.8	49.4	-31.7	-12.8
Ieguldījumu fondu ieguldījumu apliecības	5,991	9.7	8,416	11.6	10,427	12.8	11,549	13.2	12,744	13.3	112.7	22.2	10.3
Atvasinātie līgumi	-65	-0.1	-80	-0.1	-42	-0.1	28	0.0	-92	-0.1	-42.3	-118.2	-428.1
Termiņnoguldījumi kredītiestādēs	21,348	34.7	21,954	30.4	24,804	30.4	25,328	28.9	30,741	32.2	44.0	23.9	21.4
Ieguldījumi kopā	61,571	100.0	72,241	100.0	81,510	100.0	87,642	100.0	95,519	100.0	55.1	17.2	9.0

5. pielikums Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu ieguldījumu plānu ieguldījumu ģeogrāfiskais izvietojums*

Izvietojums	30.06.2005.		30.09.2005.		31.12.2005.		31.03.2006.		30.06.2006.		30.06.2006. izmaiņas % pret		
	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	tūkst. latu	%	30.06.2005.	31.12.2005.	31.03.2006.
Latvija	50,288	42.0	54,700	39.3	58,357	37.2	62,649	37.3	69,359	37.6	37.9	18.9	10.7
Eiropa*	58,104	48.6	66,983	48.1	75,268	48.0	80,505	47.9	89,041	48.2	53.2	18.3	10.6
Igaunija	777	0.6	1,689	1.2	2,250	1.4	2,670	1.6	2,048	1.1	163.6	-9.0	-23.3
Lietuva	788	0.7	1,177	0.8	1,436	0.9	1,188	0.7	775	0.4	-1.7	-46.0	-34.8
ASV	4	0.0	392	0.3	429	0.3	1,178	0.7	1,288	0.7	32,100.1	200.3	9.3
Austrālija	111	0.1	109	0.1	103	0.1	103	0.1	105	0.1	-5.3	1.7	1.6
Kazahstāna	211	0.2	216	0.2	149	0.1	174	0.1	172	0.1	-18.4	15.5	-1.3
Krievija	639	0.5	846	0.6	958	0.6	1,009	0.6	966	0.5	51.2	0.9	-4.2
Meksika	45	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	-100.0	0.0	0.0
Starptautiskas finanšu institūcijas	680	0.6	678	0.5	435	0.3	309	0.2	312	0.2	-54.1	-28.3	1.0
Kopā	119,676	100.0	139,224	100.0	156,778	100.0	168,147	100.0	184,560	100.0	54.2	17.7	9.8

* Vērtspapīri (t.sk. ieguldījumu fondu ieguldījumu apliecības) sagrupēti atbilstoši vērtspapīra emitenta izcelsmes (reģistrācijas) valstij.

6. pielikums

Valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu ieguldījumu plānu ienākumi un izdevumi

(tūkst. latu)

Pozīcijas nosaukums	2005. gada 2 ceturkšņi	2005. gada 3 ceturkšņi	2005. gada 4 ceturkšņi	2006. gada 1. ceturksnis	2006. gada 2 ceturkšņi
Procentu ienākumi par prasībām pret kredītiestādēm	449	692	942	273	589
Procentu ienākumi par parāda vērtspapīriem	715	1,097	1,503	446	964
Dividendes	51	62	70	8	81
Pārējie ienākumi	1	4	15	2	15
IENĀKUMI KOPĀ	1,217	1,855	2,531	728	1,648
Procentu izdevumi	0	0	0	0	0
Atlīdzība līdzekļu pārvaldītājam	320	522	752	259	551
Atlīdzība turētājbankai	35	59	86	31	68
Pārējie ieguldījumu plāna pārvaldes izdevumi	1	3	3	2	5
Pārējie izdevumi	0	0	0	1	4
IZDEVUMI KOPĀ	357	583	841	294	628
Pārskata perioda ienākumi no ieguldījumu pārdošanas	7,921	9,186	14,996	13,191	20,264
Pārskata periodā pārdoto ieguldījumu iegādes vērtība	7,870	9,046	14,350	12,477	19,355
Realizētā ieguldījumu pārdošanas peļņa/(zaudējumi)	51	140	647	714	909
Pārdoto ieguldījumu vērtības (pieaugums)/samazinājums, kas atzīts iepriekšējos pārskata periodos	81	60	-326	-376	-519
Realizētais ieguldījumu vērtības pieaugums/(samazinājums)	132	200	321	338	390
Nerealizētais ieguldījumu vērtības pieaugums/(samazinājums)	1,358	2,608	2,820	190	-2,118
IEGULDĪJUMU VĒRTĪBAS PIEAUGUMS/(SAMAZINĀJUMS) KOPĀ	1,490	2,808	3,140	528	-1,728
Ārvalstu valūtas pārvērtēšanas peļņa/(zaudējumi)	-38	30	1	43	127
Nodokļi un nodevas	1	1	1	0	0
Ieguldījumu rezultātā gūtais neto aktīvu pieaugums/(samazinājums)	2,313	4,109	4,830	1,005	-580
Ieguldījumu plānu pārvaldīšanas izdevumi ¹ , %	1.26	1.27	1.29	1.34	1.36

¹ Ieguldījumu plānu pārvaldīšanas izdevumu (atlīdzība līdzekļu pārvaldītājam, atlīdzība turētājbankai un pārējie ieguldījumu plānu pārvaldes izdevumi) attiecība pret neto aktīvu vidējo vērtību periodā, izteikta gada procentos.

7. pielikums
Ieguldījumu plānu dalījums grupās¹, pamatojoties uz to ieguldījumu politiku

Ieguldījumu plāna nosaukums	Līdzekļu pārvaldītājs
Konservatīvie plāni	
Valsts kases ieguldījumu plāns	Valsts kase
Astra Krājfondi IP "KLASIKA"	AS "Ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Astra Krājfondi""
Baltikums konservatīvais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "BALTIKUMS ASSET MANAGEMENT"
BTB konservatīvais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "BTB Asset Management"
Hansa pensiju IP "Stabilitāte"	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Hansa Fondi"
LVAIPS ieguldījumu plāns "Daugava"	AS "LVA ieguldījumu pārvaldes sabiedrība"
"NORD/LB 1" Konservatīvais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "NORD/LB Fondi"
Parex Universālais pensiju plāns	"Parex Asset Management" ieguldījumu pārvaldes akciju sabiedrība
SEB Latvijas plāns	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "SEB Unifondi"
Suprema/EVLI IP "Jūrmala"	AS "Ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Suprema fondi""
Sabalansētie plāni	
LVAIPS ieguldījumu plāns "Venta"	AS "LVA ieguldījumu pārvaldes sabiedrība"
"NORD/LB 2" Sabalansētais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "NORD/LB Fondi"
SEB sabalansētais plāns	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "SEB Unifondi"
Aktīvie plāni	
Astra Krājfondi IP "EKSTRA"	AS "Ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Astra Krājfondi""
Baltikums universālais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "BALTIKUMS ASSET MANAGEMENT"
BTB aktīvais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "BTB Asset Management"
Hansa pensiju IP "Dinamika"	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Hansa Fondi"
LVAIPS ieguldījumu plāns "Gauja"	AS "LVA ieguldījumu pārvaldes sabiedrība"
"NORD/LB 3" Aktīvais IP	Ieguldījumu pārvaldes AS "NORD/LB Fondi"
SEB aktīvais plāns	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "SEB Unifondi"
SEB Eiropas plāns	AS ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "SEB Unifondi"
Parex Aktīvais pensiju plāns	"Parex Asset Management" ieguldījumu pārvaldes akciju sabiedrība
Suprema/EVLI IP "Rivjera"	AS "Ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Suprema fondi""
Suprema/EVLI IP "Safari"	AS "Ieguldījumu pārvaldes sabiedrība "Suprema fondi""

8. pielikums
Iedzīvotāju skaita prognozes 2005. – 2050. gadam

	2005	2010	2030	2050
Iedzīvotāju skaits (gada sākumā)	2 297 102	2 254 648	2 039 888	1 815 622
pa vecuma grupām:				
0-14	329 398	312 398	285 235	245 383
15-24	361 277	312 987	234 989	164 564
25-44	643 728	649 155	500 436	427 686
45-59	454 938	468 187	459 952	306 344
60-64	122 390	124 861	131 903	158 113
65-74	230 542	221 630	245 090	260 465
75 un vecāki	154 829	165 430	182 283	253 068
% no kopskaita:				
0-14	14.3	13.9	14.0	13.5
15-24	15.7	13.9	11.5	9.1
25-44	28.0	28.8	24.5	23.6
45-59	19.8	20.8	22.5	16.9
60-64	5.3	5.5	6.5	8.7
65-74	10.0	9.8	12.0	14.3
75 un vecāki	6.7	7.3	8.9	13.9
Summārais dzimstības koeficients	1.34	1.43	1.54	1.59
Demogrāfiskās slodzes līmenis (uz 1000 iedzīvotājiem)				
virs 60 gadiem	348	363	468	747
virs 65 gadiem	244	249	322	486
Paredzamais mūža ilgums jaundzimušajiem, gados				
Vīrieši	66.4	67.6	71.4	73.8
Sievietes	77.2	77.9	79.8	81.1
Reģistrēto dalībnieku skaits valsts fondētā pensiju shēmā, tūkst. gada beigās¹	710.5	965.2	1 134.2	919.5
brīvprātīgi reģistrējušies	251.4	331.1	123.1	0.0
pakļauti obligātajai reģistrācijai	459.0	634.1	1 011.1	919.5
Dalībnieku skaits valsts nefondētā pensiju shēmā (sociāli apdrošināto personu skaits), tūkst.²	1 082.7	1 151.9	1 001.4	808.4
Faktiskais pensionēšanās vecums, gados				
vīrieši	62	62	63	63
Sievietes	61	62	63	63
Valsts sociālās apdrošināšanas budžeta uzkrātā rezerve, milj. latu	37.5	395.0	797.0	-236.5
Izdevumi vecuma pensijām, milj. latu, 2003. gada salīdzināmās cenās	412.0	443.6	955.4	1 799.8
valsts fondētā pensiju shēmā	0	0	68.8	659.9
valsts nefondētā pensiju shēmā	412.0	443.6	886.6	1 139.9
IKP milj. latu, 2003. gada salīdzināmās cenās	7 252.1	9 953.3	18 580.1	22 055.8
Izdevumi vecuma pensijām no IKP, %	5.7	4.5	5.2	8.2

¹ personu skaits, kuras reģistrējušās valsts fondētā pensiju shēmā

² personu skaits, par kurām veiktas valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas attiecīgajā gadā

9. PIELIKUMS

Vecuma pensiju saņēmēju skaits atbilstoši pensiju lielumam uz 2007. gada 31. decembri

<i>Pensiju līmenis, LVL</i>	<i>Vecuma pensiju saņēmēju skaits Pn</i>	<i>Vidējais līmenis, LVL AP</i>
45.01-50.00	50	47.50
50.01-55.00	2	52.50
55.01-60.00	543	57.50
60.01-65.00	278	62.50
65.01-70.00	7 636	67.50
70.01-75.00	1 459	72.50
75.01-80.00	11 898	77.50
80.01-85.00	4 947	82.50
85.01-90.00	6 309	87.50
90.01-95.00	11 259	92.50
95.01-100.00	46 686	97.50
100.01-110.00	72 204	105.00
110.01-120.00	120 528	115.00
120.01-130.00	64 265	125.00
130.01-140.00	33 654	135.00
140.01-150.00	19 225	145.00
150.01-160.00	25 400	155.00
160.01-170.00	11 646	165.00
170.01-180.00	3 817	175.00
180.01-190.00	3 124	185.00
190.01-200.00	2 482	195.00
200.01-250.01	13 300	225.00
250.01-300.00	2 542	275.00
300.01-350.00	1 271	325.00
350.01-400.00	782	375.00
400.01-450.00	507	425.00
450.01-500.00	333	475.00
500.01-550.00	250	525.00
550.01-600.00	154	575.00
600.01-650.00	140	625.00
650.01-700.00	105	675.00
700.01-750.00	80	725.00
750.01-800.00	48	775.00
800.01-850.00	34	825.00
850.01-900.00	98	875.00
900.01-950.00	26	925.00
950.01-1000.00	16	975.00
>1000	66	1,000.00
KOPĀ	467 165	

10. pielikums

Vecuma pensijas aprēķina piemērs 2007. gadā

Situācijas apraksts

Pensija tiek piešķirta 2007. gadā. Darba stāžs līdz 1996. gadam 26 gadi, pēc 1996. gada 10 gadi. Aprēķinā tiek piemērota vidējā sociālās apdrošināšanas iemaksu alga Latvijā par periodu no 1996. līdz 2005. gadam (3.1. tabula). Atbilstoši pašreiz pastāvošajai vecuma pensijas aprēķina kārtībai tiek piemērots sekojošs modelis:

1) Pensijas apdrošināšana par stāžu līdz 1996. gadam (Ks)

Gads	Mēneša alga	12 mēneši		Labklājības ministrijas noteiktie apdrošināšanas iemaksu algu indeksi									Aktualizēts sākuma kapitāls (Ks)
				1996. – 2005. gads									
1996	92	1108,8	1,03	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3420,06
1997	111	1333,2	1	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3992,45
1998	123	1471,2	1	1	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3933,67
1999	128	1536,0	1	1	1	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3676,75
												KOPĀ	15022,92

Kopā: $15022.92 / 48 = 312.98$ LVL

$K_s = 312.98 \times 26 \times 0,2 \times 12 = 19529.80$ LVL

Mēneša pensijas lielums $P_1 = 19529.80 / 18.36 / 12 = 88.64$ LVL

10. pielikums (turpinājums)

2) Pensijas apdrošināšana par stāžu pēc 1996. gada (K)

Gads	Mēneša alga	12 mēneši		Labklājības ministrijas noteiktie apdrošināšanas iemaksu algu indeksi									Aktualizēts kapitāls (K)
				1996. – 2005. gads									
1996	92	1 108,8	1,03	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3420,06
1997	111	1 333,2	1	1,12	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3992,45
1998	123	1 471,2	1	1	1,117	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3933,67
1999	128	1 536,0	1	1	1	1,069	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3676,75
2000	137	1 639,2	1	1	1	1	1,0835	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3670,51
2001	155	1 855,2	1	1	1	1	1	1,0453	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	3834,04
2002	172	2 067,6	1	1	1	1	1	1	1,1645	1,1754	1,1712	1,2333	4087,82
2003	192	2 301,6	1	1	1	1	1	1	1	1,1754	1,1712	1,2333	3907,65
2004	220	2 638,8	1	1	1	1	1	1	1	1	1,1712	1,2333	3811,59
2005	274	3 286,8	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1,2333	4053,61
KOPĀ												38388,14	

3) Mēneša pensijas lielums

$$P_2 = 38388.14 / 18.36 / 12 = 34.85 \text{ LVL}$$

4) Piemaksa par katru darba stāža gadu

$$P_3 = (26+10) \times 0,19 = 6,84 \text{ LVL}$$

5) Kopējā mēneša vecuma pensija

$$P_T = P_1 + P_2 + P_3 = 88.64 + 34.85 + 6,84 = \underline{\underline{130.33 \text{ LVL}}}$$